

KATONA JÓZSEF
ZISKA A CALICE A' TÁBORITÁK VEZÉRE

KATONA JÓZSEF KORAI DRÁMÁI

Sorozatszerkesztő
NAGY IMRE

KATONA JÓZSEF

ZISKA A CALICE
A' TÁBORITÁK VEZÉRE

(1813)

KRITIKAI KIADÁS

Sajtó alá rendezte, a tanulmányokat
és a jegyzeteket írta
NAGY IMRE

BALASSI KIADÓ · BUDAPEST

A könyv kiadását támogatta

Nemzeti Kulturális Alap

A német forrásszövegeket gondozta és fordította
HORVÁTH KÁROLY

Lektorálta
DEMETER JÚLIA

© Nagy Imre, 2022

ISBN 978-963-456-128-6

Felelős kiadó a Balassi Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő Gilicze Ágnes
Tördelte Hollós János
A borítót tervezte Szák András

A nyomdai munkálatokat az OOK Presss Nyomda végezte
Felelős vezető Szathmáry Attila ügyvezető igazgató

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
Ziska a Calice a' Táboriták Vezére (ZCT)	9
I. Ziska vagy is A Huszsziták' első Pártütések Csehországban (ZC)	21
II. Ziska a' Táboriták' Vezére (ZT)	85
JEGYZETEK	153
Szövegmagyarázatok	155
A cselekmény ideje, helye, történeti háttere és a dráma szereplői	155
A cselekmény ideje és helye	155
A cselekmény történeti háttere	156
A dráma szereplői	161
Az egyes szöveghelyekre vonatkozó magyarázatok	164
Dramaturgiai kommentárok	182
Szöveghagyomány	197
Kézirat	197
Kiadások	199
Nyelvállapot	200
Ortográfia	209
Színpadi feldolgozások	211
A <i>Ziska</i> keletkezéstörténete	212
Forráskritika	215
A <i>Ziska</i> történeti forrásai (Schulz és Balbinus)	215
A ZCT viszonya a Schulz-szöveghez	258
A szépirodalmi források kérdése	260
„Schillereket csodálván...”	260
A „Pestis”-motívum nyomában	262
Voda bordala	264
Tárgytörténet	268
A huszita téma a magyar művelődésben és irodalomban	268
Konkordanciák. A <i>Ziska</i> Naumburg-intertextusa	273
Két huszita dráma 1813-ban	273
Husziták a Rondellában (1815)	285

Katona József <i>Ziska</i> című drámájának befogadástörténete	289
Irodalmi utóélet	289
Színházi utóélet	303
KATONA JÓZSEF KORAI DRÁMÁIRÓL	
A színművek filológiai vizsgálatának tapasztalatai alapján	313
ÜBER DIE FRÜHEN DRAMEN VON JÓZSEF KATONA	
Überlegungen auf der Grundlage philologischer Untersuchungen seiner Theaterstücke.....	317
BIBLIOGRÁFIA	321
RÖVIDÍTÉSEK	329
NÉVMUTATÓ	331
ILLUSZTRÁCIÓK	337

ELŐSZÓ

Abafi Lajos és Bayer József emlékének

A *Ziska* jelen kritikai kiadásával, Katona József korai (*Bánk bán* előtti) drámáinak negyedik kötetével lezárul az ifjúkori eredeti (vagy jelen ismereteink szerint megalapozottan annak tekinthető) színdarabok kritikai közlésének sorozata. Az egyes kötetetek megjelenésének sorrendje nem a művek keletkezésének, hanem a mintegy tíz évig tartó kutatómunka kronológiája szerint történt, de a művek születésének időrendje a jegyzetek (sőt a címlapok) alapján könnyen rekonstruálható. Erre nézve az elsőként, 2017-ben megjelent kötet, a *Jerú'sálem' Pusztulása* bevezető tanulmánya ad előzetes tájékoztatást. Kialakult értékítéletünk szerint a *Jerú'sálem' Pusztulása* és a *Ziska* képviseli a legmagasabb (a *Bánk bán*hoz képest persze viszonylagos) poétikai, dramaturgiai értéket. Munkánk eredményeként most sokrétűen feltárulhat az olvasók előtt a főmű felé vezető alkotói útvonal Katona József termékeny évtizedében, az 1810-es években, amely egyúttal korszakküszöb a reformkori irodalmunk, a magyar romantika kapujában. Hangsúlyozzuk azonban, hogy a *Bánk bán*hoz vezető úton önmagukban is figyelemre méltó művek születtek, amelyek nemcsak a főmű viszonylatában, nem csupán előjáték szerepükben értékelhetők. Ám kétségtelen, hogy a szerzői út kutatásunk során felhalmozott tapasztalatai a korábbiaknál megbízhatóbb szempontokat és termékenyebb megközelítést kínálnak a *Bánk bán* vizsgálatához. Ezzel együtt hiteles dráma- és színháztörténeti háttér, kontextus bontakozott ki, s feltárult előttünk a hivatásos magyar színjátszás pesti bölcsőjének, a Rondellának a színházi világa. Az általunk közölt művek (ezt fontos hangsúlyozni) színdarabok (mint ahogy a *Bánk bán* is az), ily módon a Rondella színpadán jelenik meg előttünk a szerzőnek, a pesti társulat „delectáns aktorának” a korszak legnépszerűbb játéktípusával, a lovagdrámával (a vitézi játékkal) folytatott termékeny, megtagadva megőrző küzdelme, amelynek eredményeként a szemünk előtt születik meg a magyar jellemdráma.

Erről a folyamatról legplasztikusabban a *Jerú'sálem' Pusztulása* és a *Ziska* tanúskodik. Ez a két mű a korszak kiemelkedő alkotásai közé tartozik. Ezek a színdarabok azt az írói szemléletet is példázzák, amely a nemzeti témaválasztás mellett nyitott volt az európai történelem olyan sorsfordító konfliktusai iránt, mint amilyen a zsidó háború és a cseh huszita mozgalom. A drámaíró Katona elmélyült történelmi tanulmányokat folytatott, s a kétfajta inspiráció szerves egységbe fonásának kísérlete e jeles művekben olyan komor tragikus tapasztalatot eredményezett, amelynek része volt a tragikum korlátozott érvényű feloldásának keresése is.

A sorozat tervezett befejező kötete Katona fordításait fogja tartalmazni, beleértve a töredékeket is, és kritikai mérlegre teszi a kétes hitelű szövegeket.

Végezetül köszönetet mondunk Sirató Ildikónak, aki biztosította a kutatás során felbukkant, 1815-ös Láng Ádám-fordítás hozzáférhetőségét, valamint Gajdó Tamásnak, aki eljuttatta hozzánk a *Ziska* színházi utóéletének fontos dokumentumait. Jankovits Lászlót a latin szövegek ellenőrzése során nyújtott segítségéért illeti köszönet.

[1r] Ziska a Calice
a'
Táboriták Vezére.

-----*

irta

Katona József.

Pesthen
3^{ik} esztendőben Törvényt tanúlván.

1 8 1 3.¹

¹ A kéziratlapon fölül közepén az 1 sorszám található (ez a levélszámozás hiánytalanul folytatódik), alatta a teljes kéziratos anyag utolsó levelét előre jelző, s ezzel a kézirat terjedelmére utaló 68-as szám. A levélszámozás minden esetben a rektón található. Ez a sorszámozás utólagos, a kéziratos szöveg folyamatosságát őrszók biztosították. A 3. laptól folyamatos oldalszámozás is megy a rectók jobb felső sarkában, ez tehát nem a leveleket, hanem a lapokat számlálja, s minden bizonynyal idegen kéztől származik. Ezt a számozást mellőztük a sajtó alá rendezett szövegben, de folyamatosan figyeltünk erre is. A lap bal oldalán alul a következő szöveg látható a kézirat küldőjétől, fogadójától, de (bár ilyen feltevés is van) nem a másolást végző kezétől nagyobb betűkkel: Ketskémét Városából Idösb Katona. A lapon két pecsét található ezekkel a pecsétfeliratokkal: NEMZETI SZINHÁZI KÖNYVTÁR; Pest Vármegye tulajdona.

[Iv] OLVASÓ!²

Ámbár nem czélom hogy a Huszszitáknak minden Dolgaikat elé adjam; (mert a' mint már a Czim is mutattya, tsupán tsak ama jeles és a' maga idejében leg nevezetesebb Férjfiút akarom a Játék színre másolni, a ki az akkori és mostani Világ előtt a Ziska 5 név alatt olly esméretes, és a világnak leg nevezetesebb Férjfiái közé számláltatna, ha más Czélbol forgatta volna Fegyverét) szükségesnek gondolám mind azon által (minthogy a Drammaturgia és főkép a Censura azt meg nem engedheti hogy mindent voltaképpen tegyek a Játékszinre) hogy azon jeles Rúgót Munkámnak eleibe szorítsam, melly annál még ezerszer jelesebb Tettekre útat nyitott. Az pedig – **Husz.**³

² [A szokásosnál nagyobb betűkkel.]

³ [Nagyobb betűkkel kiemelve. Ezt a megkülönböztető írásmódot a kritikai kiadásban vastagított betűkkel jelöltük. A lap alján pecsét: ORSZ. SZÉCHÉNYI-KÖNYVTÁR Színháztört osztálya 1958 év 1756. sz.]

4^{ik} **Károly**⁵ a Prágai Universitas fel állításával nagyobb Elsőséget engedett a Németeknek, mint a Cseheknek, a midön mint a' Tanítókat, mint a Tanulókat 4 Nemzetekre osztotta: Németh, Bajor, Lengyel és Cseh; úgy, hogy, a Németek, (kikhez hozzájuk
15 adták magokat a Lengyelek is)⁶ a főbb Beneficiumok' ki osztásában, u: m: a Rector-
ság, és más tisztességesebb Hivataloknak el nyeresében többnyire ők voltak az Elsők.
Midön ezt a Csehek, mint reájok nézve gyalázatos és káros dolgot, nézték volna, tehát,
egy alkalmatosságot se mulattak el, hogy magokat a Németeken meg bosszúlhassák,
igaz hogy elsőbbség tsak iskolai mód szerént, midön t: i: mind a két nemzet a Közönsé-
20 ges Disputatiókban egymás ellen ki kelt; de nem sokára az'tán másképpen is. Mivel a
Németek Nominalisták voltak, a Csehek Realisták' lettek, az az, ők gyűlölték egymást
mind azon gyűlölséggel, mellyel olly Emberek gyűlölhettek egymást, kik a Magok, bár
melly tsekély Itéleteiknek is, a leg lehetségesebb Igazságot tulajdonították, és minden
Ellentmondást még azon fellyül mint valamely Eretnekséget nézik. A Cseheknek
25 ezen gyűlölségek a Németek eránt, és a kivánságok emezeket el nyomni, és magokat
Elsőségeknek és Jussaiknak birtokába helyeztetni, volt az első Útmutató és a feő Fun-
damentum a Huszszitai Eretnekségre: okot pedig arra nyújtott a' következendő Eset.

A 14^{ik} Századnak első Felében (1328^{iknál} kezdvén) egy Repedés esett az Anya sz. Egy-
házban – több Felekezetek formáltattak, mellyek [2v] ámbár Vallásokra és Tanításokra
30 nézve egyenlőek, de a külső Cerimóniákra nézve egészen ellenkezők voltak, mellyben
mindeniknek egy feő Feje volt, a mellyik a többit minden egyébbi Rendtartásaival
kárhóztatta. Midön e' szerént ezen szakadásból az Anya szent Egyházra nézve nem
tsekély Zűrzavar, és sok jámbor Keresztényeknek nem nagy Felépülések származna;
mindenik, kinek az igaz Hit' fentartása, és a Keresztény Hívek egyessége szíven fekü-
35 dött, egy közönséges Vallásbéli-újítást (Reformatiót) óhajtott a Fő és Tagokra nézve:
melly tzélből ama híres Concilium (Papi közönséges gyülekezet) öszve is hivattatott
Constantia várossába. A többi között egy Viclef János nevű Anglus Pap Oxfordban
Theologia Professor, közönséges akarattal indittatván fel állott, hogy az Anya szent
Egyházban el hatalmazott Viszsaélés ellen prédikáljon, és irjon. (mint egy 1360^{ikban})
40 Bár melly jók voltak is Rúgó-ösztonei és Czélja, mellyektől magát vezettette, és bár
melly jók valának is némelly Principiumai, szinte olly kevésbé egyezhettek meg a
többiek a Békesség és Rendtartással. – A feő Tanításai Viclefnek, mellyek az akkori
időkben igen szembetünők voltak, és a mellyekben ötet **Husz** is követte, e' követke-
zendőkből állottak:

⁴ [Nagyobb méretű betűkkel.]

⁵ 4^{ik} **Károly** [Nagyobb betűkkel kiemelve. Ezt a megkülönböztető írásmódot a kritikai kiadásban vastagított betűkkel jelöltük. A továbbiakban nem fűzünk jegyzetet a hasonlóan kiemelt nevekhez, szavakhoz.]

⁶ [A zárójeles közbeékelések kettősponttal kezdődnek és végződnek a zárójelen belül, később a drámaszövegben az instrukciók elkülönítése is hasonló módon történik, ezeket a kettőspontokat, nem lévén jelentéshordozó szerepük, elhagytuk.]

45 ha a Pápa Tsalárd és Gonosztévö, következésképpen a Sátán Gyermeke, tehát nintsen Hatalma az igaz Hiveken –

az, a ki egy halálos vétékben él, sem világi Uraság, sem Püspök, sem Praelatus nem lehet –

a Sz. Irás ellen vagy az, hogy a Papok világi Jóságokat birjanak; a világi Uraságok azokat el vehetik az olyan Papoktól, kik szokásból vétkeznek: leg főkép a Dézmák tsupán alamisnák lennének, mellyeket a Hivek a Püspökjök' és Plébánussok' vétkeik miatt meg tagadhatnak töllök, és [3r] másoknak adhatnak. Sylvester pápa, és Constantinus Tsászár igen hibáztak, hogy az Anya sz. Egyházat világi Javakkal gazdagították meg. Egy leg különösebb száлка volt Viclef szemeiben a Barátok' szerzettye, legfőkép a Kolduló Barátoké. Ezekről azt tanította, hogy a ki valamely szerzetbe lép, légyen bár az jószágos, vagy kolduló szerzet, már nem elégséges az Istennek parantsolattyaait meg tartani: – a Szentek vétkeztek midön különbféle szerzeteket állítottak, – azok, kik az ilyen szerzetben élnek, már nem tartoznak a Keresztény Hivekhez, – a Barátok kötelessek kézi munkájok, nem pedig a koldulás által keresni Élelmeket, – azok, kik Klastromokat építették, vétkeztek, – a különbféle Barát Szerzetek az ördögtől hozattattak be. – Ezen Viclef adta tehát az első lépést a Huszszitai Felekezetnek.

Ventzel igazgatása alatt egy Cseh Nemes, a ki Oxfordban tanult az Universitásban, hozott haza Cseh országba a Viclef írásai közül, és azokat Többeknek oda adta olvasni, mellyek között egy Könyv **De realibus universalibus** leg inkább ki tettett. Ezen olvasók között volt egy János nevü Prédikátor is, aki magát születése helyéről **Husznak**⁷ nevezte, ez először az Irásokat talán tsak pusztá kívántsíságból olvasta, vagy azért, hogy ott némelly Principiumokat találhasson, mellyeknek segítségekkel a közönséges disputatiókban annál hevesebben versenghessen a Németekkel: de tsak hamar annyira hozzá szokott Viclef gondokozása módjához, hogy többeket azon Principiumok közül a közönség előtt minden tartozkodás nélkül mint sajáttyaait elé hozta. Ebből ok a [3v] dódott a Németeknek, hogy **Huszt** mint Eretneket a Prágai Érsek előtt el vádolták, és nem sokára a dolgot annyira is vitték, hogy Viclef' 45 jeles Principiumai el kárhoztattak, melly Kárhoztatást minden Cseh Tanítók, még maga **Husz** is jóvá hagyta. **Husz**, a ki jól által látta, hogy ezen Esetben nem annyira Viclef írásaira, mint önnön Személyére vala tzélozva, meg boszszúllani igyekezett magát a Németeken, és annyira is hozta a dolgot, hogy ezek mind azon Elsőséget, mellyel az Universitásban, mind pedig a Tanátsban éltek, elvesztették, és ezenként hagyták el Prága Várossát. A Németek el távozások után Husz, Rector Universitatis lett.

Éppen akkor gyült össze Pizában egy Concilium, azon Nagy Vallásbéli szakadásnak, 80 (mellyről elébb szóllottunk) véget vetésére, és egy bizonyos Feö Főnek választására, melly szerént már valahára minden Hivek tudhassák, kihez és mihez tartsták magokat. Ebből már most egy Egyenetlenség származott. Husz a' Prágai Universitással egyetemben a' Párisiak példája szerént a Concilium részére állott; ellenben az Érsek

⁷ [Ezekkel a kiemelésekkel Katona az ilyenkor ritkított szedést alkalmazó Schulz-kiadást követi. Bizonytalan vagy váltakozó írásmód esetén, ilyen pl. Viclef nevének írása, a kiemelésektől eltekintünk.]

Sbinko az egész Clerussal szüntelen tsak **12^{ik} Gergely**hez (egyhez az akkori Pápák
85 közül) ragaszkodott. Egygyik Rész sem akart engedni, és mind egygyik schismaticus
volt a' másik szemében. Minthogy az Érsek **Huszt** és az egész Universitást üldözte,
tehát Ez annál nagyobb tüzzel prédikált a Pápák, Püspökök és az egész Papság ellen.
Ebben már most nem tett nékie semmi is olyan nagy szolgálatot, mint Viclef tanítá-
sa, mellynek leg főbb vágásai éppen azokra a Pontokra voltak erányozva, mellyekkel
90 **Husz** viaskodott. Már most ismét egész tüzzel adta magát Viclef tanítására, és aztat
még nagyobb tüzzel védel [4r] mezte. Annak példájára a többi között ezeket tanította:
a' világi Uraságok kötelessék a Papoktól azoknak kelletinél több Vagyonnyaiakat el
venni, mert ez a leg rövidebb út, mellynél fogva őket az illendő Életmódjára vissza
lehetne vezetni, és Erköltseiket meg javítani; mert, valamint nem köteles az Em-
ber nékiek fegyvert hagyni a markokban, midön azt rablás és fosztogatásra akar-
95 nák használni; szinte olly kevésbé köteles Jóságait meg hagyni, midön azokkal
viszsa élnek. – Ezek és több e'hez hasonló Dolgok igen illettek az akkori időbeli
Környül-állásokhoz, és a Köznép, mint szinte az alább való Papság, tsupán kiknek
kelletett minden dolgokat véghez vinni, és a' mellett még is szükölködni, igen jó sziv-
100 vel halgatta azokat. Azomban, a mint történni szokott az olly Esetekben, mellyekben
az Ember Indulattainak Rúgója szerént gondolkozik, és tselekszik, **Husz** ezzel meg
nem elégedett, hanem tovább igyekezett Vicleffel, és olyan Principiumokat adott
elé, mellyek Fundamentomai lehettek egy szünet nélkül való zenebonáskodásra, és
nem egyebek, mint szakadatlan Nyughatatlanságok' és üldözéseknek voltak kezdői
105 az Anya sz. Egyházban. Igy – erősítette:
az Ember nem köteles hinni, hogy egy, tsak ideig tartó, Római Pápa, akár ki légyen
is az, egy particularis Anya sz. Egyháznak is⁸ a' Feje légyen, ha tsak az nem bizonyos,
hogy az Isten ötet a Boldogságra ki nem rendelte –
ha egy Pápa, egy Püspök vagy Praelatus valamelly halálos vétekben él, már többé
110 nem Pápa, sem Püspök sem Praelatus. Továbbá –
a Hivek köteleztetnek a Papokat kötelességeiknek tellyesítésére kénszeríteni. – Ez
által **Husz** meg engesztelhetetlen El [4v] lenségeket és Üldözőket vont magára: azom-
ban még is szüntelen folytatta a dolgát, és illyes dolgokat tanított az Universitásban,
predikált egy Betlehem nevü Kápolnában, könyveket irt, és a Sz. Irást anyai nyelven
115 adta a népnek olvasni. Az Érsek itt semmi egyebet nem tehetett, hanem hogy Huszt
Rómába elvádolta, és Viclef könyveit el égettette. Igy folytak már most szabad fo-
lyással a Huszszitai dolgok, egész az 1412^{ik} esztendőig, a hol új alkalmatosság adta elé
magát, mellyben Husz a maga Gyülölségét leg főbb Ellenségeihez, a Pápákhoz – (ak-
kori időben hárman voltak egyszerre: **23^{ik} János**, **12^{ik} Gergely**, és **13^{ik} Benedek**) és feő
120 Papsághoz, ki mutathatta.
Azon Zürzavart, melly akkori időben az Anya sz. Egyházban, és innét a Polgári
társaságokban el hatalmazott, sokan hasznokra akarták fordítani, a többi között a
Neapolitanus Király **László** arra a gondolatra jött, hogy Rómát és az ahoz tartozandó
Tartományokat magáévá tegye, a midön a' nélkül sem tudódott, hogy kié mind azok

⁸ Particularis <...> Anya sz. Egyháznak is [olvashatatlan szó vagy szókezdemény törlése]

125 ezen Bizontalanságban, Kitsoda vagy hol vagyon az igazi Pápa. Ezen Erőszaknak Erő-
szakokkal akart 23^{ik} János Pápa eleibe állani, és hogy az ebben meg kívántató költségeket
meg szerezhesse, egy tellyes Bútsút hirdtetett az egész Kereszténységben azoknak,
kik ötet ezen Háborújában László ellen Pénzel segítik. Minthogy ez Cseh országban
is meg történt, tehát használta az alkalmatosságot és a Bútsú és Pápa ellen prédikált,
130 kit ő Antichristusnak nevezett. Most már Husz mindent véghez vitt, a mit tsak véghez
vihetett, és a maga dolgait, mellyeket mind eddig elég békességes türéssel néztek, olly
roszszá tette, hogy az új Prágai Érseknek **Konrád**nak közben járása által Prágát el hagy
[5r] ni kéntelenítettet. Husz el ment, de a Lelke és Állításai annál jobban el terjedtek.

Husz Prágát el hagyván Klakovetz nevü várba vette magát, és annak tájékán sok-
135 szor a szabad mezőn is prédikált, hogy Tanítása annál inkább ki terjedjen. **Husz**
már 5^{ik} Sándor Pápától mint szinte ennek Követőjétől 23^{ik} Jánostól meg hivatott
Rómába, hogy Tanításáról meg feleljen; azomban ő nem mert oda menni, hanem tsak
Prokurátorokat küldött maga helyet, és azon kívül, a' Pápától egy Conciliumra ap-
pellált. Most már meg történt hogy Németh országban Constantiába egy Concilium
140 hirdtetett, azon tzelbol, hogy az akkori időben lévő Egyenetlenségeket az Anya sz.
Egyházban jóvá tegyék: a Concilium eleibe hozattattak **Husznak** a dolgai is, és ő meg
hivatott! Először csak annyit hitt a Conciliumnak is mint az előtt a Pápáknak; de
minek utána **Sigmond** Császártól bátorságos Járást, és a Pápától 23^{ik} Jánostól azt az
Igéretet nyerte, hogy semmi bántása nem lészen ha mindjárt tulajdon Testvérét ölte
145 volna is meg, tehát minden gondolkodás nélkül meg jelent – el követte azt a nagy
hibát, hogy éppen azon Férjfiak előtt, mint Biráji előtt jelent meg, kik ellen ő a Tani-
tásaiban és Prédikációjaiban olly hevessen szóllott, a Pápa előtt, kit ő Antikristusnak
nevezett, és Kardinálisok⁹ és Püspökök előtt, kiket ő mint a Sátán Gyermekeit kiáltott
ki, és éppen azon Embereket, kik Hamis Tanítása szerint bűneik végett éppen nem
150 elégségessek egy világi, annál kevésbé egy Papi Tisztséget¹⁰ viselni, most mint Birájit
látta ezen szoros, Lelket illető, dologban. **Husznak** már most vagy le kellett az el
kárhoztatott Principiumairól esküdni, vagy úgy fognak véllé mint Eretnekké banni;
az elsőt tenni nem akarta, tehát meg történt a második, és ő tömlöztbe tétetett. Most
[5v] már Husz azon Tsászári Szabados Levélre appellált, melly ötet minden Erőszak
155 ellen, mellyel ötet Tanítása végett illethetnék, bátorságba helyeztette; **Sigmond** Tsászár
maga, és némelylek a Tanátosai közül, minden igyekezeteket arra fordították, hogy
szavokat meg tarthassák, de mind hasztalan: az öszve gyült Atyák azzal fenyegették
a Tsászárt, hogy azonnan széjjel oszlanak, és ezen fontos foglalatosságát az Anya sz.
Egyháznak, mellynek végbe hajtására olly sziv szakadva várakozik az egész Keresztény
160 Világ, félbe és elhagyják, mihelyest akadályoztatni fogja őket az Igazság ki szolgál-
tatásában ezen Értz Eretneken. Maga Sigmond is ekép irt a Cseheknek, midön azok
Husz elkárhoztatásán fel zendültek: „Az Isten tudja, és én ki nem mondhatom, mint
meg szomorított engemet **Husz** szerentsétlensége. Minden Csehek, kik körülöttem
voltak, látták, hogy mennyit nem fáradtam ebben a Dologban, és hogy néhányszor

⁹ Kardinálisok [átírással javítva ebből] Cardinálisok

¹⁰ Tisztséget [em. ebből] Tisztségét

165 magamon kívül rohantam ki a Gyülelésből. Mi több Constantiát is el hagytam, de a midön az öszvegyült Atyák aztat izenték, hogy ö nékiek semmi dolgok sints többé Constantiában, ha én akadályoztatni akarnám öket az igazság kiszolgáltatásában; tehát azt határoztam, hogy nem elegendek többé a Dologba, mert ha aztat tovább is tselekedtem volna, úgy az egész Gyülekezet széjjel oszlott volna.”

170 Midön minden fáradság haszontalan lett volna, hogy **Huszt** Állításainak le mondására vihessék, tehát arra jöttek, hogy ki mondják reá az Ítéletet – ezt végre is hajtották 6^{ik} Júliusban 1415 esztendőben a Constantiai Feö Templomban, a hol a Tsászár; a Kárdinalisok és Püspökök, a Köznépnek nagy sokaságával egyetemben öszve gyülekeztek. [6r] Minek utána a Mise el mondatott, egy Püspök ki kiáltotta, hogy minden Jelenlévök tsendességben legyenek a **Kitiltás** büntetése alatt. Azután a Londoni Püspök egy Prédikáziót tartott az ad Rom. 6. felett, hogy a vétkes Tett szünjön meg lenni; mellyet ö az Aristotelesből is meg mutatott. Erre a Concilium Prokurátora el olvasta az Ártikusokat ellene, és még azt is hozzá tette, mintha az hallatszatott volna, hogy **Husz** magát az Istenség negyedik személyének adta ki, (ilyeneket soha sem mondott Husz). Az alatt Husz szüntelenül térden álván az Istenség Kegyelmebe ajánlotta magát. Végre a Concordiai Püspök által el olvastott az Ítélet, melly szerént **Husz** tüzre ítéltetett, és a mellyet mindjában kik jelen voltak helybe hagyták, kivéven Gróf **Schlick Gáspárt** a Tsászár Kantzelláriussát, a ki ellene szegezte magát mondván, hogy ö az alá nem irhattya magát tsendes Lelki esmérettel. Ezután az Ítélet végre 185 hajtása (executio) vétettetett elé, melly a különös Cerimoniák végett igen nevezetes.

Először Husz fel állittott egy Emeletre, és a szokott Papi Köntösbe fel öltöztetett: ekkor ö az Jelen lévőket azon fehér öltözetre emlékeztette, a mellyel a Zsidók Kristust fel ruházták. Itt újonnan meg inttetett, hogy vegye vissza Tanítását, de ö azt felelte, hogy ö most az Istennek szine előtt áll, a kinek meg bántása nélkül, és önnön Lelki 190 esméretének meg sértése nélkül, azt nem tselekedheti. Erre le kellett néki jönni az Emeletről, és két Püspökök a Kelyhet (mellyet a' kezébe adtak) el vevék tölle ezen szavakkal: „O te átkozott Júdás, a ki el hagyod a Békesség Tanácsát, és a Zsidókkal tanácskozol, lásd mi el veszszük tölled ezt a Kelyhet”. Mellyre Husz így felelt: „Én bizok a Mindenható Istenben, és az én Úr Jézus Krisztusomban, [6v] hogy ö nem fogja 195 én töllem az Üdvösség' Kelyhét el venni, és kétség nélkül hiszem, hogy azt ö nékem adni fogja ma az országában”. Az után éppen olyan Cerimoniákkal vonták le rólla Papi öltözetét¹¹ is, a mellynél **Husz** öket a' Krisztus meg tsúfoltatására emlékeztette. A sor már most a fején lévő Koronátskára jött, melly felett nagy Versengés támadott, ha vallyon a Koronátskát az ollóval vagy pedig a Borotvával rontsák el. Végre sok 200 Disputálás után abban egyeztek meg hogy az ollóval egy Keresztet nyirjenek a Fején. Minek utánna az végre hajtatott, mint minden papi méltóságtól meg fosztatott, hirdettetett ki. Azonnan egy papiros sapkát tettek a fejére, mellyre három ördögök voltak fel festve, ezen Felirással: „Ez a Feö Eretnek”! Itt ö a jelenlévöket a Krisztus Tövis-Koszorújára emlékeztette. Végre által adatott a Világi Itélő széknek, ezen szavakkal: „Most által adunk Tégedet a világi Törvény széknek, és Lelkedet által adjuk 205

¹¹ öltözetét [em. ebből] öltözetet

az ördögnek”. Husz egy Apostrophét tett az Ég felé: „O Uram Jésumom a te kezeidbe ajánlom Lelkemet, mellyet meg váltottál”. Azután által adák ötet a Püspökök a Világi Törvénynek ezen szavakkal és a Császárnak: „A Constantiai Egybe gyült Atyák által adják Huszt, a kinek már többé semmi része nints az Anya sz. Egyházban, a
210 Világi Birák hatalmába”. Mellyre a Császár fel állott, és Lajos Baváriai Herczegnek, a ki mellette állott, mesztelen fegyverrel eképpen szólott: „Minthogy mi a Kardot azért viseljük, hogy az Igazságtalanságot meg büntessük; tehát vegyétek ezen átkozott Eretneket, és büntessétek úgy, a mint egy Eretneket illik”. Ez erre a Constantiai Birót szóllította, és által adta nékie Huszt ezen szavakkal: „Sigmond Császárnak a ne [7r]
215 vében által adom néked e’ feő Eretneket Huszt, vegyétek, és égessétek meg ötet”. Ez azonnan ált vette ötet és Lajos Hertzeg katonái által vezetette. Mellette elől és hátul két Poroszló ment, utánna 3000 Fegyveres Nép, kik ötet a vesztő helyre követték. Midön a Templom előtt el vezetett, látta a Könyveit a Csehek Könyörgő Leveleivel együtt el égettetni, mellyre ő nevetett. Az Uton tudtára adta¹² szüntelen Követőinek
220 a maga Dolgát, és mindég tsak arra támaszkodott, hogy minden Mentség nélkül kárhoztattatott el, és most minden Igazság és Illendőség ellen büntettetik. Midön a vesztő helyre érkeztek, a három ördögös papiros sapka le esett a Fejéből, és midön aztat a földön feküdni látta, szivből nevetett rajta; de a Katonák sok tsúfolódások közt azt ismét a fejére tették. Itt már most háromszor körül vezették ötet a farakás
225 körül, mellyen meg égettetik, mellykor ő a Jelenlévőket kérte, hogy ne higgyék aztat, hogy ő Hamis tanítás végett érdemlette légyen meg a halált, mert azon Vakságokat, mellyeket az Ellenségei reá hárítanak, éppen nem tanította. (Itt **Husznak** nem volt Igaza; mert a leg több Ártikulussait, mellyeket a Vádlói szemére vetettek, ő maga meg esmérte.) Midön erre az örzőjének meg köszönte volna fáradozását, és a Hóhér le vont
230 volna Ruháját, hét kötelekkel egy erős Deszkához kötötetett, és ámbár elsőbb artzal Napkelet felé, de azután sokaknak kiabálásaira, hogy érdemtelen légyen, hogy a Nap süssön reá, Napnyúgotnak fordittatott. Ekkor egy együgyü Paraszt, oda menván, fát vitt a Farakáshoz. **Husz** nevetett rajta, és fel kiáltott: „O szent Együgyüség!” Midön már e’ szerént meg volt kötözve, Lajos Hertzeg, és az ország Marschalja Gróf Pap [7v]
235 penheim minek előtte a Farakás meg gyújtatott volna még egyszer hozzá ugrattak, és meg intették ötet, hogy vegye vissza Tanításait; de **Husz** azt felelte: „Esküszöm a háromszoros egy Istenségre, hogy én mind ezeket, mellyel engemet a hamis nyelvek vádolnak, sem nem irtam, sem nem tanítottam, hanem minden Prédikázióimmal tsak azt kerestem, hogy az Embereket a Szent Irás szerént az Isten országába vezet-
240 hessem, mellyre nézve én most vidám Lélekkal, és tsendes Lelkiesmérettel meg halni, és ezen halálommal szent Tanítását meg petsételni akarom”. Midön ezt Lajos Hertzeg és Gróf Pappenheim hallották, el nyargaltak onnét és a Farakást meg gyújtani parantsolták. Husz az alatt a **Nicenum Symbolumot** énekelte, és ki kiáltott a Lángok közül: „Jésus Krisztus! Te élő Istennek Fia, könyörülj rajtam”. Midön ezt harmadszor
245 kiáltotta volna, el fojtódván a Füst és Láng által, Fejét le hajtotta és magában látszatott

¹² Úton <azt> tudtára adta [a törlés után a szavak fölötti sorszámozással javítva a kívánt szórendnek megfelelően ebből] adta tudtára

imádkozni, míg el nem enyészett. Minekutánna a Fa rakás el égett volna, még nem egészen égvén öszve a Test, aztat hosszú póznákkal bé taszigálták a Parázs közé, több fát hordtak reá és hasonlóképpen el égették; a Szivét pedig egy hegyes Póznára döfték és meg sütötték. Egyik a Hóhér Inasok közül magának tartotta **Husz** Ruháját, Lajos
250 Hertzeg azokat meg vette tőlle, és hasonlóképpen meg égettette; ne hogy azokat Husz Követői kezekre kaphassák. A meg maradott Hamu azon Földel egyetemben, mellyen a Tűz volt, néhány lábnnyira ki ásattatván a Rhénusba önttetett. – Ezen Executió végbe ment 6 Júliusban 1415^{ik} esztendőben.

[8r] Husz el enyészett, de azon Tűz mellyet fel gyújtott el nem fulladt az által, ha-
255 nem még annál nagyobb lángal lobogott minden felé. Egész Cseh ország fel zendült, és sok ezer Keresztény Katholikusok' vérekkal boszszúllotta meg Husznak halálát. *)¹³ Husz már az előtt, midön Viclef Tanításával tsak esmérkedni kezdett, egy **Segédet** vett maga mellé, a ki ő nálla az volt, a mi Luthernél Melanchton. Ezen segéd, a ki a Prágai Hyeronimus (**Hyeronimus Pragensis**) név alatt olly hires, egy leg nemesebb Talentu-
260 mú Férfjú volt, fel ruházva rendkívül ki terjedő Tudományokkal, az Ész és Léleknek tsodállására méltó Gyakorlatosságával, és egy kimondhatatlan Ékessen-szóllással, melly tsaknem mindeneket magával ragadott. Ez a Hyeronimus rendkívül való Fáradozásokat vitt végbe, a Huszszitai, vagy is (a mi itt mind egy) a Viclefitikai Tanítást nem tsak Cseh országban, hanem a többi szomszéd Tartományokban is ki terjeszteni.
265 Egyszer ezért Bétsben már tömlöztbe is tétetett, de a Prágai Universitas közben járása által ismét szabad lábra állittatott. Midön az a Hir Cseh országba jött, hogy **Husz** Constantiában el fogattatott, tehát ő is azonnan Constantiába ment hogy néki pártyát fogja: azomban midön észre vette, hogy **Husz'** halálára törekszenek, meg szökött, de a Cseh országi határokon utól érték, és vissza vitték Constantiába. Itt egy egész esz-
270 tendeig ült a Fogságban, többször kihalgattatott, és tsakugyan annyira is jött, hogy a Viclef', Husz', és ezzel együtt önnön Principiumainak is ellene esküdött. Ezt ő tsak azért tselekedte, hogy a Conciliumot meg tsalhassa, és magát e' szerént szabadságba helyheztethesse, a midön más úttya már nem volt. Talán a vissza tronfolást elegendő mentségnek gondolta lenni Hazugságáért; minthogy hasonló móddal tsalogatták
275 **Huszt** is a Hálóba, tehát szabad lesz nékie magát szinte olly móddal abbol ki is fejteni, a nélkül hogy azért ötet Hitszegőnek mondhatnák. De azért ötet még sem eresztették szabad szárnyra, ámbár némelly Püspökök már azon voltak; hanem tsak egy szabadabb Fogságot kapott. Azonkívül az Ellenségei is Prágából, midön meg hallották, hogy a szabadságáról foly a dolog, egész eröböl azon fá [8v] radoztak a Conciliumnál, hogy
280 aztat meg akadályoztassák, és el is érték tökéletessen tzéljokat. Hyeronimus midön e' szerént látta, hogy Ravaszága és Tettetése semmit sem használt, le tette a fel vett Állortzát, vissza vette mind azt a mit Esküvésekor meg tagadott, újonnan erősítette Tanításait, és azokban meg maradt a leg nagyobb álhatatossággal mind haláláig. Mindenben úgy ment vélle, mint **Huszszal**, ugyan azon Ítéletet kapta, és szinte azon
285 halállal holt meg mint **Husz**. Midön a Poroszló a Farakást hátúlról akarta meg gyűj-

¹³ *) Mellyeket én tsak egy milliomod részére lehetek képes tsak említeni is. [A szerző jegyzete.]

tani, ezt kiáltotta néki: „Ide lépj, és szemem előtt gyűjtsd meg a Farakást, mert ha irtóztam volna valaha a Tüztől, tehát nem lennék mostan itten”.

290 **Hieronimus** különben az akkori világnak egyik leg nagyobb Férjfa volt, a Természettől nagy észszel meg ajándékozva, és a leg ki terjedőbb Tudománnyal, a leg nagyobb részét az akkori Túdós világnak öszve vándorolta, és magának határtalan Böltsességet szerzett; ezzel ő egy olly Ékessen szóllást tsatolt öszve, melly mindeneket, kik ötöt a Conciliumban hallották, tsodállásra ragadott. Mindent, a mit tsak előhozott, olly böltsen hozott elé, hogy csaknem az egész Collegiumot a maga részére hóditotta. „Mindjában (igy szól Poggius)*)¹⁴ el ragadtattak beszédje által, és Részvételre indittak. – sat. Minden Jelenlévőket a leg hevesebb fájdalom járta keresztül; mindnyájan óhajtották hogy változtatná meg a maga eszét, hogy egy illy nemes Férjfiú a Világ’ hasznára meg maradjon”. – Midön a Halálos Ítélet felette el olvastatott, rettenthetetlen keménységgel állott, és nem tsak valami nagy megvetést mutatott a Halál eránt, hanem inkább egy nagy Vágyakozást az után, és bizonynyára egy Stoicus se szenvedett 300 el olly érzéketlenül valamelly Fájdalmat, mint Hyeronimus a Halált.

Igy múlt ki az Emberiségnek két Remeke, kiket az Eltévelyedés és Vakság az Isten, Ember, Anya sz. Egyház és Haza ellen fel buzditott – a midön abban még is szent kötelességet álmodoztak magoknak. – Az utolsó Napon reménlem meg fogjuk látni ha olly rettenthetetlen Bátorsággal állanak é az örök Birónak Itélő széke előtt, mint 305 a vesztő Farakáson.

¹⁴ *) Poggius Florentinus in Ep. ad Leonem Tarentinum. [Schulz szövegének erre vonatkozó részlete jegyzet formájában a lap alján vonallal elkülönítve.]

Ha bizonyos úton mennék, főképp Munkámnak Első Darabjában, könnyen zavarodást okozhatnék: Husz és Husz két ellenkező személy lehet, t: i: az, a ki Constantiában megégettetett, és egy másik, a ki azon Helységnek a Földes Ura volt a hol Husz születtetett. 310 Schulz, a maga Múnkájában, mellyet ezen czim alatt adott ki: „*Interessante Erzählungen und Anekdoten aus der Geschichte des Oesterreichischen Kaiserstaates*”¹⁵ amazt Husznak, emezt Huszinetznek nevezi; ellenben Bohuslaus Balbinus a Cseh országi Krónikájában, ezen czim alatt: „*Epitome H. Rerum Bohemicarum*” mind a kettőt Husznak nevezi, amazt t: i: Husz János’, emezt Husz Miklós’ Huszinetz nevü Helység 315 Urának. Akár mint légyen is a dolog, azzal tsak nem fogok a Krónika’ Hitelében tsorbát ejteni, hogy ha a nagyobb zavarodás el kerülésére Schulz mellett maradok (azonkívül is ezen pontban mind a kettő egy formán szöll: „– **egy János nevü Prédikátor, a ki születése Helyéről Husznak neveztetett**” – tehát nem Huszinetznek? ha úgy nevezték a Helységet? És miért a Földes Urat Husznak?) – –

320 Akár mikép vagyon is, én a szavakat nem hasogatom, és a Personáléba Huszinetzet irok, ne hogy minthogy a Játék tzimere a Huszszitákrol szöll az Együgyüebbek a Tzédulán Huszt olvasván, a Huszszitai Vallás kezdőjét gondolják.

Ez a Huszinetz (így fogom ezentúl nevezni) volt az első, a ki (minek utánna a Csehek fel zúdultak Husz és Hyeronimus meg ölettetésén) meg boszszólni akarván Földijének 325 halálát, egy Prédikátornak únszolására, kit **Misniai Jakabnak** (Jacobellus Misniaeus Dresdensis) hívtak, és a ki az alatt hogy Husz és Hyeronimus Constantiában tartózkodtak, véle öszve szövetekezvén Huszinetzen és a körülötte lévő vidékeken prédikálta a Huszszitai Hibákat – ez a Huszinetz mondám volt az első a ki Fegyverbe állitván Jobbágyait, és a Prágaiak közül is Sokakat, (minthogy ottan néki privilegizált nemesi 330 Háza volt) többször fegyveres Tsoportal ment az akkori Királyhoz Ventzelhez, hogy szabad légyen néki (esedezett) némelly Templomokat a Huszsziták számára (kik már akkor elegen voltak) el foglalni. A Király, meg boszszankodván sokszori, sött goromba alkalmatlankodásain, ki tiltotta ötet Prágából –

[9v] De hagyjuk ezeket annak helyére, és állyon elé az, a kiért Pennámat kezembe 335 vettem u: m: **Ziska**.

Engedj meg hibámnak, Nemzetem! hogy ezt mondom: „Ziska, a kiért Pennámat kezembe vettem”; mert valójában a feő Tzél a mellyre igyekszek édes **anyai nyelvünk** előlmozdítása. Boldog vagyok, ha Tehetetlenségem ezen Munkámmal, tsak egy lépésnek század részével közelebb viszi is a Pallérozodás Templomához Magyar nyelvünket: 340 bizonyára nem is szégyenitem azzal meg, mintha Hazai történetet nem találván, idegen Embereknek Tetteit irom, mert ezen pontban is a Tökélletesedés volt a tzéлом – több Barátimtol hallottam azt kérdezni: **Huszszita? Huszszita? ugyan mitsodák azok a Huszszitai Vélemények?** – ambár ugyan nékem arról nem lehet a Játékjaimban beszéllelem; a mennyibe a Kronikából olvastam, a *) jegy alatt ki fogom tenni még is.

¹⁵ [Schulz művének címe dőlt gót betűkkel írva.]

345 O **Magyar!** néked szentelem minden Betüimet, néked mind azt, a mit Lelkem (bár erőtlen szárnyakkal) Kegyes Meg itéllésed eleibe repíthet: ajándékozz meg engemet azon szerentsés érzéssel, hogy mindön munkámat olvasod, ezt képzelhessem tölled hallani: „egy 21 esztendös Ifjú is igyekszik azon földi Paraditsomba – hogy Magyarnek esmértessen; és édes anyai nyelvét tehetsége szerént előlmozdítani izzadoz” –

350

A' Magyarságnak

igaz Imádója

A Szerző.

[10r] Ziska
I^{ső} Darab)
vagy is

A Huszsziták' első Pártütések
Csehországban¹⁶

Eredeti Néző Játék
4 Felvonásban

¹⁶ [A cím szavai nagyobb betűkkel.]

[10v] Személylek.

VENTZEL, Cseh ország Királlya, volt Római Tsászár.
SÓFIA, a második Felesége.
SVAMMBERG BOHUSZLÁW, Hadi Vezér.
VARTEMBERG ZDENKÓ, Tanácsos, és Commendans Prágában.
Egy Pohárnok.
Több Udvariak.
TROCZNOVA JÁNOS, ugy neveztetett Ziska. *)¹⁷ Kamarás.
A Leánya.
JAROSZLÁW, az Öttse.
HUSZINETZ MIKLÓS, Huszinetzi Topárcha (Földes Úr).
KRALOWETZ, ennek Baráttya.
MISZTETZKY, Kastélyos Úr. Lichtemburgi Topárcha.
Két Szenátorok.
Két Hajduk.
Katonaság.
Polgárok.
Parasztok.¹⁸

*A dolog történt Prágában, végre a Kunraditz nevű falu alatt levő Királyi Új várban
(:Vischerád:) 1818^{ik} esztendőben.*

-----*-----

¹⁷ *) Hogy Ziska fél szemű volt az bizonyos; de hogy azért hívták e Ziskának, hogy fél szemű volt, nem lehet reá meg esküdni, minthogy még eddig egy Cseh Grammatikus se akarta azon szót annak esmérni – sőt nem is érteni. [A szerző jegyzete.]

¹⁸ A kéziratban a tulajdonnévvel bíró szereplők neve kis betűkkel, de aláhúzással kiemelve, ezeket kiskapitális betűkkel írtuk. A szereplő személyek neve előtt X jel és sorszám látható 1-től 17-ig, ezek későbbi (esetleg egy tervezett előadás szereposztásával kapcsolatos feltételekre utaló) bejegyzések lehetnek gyaníthatóan más kéztől, ezeket a jelzéseket elhagytuk.

[11r] ELSŐ FELVONÁS

(Szoba)

1^{ső} Jelenés

Egy Szenátor, és két Hajdúk.

SZENÁTOR (*komoran fel 's alá*)

Mind ott vannak már?

HAJDÚ

Tsupán csak a Nemzetes Úrra várakoznak.

SZENÁTOR

355 Úgy, úgy.

HAJDÚ

Millyen komor. (*a pajtásához szólván*)

2^{ik} HAJDÚ (*viszont*)

Nints é elegendő oka? Elől tűz, hátul viz.

SZENÁTOR

Hány az óra?

HAJDÚ

Mindjárt üti a Kilentzet.

SZENÁTOR (*vadon*)

360 Mindjárt? (*szelidebben*) Prága! Prága! – – Mi lesz a vége? Rosz – Veszedelem
– talán – hm, hm.

HAJDÚ (*a másikhoz*)

Furcsa gondolat is ám az a Polgároktól, hogy csoportosan akarnak bé tódúlni.

2^{ik} [HAJDÚ]

Én a Prágai Komát küldeném közikbe –

HAJDÚ

Bolond!

SZENÁTOR

365 Huszinetz! – átkozott légy Huszinetz!

2^{ik} [HAJDÚ]

Ő a Féregnek a Feje – a Gazember.

HAJDÚ (*boszszonkodva morog*)

Mit ugatsz?

2^{ik} [HAJDÚ] (*nagy szemekkel nézi*)

'S¹⁹ talán csak nem –

¹⁹ [A szövegkiadások elhagyták a nehezen olvasható mondatkezdő 'S kötőszót.]

SZENÁTOR *(az ablaknál)*

370 Miként állanak itten – tsendességben, de tsendességek rettenetesebb, mint minden, mert csak szikrázó szemek tsillognak ki méjjen homlokokra nyomott Sapkájok alól. Olyan tekintet, melly végső El szánást, és mint meg annyi Fúriává változott Lelket árúl el. Ventzel!!! Huszinetz!!!

Hajdú

Miért halogatta a gyógyítást? Jól esik.

2^{ik} [HAJDÚ] *(hevessen)*

Tsak mind inkább jobban –

SZENÁTOR

375 Mi baj? Mit morogtok?

2^{ik} [HAJDÚ]

Semmi; tsak a lábomra tapodott. *(alattomban fenyegeti Pajtását)*

SZENÁTOR *(boszszankodva)*

Bolondok! *(el egy oldal szobába, de ismét vissza tér)* Várakozzon egyötök. *(el)*

2^{ik} Jelenés

A Két Hajdú

2^{ik} [HAJDÚ]

Hallod, te igen ki fejezgeted magadat.

Hajdú

És kinek törtem be azzal a fejét?

2^{ik} [HAJDÚ]

380 Hm, az igaz hogy másnak nem; hanem önnön magadnak igen hamar.

[IIv] Hajdú

Az tsupán nékem fog fájni.

2^{ik} [HAJDÚ]

Ugyan? hm, hm!

Hajdú

Nézd Pajtás, én tsak úgy gondolom, hogy könnyebb ütni mint üttetni, könnyebb gyújtani mint oltani.

2^{ik} [HAJDÚ]

385 Ugyan mit akarsz most ebből az okoskodásból ki hozni.

Hajdú

Se többet se kevesebbet, hanem hogy mi nem illünk – ugyan hogy is mondjam tsak?

2^{ik} [HAJDÚ]

Töllem kérdezed?

Hajdú *(magába)*

Vallyon ki merjem é nékie böffenteni? *(nagyon)* Tehát látod mi nem illünk –

2^{ik} [HAJDÚ] (*kezével az állát fel támasztván*)
 390 No 's?
 HAJDÚ
 Hajdúnak nem illünk.
 2^{ik} [HAJDÚ]
 Hm; tehát érdemesebb ember adta tán elé magát erre a Hivatalra? már az ugyan
 ördögös volna. Én már úgy meg szoktam a Parantsolást, hogy –
 HAJDÚ
 Ej nints most arról szó. Látod, a mióta Hroszka és Givóri fejét tsupa idő töltésből
 395 el méltóztatott üttetni a Kir –
 2^{ik} [HAJDÚ]
 Tsitt, itt ne tovább! Azért ő Király, hogy meg mutassa hogy ő Király.
 HAJDÚ (*hevesebben*)
 Ha az Egérnek ki sütögetik a szemeit, belé szalad a Tűzbe – ha a Főbe nints szem,
 néki megy a Falnak – ha a Koponyában nints velő, bolond az egész tag – ha –
 2^{ik} [HAJDÚ] (*mérgessen*)
 Ha meg bolondúltál zárasd bé magadat, különben könnyen meg fogják lonsos
 400 nyelvedet. Talán bizon te is az ő tántzokra akasz jutni.²⁰
 HAJDÚ
 Ördögít akarok, hiszen éppen azért akarok most szóllani, de nem tudom, hogy
 mikép pökjem ki!
 2^{ik} [HAJDÚ]
 Tsak a leg rövidebben.
 HAJDÚ
 Leg rövidebben? (*magában*) „Huszszita vagyok” – – (*nagyon*) Nem Pajtás, leg
 405 rövidebben nem mondhatom.
 2^{ik} [HAJDÚ]
 Nohát mond hoszszan.
 HAJDÚ
 Hiszen úgy is akarnám, amúgy melleleg fel rúgni a Titok Kosarát, de attól
 félek, hogy minek előtte hozzá fognék, ki fogyok a' szavakból, és orrot kapok.
 2^{ik} [HAJDÚ]
 Meg lehet.
 HAJDÚ (*fejét vakarván*)
 410 Mit itélsz te Huszinetzről, és a Huszszitákrol?
 2^{ik} [HAJDÚ]
 A Huszszitákrol azt, hogy mind egy lábíg semmire valók –
 [12r] HAJDÚ
 Áj, áj!

²⁰ jutni [em. ebből] jütni

2^{ik} [HAJDÚ]

Huszinetzről pedig azt, hogy ő a Kapitánnyok, a ki ha a Királynak első parant-
solattýára ki nem ment volna a Városbol, tehát a' Prágai Koma meg rövidítette
415 volna egy fővel – ostoba egy Ember! még ő fegyveres Tsoportal tódúlt naponként
a Király eleibe, hogy engedjen nékiek egy Templomot a számokra el foglalni.
Szép Könyörgés!

HAJDÚ (*szúrossan*)

És látod, eztet még se beszéléd ám mindenütt, mert olyat kapnál a nyakad
tsigájára, hogy a nevedet is el felejtened, és azt mondanák: Ki innét Gazember –

2^{ik} [HAJDÚ] (*mérgessen*)

420 Kölyök! –

3^{ik} Jelenés

Ziska, Elöbbeniek

425

ZISKA

Mondjad a Szenátor Úrnak hogy itt vagyok.

HAJDÚ (*el az oldal szobába*)

ZISKA

Te pedig, menny és ha a nép zúgolódní kezd, mondjad, hogy mindjárt fog
menni, tsak a Kamarás el mennyen.

2^{ik} [HAJDÚ] (*ki a közép ajtón*)

Tüstént.

HAJDÚ (*ki jön*)

430 Alázatosan esedezik, méltóztasson várakozni, mert öltözik illendő elfogadására.
(*ismét vissza megy*)

ZISKA (*egyedül*)

Gyönyörű meg tisztelés – várakozzak! Azomban ez könnyen meg engedhető
nékie mostani Zavarodásokban. (*merően*) Halászni illyenkor lehet. (*hevesebben*)
Itt vagyon az első lépés – a legfontossabb! (*lassabban*) még vissza lehet innét
lépni – vissza, de azon Férget, melyet a fel gyulladott Phantásia az agyvelőben
költött, nem lehet többé meg fojtani. El fognak ugyan múlni az esztendőök, de
egy titkos valami szüntelen azt fogja sugallani: „Félénk gyáva, a ki nem mertél
próbálni – most már magos tzélodnál állanál”! (*meg áll*) De az első lépés és a
Czél olly rettentő távol vannak egymástól, hogy a Köz Hézagnak veszélyeiben
mind a kettöröl el felejtkezik az Ember, és még szerentsésnek tartaná magát,
435 ha sérelem nélkül ki vonhatná a Hinárbol a nyakát, és azon alatsony Partra
vissza mászhatna, a honnan el indúlt. A közhézag tehát a fő botlás – ez rémit²¹
el bennünket, hogy már [12v] az első lépésnél is meg tsuklanak az Inaink, és
attól tartunk, hogy a közép pontnál ki törjük a nyakunkat; mert mely könnyen

²¹ rémit [em. ebből] remít

440 meg tennénk az elsőt, és meg vetnénk azon leg utolsót, melyet mi tsupán tsak
vaktában hiszünk; de mi²² Emberek többnyire még a Közép úton el vesszük
tselekedeteink bérét, mint Husz és Hyeronimus – (*meg áll és gondolkozik*)

4^{ik} Jelenés

Huszinetz, Ziska

HUSZ[INETZ] (*bé burkózva*)

Ha! tsak ugyan nem tsalatkoztam meg látásomban! Ö az – (*halgattya*)

ZISKA

445 De mit is akarok én tselekedni, vagy miért tselekedni? Büszkeség? Nem. Idő-
töltés? pfúj. Tehát Hazafiúság?²³ úgy hangzik – úgy vagyon a lárva homlokára
irva; és még is: nem. Ebben a dologban nekem ollyannak kell lenni, mint az
Idő Istenének, elől kedveltető, ha hátul hunyorító is alattomban. – – De mikép?
– mikép? ez az a szó melyet tsupán tsak az egy Teremtő nem esmér; mikép – –

HUSZ[INETZ]

Úgy é? Ezt óhajtottam én, és már most reszkess Ventzel a Koronád alatt,²⁴ mert
Huszinetz győzött! (*el akar*)

ZISKA

450 Huszinetz is ezt akarta –

HUSZ[INETZ] (*viszsa fordul és halgat*)

ZISKA

455 De ő sem tudta mikép, és én még is tanátsolhattam volna nékie. Tsodálatos az
hogy az Ember a tulajdon maga ügyében mindenkor gyávább. Tsak az ötsém
Jarosláv térne hamar vissza, ő esméri valamennyire vágyakodásaimat, néki
aztat egészen meg kell tudni, mert ha egyedül végre hajthatnám is, de egyedül
el nem hordozhatom ezen nagy terhet.

HUSZ[INETZ] (*elé lép*)

Meg hiszem, Kamarás.

ZISKA (*meg retten, kardot ránt*)

Ki vagy?

HUSZ[INETZ]

Tedd el kardodat –

ZISKA (*hevessen*)

Halgatoztál?

HUSZ[INETZ]

460 Igen.

²² de <ö> mi

²³ Hazafiúság [A g betű átírással javítva.]

²⁴ Koronád alatt [toldalék vagy szókezdemény törlése]

ZISKA (*néki megy*)
Úgy tehát –
HUSZ[INETZ] (*viszsa lép*)
Ziska! nékem is vagyon kardom. Nyujts nékem kezét Kamarás.

ZISKA (*merően nézi*)
És kinek?
HUSZ[INETZ]
A ki néked bátran fogja hordozni segíteni terhedet.

[13r] ZISKA
465 A neved?
HUSZ[INETZ]
A míg kardodat el tévén²⁵ barátságosan kezedet nem nyújtod, Cservena Bogeszláv.

ZISKA (*kardját el tévén kezét nyújtja*)
És most?
HUSZ[INETZ] (*ki takarván magát meg rázza Ziska kezét*)
Ezentúl igaz Barátod, Huszinetz. (*el*)

5^{ik} Jelenés

Ziska

[ZISKA] (*szünet után fel 's alá jár – meg áll*)
470 Meg ütköztél, János? Nem. Helyes! A nagyra teremtett Férjfiúnak semmin sem kell meg ütközni. (*hevesebben*) Még is csak nagy boszszúság! Ziska csak egyszer botlott meg – mostan. Huszinetztől ugyan félni nem lehet, de ő sem fog ezentúl tóllünk félni, mert vigyázatlanok voltunk. (*boszszankodva*) Így vagy ti véletlek Emberek! Lotsogókat, Fetsegőket, Hízeltedőket, és **Alázatos Szolgákat** özönnen talál az Ember, hogy sokszor a Bárányi-békességes türés is el fáradna; de midőn egy olyanra vagyon szükségünk, kire olyas valamit akarunk meg bizni, mellyet nem akarnánk, hogy minden verebek tudjanak a Háztetön, már akkor szükséges volna a Diogenes lámpássa – és ebben nem vigyáztunk magunkra. – Ej! –

6^{ik} Jelenés

Ziska, Szenátor, Hajdú (a ki azonnal el megy)

SZENÁTOR (*mély tisztelettel*)
480 Kamarás Úr én alázatos Engedelmet kérek ezen illetlen Elfogadásról –

²⁵ tévén [tollhiba em. ebből] téven

ZISKA
 Semmi Barátom, semmi.
 SZENÁTOR
 Lehetek olyan szerentsés –
 ZISKA
 Barátom, én azért jöttem hogy ma délre vendéged legyek.
 SZENÁTOR (*meg ütközve*)
 Ma?
 ZISKA
 485 Terhedre vagyok?
 SZENÁTOR
 Az nem. De éppen ma.
 ZISKA
 El mehetek úgy é?
 SZENÁTOR
 Emberségemre és egyenes szívüségemre mondom, szerentsémnek tartanám
 – de –
 ZISKA
 490 De ma el mehetek.
 SZENÁTOR
 Éppen ma –
 ZISKA
 El mehetek.
 SZENÁTOR
 A környül állásaink –
 ZISKA
 Nem engedik hogy itt lehessenek.
 SZENÁTOR
 495 Ollyan szomorúak –
 ZISKA
 Szomorúak?
 SZENÁTOR
 Láta Kamarás Úr a' Ház előtt tolyongó tsoportot?
 [13v] ZISKA (*hidegen*)
 Nem újság Prágában.
 SZENÁTOR
 Hiszen a Kamarás Úr is tudja.
 ZISKA (*mindig hidegen*)
 500 Mindeneket.
 SZENÁTOR
 A Polgárság a miólta Huszinetz fel tüzellte, mind inkább szemtelenebb; már sokszor Huszinetz példája szerént nagy illetlenséggel és fegyveres kézzel tso-

portoztak öszve a Király előtt, hogy a Huszinetz kérését, (egy Templomnak el foglалását) engedné meg. A Király –

ZISKA

505 Nem szeretvén a politikai Foglalatosságokat, inkább mulatoz.

SZENÁTOR

A Nép annál vakmerőbb, és méltán lehet félni –

ZISKA

O, semmitől.

SZENÁTOR

Tegnap a Királynál voltam a Társaimmal. Ő azt kívánta, és parantsolta, hogy a Polgárság rakja le fegyverét, előbb nem fog kérésekre feleletet adni.

ZISKA

510 Tehát tudokra kell adni.

SZENÁTOR

Koránt sem. A Polgárság azt nem fogja merni, mert már nem biznak²⁶ a Király jóságában.

ZISKA

Igaz, igaz.

SZENÁTOR

515 Ma fogunk a Királyhoz menni. Ők nem fogják le rakni fegyvereiket.²⁷ Mi ki esünk a Kegelemből.

ZISKA

Mind igaz.

SZENÁTOR

És lehet, hogy végre Zendülés –

ZISKA

Meg lehet.

SZENÁTOR (*már nem titkolhatván nyughatatlanságát*)

Engedjen meg kérdésemnek Kamarás Úr –

ZISKA

520 No 's?

SZENÁTOR

Én egyenes szívű Ember vagyok. (*kemény tekintettel*) Szereti Kamarás Úr a Hazáját?

ZISKA

Igen.

SZENÁTOR

Tsodálkoznom kellett, hogy mind ezek mellett oly hidegvérrel lehet.

²⁶ biznak [em. ebből] biznék, biznák

²⁷ fegyvereiket [em. ebből] fegyvereinket [A Szenátor magatartásábók következhethet a tévesnek ítélt szóalak, de valószínűbb az emendált forma. Solt is így olvassa a szöveget.]

- ZISKA (*meg sértődve*)
- 525 Hideg vér! Hideg vér! – Barátom, a hideg vér a mostani környül állásokban igen hasznos; nem kap az Ember forroságot, főfájást, vagy a mi leg több, Nyak fájást.
- SZENÁTOR (*jó szívéleg*)
- Egyenes szívüségem bizonynyára nem sértette meg Kamarás Urat –
- ZISKA (*boszszankodását el fojtván*)
- Nem, éppen nem. Én tsak azt akarom mondani, hogy a Halnak is hideg vére vagyon; de azért még is erő és ész lakozik benne a maga Elementumá [14r] ban.
- SZENÁTOR
- 530 És a Kígyónak. Az Isten láttya a Lelkemet, hogy életemet áldozom fel, tsak Prágának tsendességet szerezhsek.²⁸
- ZISKA (*kezét meg rázván*)
- Helyes Barátom! (*magába*) Itt nem kell kopogtatni, mert a ki nyitott zárok a fejére hullanak az Embernek, és azt be szaggattyák.

7^{ik} Jelenés

Egy Más Szenátor. Előbbeniek.

- 2^{ik} [SZENÁTOR]²⁹
- 535 Barátom! – Tiszteletem a Kamarás Úrnak. (*meghajtya magát*)
- ZISKA
- Igen szomorú állapotban találok –
- 2^{ik} [SZENÁTOR]
- A leg szomorúbban.
- SZENÁTOR
- Mi dolog, Nemzetes Uram?
- 2^{ik} [SZENÁTOR]
- Az óra jelen vagyon. De ez még nem annyi. Vagy három minuták ólta a Husz-
- 540 sziták olly zuggásban vannak –
- ZISKA (*meg ütközik*)
- Zuggásban?
- 2^{ik} [SZENÁTOR]
- Úgy vagyon. Érthetetlen morgásokból semmit se lehet ki venni, mert ha az Ember közelebb jön hozzájuk, mindjárt el halgatnak, és öszve rántzolt homlokokkal az Emberre tekintvén el fordúlnak egymástol.
- SZENÁTOR
- 545 Mind inkább inkább. (*gyanakodva*) Polgárok, Polgárok!

²⁸ szerezhsek [em. ebből] szereshsek vagy szeresshessek [Tollhiba]

²⁹ A 2^{ik} SZENÁTOR első két megszólalásakor a kézirat az *Ez* szóval utal személyére, t. i. ez, aki most jött. A szereplő megnevezését egységesítettük.

ZISKA

Hogy? – (*magába*) Huszinetzet én jobban esmérem – nem, nem azt ő nem fogja merni, hiszen úgy az ő feje is veszedelemben nagyon.

2^{ik} [SZENÁTOR]

Kamarás Úr, ne vegye rossz néven töllem a mit mondani fogok: midőn a Kapun ide be jöttem, egy csoportból azt hallottam hangzani: Ziska és Huszinetz.

ZISKA (*mérgessen*)

550 Mit?

2^{ik} [SZENÁTOR]

Tsendesen Kamarás Úr, ezt én csak hallottam, de a Király Kedveltjéről semmit fel nem teszek.

ZISKA

Javaslom is Barátom, mert az én betsületem igen tsiklandós.

2^{ik} [SZENÁTOR]

O Kamarás Úr, én még csak beszédemről is engedelmet kérek. De engedje most
555 meg, hogy hivatalunk szerént –

ZISKA

No csak rajta. Én majd az alatt mulatom magamat. (*az ablakhoz megy és ki néz, gyakran a Szenátorokra is vissza pillant*)

2^{ik} [SZENÁTOR]

Barátom, a Társaink már várnak bennünket. Ők semmi közép utat fel nem
560 találhattak, hanem ime általam izenik néked mint köztünk leg öregebbnek:
találj módot a szabadulásra. (*várja feleletét*)

SZENÁTOR (*vállat vonyit és a földre süti szemeit*)

ZISKA (*gondolkodva*)

Ki láthatta meg mi nagyon a Kút fenekén, ki tekinthet bé a Léleknek belső
Rejtekébe, hogy én az el árulástól tarthatnék? és még is vagynak esetek, hogy
a Jövendő egy nyomorult vén Banyának mestersége által egy pillantatig jelen
valóvá lesz, és a meg [14v] világosított Emberek a nagy munkára készülő Lelket
565 első lépésében le torkolják. Huszinetzről nem hiszem hogy szólni merészlett
volna, és ha annyit mondott is, hogy Ziska tán a Királyhoz el fog vélek menni
– többet nem; mert jól tudja azt Cserevena Bogesláv, hogy Huszinetz feje vesztése
alatt bé nem jöhet Prágába.

2^{ik} [SZENÁTOR]

Tehát nints Kimenetel?

SZENÁTOR (*ismét vállat vonyit*)

2^{ik} [SZENÁTOR]

570 Úgy tehát mi el veszünk.

SZENÁTOR

A ki ebben közép utat akar keresni, az majd csak az Istennek öröktől valóságát
akarja ki puhatolni; ha a Polgárság mellett állunk, veszünk bizonyos; ha a Király
kivánságát akarjuk tellyesíteni, Zendülés – a leg tanátsossabb a vakmerőség
volna, de egy-szer 's mint a' leg veszedelmesebb is.

ZISKA (*morogva*)
575 Közel jössz hozzá Vén, de még sem akadsz reá.
2^{ik} [SZENÁTOR]
A vakmerőség? De mikép?
SZENÁTOR
Az engedelmesség a Király eránt.
2^{ik} [SZENÁTOR]
És a Polgárság? –
SZENÁTOR
A hol Ember nem segíthet, segít az Isten, én bizok ö benne.
ZISKA (*közikbe lép*)
580 Én nem tudom hogy miért töritek ezen olly igen a fejeteket. Én rég hogy az
udvarnál vagyok, sött Ventzel udvarába neveltetem fel, és elég dolgom volt a
Királlyal, jól is tudom azt, sött bizonyos vagyok benne, hogy ha a Polgárság
egyszerre mind be rohanna hozzája, és kérdezné, hogy mit kívánna tőlök,
bizonyosan nem fog annyi szive lenni, hogy fegyvereiket le tenni parantsolja,*)³⁰
585 mert én Ventzelt tökéletessen esmérem.
SZENÁTOR
O ha az igaz lehetne!
2^{ik} [SZENÁTOR]
O, Kamarás Úr, ha minket meg szabadithatna!
ZISKA
Én – de hát mikép?
SZENÁTOR
Hiszen a Kamarás Úr éppen most mondá, az ö gyengeségét hogy esméri.
ZISKA
590 Igen.
SZENÁTOR
Tehát, meg lehetne ötet lepni –
ZISKA
Miért nem?
SZENÁTOR
O be boldogok lennénk!
2^{ik} [SZENÁTOR]
És Kamarás Úr volna örzö Angyalunk!
ZISKA
595 Nem tudom.
SZENÁTOR
A Kamarás Úr el jön velünk a' Királyhoz, és ötet gyenge oldaláról fogja meg
támadni.

³⁰ *) Schulz: Interessante Erzählungen etc., I. Band S. 144. [A szerző jegyzete.]

ZISKA

De mellyik az?

SZENÁTOR

Hiszen most mondotta!

ZISKA

600 Az tsak egy, Barátom; de a Királyoknak igen sok féle illy oldalai vagynak, mint a Világító' metzsett üvegeinek – nem láthat az Ember egy [15r] gyik oldaláról a másokra által.

SZENÁTOR

Trocznova János mindenkor kedves a Király előtt.

ZISKA (*valódílag*) Minthogy tudja hogy a tehetetlen Trocznova **tehetetlen**.

SZENÁTOR

605 Ha a Köz tsendességet szereti, ha Prágának javára akar lenni – egyedül Kamarás Úrban vagyon bizodal munk – jöjjön véllünk a Király eleibe!

ZISKA (*tettetett sértődéssel*)

Én, a Huszszitákkal? Kattolikus léttemre a Huszsziták ügyét védelmezsem?

SZENÁTOR

Nem a Huszszitákét, nem! hanem Prágát – az országot a Zendüléstől. A Hradisztin³¹ hegyén táboroznak a Temérdek Huszsziták Huszinetz Felvigyázása alatt, tsak egy rossz hir – és polgári Háború! –

ZISKA

610 Arrol a Királynak kell gondoskodni.

(*lárma, zörgés*)

SZENÁTOROK

Istenem!

8^{ik} Jelenés

Hajdú. Elöbbeniek

HAJDÚ

A Polgárság már meg únta az átsorgást, egy tsoport közülök utánam tódúl.

ZISKA

Vakmeröek! Nem mondotta a Pajtásod, hogy én vagyok itten?

HAJDÚ

615 Hiszen éppen azért tódúlnak fel. Elöször olyan mord-ábrázatotak hasítottak, mint a Városháza falán lévő kö fejek, de egy kis vártatva közikbe jött egy bátor ember, nem Prágainak kell lennie külömben esmérném, és tellyes bizodalommal suttoztak együtt, és végre érthetőleg morogták: élylen!

³¹ Hradisztin [átírással jav.]

ZISKA
Hm, hm! (*magába*) Az Huszinetz.

9^{ik} Jelenés

*Kralowetz, egy tsoport Huszszitákkal, kik között Huszinetz
is. Előbb[eniek]*

KRALOWETZ
Nemzetes Uraim, lesz é már valami? Én nem tartóztathatom tovább őket.
HUSZ[INETZ] (*a Tsoport közül ki kiált*)
620 Mit is piritanánk a Napon a fogunkat, mint a Bolondok.
ZISKA (*mosolyog*)
KRALOWETZ
Fogd bé a szádat Cservena.
SZENÁTOR
Kitsoda az a vakmerő?
HUSZ[INETZ] (*makatsan elő lép, de még is az előbbeni burokjában*)
Én!
SZENÁTOR
Semmire való! Én nem esmérlek tégedet.
HUSZ[INETZ]
625 Azt kellett volna, Nemzetes Uram mondani, hogy esmérlek tégedet, és azután,
semmire való.
SZENÁTOR
Ki vagy te?
HUSZ[INETZ]
Bizonyosan nem az, a minek a Nemzetes Úr gondolna.
[15v] KRALOW[ETZ]
Halgass! könnyen betsületes Embernek gondolhatna. De most fére ezzel: Szen-
630 átor Uraim, mi azért jöttünk, hogy a Kamarás Urat magunkal vigyük.
SZENÁTOR
De ő nem akar menni.
MIND
Nem akar?
KRALOW[ETZ]
Tehát jöjjenek a Szenátorok – egy Fetske nem hoz tavaszt.
SZENÁTOROK
Mindjárt.
KRALOW[ETZ]
635 Szüntelen tsak, mindjárt.

HUSZ[INETZ]
 Az ördög viszi el a Szenátorokat, ha tovább is Bolondá akarnak tenni. Mondom
 hogy fel ne bosszantsanak, vagy mendörögni fog tüstént Prágában.

ZISKA
 Hallatlan vakmerőség! Cserevena! lassan járj tovább érsz.

SZENÁTOROK
 Hej, Hajdúk!

MIND
 640 Mit?

ZISKA
 Barátim! Éretlen a hevességtek!

HUSZ[INETZ]
 Ördög ménkő! –

ZISKA (*hirtelen Huszinetznek súgván*)
 Miklós! – ne menny fövel a falnak.

KRALOWETZ
 No megyünk é már?

HUSZ[INETZ]
 645 Jertek, Polgárok, mennyünk magunk.

SZENÁTOR
 Meg álljatok! (*fájdalmassan*) Kamarás Úr el hágy bennünket?

ZISKA
 De miért ingereljem én fel a Királyt, sótt a mi több, Atyámat, magam ellen?

2^{ik} [SZENÁTOR]
 Vezessen ki bennünket ezen Labyrinthusból, mellyben a Kamarás Úr segítségé
 nélkül –

ZISKA
 650 Hm, hm! (*gondolkodik*)

HUSZ[INETZ] (*magába*)
 Fél a matska a forró ételtől, de még is addig nyalogattya körül körül, hogy egyszer
 fel falja (*valódilag*) még dolgot ad majd aztat a szájából ki venni, hogy egészen
 meg ne egye. De hijjába, a szükség kívánnya, hogy Farkas legyen a Bárányok
 655 közül. (*lassan a Huszszitákhoz*) El jön!

ZISKA
 Várákkozzatok. (*magába, bajuszsát tsipegetvén*) Vannak pillantatok, mellyben a
 leg Elhatározottabb Emberek is reszketnek, de azok olly fontossak, és rettentőek
 mint a Halállal küszködőnek halotti csengettyüje – így állanak körülötte a
 morgó virasztók, mint ezen Békételenek, kik között én talán – (*meg tsendesedik*)
 660 Tsak egy lépés szükséges, és az homályosságban élt Ziskából egy új Phoenix³²

³² Phoenix [jav. ebből] Phönnix

pezdül ki – – ha a Király reá áll a kérésekre,³³ mi hasznom lesz benne? Ki esek a Kegyelemből, hm, hm, *(futó szemekkel megpillantya mindjájokat, kik lesik el határozását)* – – Huszsziták! én a Királyhoz megyek.

HUSZ[INETZ] *(katzag, a többiek ordittyák)*
Derék! *(el)*

³³ kérésekre [Solt: *kéréstekre*. De mi nem láttunk elegendő okot erre az emendációra. Logikus lehetne, de a kéziratban lévő szövegnek is van értelme, ezért ragaszkodtunk a kézirathoz.]

[16r] MÁSODIK FELVONÁS

(Kabinét)

1^{ső} Jelenés

Sófia Királyné (könnyű öltözetben ül a kinyitott ablaknál, és gondolataiban elmerülve)

[SÓFIA]

665 Höség! Igen nagy Höség! Szüntelen tartó Nappal! Tizen nyoltzadik esztendő
már és még sem alkonyodik.*³⁴ Az Emberi Nyomorúság egy tökéletes Karika,
mellynek sem vége sem eleje nintsen (*szelid szemrehányással*) és kitsoda kerekíti
aztat? önnön magunk. – 18 esztendő, mellyekben szüntelen zörgetem lántzai-
mat, és egy Éjj nem akar jönni annak le rázására – egy tsendes hives Éjj a Föld
670 Gyomrában,³⁵ melly a meg únt életnek verejtékjeit le szárítaná. Nem? (*fel ugrik
boszszonkodva*) Kitsoda annak az oka? miért nem? – ne tagadd nyomorúlt
sziv, hogy még most is élledez büszke ki látásod! Bajor országnak szép hegyei
között nem elégedtél meg szerentséddel Nagyra vágyó-Lélek, és itt, midön már
kezeidben vagynak vágyakodásidnak örökös phantómai, örömost tudnál é attol
675 el válni? a miért Nyúgodalmadat képes voltál³⁶ fel áldozni, vallyon egy ezentúl
tsupán reménylett nyúgodalomért vissza tudnád é aztat vetni? Te? Sófia? a
Bajor Sófia? hiszen a Korona olyan szép, olyan felséges! az Uralkodás olly
hódító valami – a Nagyra vágyás az az el ragadtato Indúlat, mellyért az első
Ember a Paraditsomot, sött magok az Angyalok a Mennyet kotzkára tették, és
680 én egy nyomorúlt életet tudnék kémélleni, hogy azon Istenséget meg tarthassam,
mellyre maga a Sors engemet méltónak tartott? Korona! Élet! egyik már meg
nem férhet a másikkal, ah pedig élni is tsak egyszer lehet! (*sirva székébe eresz-
kedik*) Igen szerentsétlen Teremtés vagy te Sófia! Te a meg élemedett Ventzelt
tsak azért szeretted mivel őszülő hajain ezen Csetsebetse (*a Koronát értvén*)
685 tündöklött, mellyel te is Aszszonyi büszkeségednek prédája, játszani akartál,
de Ventzel jobban szereti poharait és a Könnyeket, mint eztet, és tégedet. Igen
szerentsétlen Teremtés vagy te Sófia!

³⁴ *) 1400-ik esztendőben 15^{ik} Mártziusban koronáztatott cseh Királynénak. [A szerző jegyzete.]

³⁵ Föld <a> Gyomrában

³⁶ voltál [Solt: *volnál*. Logikus lehetne ez a szövegváltozat, de eltér a kézírattól, amin nem változtattunk.]

2^{ik} Jelenés

Ventzel. Sófia.

- VENTZEL (*meg hallván az utolsó szavakat, hirtelen fel lobbán*)
Királyné! miért szerentsétlen?
SÓFIA (*ki tér elölle*)
VENTZEL (*még hevesebben*)
Királyné! Miért szerentsétlen!
SÓFIA
690 Ventzel!
VENTZEL (*borzasztóan*)
Miért szerentsétlen, tudni akarom!³⁷
SÓFIA (*viszsa vonván magát*)
Tsendesedjen az Istenért!
VENTZEL (*öldöklő szándékkal*)
Feleletet!
[16v] SÓFIA
Ki kell ismét elölle mennem, míg le nem tsendesedik. (*el*)
VENTZEL (*homlokát dörgölvén*)
695 Hová megy? – Itt hágy! – talán – talán – o az én veszedelmes hirtelen haragom!
az én átkozott hamar mérgem! – – – Sófia!
SÓFIA (*viszsa tér*)
A király szállított engemet?
VENTZEL (*meg fogván a kezét*)
A Férj. Botsásson meg jó Hitvesem – hiszen tudja már a Természetemet!
SÓFIA
Szerentsétlen Természet, melly olyanokra viszi a Férjemet, hogy aztat többnyire
700 meg kelletik bánnia!
VENTZEL (*fájdalmas unalommal*)
De mit tehetek én arról – szánakozzon – én is tsak Ember vagyok.
SÓFIA
Az Ember ura szokott lenni Indúlatainak, de az én Férjem azoknak szabad útát
enged – szánakodást kíván a ki maga magán szánakozni nem akar. O Ventzel!
A hirtelen haragod fog tégedet végre is a Romlásba taszítani.
VENTZEL
705 Sófia! unalmas én előttem az élet!
SÓFIA
Ha én nem az volnék a mi vagyok, ha tsak egy hajszállal kevesebb volnék, mint
a Természet készített, azt mondanám te néked: Ventzel vesd el a Koronát, és
zárkózz nyugodalomba –

³⁷ szerentsétlen [em. ebből] szerentsétlen?

VENTZEL

710 Királyné!

SÓFIA

Az én szemeimet is meg homályosította annak fényne és most vég nélkül nyomorultá tett – nem tudtam én aztat által látni vakságomban, hogy a hol már egyszer a Rothadás el kezd munkálódni, ott lassanként az egészséges is el hull –

VENTZEL (*el andalodva*)

Ugy, ugy!

SÓFIA

A ki egy Tsászárságtól kéntelen volt el állani annál egy tsekély Cseh korona is
715 veszendőben vagyon*)³⁸ –

VENTZEL (*sohajtvá*)

Az Isten áldja meg azzal az ötsémet! ő se a leg jobb Ember ugyan; de még is jobb ő mint én vagyok. Légy szerentsés Sigmond!**)³⁹

SÓFIA

Azon én éppen nem tsodákozom, mert te Ventzel vagy – egy meg élemedett Ventzel. Hidd el nékem, hogy semmi féle képp se lehetséges az hogy a hoszszú
720 ideig uralkodó unalmokra ne légyen azoknak kik engedelmeskednek. Semmi állandót az Isten ebben az életben nem alkotott, a honnan következik, hogy min [17r] den világi dolgok változásoknak vagynak ki tétetve.**) ⁴⁰

3^{ik} Jelenés

Zdenkó. Előbb[eniek]

ZDENKÓ

Felséges Uram!

VENTZEL (*mérgessen*)

Gróf – ez az audientziás palota?

³⁸ *) Causas deiecti Imperio Venceslai, multos et graves litteris publicis evulgavit Joannes Archi-Episcopus Moguntinus: non dedisse operam ut Schisma in Ecclesia tolleretur, Lombardiae jura abalienasse, Justitiam vero vendidisse, latronibus liberas habenas laxasse, in sacerdotes et honestos viros saeviusse, monitum non respuisse etc. Epit. Rer. Bohemiae. p. 702. [A szerző jegyzete.] Ecclesia [em. ebből] Eclesia; Bohemiae [em. ebből] Bohemic

³⁹ **) Cum 1399 20. Augusti Venceslao Imperium abrogatum esset, Electores elegerunt Fridericum Brunswiciensem, quo interempto Rupertum Ducem Bavariae. Electus dein est 1410 Jodocus Marchio Moraviae et isto post 5 menses mortuo Sigismundus, Venceslai Frater, tunc temporis rex Hungariae. [A szerző jegyzete.] Moraviae [em. ebből] Moravia; Hungariae [em. ebből] Hungaria

⁴⁰ *) Nullo enim modo fieri potest, quin longo tempore rerum potitus fastidiis sit iis qui parent. Nihil enim Deus in vita stabile facit; unde fit, ut omnia terrena mutationibus gaudere videamus – Gregoras L. 9. in opere Petri Pázmán quondam Archi Episcopi Strigoniensis, sub titulo: Hodoegus. Igazságra vezérlő Kalauz. p. 535. De ez a kifejezés nagy: mit mondana reá M. Terézia anyánk? [A szerző jegyzete.]

- SÓFIA
- 725 Férjem!
 VENTZEL (*jobban*)
 Ez az Audientziás Palota?
 ZDENKÓ
 Azt jól tudom hogy nem, de –
 VENTZEL (*leg nagyobb tüsszel*)
 Tudja és még is –
 SÓFIA (*Zdenkóhoz*)
 Távozz egy kissé.
 ZDENKÓ (*meg bújik*)
 VENTZEL (*dühössen*)
- 730 Meg kell nékie halni. Hej strázsák!
 SÓFIA
 Ember! kire mérgelődöl? – nézd körül magadat!
 VENTZEL (*magához térve*)
 Átkozott! O! O! (*székbe esik*)
 SÓFIA
 Pirulj el Király szánakodásra méltóságodon! – Zdenkó!
 ZDENKÓ (*ele jön*)
 Engedjen meg Felséges Uram, Felséged hirtelen mérgét akartam ezzel kémelleni –⁴¹
 VENTZEL
- 735 Gróf!
 ZDENKÓ
 Trocznova Kamarás fontos dolgokrol akar Felségeddel szóllani.
 VENTZEL
 Annak helyén meg fog találni.
 ZDENKÓ
 Mondottam nékie, de ő azt mondotta hogy sürgető, és ha bé nem jelentem,
 úgy jelentés nélkül is bé jön.
 VENTZEL (*fel ugrik, de meg gondolván magát ismét le ül*)
 SÓFIA
- 740 Mít akar ő? Istenem! Én rettegek!
 VENTZEL⁴²
 Ő még az az egy, kit én szeretek és viszont szerettetem. – Jöjjön.
 ZDENKÓ (*az ajtónál*)
 Jöhet!

⁴¹ kémelleni [Tollhibát, azaz következetlen ékezetést gyanítva felmerült az emendáció lehetősége: *kémélleni*, azaz *kímélni* (Solt így olvassa). De a szó a *kémel* = *kémler* szótól alapján is értelmezhető, miszetrint Zdenkó azért jött, hogy kikémlerje Ventzel indulatait, lelkiállapotát, hirtelen mérgének veszélyét őrá, a hírhozásra nézve. A szóalak jelentése tehát kétirányú.]

⁴² VENTZEL [A név átírással javítva]

4^{ik} Jelenés

Ziska. Elöbbeniek.

ZISKA (*bé lép és az ajtóban makatsan meg áll*)

VENTZEL

János! vissza élsz szeretetemmel! mit kívánsz?

ZISKA

Sokat és semmit.

VENTZEL

745 Tehetetlen! Makatságod közel jár a Büntetéshez!

ZISKA

Büntetés és Ziska nem illenek együvé.

ZDENKÓ

Eszeveszett!

ZISKA (*szúrossan*)

Az Eszeveszett gondolatlanul szokott szólni, édes Grófom. No engedjenek meg.

VENTZEL

Miért jöttél?

ZISKA

750 Tsak négy szem közt.

MIND (*meg döbbenek*)

ZISKA

No 's?

[17v] SÓFIA (*magába*)

Istenem! itt valami történik.

VENTZEL (*soká merően néz reá*)

Ember!

ZISKA (*meg fordúl*)

Én ismét el mehetek.

VENTZEL

755 Meg állly! (*gondolkodik, azután hozzá megy*) Hiszen te az én Fiam vagy, sok jóval voltam én te hozzád! (*lassan*) úgy é nem fogsz engemet –

ZISKA

Uram –

VENTZEL

Úgy é? Jó, jó! Távozzanak.

SÓFIA

Férjem! –

VENTZEL

760 Tsendessen.

SÓFIA

A mint akarod – én meg nyugszom (*hirtelen Zdenkóhoz súgva*) Svammberg
jöjjön hozzám. (*el*)

ZDENKÓ (*ki a közép ajtón*)

5^{ik} Jelenés

Ventzel. Ziska

VENTZEL

Kivánságod szerént –

ZISKA

765 Felséged nékem Atyám, sött több mint pusztá Atyám – Felséged udvarában
nevelkedtem⁴³ én fel, és Felségednek ritka⁴⁴ szeretetével felruházva lettem azzá
is a mi vagyok.

VENTZEL

Tsak a dologra Fiam!

ZISKA

Mindenek előtt engedjen meg egy szemtelen kérést.

VENTZEL

'S az volna?

ZISKA

770 Tartsa zabolán Felséges Atyám hirtelen fellobbanását ha valamit mondandok.

VENTZEL

Jó – jó hogy emlékeztetsz János! (*fájdalmassan*) Igen szánakozásra méltó Ember
vagyok én, pedig már öreg vagyok. Szólj Fiam!

ZISKA

Egyenessen?

VENTZEL

Igaz szivedből.

ZISKA

775 Szavadat erre?

VENTZEL

Fogadom.

ZISKA

780 Ennél fogva tehát. (*hevessen*) A Nemzetünk el nyomattatott. Ösi szabadságunkban,
és Hazánk' Törvényeiben az idegen molyok turkálnak, és a külső Patkányoknak még maga Felséged
ád tsalogató eledeleket, hogy annál nagyobb erővel fojtogathassák a Cseh Galambokat –

⁴³ nevelkedtem [átírással javítva]

⁴⁴ ritka [átírással javítva]

VENTZEL (*bámúl*)

Ziska!

ZISKA

A betsületes Hazafiak a gyalázatos halálra hirteltnek, hogy az idegen Kigyók annál könnyebben rághassák Cseh kardjainkat, mellyekkel a fejeket kellene el hasítani. Felséged maga tselekszi mind ezeket, pénzért el adja az igazságot, hogy
785 legyen mivel gyomrát meg tölteni – tupa idő töltésből az örökké valóságban küldi azon Lelkeket, mellyeket a Gazabbak semmire való haszon keresésből Felségednek a fülébe súgnak, hogy annál meg elégedtebben ihassa meg kedvelt kantsó borát. Mit vétett Felségednek a szegény Hroszka, és Givori, mit vétettek azon számtalan szerentsétlenek kiket Uralkodásának kezdetétől fogva részszerént a Muldába, részszerént kardra hányatott.
790

VENTZEL

Fiam! ne ítélj engemet! Én meg bántam [18r] a mit tselekedtem. (*fájdalmassan öszve tévén kezeit*) Boldogúlt szerentsétlenek, engedjete meg! Kérjétek a' vég nélkül való Irgalmasságot, hogy botsássa meg Hibáimat, mint Uriel*)⁴⁵ gyilkosságának meg botsátotta.

ZISKA (*jelentőleg*)

795 De azért a büntetése el nem maradott; a történt dolgok tsak történteknek maradtak. De elég⁴⁶ erről. Én nem itélem az én Királyomat! tsak egyre emlékeztetem Felségedet: Egykor gondolatokba merülve jártam a Palota Folyosóján fel 's alá, Felséged azt kérdezé töllem, hogy mi bajom; én a Nemzet el nyomattatását vetém okúl, (*valódílag*) meg lehet hogy más valami is forgott az eszemben. „Jó ember” így szóll vala Felséged „sem én sem te arról nem tehetünk, ha még is
800 találsz módot, lásd, ély eszeddel, boszszúld meg Cseheidet.”^{**})⁴⁷ ezt Felséged olly meg vető mosolygással mondotta akkor, mivel eszében jutott a Praedictumom: a tehetetlen Ziska.

VENTZEL (*figyelmezve*)

Kamarás, mit akasz ezzel?

ZISKA

805 Bizonyossan nem fog titok lenni Felséged előtt. Jöjjön Felséges Uram, és jelennyen meg a már egész unalomig várakozó Polgárság előtt.

VENTZEL (*méltósággal*)

Azt én tselekedni fogom, de a midön nékem fog tetszeni. A Néptől nem engedek magamnak törvényt szabattni.

⁴⁵ *) Dávid. [A szerző jegyzete.] [Az Uriel néven nem változtattunk, jóllehet SOLT Andor (KATONA 1959, I. 113.), helyesen, *Uriásra* emendálta. Ld. erről a szövegmagyarázatokat.]

⁴⁶ elég [em. ebből] elég

⁴⁷ **) Mi bone Vir, neque ego, neque tu hanc vindicare injuriam possumus, si tamen occurrit ratio, age! ingenio utere! Bohemos tuos vindica! Epit. Hist. Rer. Bohem. L. 4. c. 6. p. 424. [A szerző jegyzete.] tamen [em. ebből] temen.

- ZISKA *(tisztelettel)*
- 810 Távol légyen Felséges Uram – azt nem; de én tsak szavára akartam, mint szerető
Fia, Felségedet emlékeztetni. Felséged Feleletet ígért nékiek, jaj pedig az ollyan
Fejedelemnek a ki játszva szórja szent ígéreteit!
- VENTZEL
- Az még nem múlt el – én el fogok menni, de a midön nékem tetszeni fog. *(fel áll)*
- ZISKA *(hirtelen)*
- De hátha azt mondom Felségednek hogy a leg kisebb késedelem is veszedelmet
hozhatna a Fejére? – a zúgolódó Polgárság –
- VENTZEL
- 815 Az én hatalmam el némittya a mendörgést! Azért hogy erőtelen Koponyámon
őszülő fürtök lebegnek, még én Cseh ország Királya vagyok.
- ZISKA
- Tsak árnyéka. *(közelebb hozzá)* Nem fogsz te többé, Királyom, mendörgést
némitani! El bújt a te Tsillagod! –
- VENTZEL *(székébe vissza esik)*
- Fiam! ez a változás?! –
- ZISKA *(még közelebb hozzá, és tsaknem a fülébe beszél)*
- 820 Annyira el engedted te már pusztúltni hatalmadat, hogy Prágában még tsak
annyi erőd se maradt, mellyel kardod után nyúljál!
- [18v] VENTZEL *(palástyába burkolván magát)*
- Fiam! Fiam! tán tsak nem akarsz engemet meg ölni?
- ZISKA *(kardját el vetvén)*
- Én nem vagyok alattomos Gyilkos!
- VENTZEL *(egy ideig fájdalmas engedelemmel nézvén Ziskára, kezeit és fejét
tsüggedve le ereszti)*
- Volt egy idő, mellyben nem kellett a töröktől félnem, most már méltán – méltán –
- ZISKA *(magába morogva)*
- 825 Meg kell az Ember szivét szorongatni és bizonyosan a leg kisebb veszedelmet
is végső Itéletnek gondolja lenni.
- VENTZEL
- Gyere ide Fiam! add ide a kardodat.
- ZISKA *(fel veszi a földről 's oda adja)*
- VENTZEL *(kezét meg fogván)*
- Szegény Ember, te voltál még az az egy a kit én igazán szerettem. Ne, tedd el
kardodat, és vond ki aztat annak idejében jóltévő Atyád ellen.
- ZISKA *(el veszi)*
- 830 Esküszöm az élő Istenre, hogy valameddig élek, Felséged töllem bátorságban
vayon. De a Huszsziták – – miért húzza vonnya őket Atyám a bizontalanságban.
- VENTZEL
- Mihelyest fegyvereiket lábaimhoz rakják –

ZISKA

835 Azt nem fogják merészlenni – ők félnek! – a drágalátos Lélek Kupetzek arra
birhatnák könnyen Felségedet, hogy egy Menyországot adjon azon Fiúnak a ki
a Huszszita Attyát, vagy azon Testvérnek a' ki Eretnek ötsét agyon üti, mint
már számtalan szerentsétleneken meg is esett. Első Kérésekkor felelt volna
Felséged, nem jött volna ennyire, egy Királyi **nem** el némitotta volna őket, és
egy atyai **igen** háláadatossan⁴⁸ a lábaihoz terítette volna.

VENTZEL

840 Emberi gyarlóság Fiam, mellynek a Királyok is Rabjai. **Nemet** nem mondhattam
mint Ember, **igent** nem szabad volt mint Kereszténynek, a ki jóvá akarja aztat
tenni, a mit eddig el engedett romlani.

ZISKA

845 Keresztény! Keresztény! Kötelesség! oh hogy mindjárt ezen szó vagyon a szájokon
azon Embereknek, kik kénynek szerént akarnak munkálódni! (*bizodalmassan*)
Hidd el nékem Atyám, hogy nintsen nagyobb kábaság⁴⁹ a világon egy Fejede-
lemre nézve, mintha az az Alattvalóinak lelki esméreteken akar tirannuskodni,
mert az alatt hogy ez által magának a Mennyeekben egy Koronát nyerni remél,
veszedelemben forog ide alatt a földi Koronájának el vesztese. Isten Felségeddel!
(*el akar*)

VENTZEL

Meg álj! mit akarsz már most mind ezekkel.

ZISKA

850 Már ez meg történt a mit én akartam. Jöjjön Felséged a Polgárokhoz. Akár mi
történnyen is, én háláadatoss lések, mert Felséged nékem Atyám volt (*el*) Elég
félelmet gerjesztettem!

6^{ik} Jelenés

[19r] *Ventzel. Sófia. Zdenkó.*

VENTZEL

János! Kamarás! vissza ide még egy szóra! Ziska!

SÓFIA (*az oldal ajtón*)
ZDENKÓ (*a középen*) } (*be jönnek*)

Az Istenért!

VENTZEL (*meg ütközve*)

855 No, mi bajotok? (*gondolkodva*) Egyszerre olyan meg foghatatlan! nem! ö nem
lehet Háláadatlan, hiszen én ötet szerettem. Egy olyan tükröt tartott ő én előmbe

⁴⁸ Háláadatossan [em. ebből] háláadatossan

⁴⁹ kábaság [átírással jav.]

mellyben az egész Ventzelt tökéletesen láthattam, és iszonyodva kelletik attól el fordulnom. O, Ziska!

ZDENKÓ

Parantsolja Felséged, hogy –

VENTZEL

Semmit se parantsolok! Kegyelem Misztetzkynek!

SÓFIA

860 De a Huszsziták Férjem?!

VENTZEL

Alattvalók, kiknek én vagyok Fejedelmek.

ZDENKÓ

Igen vakmerőek!

VENTZEL

El szánttak Gróf, el szánttak! Az Ember el engedte őket martzongoltatni az idegen Tigrisektől, és most késő már a **Királynak** az elfenült sebeiket kötözgetni.

SÓFIA

865 De Trocznova? –

VENTZEL

Meg foghatatlan, de jó Ember, háláadatos, a mint mondja, a ki engemet talán életemnek utolsó fertyályán⁵⁰ emberré tett. *(el némúl)*

SÓFIA *(bámúl)*

Férjem! ez a változás?

VENTZEL⁵¹ *(szelid tsendességgel)*

Nem fogsz te többé Királyom, mendörgést némitani! – El bújt a' te Tsillagod! –

SÓFIA

870 Tsodálatos!

VENTZEL

Nem fogok mendörgést többé némitani – nem? jó – jó! Leg alább ki térek előlle, de minek előtte azt meg tenném, az Emberi Királyoknak egy példát akarok mutatni –

SÓFIA

Istenem! tehát ismét vérontás.

VENTZEL *(fel mérgelődve)*

875 Vérontás! vérontás! Kitsoda szóllott a' vérontásrol?

SÓFIA

Nem? nem? o, jó nékem!

VENTZEL *(hevesebben)*

Útálatos Teremtés egy Aszszony, mert ha mindent tudni kívánósága után valamit hallván nem érti tökéletesen, eget, földet öszve sóhajt, és mások veszedelmek-

⁵⁰ fertyáján [Lehet tollhiba, a fertályán helyett, de nyelvjárási jelenségre vagy egyéni szóalakra is gyanakodhatunk. Nem emendáltuk.]

⁵¹ <SÓF>VENTZEL [szókezdemény törlése]

töl borzad, holott ő csak egy Királyi páltzát⁵² meg illethessen önnön magát fel
880 tudja áldozni.

SÓFIA (*ábrázattya el takarva ki akar menni*)

VENTZEL (*homlokba tsapván magát*)

Királyné! (*fejét dörgölvén*) Nem! nem igaz! az én Fiam nem tett engemet emberré,
azt csak az Isten teheti, midőn engemet oda által szóllit, a hol⁵³ a' szegény Givori
– (*meg döbben*) No – no – Ki mondotta eztet? nem akarok én erről semmit is
tudni – hiszen⁵⁴ a mi el múlt az nem lesz többé jövendő, hogy újjánt tsinálhatnánk
885 a roszzat. – – És vallyon a viz özönkor mind egy szálíg rossz Emberek vol [19v]
tak é a kik el vesztek? – Igaz, nékem mennem kell. Már váraoznak reám –

SÓFIA

Ventzel!

VENTZEL

Mindent meg botsátok néked Sónia, csak azt nem, hogy miért tsaltad meg önnön
magadat. A Házassági Kötés igen erős; de a Koronát, ládd, a szél is kifújhattya
890 a fejedből. Miért tsaltad meg magadat Sónia?

SÓFIA

Király tudod é mit beszélsz?

VENTZEL

O igen, igen jól tudom, te kész vagy azt el hinni hogy én tébolygok, vagy pedig
ez itt (*elkiesméretét értvén*) fel kezd bennem ébredni! Meg lehet – meg lehet
– Saul is sokszor meg siratta a vétkeit, de még is csak Saul maradott. Gyere,
895 Vartemberg!

SÓFIA

O a te hirtelen haragod, Király!

VENTZEL

Nállad hagyom, Királyné! Gyere Gróf (*el*)

7^{ik} Jelenés

Sónia

[SÓFIA]

Ollyan könnyen állana tehát már hogy a szél is el fújná? nem! nem! ollyan ke-
ményen a Fejemhez fogom aztat tsatolni, hogy tsupán csak azzal együtt repülhet
900 a más kezei közé. Miért áldoztam volna én fel magamat? O Aszszonyi Büszke-
ség! – Aszszonyi büszkeség! – Nékem kellett Cseh országot meg támasztani,
hogy engemet is le ne rántsion omlásával. Istenem! Istenem! segits engemet!

⁵² páltzát [em. ebből] paltzát

⁵³ hol [átírással jav.]

⁵⁴ hiszen [em. ebből] hiszem. Solt is így olvassa. De nem zárható ki a *hiszem* szóalak használata sem]

nem vagyok én roszt Teremtés! Szives érzéssel nyújtom te feléd kezeimet – nem vagyok én roszt Teremtés – ne hadd el Cseh országot! ne hadd el a szerentsétlen
905 Bajor Sófíát! Szerentsélted fel tételét, a ki magát és Férjét oltalmazni akarja, midőn ez⁵⁵ magát oltalmazni elégtelen!

8^{ik} Jelenés

Svammberg. Sófia

SVAMM[BERG]
Felséged parantsolattyából.
SÓFIA
Jó hogy már itt vagy Vezér!
SVAMM[BERG]
Parantsoljon.
SÓFIA
910 Svammberg, bizhatok é benned?
SVAMM[BERG]
Életem és vérem annak záloga.
SÓFIA
Hallyad hiv Férjfiú – tsupán tsak te benned vagyon bizodalmmam – a Király Audientziát ad a Huszszitáknak – én ebből semmi jót se reménlek; hallyad jó Bohusláv! parantsold öszve az én, és a te Embereidet, és siess a Kunraditzi Új
915 Várunkba – ott meg fogsz találni.
SVAMM[BERG]
De –
SÓFIA
Vigyázz hogy gyanút ne adj arra, mintha mi kezdenénk az első nyughatatlanságot.
SVAMM[BERG]
De Felséges Aszszonyom!
SÓFIA
920 Tsak te tellyesítsd kívánságomat. Hallyad tsak: Trocznova Kamarás itten volt – O vezér, nem hiszek azon képmutatónak!
SVAMM[BERG]
Való Felséges Aszszonyom! ő a mint veszem észre a Huszszitákkal tart.
SÓFIA
O Ventzell! – édes Svammberg tselekedd, a mit mondtottam! Siess! A Királynak, mihelyest vissza [20r] jön a Palotából véllem kellettik jönnie Kunraditzba. Itten
925 nem maradhatunk. Én Prágában rettenetes dolgokat gyanitok. A Huszsziták

⁵⁵ ez [em. ebből] az

szemlátomást szaporodnak, igen kevesen vagynak kik a meg útáltatott Ventzelt oltalmaznák.

SVAMMBERG

Engedelmeskedem Felsőges Aszszonyom, tapasztalni fogja, hogy karom bástya gyanánt lesz Felsőgtek előtt, és a míg SvamMBERg Bohuslaw él nem fogja Ellenség
930 boszszúllatlanúl sérteni a Cseh Felsőget! (el)

SÓFIA

Kunraditzban ismét meg láttyuk egymást. Az Isten szerentséltesse fogadásodat! Reszkessetek **belső Férgék**, még keményebben áll a Korona, mint sem hogy aztat a szél el fújhatná. (büszkén) Én Debbora*)⁵⁶ vagyok. (el)

9^{ik} Jelenés

Az Audientziás Palota

*Ventzel. Zdenkó. Udvariak, Ziska. Kralowetz. Huszinetz.
Szenátorok. Huszsziták fegyverekkel.*

VENTZEL (a Trónuson)

Én el nem állok szavamtól, rakjátok le fegyvereiteket. (zuggás)

ZISKA (a Huszsziták közt)

935 Átkozott! és ő még is meg merte parantsolni! Már most az utolsó!

SZENÁTOROK

Mi el vesztünk!

VENTZEL

Késedelmeztek? (morgás)

ZISKA (elé lép)

Mire akarod a mi szolgálatodra kész fegyvereinket, Uram Király?

VENTZEL (fel ugrik)

Ha!

ZISKA

940 Ime itten vagyunk parantsolatodra, mint engedelmes, és hiv Alattvalóid, hatalmas, leg jobb Királyunk és Urunk, és várjuk tölled az út mutatást, hogy mellyik Ellenség ellen forditsuk ezen fegyvereket, mellyeket mi életedért és nagy Nevedért egész a lehetőségig igérjük vitézséggel és tellyes álhatatossággal forgatni.**)⁵⁷

VENTZEL (tsaknem le roskad)

945 Ziska! –

⁵⁶ *) Ez a nagylelkű Vitéz Aszszony volt az, a ki Nemzetét, a Zsidókat a Járombol ki szabadította, mellyet Jabinus a Chananaeusok Királya a nyakokba vetett. [A szerző jegyzete.]

⁵⁷ **) Schulz Interessante Erzälungen etc. S. 144. [A szerző jegyzete.]

ZISKA

Huszsza vagyok Felsőes Uram!

VENTZEL *(öszve tsapja a kezeit, az égre vetvén szemeit, el takarja ábrázattyát)*

Háláadatlanság, te igen mérges seb vagy a Lélekben! *(sebessen el)*

HUSZ[INETZ] *(elé rohan – és Ziskának meg kapja a kezét)*

Ziska, Mesterem vagy! *(a burok le esik az ábrázattyáról)*

MIND *(fel zúdúlva)*

Huszinetz!

(hirtelen le esik a kárpit)

[20v]HARMADIK FELVONÁS

(Ziska szobája)

1^{ső} Jelenés

Ziska (gondolatokban merülve)

[ZISKA]

950 Háláadatlanság, te igen mérges seb vagy a Lélekben! – nem így mondotta é ő?
igen is, szórúl szóra így mondotta: Háláadatlanság, te igen mérges seb vagy a
Lélekben. Sött könnyek is ragyogtak a szemeiben – könnyek! Ventzelnek! a ki
száraz szemekkel tudta volna nézni Országának pusztulását! Az öreg Ventzel!
a ki nékem Atyám volt! – (*komor mosolyodással*) Tsak ugyan még is keserves
955 lehet a meg tsalattatott Remény! „Hol vagyon az én Trocznovám”? így szóllott
ő sokszor, midön józan és emberi volt. „Hol vagyon a tehetetlen Ziska?” midön
a fejét Jáchus*)⁵⁸ kormányozta. (*el komorodva*) Hol? hol? (*boszzonkodva*) Mit
tudom én azt, hogy én mostan hol vagyok? lehet hogy a repülő Pegazuson, és
tartok ne tán Bellerophon sorsára jussak. Még tsak egy hangot botsátottam,
960 tsak egy kis lépést tettem, és már is reám függesztette szemeit Prága; mi lesz
még, ha, mint a Patsérta, szabadon fel emelkedek, és az egész éneket el éneklek?
Nem fognak é ők bámúlva nézni fel én reám? (*jelentőleg*) De fel! fel kell nékiek
nézni, hogy – le nézhessek⁵⁹ reájok, én – a tehetetlen Ziska. (*boszzankodva*) Az
emberi Kény a leg-gyávább tulajdonság, míg tehetetlenek vagyunk, addig az
965 egész Emberiséggel jót akarnánk tenni – szegénységünkben képesek volnánk
az egész szegénységet ki vonni nyomorult állapottyából (ha volna mivel; így
szóllunk) – országokat szabaditanánk meg Rablántzaiból a Kantsók mellett,
tsak elégségesek volnánk; de midön már abban módunk kezd lenni, el tűnik
az előbbeni czél, és (*jelentőleg*) egy új Kinézéssé válik – így tehát az Ember egy
970 tökéletes Camaeleon, melly a környül állások változása szerént, ezer szinekre
változik. (*kemény lépésekkel jár fel 's alá, 's gondolkozás után*) A Napszámos nem
fárad ingyen, és én kotzkáztatnám ingyen az életemet? A Háláadatlanság mérges
seb, azt mondá a Király, jó! ha néki úgy tetszik, én háláadatlan lések; de azért
még sem akarok én háláadatlanokért munkálódni! – – igen! de a Háláadatosság
975 **ők magok**, és így ők háláadatosságból engemet pai'sokon hordozzanak, és térdet
hajtsanak. (*meg gondolva*) Ez még is tsak nagy bér, akár hogy tekintsük is! Mi
tsak egy életet kotzkáztatunk, egy olyan Társaságnak a hasznáért, mellynek
mi is Tagjai vagyunk, és a Szabadulás édességében szint úgy részesülünk, mint

⁵⁸ *) Bacchus, a vociferatione ebriorum nominatus I-achus. [A szerző jegyzete.]

⁵⁹ hogy <én> – le nézhessek [Az áthelyezett, e helyen feleslegessé vált személyes névmás törlése az áthúzás gondolatjellel alakításával.]

mások,⁶⁰ kik mind [21r] öszve ezer meg ezer életeket kotzkáztatnak, és még is
980 azt kívánnjuk, hogy egyedül mi emellessünk fel, és a többiek kezünkbe adják
fejeket és életeket – pfúj! pfúj! ez tsúnya! ezt én nem így gondoltam. (*meg áll*)
És még is – ha ez az **egy** nem volna, csak tovább is a többekkel együtt nyögni
kellene, és a Közöséges Nyomorúságnak nem szakadna vége! Ez az **egy** tehát
a leg mérészebb – a leg nagyobb közöttök, és érdemes, hogy legnagyobbnak is
985 maradjon végig, különben könnyen el lehetne mondani, hogy „a mig szükség
volt reád Angyal voltál, most már a szükség el múlt légy ismét Ember” – a mig
szabaditunk, kétségkívül a leg nagyobbak vagyunk, és ha már a szabadítás meg
esett, tehát a jutalom az egyenlőségre való vissza lépés legyen? nem! akkor is
Nagynak kell maradni, akkor is tartani azt a Kormányt, melyet a Zivatarban
990 tartottunk. – – És én még is kész vagyok attól el állani, (*hirtelen*) de csak úgy,
ha tsupán magam leszek a Kormányra törekedő – ha nem kelletik félnem, hogy
valaki fel fogadja a töllem le tétetett Nagyságot, és én minden Nagyságom mellett
is csak a lelki esméretben leszek kéntelen tátott szájjal nagynak maradni. –

2^{ik} Jelenés

Kralowetz, Ziska.

KRALOW[ETZ]
Jó hogy itthon vagy Barátom –
ZISKA
995 Mi baj?
KRALOW[ETZ]
Nints itten Huszinetz?
ZISKA
Nints, hiszen még a zavarodásban el vészett.
KRALOW[ETZ]
De az elébb láttam őtet – Koldus ruhába volt bé pamatolva –
Ziska
Mit beszélsz?
KRALOW[ETZ]
1000 Miklós! mondám néki, hát fársáangi bolondot játszol? „Hogy halálra nevéssék
magokat”, mondá ő erre, és el tünt.
ZISKA
Hm, hm, (*magába*) Tsak hadd végezze ő el az el végezni valókat, de még is
nékem kelletik elől menni, ha mindjárt tulajdon Gyermekeket kellene is onnét
el lóditanom.
KRAL[OWETZ]
1005 Mit morogsz?

⁶⁰ mások [A szó második betűje átírással javítva, fölötte tollvonás nyoma.]

ZISKA

Semmit. Nem igen hagyom helybe, hogy Huszinetz olly vaktába munkálodik. Ő semmit se gondol a veszéllyel, egyenessen néki megy a falnak, hogy föl mennyen rajta keresztül, pedig a fal nem fog engedni.

KRALOW[ETZ]

Nem értelek.

ZISKA

1010 Huszinetz olyan, mint a dühös Vadkan, tátott torokkal szalad a torkának szegezett Gyilokba, és azt gondolja még is, hogy mindent széjjel fog tépni. A nélkül is már tudják hogy itten vagyon, és a Király –

[2lv]KRAL[OWETZ]

A Király? Hát nem tudod hogy minden sátorfástol a Kúnraditzi új várába ment.

ZISKA

Vischerádba?

KRAL[OWETZ]

1015 Mihelyest a Palotát el hagyta már készen állott a kotsi, én magam láttam midőn a Királynét Rozenberg a Kotsiba emelte és a Test őrző sereggel körül vette. Vartenberg előre ki nyargalt. Egy kis tsoport Nép körül vette a Kotsit, és egy hideg **éllyen a Király** után el oszlottak, mint mikor a Dobos Hajdú a hirdetést el végzi. A Királyné szikrázva nézett körül – egy könny tseppet láttam még is

1020 a szemébe ragyogni.

ZISKA

Hát a Király – a Király?

KRAL[OWETZ]

Mejjére botsátotta fejét mintha aludt volna, minekutánna a Nép fel kiáltására egy fagyos **Köszönömöt** morgott, mint a Prédikátor a Tanítás végén az **Ament**.

ZISKA (*komor el mosolyodása után*)

Tsodálom az ő változását, mi tsak ugyan vakmerőek voltunk, és még is ő olyan –

KRAL[OWETZ]

1025 Az igaz hogy az furtsa; már máskor felényit se mérészlett volna ám valaki, mert tudom hogy a Prágai Koma parittyából suhintotta volna fel a lelkét Mennyországba. Igaz! Nem tudod? Misztetzkynek meg engedett a Király.

ZISKA

Mi⁶¹ azomban még se nyertünk semmit is.

KRAL[OWETZ]

Miért?

ZISKA

1030 Volt é felelet? Meg egyezett é a Király kérésünkben?

KRAL[OWETZ]

Leg alább nem is ellenzette, és ezen okbol már ma processio fog járattatni, a népség már gyülekezik, hogy igy bandástol az egész várost öszve kerengeljük.

⁶¹ Mi [betoldás a név után]; azomban [em. ebből] Azomban

ZISKA

Igen vakmerően. Hallyad Kralowetz, ezt az Érsek nem fogja, és ezt nékie nem is lehet el nézni!

KRAL[OWETZ]

1035 Most nints itthon, addig pedig szabad a vásár, és a mint gondolom, tehát nem sokára furtsa dolgot fog az én Barátom véghez vinni.

ZISKA

Huszinetz!

KRAL[OWETZ]

Lelkemre mondom, már előre örülök néki!

ZISKA (*az iszonyodás és vágyakozás közt tusakodván*)

1040 Meg állj Kralowetz! – o én egykor olyan könnyen érzettem magamat! Most kösziklák nyomják szivemet!

KRAL[OWETZ]

1045 Gondold meg tsak azt a Spektákulumot midön a gyáva Lelkek úgy karavánkodnak nyakra före a Más világra, mint egykor ama vitéz Angyalkák, kiknek a Piktorejaink egy egy arasztnyi körmöket másolnak, és az esés közben is fel kapják a Kösziklákban el tört szarvaikat, hogy mikor a tűzhöz érnek, légyen nyársok, mellyen egy egy szegény Bünöst sütögethessenek, mint az al-Földiek a szalonnát.

ZISKA (*hidegen*)

Kralowetz!

3^{ik} Jelenés

Huszinetz. Elöbbeniek.

HUSZ[INETZ] (*rosz köntösben*)

Ziska te nékem helyet fogsz adni, ha talán meg szorúlna a Kaptzám.

ZISKA

Miért, Miklós?

[22r]HUSZ[INETZ]

1050 Mert ládd, igaz hogy énnékem helyén vagyon a szivem, de a Napot az égről még sem tudom le venni. Egy Hajdú Emberemmé lett, és meg fogja hozni a rosz bűzőket.

ZISKA

Osztán?

HUSZ[INETZ]

Osztán! osztán! hát itten fogom ötet várni; addig – tegyük meg az öszve esküvést.

ZISKA

Gondolatlan, Vakmerő, és te tsak olly bátran mondod ki azt a szót?

- HUSZ[INETZ]
- 1055 Miért nem? azt gondolod hogy én félek? Lelkemre mondom hogy nem – már titeket jól esmérek, és úgy beszéllek veletek, mint te sokszor önnön magaddal beszélteni szoktál.
- KRAL[OWETZ]
- Tehát mit csináljunk?
- HUSZ[INETZ]
- Azt Ziska fogja meg mondani.
- ZISKA
- 1060 Én?
- HUSZ[INETZ]
- Te. Te. Ahol ütni kell, hiszen ottan én meg vagyok. De látod a mi dolgunkban fortély kell – fortély! ebben a Részben pedig, ámbár nehezen, de még is elsőséget kelletik néked engednem.
- ZISKA (*magába*)
- Azt akarom is.
- HUSZ[INETZ]
- 1065 A Huszsziták igen meg kedvellettek tégedet, és lehet hogy jobban szeretnek mint akármelyikünket is; de – Ziska tsak Ziska maradjon, különben Huszinetz is meg szün Huszinetz lenni. Tsak egy Cincinnatus volt, a ki a Kormánytól ismét vissza ment az ekéhez – nintsenek a mostani világban Cincinnátusok. Értesz engemet? Én is itten vagyok.
- ZISKA (*magába*)
- 1070 Úgy? fére a lelki nagysággal, mert más is törekedik földi nagy lenni.
- KRAL[OWETZ]
- Én az egész beszédből annyit sem értek, mint a Mufti' Alkoránjából.
- ZISKA (*mindég tsak magába*)
- Hisz ö egy gondolatlan Vakság – igen könnyü lesz ötet – – már tudom mikép! Most tehát más oldalra a Palásttal! (*mind a kettőnek kezét nyújtván*) Barátim! Legyünk Testvérek! Legyünk egy három levelü fü, mellynek ez a gyökere: Pártütés.
- HUSZ[INETZ] }
KRAL[OWETZ] }
- 1075 No már ez helyes!
- ZISKA
- Ezen öszve esküvéstől függjön Prágának Ege vagy Pokla, hogy a láng egész Cseh országra el terjedjen. Én már rég érzem a szabadulás után való vágyakodást szivemben! A te gondolatlan vak tetteid bátorságot adtak. Huszinetz gondolám magamban nyilván munkálkodik, és még sem rogyik le, miért ne tegyem azt
- 1080 én is midön a Közjó forog fent.
- HUSZ[INETZ]
- Hm! Huszinetz nyilván munkálkodik, de Huszinetznek oka vagy arra. A Boszszúállás az én vezérem – mert engemet a Király ki kergetett Prágából.

ZISKA

Nints most arrol szó.

HUSZ[INETZ]

1085 Nints? Nints? örökké lesz erről szó! még akkor is midőn az Itélő szék előtt fogok állani! Miért üzött ő ki engemet? Ugy kellett nekem ki tsúszni Prágából, mint az Első Embereknek, kiket egyetlen egy nyomorult meg botlásokért az örök engesztelhetetlenség a Paraditsomból kergetett ki.

KRAL[OWETZ]

De az ördögbe halgassatok már, és szóljunk [22v] a dologról – mit használ a Püfögés, a szavak senkit meg nem ölnek!

ZISKA

1090 Mit gondoltok tehát? mihez fogjunk? mikép kezdjük el a nagy munkát? Szólj Miklós!

HUSZ[INETZ]

Mit tudom én? A Huszsziták igaz hogy szivvel lélekkel az enyimek, de még is csak Hazafiak, és őket Hazájok ellen fel buzdítani –

ZISKA

1095 Az nem tanátsos. És Miklós, ha eddig is a te vakmerő Velőd ilyenre⁶² törekedett, hadd el. Igaz hogy ők el nyomattattak, de ha mi ollyas valamit vétetünk észre véllek, szemeket fognak mereszteni és minket Gaz tzelra törekedőknek nézni.

HUSZ[INETZ]

Én nem esmérek veszedelmet. Ha Prágában el nem sül szándékom, úgy vissza megyek Huszinetzre, vagy a Hradisztini⁶³ táborba, és el kezdem a mit magamba fel tettem; de még is boszszút kell állanom.

KRAL[OWETZ]

1100 Tehát gyújsuk fel Prágát!

ZISKA

Pfúj! mikép férhet öszve a Nemes szabadság a gyújtogatással? Mit használna az? Még egykor mi Prágának Urai lehetünk. Így csak tátott szájjal kellene az égést néznünk, a nélkül hogy melegedhetnénk.

HUSZ[INETZ]

És Kralowetz még is jól⁶⁴ szóllott.

KRAL[OWETZ]

1105 No nem meg mondtam, Nekem se tökkel ütötték a fejemet.

HUSZ[INETZ]

Ha többet nem tehetünk, leg alább Prágát fel gyújtyuk, és én boszszúmnak egy részét le róvtam. Azután –

⁶² Ilyenre [em. ebből] ilyen

⁶³ Hradisztini [A szó eleje, négy betű, átírással javítva. Ugyanez a javítás ismétlődik meg a továbbiakban.]

⁶⁴ jól [em. ebből] jó

- ZISKA
Azután?
HUSZ[INETZ]
Azután el megyünk Pilzna vára alá és azt meg vesszük.
- ZISKA
1110 De meg vesszük é?
HUSZ[INETZ]
Ha nem is. El megyünk Hradisztin Hegyére – ott tartják minden nap az egész Kerületnek Huszszitái a Rendtartásokat – ott veretem vélek sátorokat – ott laknak. Mondhatom néked János, hogy derék Fitzkók, a kik tulajdon Apjokat is képesek volnának meg sütni, ha a Huszszitákat csak sérteni gondolkodná
1115 is. Mérgessek mint a Hyaenák, erőssek mint az orosz lányok, és hivek mint a Házi Ebek. Olly szivszakadva kértek midön magamat fel maskerázván Prágába indúltam, hogy ne tegyem ki veszedelemre magamat. Ej! a kinek függni kell, nem vész az a vízbe, gondolám magamban – – Huszra esküszöm, hogy nints Ellenség a melly őket arról a mendörgös Hegyről le zavarja!
ZISKA (*gondolkodik*)
1120 A Hradisztini Hegyen tehát? ott táboroznak? Jól esmérem a helyet. –
HUSZ[INETZ]
Ők bennünket ki terjesztett karokkal fognak fogadni. Fökép midön meg tudják, hogy azon derék Férjfiút viszem közikbe, a ki Jaghello mellett olly nevezetessen hartzolt a Keresztesek ellen!
ZISKA
Huszsziták! Hradisztin hegye fog a mi fő Lakásunk lenni. A sátorok változzanak
1125 Házakká, és [23r] Köfalakká – a neve maradjon meg: Tábor; ha bennünket a Történet tsupán azon egy helyre szorit, még akkor is rettentői legyenek a Környéknek a Tábori Lakosok.
KRAL[OWETZ]
Mikor lesz az készen?
ZISKA
Elsőbb csak a külső falakat, és azután egy két holnap alatt mindenik Huszszita
1130 meg tsinálja a maga Lakását.
HUSZ[INETZ]
Az meg lehet, közel 40000 Lélek táboroz naponként ottan.
ZISKA
Ugy tehát Tábor fel épül.*)⁶⁵ Hallyátok! a' Táboriták –

⁶⁵ *) A minthogy 1420th esztendőben már készen is volt. Ez volt ama jeles Vár a honnan végre még a Huszsziták is magokat Táboritáknak nevezték. Máiglan fenn áll. [A szerző jegyzete.]

4^{ik} Jelenés

Jarosláv. Elöbbeniek.

- JAROSZ[LÁW] (*zavarodva*)
Hála Istennek! Hála Istennek!
- ZISKA
Ötsém mi bajod? te halavány vagy!
- JAROSZ[LÁW] (*tsúfos mosolyodással*)
1135 Igazán halovány vagyok? No látod, azt én nem akartam, én tégedet egy örven-
detes módon akartalak meg lepni.
- ZISKA
Jarosláv! mi lelt tégedet?
- JAROSZ[LÁW]
Semmi! én igen vig vagyok! Juhe! (*homlokát vervén*) O szegény! szegény szeren-
tsétlen!
- HUSZ[INETZ]
1140 Ziska? mi lelte ötsédet?
- JAROSZ[LÁW]
Édes Bátyám! Úgy é én mindenkor okosabbnak látszattam lenni náladnál,
midőn te nékem szivednek vágyakodásait fel fedezted? Hazugság, édes Jánosom,
hazugság! én bolond voltam.
- KRAL[OWETZ]
Ez bizon meg bolondúlt.
- ZISKA (*keményen meg rázván a vállát*)
1145 Jarosláv! térj magadhoz!
- JAROSZ[LÁW]
Olyan szelid – olyan jó Teremtés volt ő! Az Isten magának választotta ki,
és – o! ördögök!
- ZISKA
Meg foghatatlan.
- JAROSZ[LÁW] (*keservesen*)
Ugy é te szeretted a Húgunkat? én is szerettem, mert ő is szeretett mind a
1150 kettőnket – nem talált ő örömekeket a világban – a Klastrom falai között keresett
Vig lételt, és a – sirra talált.
- ZISKA (*rázkódva*)
Meg holt?
- JAROSZ[LÁW]
A velő meg rázkodik a Csontjaidban azon szóra, hát ha még azt mondom néked,
hogy a Húgod nem holt meg! o nem!
- ZISKA (*gyanakodva*)
1155 Nem?

- JAROSZ[LÁW]
 Útamba esvén, ötet is meg látogattam – nem esmértem a Trocznova Kis Aszszonyra – egy pár bé esett szemek – ki száradtak a könnyei, és még is olly sokat el hullatott midön engemet meg látott. – Oh – ő az Istenhez akart útazni, és egy fekete Angyal el állotta az úttját. Ő él, és meg holt!
- ZISKA (*rettentő ordítással*)
- 1160 Él, és meg holt!?
- JAROSZ[LÁW] (*katzagva*)
 Tsak az Erköltse –
- ZISKA (*dühössen*)
 Kitsoda? Ki által?
- JAROSZ[LÁW]
 Az a szegény Féreg még tsak nem is oltal [23v] mazhatta magát. De jól esik néki, miért bizta Farkasra a Bárányt!
- ZISKA
- 1165 Meg akarsz bolondítani Jarosláv? (*kardot ránt*) Itt a boszszúálló! szólj édes Jarosláv! Kitsoda?
- JAROSZ[LÁW]
 Tsak egy – (*a fülébe súgja*)*⁶⁶
- ZISKA (*kardját el ejtvén homlokba üti magát, és fogait tsikorittya*)
 HUSZ[INETZ]
 Ember! miért nyomod olly keményen az öklödöt a homlokodhoz? Ugy é? ha, ha, ha! nem tsak Belzebub hullott alá a 40 napos ördögi esőben?
- ZISKA (*keményet sohajt*)
 HUSZ[INETZ]
- 1170 Most érzed azt, a mit érzened kelletik – a mit én érzek – a meg betstelenítést. Tégedet tsak a Húgodban, de engemet önnön személyemben betstelenítettek le. A Húgodat egy alávaló – engemet maga a –
- ZISKA (*dühös hahotára fakad*)
 Ha, ha, ha! Igen jókor enyelegtél Filisteus, midön Sámsonnak már a kezei között volt az oszlop!!! – (*térdre zuhan*) Halgass meg engemet, Huszsziták Istene!
- 1175 Halgass meg engemet fel függesztetett Igazság! Mikép esküszöm a Romlást ö reája. Átok száljon a fejére! átok ö általa egész Cseh országra! Mint Eze-kiás öldöklő Angyala, ugy fogom én is azon veszett Fajzatokat martzongolni. (*fel ugrik*) Itt vagy az én életem Epochája Huszsziták! Ki megyek a világ eleibe, és teli torokkal kiáltok átkot a Gonosztévőnek fejére! átkot dörögjön a
- 1180 Mendörgés – átkot zuhogtasson a Fergeteg, és átkozott legyen utolsó lehellem, ha Boszszúállásom Cseh országot meg nem rázza! A Véneknek ki fogom ősz hajfürtyeiket tépni, és az Ifjakat arra fel függesztetni – a mostanság született ártatlan Gyermeket karóba vonatni, és beteg ágyában fekvő anyának eleibe

⁶⁶ *) Honestum hunc hominem scire volens inspiciat. Epit. Hist. Rerum Bohem. p. 424. Tsak ugyan Ziska ötet saját ablakába fel is akasztatta. [A szerző jegyzete.]

tétetni, és a jövőöket a semmiségre vissza átkozni. Önnön magamon kezdem
1185 el először, hogy tsak egy gondolat se tartóztathasson engemet vissza iszonyatos
Feltételemtől. (*ki rohan*)
JAROSZ[LÁW] (*utána*)
János! János! (el)

5^{ik} Jelenés

Huszinetz. Kralowetz, majd a Hajdú.

HUSZ[INETZ]
Ha! ha! ha! Látod Kralowetz! most láttad Ziskát a maga gyönyörű Valóságában!
Eddig tsak egy lárvát szemléltél rajta, melly szelid meg fontolást mutatott. Ezen-
1190 túl fogja a világ az igazi Ziskát látni, mert szerentséjére már most vagy onka
tselekedetének – a Boszszú! ha, ha, ha!
HAJDÚ
Uram! Kötelességem szerént vagy on szerentsém, mint jövőöbéli Topárchám-
nak, bé súgni, [24r] hogy a Tanáts, minthogy itt léted kinyilatkozott, tégedet
mint Zenditőt bé akar fogni – hogy a tűz tovább ne terjedjen.
KRAL[OWETZ]
1195 Az ördögöt!
HAJDÚ
Másodszor: az Ajtatosság már el kezdődött –
KRAL[OWETZ]
Tehát menyünk.
HAJDÚ
Harmadszor, a dolog saját nyakamat illeti. A Pajtásom árulómmá lett, észre
vette, hogy a Kalixtinusokkal tartok, és kevésbe múlt, hogy a nyakamat meg
1200 nem tsipték. Uram, ha alkalmatosság adódik elő, szabad lesz annak a fitzkónak
egy szeget verni a vakszemébe.
HUSZ[INETZ] (*mosolyogva*)
Hm, hm, Huszinetz Miklóst el fogni! A Huszinetzi Topárchát el fogni – a
Huszsziták szemeit el fogni! hm, hm! Erigyj az ajtatosságra, te az én emberem
vagy a mig élsz.
HAJDÚ
1205 Köszönöm. No Fitzkó! készülj⁶⁷ a más világra – nem sokára újság fog történni. (*el*)

⁶⁷ készülj [em. ebből] készülj

6^{ik} Jelenés

Huszinetz. Kralowetz.

HUSZ[INETZ]

Ha, ha, ha! a Huszinetzi Topárchát egy ökör Tanátsnak el fogni, ha, ha! Reszkess Prága, vagy Huszinetz mendörögni kezd, és a Hradisztini Tábor föld indulást tsinál (*vakon*) Gyere, Kralowetz! a Tanáts házba megyek. Majd meg látom én azon Patkánnyait a galamb Igazságnak, a kik a Kutya Huszinetzre tsintzogni
1210 mérészelnek (*el akar*)

KRAL[OWETZ]

Meg ály! meg ály, Gondolatlan Vak! Jól mondja Ziska, hogy te fővel mész mindenben a falnak – tátott torokkal a Handsárnak. Hátha mihelyst ki lépsz, torkon kapnak – akkor az egész Tréfa a Pokolba marad, és mi úgy állanánk mint a felhőkből le pottyant Eső geleszták!

HUSZ[INETZ]

Légy te a vezér! Tsak Ziskára vigyázz, mert észre se veszed midön fejedre tapod.
Gyere! (*el vonnya*)

KRAL[OWETZ]

Ej engem nem gyötör a Nagyra vágás! (*el*)

7^{ik} Jelenés

Ziska és a Leánya.

LEÁNY

Atyám! az Istenért tán tsak nem akarsz engemet meg ölni?

ZISKA

Hally meg inkább te is, minekelötte tégedet is a Betstelenség érne –

JAROSZ[LÁW] (*még kívül*)

1220 Viszsa míg késő nem lesz! (*bé rohan*) János! (*a Leány és Atya közé ugrik fegyverével*)

ZISKA

Fére! Jaroszláv! (*verekedik véle és ki üti a kardot a kezéből, el löki, és Leányának megy*)

LEÁNY (*el ájúl*)

8^{ik} Jelenés

Huszinetz. Kralowetz. (viszsa)

HUSZ[INETZ] (*be szalad és véletlen ki tsapja Ziska kezéből a kardot*)
Ember, meg bolondúltál!

- ZISKA (*fel kapván ismét a kardját*)
Halál és Kár [24v] hozat! (*verekedik Huszinetztzel*)
HUSZ[INETZ]
Jarosláv! vidd el a Hugodat!
JAROSZ[LÁW] (*meg tselekszi*)
ZISKA
- 1225 Kitsoda mérészeli aztat (*kemény vágást akar tenni, de abban a nyomban*)
KRALOWETZ (*meg kapja a jobb karját*)
Tehát már tsak ugyan annyira jött a dolog, hogy lántzra kössünk.
ZISKA
El kell nékie veszni, minek előtte ötet is a gyalázat érné, mint az én átkozott Húgomat. (*fogait tsikorgattya*) Oh! oh!

(*kívül az ajtatos Huszsziták éneke*)

- HUSZ[INETZ]
Hاللod Ember! Közelednek ajtatos társaid, és te éppen abban a pillanatban alarod
1230 egyetlen egy gyermekedet meg ölni, midön ök a Köz boldogságért imádkoznak.
– Magzat gyilkos! ez az Atyai szeretet? Én szinte olyan gondolkozású Ember
vagyok ugyan mint te, de nem hogy ártatlan Gyermekeket vak dühösségből meg
ölném, hanem azon Angyalnak képes lettem volna a szívét keresztül nyilalni,
1235 szép vitézi Tett! Ziska, a helyett hogy a fene tzéljára törekedne, tsupán
szegény Gyermekeken tudja vitézségét meg mutatni. Eridj, eridj! öld meg ötet, de az
után előmbbe ne kerülj – le vonom a lárvádat, mert Huszinetz engesztelhetetlen
Boszszúló ugyan, de a Magzat gyilkost meg tapodja (*el Kralowetzszal*)

9^{ik} Jelenés

Ziska

- [ZISKA]
A lárvát! átkozott Történet, hogy nékem ezen lántznál fogva szüntelen meg
1240 kelletik állanom. Nem leszek én addig semmi, míg Huszinetz él! A larvát!
a lárvát! átkozott vigyázatlanság! (*tsendes méreggel*) De Ziskát meg tapodni!
Ziskát tapodni, ha! ha! ha! Ziskát! ha! ha! Erköltsi Tanító! Farkas Prédikátzio
a Bárányhoz – és Ziskát meg tapodni, kit maga a Király meg tapodni nem
mérészlett! – – Még is tsak ugyan hirtelenkedtem. (*kardját el tévén*) Pihenny!
1245 – Jarosláv! Jarosláv! Jertek ki!

10^{ik} Jelenés

Jarosláv a Leánnyal. Ziska.

JAROSZL[ÁW] (*karjai között vezeti*)

Ide tekint ezen meg rémült halavány ábrázatra. Gondolatlan dühösködő – mit tsinálnál most, ha már meg ölted volna?

LEÁNY (*az Attya lábainál*)

Atyám!

ZISKA (*atyai érzéssel fel emeli és meg tsókollya homlokát*)

LEÁNY

Atyám!

ZISKA

1250 Jó Gyermek vagy te Leányom.

LEÁNY

Én nem érdemlettem meg haragodat –

ZISKA

Éppen azért.

LEÁNY

Atyám?

[25r] ZISKA (*el kábulván Leánya nézésén*)

1255 Nékie is illy kegyes vonásai voltak – a Teremtő minden tehetségét reá fetséllette, és az ördög előtt nem voltak szentek azon elsőségek! Bár a Böltsőjében fojtotta volna meg ötet az Anyám – és még is büntelen.

LEÁNY

Kiről beszélsz Atyám?

ZISKA

Te és ő – ő és te, mint két Hajnali tsillag, és még is – még is –

LEÁNY

Én kimondhatatlanul szeretlek tégedet.

ZISKA

1260 Nints is egyebbed a világon.

LEÁNY

És még is? –

ZISKA

Meg mentettelek volna tégedet a világtól, pedig érzem, hogy kétségbe estem volna Holt tested felett.

JAROSZ[LÁW]

Ezek az ő első könnyei Szülőink halálok után!

LEÁNY (*le törli Attya szeméből a könnyeket*)

1265 Sirsz?

ZISKA

Jól – igen jól esik.

LEÁNY

Gyere a szobába – mennyünk.

ZISKA

Jó hogy menetelre emlékeztetsz – igen rövid az idő – igen rövid! Jarosláv! itt nints maradás, vidd ki a Leányomat Prágából.

LEÁNY

1270 És te Atyám? hol maradsz?

ZISKA

ÉN? Itt is, amott is – itt te nem lehetsz.

LEÁNY

Atyám, te nem szeretsz engem – én Klastromba megyek –

ZISKA

Klastromba? Mitsoda ördög súgta néked aztat a füledbe?

LEÁNY

1275 Ott imádkozok az Atyámért, a ki engemet meg útált. Egyetlen egy Könyörgésem lesz az Istenhez, és az, az, hogy szerentséltesse minden óhajtásodat –

ZISKA

Bolond Tselekedet! mintha az Isten segítene a hasonló óhajtásokra! (*morogva*)

A mit Ziska ohajt ott az Isten nem fog segíteni, mivel hogy ő Isten – hanem csak

a – – No, még is itt vagytok? Átok⁶⁸ száljon te reád Leány! ha aztat tselekedni

fogod. Jarosláv! vidd ötet valahová – a Hradisztini Táborba, vagy a hová akarsz,

1280 itt nem maradhat. Ti pedig Fúriái a roszt Lelki esméretnek – boszszúálló ördögei mind a négy Elementumoknak – el kárhozott Lelkei a Pokolnak! gyülekezzetek mellém! tanítsatok meg engemet veszett sugallástokkal – fújjatok pokolbéli lángot mejjembe, hogy úgy boszszúlhassak – úgy –

(*kívül nagy lárma, verekedés*)

Ha! Jól hallok é? (*ki tekint*) Zendülés! ha! ha! éppen jókor! éppen jókor! Romlás,

1285 indulj úttadon! (*el*)

11^{ik} Jelenés

A Leány, 's Jarosláv

LEÁNY (*az ablakhoz szalad*)

Irgalmas Isten! Jarosláv! Zendülés vagy.

JAROSZ[LÁV]

Semmi. Tudom. Gyere! Mennyünk!

[25v] LEÁNY

Tudod? Jarosláv! Tudod? –

⁶⁸ Átok [em. ebből] Atok

JAROSZ[LÁW]
 Gyermeki kérdezősködés! Gyere, én bátorságba viszlek.
 LEÁNY
 1290 De –
 JAROSZ[LÁW]
 Mindeneket meg fogsz tudni!
 (*nagyobb lárma*)
 LEÁNY
 A Tanáts házba bé rontanak!
 JAROSZ[LÁW] (*el akarja az ablaktól vonni*)
 Gyere édes Húgom!
 LEÁNY
 A Bíró a Kapuban nem ereszti őket! Istenem! a véérébe fetreng!
 JAROSZ[LÁW]
 1295 Gyere!
 LEÁNY
 Ki az ottan közöttök, a ki kardját olly hatalmassan forgattya? – – Irgalmas Isten,
 az⁶⁹ Atyám! (*ájúlva Jaroszláv karjai közé esik*)
 JAROSZ[LÁW]
 Bé tölt tehát leg forróbb óhajtásod János! most már tsak az a Kérdés: vallyon
 te fogsz é a leg nagyobb lenni! (*ki tekint*) Hú! Hogy repülnek ki a Szenátorok
 1300 az ablakokon! Szép vitézi tettek! Gyere kis Húgotskám! A szelid Jaroszláv fog
 a te Atyád lenni. (*el viszi*)

12^{ik} Jelenés

*Piartz, egyik oldalon a Tanáts-ház, mellynek ajtajában
 a Bíró és a 2^{ik} Hajdú véérébe fetreng, a Szenátorok pedig
 az ablakokon le hányva halva hevernek a földön.*

*Huszinetz. Kralowetz. Hajdú. Nép, majd Ziska más
 Tsoporttal.*

HUSZ[INETZ]
 Verjétek fére a harangokat! lármázzatok! ordítsatok hogy a felyhök lotyogjanak
 a levegőben! ha, ha! No 's Szenátor Uraim, mikor fogjuk el Huszinetzet?
 KRAL[OWETZ]
 Már ök Ábrahámra vitsoritották a fogaikat! az igaz hogy mendörgös útrol is
 1305 repültek le felé!

⁶⁹ Isten, az [em. ebből] Isten az

HUSZ[INETZ] (*a Hajdúnak egy erszényt adván*)

Te voltál az első a ki a sorból ki ugrottál, ne –

HAJDÚ

Köszönöm. Ezen a pénzen mindjárt vagy 16 Hollót veszek, és az én kedves Pajtásommal (*a meg ölettetett Hajdúra mutatván*) egy Ketretzbe zárom.

ZISKA (*jön többekkel a Tantátsházból*)

1310 Mind meg esett! Tökéletesen! Rontsatok mindent a mit ronthatok! Leg először
is a Zderád Klastromot gyújtsátok fel – raboljátok! öljetek! Gyerünk a Hidon
által, a mit elöl utol találtok hányjátok a Muldába! Huszsziták! kik első alkal-
matosságunktól fogva tiszteltek engemet – nézzetek reám! most állok a magam
valóságában! A Boszszú széjjel tépte a fátyolt, és ime rettenetes munkámnak
1315 átkoztok, és kárhoztatok a mit ti kárhoztattok. Huszsziták! én egészen a tietek
vagyok! Kövessetek, kész vagyok benneteket vezetni, életre vagy halálra! ime
itt állok. –

HUSZ[INETZ] (*mosolyogva körül nézván, makatsan*)

Itt **állunk!**

[26r]NEGYEDIK FELVONÁS

Ebédülő Szála a Kunraditzi Várban.

1^{ső} Jelenés

*Ventzel. Sófia. Vartemberg Zdenkó. Pohárnok és több Urak
az asztalnál.*

VENTZEL (*el széllyedett elmével jár fel 's alá, néha meg áll, és egy helyre
mereszti szemeit*)

SÓFIA

1320 Ne ütközzenek meg rajta Uraim – engedjünk csak néki időt. Az egész éjjel
nem aludott. Minden szerentsétlen Tettei, és boldogtalan Kénnyének szomorú
áldozatai repdesnek szüntelen Lelke előtt. Főkép a leg újabb meg ötlettetések
Hroszka és Givorinak „nem alhatok így kiáltozott, mert mindjárt a fejemnél
kopogtatnak”.

VENTZEL

1325 Kitsoda jajgat itt mellettem – honnét jött az a szó – itt – erre – az ablak hasa-
dékján füttyölte be a szél. Midőn a Halál madár rikátsol halottat érez. Szegény
Hroszka, szegény Givori! –

SÓFIA (*hozzá megy*)

Király, miért költél fel az asztaltol, gyere, ülj – le.

VENTZEL (*keservessen*)

1330 Miért tsaltad meg magadat Sófia? A Büszke Cedrus ki dönt a tövéből – el hullottak
disz ágai, tsodálva nézte egykor minden Utazó, most már csak néhány poshadó
ágakat talál belőle – nem talál a hatalmas Ventzelre, tsak nyögéséről esméretes
még – nagyot esett – felette nagyot.⁷⁰ – Miért tsaltad meg magadat Sófia!

SÓFIA

Térj magadhoz. A Hiveid szánakozva néznek reád. Ülj le hozzájuk.

VENTZEL

1335 Ők szánnak engemet! én is szánom őket, mert általam lettek olly nyomorúttakká.
Szegény emberek, mondjátok meg nékem, mitsoda különbség vagyon én és
ti közöttetek – semmi, semmi! a Királyok és a Terehordozók tsontyaik közt a
Köztemetön nints semmi különbség –

ZDENKÓ⁷¹ (*fel kél*)

Uraim! Eő Felsége roszszúl vagyon. Távozzunk el.

VENTZEL

No miért keltek fel az asztaltol – én tsak azt akartam mondani, hogy a Tere-
hordozó és Király mind egy, minden Embernek meg vagyon a maga terhe – o

⁷⁰ nagyot [em. ebből] nagyott

⁷¹ ZDENKÓ [Átírással javítva olvashatatlan betűkből.]

1340 ne vágyakodjatok Uralkodásra, ott igen nehezett kell emelni – és boldogok a testi Terehordozók, mert nékiek már szabad a Terheket a szomszéd háznál levetni – én nem találok olyan helyet a hol lelkemnek terhet le tehetném. Üljetek le, parantsolom – magam is le ülök.

SÓFIA *(öszve tett kezekkel)*

Istenem! Istenem!

VENTZEL *(éppen már le akar ülni, de ismét fel ugrik)*

1345 Mit tsinál a Királyné? – Imádkozik! – O jó az olly Embernek a ki bizik az Imádságban – ez egy vigasztalója a sebesedett szívnek, hasonló azon Enyvhez, melly a meg sértetett Tör'söknek Héjja alol ki [26v] szivárog, és a sebet ha nem gyógyittya is, leg alább a szélvész és eső ellen kívülről bé mázolja. Jó az olly Embernek a ki bizik az Imádságban! Ajtatosságának a Nyúgodalom, és
1350 Reménység a gyümöltse.

ZDENKÓ

Gyerünk Uraim!

VENTZEL

Az Istenre kérlek benneteket, üljetek, ne boszszantsatok fel engemet! – Én is le ülök – Ide üljön a Királyné is. *(mind le ülnek)* A tsendes Lelki esméret olyan édes Füszerszám az ételhez mint a leg drágább gyökér. Egyetek tsak. Pohárnok!

1355 bort a Királynak!

POHÁRNOK *(tölt és elsőbb iszik belölle a Király láttára, és ismét le teszi)*

VENTZEL

Tsak add ide. Nem félek én már semmitől.

POHÁRNOK

Itt vagyon Kegyelmes Uram.

VENTZEL

Hiszen már ittál belölle – kétszer akartak már meg itatni a rosz Emberek – jó, jó! most leg alább együtt utazunk el.

POHÁRNOK *(alázatos szánakozással)*

1360 Kegyelmes Úr!

VENTZEL *(fel emeli a poharat)*

Hiveim egészségekre! Mindjájunk nyúgodalmára! *(sohajt)* Erösits engemet hatalmaddal nagy Valóság! midön azon rettenetes óra közeledik ágyamhoz, mellynek szelentzében Koronák olvadnak semmivé! Árnyékozz engemet tsendes szárnyaiddal, o Nyúgodalom! Búneimnek Fúriái, ne közelítsetek azon halálos Fekvésemhez, mellyben töredező szemeim el hunyódnak! *(inni akar de mint egy a kezéből ki üttetve esik le a pohara)* Ismét előttem vagytok útálatos Képzetelek! hiszen lám én utólsó napomon meg botsátok az egész világnak, miért nem akartok ti én nékem meg botsátani?

1365 SÓFIA *(fel ugrik és kezével takarja Ventzel szemeit)*

Férjem, az Istenért, szedje rendbe magát!

VENTZEL

1370 Hagyjon el Királyné! elég erős vagyok én a leg rettenetesebb Vérontásoknak szemlélésére is, de az illy – ni! ni! Ismét! amoda tova áll János! ha! Nepomuk! (*sirva*) ama tiszteletre méltó Férjfiú! mellette Joanna. O Joanna! szegény szerentsétlen Joanna!*)⁷² (*sir*)

SÓFIA

Istenem! Istenem! ő magán kívül vagyon! Férjfiú, mi lesz te belölled? miért sirsz?

VENTZEL

1375 Igen, igen, Ventzel sir! Ventzel – a ki száraz szemmel tudta volna nézni a világnak végső veszedelmét! sir, életének utolsó nappalán sir. Jó Ember akarok én lenni. Jó Ember fogok én lenni, de a Holtakba életet adni, oh, azt Iste [27r] nem, nem tudom, sem húst a Skeletonra, sem abba lelket fújni nem tudok.

SÓFIA

Vartemberg! Ő rosszszúl vagyon, vezesd a szobájába.

VENTZEL

1380 Ki mondja aztat, hogy én rosszszúl vagyok. Az első Ember a paraditsomban nem érzette olyan jól magát, mint én mostan. Tsak a szemeim! a szemeim kápráznak! Üljetek le! vig akarok én lenni! Bort! a ki nékem tsak szomorú ábrázatot mutat is tüstént fejét vetetem. Ziskával is úgy kellett volna tennem, de erőtlen voltam, mert ő nékem Fiam volt – az Isten botsássa meg nékie! – Igen!

1385 esmérítek é Misztetzkyt?

VARTEMB[ERG]

Igen is Felsőges Uram! ő az a ki az Opatovitz Klostromot fel gyújtotta.

VENTZEL

Láttjátok, én voltam a ki az ő életének meg kegyelmeztem, én –

ZDENKÓ

Igen is Felsőged volt.

VENTZEL

1390 Most már ő hegyen völgyön túl – túl járna. Misztetzky nem fog olly háláadatlan lenni, mint Ziska volt –

2^{ik} Jelenés

Misztetzky. Előbbeniek.

MISZ[TETZKY]⁷³ (*meg hallván az utolsó szavakat, a Király lábaihoz esik*)
Nem Felsőges Uram! Misztetzky nem ollyan háláadatlan mint Ziska.

⁷² *) Johanna, Ventzel első felesége, az Öregebb Bajor Albert Leánya, kinek Nepomutzénus János volt a Gyóntatója, meg holt 1387-ben. Crantzius azt mondja, hogy önnön keze által múlt ki, meg unván Férjének tsúf életét. [A szerző jegyzete.]

⁷³ < VENTZEL > MISZ[TETZKY] [Javítás a kézirat duktusától eltérő írásmóddal az áthúzott név mellett.]

MIND (*fel ugrálnak*)
Misztetzky!
MISZTETZKY
Igen is Misztetzky, a ki az Opatovitz Klostrot fel prédálta, és ismét meg bánta tselekedetét. Felséged nékem meg kegyelmezett, és én le fizetem adósságomat.
VENTZEL
1395 Álly fel!
SÓFIA
Magadon kívül vagy!
MISZTETZKY
Igen is magamon kívül – oh bár magamon kívül lehetnék, hogy Felségtek ne hihetnék olly hamar a mit mondandok.
VENTZEL
Szerentsétlenség Postája vagy! Nem akarok semmit hallani!
MISZTETZKY
1400 Felségednek azt meg kell hallani, ha mindjárt életembe kerül is.
VENTZEL
Álj fel, és szólj.
MISZT[ETZKY] (*fel áll*)
Voltak az én Királyom ellen sok Zendülések, de –
MIND
Zendülés?!
MISZ[TETZKY]
Illyen még soha se. Órákig forgathatnánk az örök el rendelésnek Könyvét, és
1405 illyenre nem fognánk akadni.
SÓFIA
Mi az? Prágában Zendülés?
VENTZEL
Prága! Prága! az Istennek átka száljon reád és egész Cseh országra!
MISZT[ETZKY]
A Huszsziták –
[27v]VENTZEL (*gyanakodva, hevessen*)
A Huszsziták?
SÓFIA (*emlékeztetőleg*)
1410 Férjem! a hirtelen haragod.
VENTZEL
Helyessen Sónia. O!
MISZTETZKY
Az Érsek otthon nem létében szokások szerint Processiót tartottak, a midön a Tanáts ház előtt el mennének, egy Hajdú meg vetésből nem vette le a süvegét, erre egy másik ki ugrott a sokaság közül, és azonnal le ütötte – lárma támadott
1415 – a Tanáts házba bé akartak rontani, a Biró elejekbe állott tsendesíteni – ötet le döfték, Ziska oda érkezett és a Szenátorokat le hányatta az ablakokon.

MIND

Ziska!

VENTZEL (*el fojtván dühösségét*)

És én erőtelen voltam ötet meg büntetni! Ziska! Trocznova!

MISZT[ETZKY]

1420 Ő a leg gonoszabb – a leg ördögőbb Vezérek a Huszszitáknak. A dühös és vakmerő Huszinetz tsak Angyal hozzá képest – a lelke Cseh, de Ziskáé Hottentóta.

VENTZEL

Ziska! a háláadatlan Fiú – és én erőtelen voltam ötet meg büntetni! Most már semmivel olly érzékenyen meg nem büntethetem, mint ha – meg botsátok nékie.

MISZT[ETZKY]

1425 A Harangokat fére verették – a Nép fel lázzadt, leg elsőbb is a Zderád Klastromot prédálták fel, és az Istennek szolgálait a leg kegyetlenebb halállal öldösték. A láng egész Várost el fogta, midön már semmit se találtak, által mentek a Hidon, és foglyaikat mind a Muldába hányták. Engemet is magokkal hurtzoltak, és tsak Huszinetznek köszönöm életemet, a ki gyalázatos tselekedetemnél fogva engemet esmérvén nagyra betsült. Tsak hamar észre vettem hogy Felséged személylyére törekedik, és Vischerádot bé akarja keríteni. A háláadatosság hangossan kiáltozott a szivemben, és el szöktem hogy Felségedet meg mentsem.

VENTZEL (*keserves méreggel*)

Menny Misztetzky! verd a szivekbe ezen tört: a Király meg bocsájt a Pártrosoknak (*még hevesebben*) Ziska Prágát fel gyújtotta! Ziska az Attya szivét széjjel martzongolta. O! hogy én eztet nem tudhattam által látni! hogy én erőtelen voltam ötet megbüntetni! – hogy én eztet nem tudhattam! –

POHÁRNOK

1435 Soha sem tetszett nékem az a sunnyogó Ember, tudtam én ezt már három Nappal ez előtt, hogy ez így fog esni.

VENTZEL (*rettentő fel lobbanással*)

Tudtad? –

SÓFIA (*iszonyodva tölle*)

Férjem!

VENTZEL (*el löki*)

Tudtad és nem mondtad?

[28r]POHÁRNOK (*mentvén magát*)

1440 De Kegyelmes Uram, hiszen –

VENTZEL (*Még nagyobb dühösséggel torkon fogja*)

Tudtad és nem mondtad?

SÓFIA

Mindenható Isten!

VARTEMB[ERG] (*oda ugrik*)

Felséges Uram mit tselekszik?

VENTZEL (*semmit sem hall*)

Tudtad és nem mondtad?

- VART[EMBERG] ZDENKÓ
 1445 Ezen tselekedet nem illik a Felséged méltóságához. *(el vonnya)*
 SÓFIA
 Távozz előlle!
 POHÁRNOK *(ki suhan)*
 VENTZEL *(a leg borzasztóbb orditással azomba hogy Zdenkó kardját ki akarja rántani)*
 Tudtad és – *(halva le rogyik)**⁷⁴
 SÓFIA *(ájulva a földre esik)*
 MISZTETZKY
 Felséges Aszszonyom!
 MIND *(hosszassan borzasztó bámúlásban állanak)*
 VARTEMB[ERG] ZDENKÓ
 Meg holt!
 SÓFIA *(fel emeltetik Misztetzky által, homlokát és szemeit dörgölvén)*
 1450 Meg holt! *(ismét hosszu pausa)* Meg holt! *(meg áll a Test felett és merevedve nézi)* El vitte ötet az ő veszedelmes hirtelen haragja egy jobb életbe, a hol az Isten irgalmassága határtalan. *(érzékenyebben)* Meg holt! Mi lelt engem? miért emelkednek fel a fejemen az én hajszálaim? – Meg holt! – *(reá borúl)* Ventzel! szerentsétlen Ventzel! így lett tehát vége meg únt hosszu életednek? Szerentsétlen Lételednek utolsó óráján jó Ember akartál lenni! O ne itéljétek ötet!!! Emberi gyarlóságnak leg valódibb Tüköre, késő Kort éltél te, és hány órákat számlálhatsz meg, mellyekben ment lettél volna szánakodásra méltó Kénnyedtől.)*⁷⁵ El múlt a te Ko [28v] ronád véled együtt, és halált kiáltozó ajakaid, mellyek olly sokakat életektől meg fosztottak meg hidegülvé némúltak el – oh! oh! *(le bocsájtya hajait)*

⁷⁴ *) Mérgében a Guta meg ütven. [A szerző jegyzete.]

⁷⁵ *) Rex Venceslaus diu vixit, et suo tempore nihil, aut modicum boni fecit, neque laude, seu narratione dignum, etc. Fuit etiam bina vice veneno intoxicatus, sed gratia Dei et ope medicorum illico curatus; nihilominus propter caloris et siccitatis ardorem, quem postea ob toxicum continenter sentiebat, semper appetebat bibere, et bibit – aliquando sobrie ad laetitiam, aliquando excessive ad ebrietatem; quando sobrie bibit, fuit optima conversationis, prudens et discretus, Principes, Comites, Barones, et Oratores Regum, honorifice sicut regalem decet magnificentiam, excaepit, benigne audivit, et gratiose pertractavit. Quando vero bibit ad ebrietatem incurrebat in Furiam, et fuit tunc multum perversus, et perniciosus. Dicitur quondam vice Cocum suum, qui cibos ad appetitum n[on] paraverat, ad veru ligatum assari iussisse; item quodam tempore quid decapitandi cogitarent tempore executionis, accersivisse Carnificem, cuius Compater erat (innét neveztetvén Prágai Komának) et flexis genibus, oculis velatis praecepisse, ut se decollaret, et quia Spiculator ense nudo dissimulans ipsum cum pletto in collum percussisset, surrexisse legem et dixisse, ut poneret se super genua, quem sic velatis oculis decollavit. – Cum videret in pariete adscriptum: **Venceslaus alter Nero**, mox adscriptivisse: **Si non fui adhuc ero**. (Hoc commemorat – ex M. Emundo Lotharingiae Ducis Legato, qui Regem familiariter noverat – Joannes Pistori, in Cronico suo magno Belgico. Epit. Hist. Rer. Bohem. P. 459. et 460. [A szerző jegyzete.]

ZDENKÓ (*lassúan*)

1460 Tekintsetek alá szerentsétlen Kényyének szerentsétlen áldozatai! ö is utánnatok költözött. Ne kiáltsatok átkot az ö fejére; a Királyok is tsak Emberek – gyakorta a leg gyarlóbb Emberek.

MISZT[ETZKY] (*el andalodva*)

Meg holt! és én nem lehettem hozzá háláadatos. Én uram, én Királyom miért hagytál el bennünket? El hagytad Cseh országot midön annak meg javúlt In-
1465 dulataidra leg inkább lett volna szüksége (*sóhajtással*) Atyám, miért hagytál el bennünket? (*rendbe szedvén magát*) De most fére! fére ezzel! Felséges Aszszonyom! Uraim! elég erősnek érzitek é magatokat a Várat oltalmazni?

MIND

Oltalmazni?

MISZT[ETZKY]

Én tsak alig tudtam el szökni töllök, hogy ide hirt hozhassak, minek előtte a
1470 Huszsziták a várat körül vennék. Kövessenek engemet mig késő nem lesz. Én a Királyom holt testét pai'somra veszem, hogy ha élvén nem szolgálhattam nékie, leg alább halála után halhassak meg érette.

SOFIA (*rettegve*)

A Huszsziták itt? Ziska itt? Istenem tehát annyian vannak már?

MISZT[ETZKY]

Minden órán szaporodnak. **Husznak** egykori Tanítását 4 tzikkelyekbe foglalták,
1475 és a Köznép melly azokat olvassa csoportonként tódúl hozzájok, mindeniknek nyelvén tsak a 4 Prágai ártikulus vagyón.*)⁷⁶

⁷⁶ *) Azon nevezetes 4 Prágai ártikulusok, mellyekben az egész Huszszitai Vallás foglaltatik, im ezek: **I^{só}** Az Istennek szava szabadon prédikáltasson a Papoktól.

II^{dik} Az Sz. Áldozatot valamint a Papok, úgy a Hivek is mind a Két színben (Kenyér 's bor) vegyék, mint az első Keresztények vették, és amint azt Krisztus rendelte.

III^{dik} A Pénzen és világi Javakon való múlandó Uradalom, mellyet a Papság (a Krisztus parancsolattya ellen) Hivatalának hátra maradásával, és a Világi Uraságoknak károkkal gyakorol, vétettessen el tölle, és hozattattasson viszsa az Evangéliom sinór mértékére, és azon apostoli életre, mellyet Krisztus élt a maga Tanitványjaival.

IV^{ik} Minden halálos vétkek, főkép a nyilvánságossak, és más az Isteni törvénnyel ellenkező dolgok, akár melly Rangúakban is irtattassanak és tiltattassanak meg igazságos és okos mód szerint azok által, kikhez az illik; nem tsak azok kik illyes valamit tselekesznek halállossen vétkeznek, hanem még azok is kik abban meg egyeznek, ide tartozik a Nép közt: a Bújalkodás, Dobzódás, Tolvajtság, öldöklés, Hazugság, Hamis esküvés, a sok féle tsalárd és búbajos Mesterségek, Usoráskodások 's. a t. A' Papság közt pedig: az Eretneksége a **Simoniának**, az az, minden pénz-kitsikorások a Keresztség', Bértmálás', Gyónás', Communio', Utolsó Kenet', Házasság' vagy Eskettetetés', Misék', Prédikátziók', Temetések', Templom fel szentelések', Papi hivatalok', Tellyes Bútsúk', és más számtalan Eretnekségekért, melylyek ezekből származnak, u. m. a rosz és igazságtalan Erköltsök és szokások, mint az Ágyasság, és más viszsa élések, Harag, Veszekedés, az Együgyüeknek semmire való Meghívások a Törvény eleibe, és azoknak meg fosztások, fősvény Pénz-tsalások, a sok féle szent dolgokra ki zsarolt Ajándékok, és számtalan meg tsalások az Együgyüeknek az illy hamis Igéretekkal, mellyeket mind öszve és külön külön minden Keresztény Cattolikus, aki igaz szolgája és Fia akar lenni az Anya sz. Egyháznak, tartozik gyűlölni, és épen úgy útálni és meg vetni mint az ördögöt. S. a t. Schulz: Ineteressante Erzähl. I. B.

[29r] SÓFIA

Vartemberg! Itt maradjunk?

ZDENKÓ

Felséged mennyen Misztetzkyvel, én oltalmazni fogom a várat.

SÓFIA

És meg fogod aztat menteni?

ZDENKÓ (*bizonytalanúl*)

1480 Meg.

SÓFIA

Úgy tehát itt lehetek – bátorságban lehetek itten!

ZDENKÓ

Az Istenért, Felségednek el kell Vischerádot hagyni!

SÓFIA

Vartemberg! Vartemberg! te nem bizol magadban, miért akarsz itten el temetkezni? Jó Férjfiú! távozzunk időnek előtte. O! tsak Svammberg jönne, úgy nints

1485 Huszszita a ki Vischerádot meg vegye.

MISZT[ETZKY] (*nyughatlanságban*)

Jöjjön Királyném! itt nints maradásunk. Már én tovább nem maradhatok, nékem ismét vissza kell a Huszszitákhoz mennem, hogy annál inkább szolgálhassak az igaz résznek. (*a Király testét fel vévén*) Gyere te szerentsétlen áldozattya a Gyarlóságnak egy meg javúlt Gonosztevőnek kezeire, kinek te egy tsupán
1490 éretted⁷⁷ betses életet tartottál meg – karjaim közt vizlek koporsódba, hogy ott ki sirhassam feletted utolsó tiszteletemet. (*el viszi*)

[29v] SÓFIA

Misztetzky! Misztetzky! én követlek tégedet! (*el*)

MIND

Királyné! (*utánna*)

3^{ik} Jelenés

Vartemberg Zdenkó

[VARTEMBERG, ZDENKÓ]

Semmire való az olyan Hazafi, a ki Királyáért mindent Kotzkára nem tesz.

1495 Ohajtásom ugyan a békesség, de magam szántából aztat koldúlni még se fogom.

(És ez az a rövid említés a Huszszitai Véleményről, melyet az elől Járó beszédben említettem, és a Játékszinre ki nem tehettem, bár mely szükségem lett volna is reá. Ezekben különbözött az ő Vélemények; és valójában, ha már az elején is mindjárt a rossz Emberek, főképp a Miszniai Jakab és a vérszopó Coranda a sokféle Glossákkal, és Fejtegetésekkel más rámára nem verték volna, majd tsaknem aztat mondhatnám, hogy: kár – örökös kár, hogy Ziska az ő alávaló tzélját ezen Leplébe takarta, és kegyetlen nagyra vágyását a vak Nép előtt ebbe burkolta.) [A szerző jegyzete.] Együgyűeknek [Olvashatatlan betűkből átírással jav.]

⁷⁷ *éretted* [Olvashatatlan betűkből átírással javítva. Az olvasat bizonytalan!]

A valóságos Nagyság egész a sir fenekéig követi az Embert – a jó lelki esméret. Ha ez ötet a veszedelemben el hagyja, úgy egész életében a leg jobb Ember is csak Képmutató volt. *(el határozva)* Én oltalmazom Vischerádot! *(el akar)* Mi az?

(kívül lármát dobolnak)

Mi az? lármát dobolnak? Mitsoda zavarodás?

4^{ik} Jelenés

Sófia. Zdenkó, majd Misztetzky

SÓFIA *(zavarodva)*

1500 Késő!

ZDENKÓ

Késő?

SÓFIA

A Huszsziták!

ZDENKÓ

Itt vannak?

SÓFIA

Ostromolnak.

ZDENKÓ *(hevesen kardot ránt)*

1505 Úgy tehát az én életem is legyen Valamellyik lántsájának a hegyére téve, de minek előtte el esnék, reszkessen a Huszszita. *(el akar)*

MISZT[ETZKY] *(jön)*

Királyné! a Huszsziták egy pillanat múlva már a várba lehetnek – hirtelen ütöttek reá – sokan vannak, és mi alig egy marokkal! Segíts!

SÓFIA *(kezeit kótsolva)*

1510 Mit tselekedjek? mikép segítsek? Termeszthetek é a Földből Hadi seregeket? Az én ki feszült tenyeremen vagyok é a Prometheus tüze? Vérem és életem vagyok, de Eröm segíteni nintsen. *(sir)*

ZDENKÓ

Azon könnyek legyenek viaskodásomban izzadságomnak enyhítőji! Ezen Könnyek legyenek erőmnek fenn tartóji! Teli torokkal kiáltom a Polgároknak: Barátim, a Királyné sir, és ha az által nem lelkesíttetnek, úgy le ugrok az Ellenség lántsáiba! *(ki rohanván lármázza)* Barátim a Királyné sir!

MISZT[ETZKY]

Meg állj Gróf! meg állj! néked itt kelletik maradni – én nem mutathatom magamat – Felséges Aszszonyom! a Huszsziták jelszavok a 4 Prágai ártikulus. Rövid időre kössön vélek leg fellyebb fegyver nyúgovást, és engedjen nékiek szabad exercitiumot.

- SÓFIA
1520 O Svammberg! Svammberg! te későn jössz Királynédát segíteni!
MISZT[ETZKY] (*unszolva*)
Semmi ollyas rozsztat nem fog Felséged tselekedni. A két veszély közt a kisebbet választasz!
- SÓFIA
És te mit szóllasz Vartemberg?
ZDENKÓ
Magam szántából ugyan semmi Koldulásra nem vetemednék; de ha Felséged
1525 parantsol, én engedelmeskedem.
SÓFIA (*hirtelen*)
Tehát gyere! (*el mennek*)

5^{ik} Jelenés

Misztetzky.

- [MISZTETZKY]
[30r] Most már két Úrnak szolgáló Misztetzky légy ismét Huszszita. Másoknak leg kevesebbet se használhattál, használj leg alább magadnak, és mentsd⁷⁸ meg életedet, hogy a Huszszitáknak annál nagyobb veszedelmekre aztat használhas-
1530 sad. A Késő világ egy álhatatlan Embernek fog tégedet tartani, a ki hol egyik hol a másik részre tsapódozott, de mit nékem a Késő világ, tsak a Lelkiesméret azt kiálthassa Sirom szélén: A Rabló Misztetzky jó Ember volt. (*el*)

6^{ik} Jelenés

(Szabad vidék; bal oldalról a Vár falai)

Ziska. Huszinetz. Kralowetz. Lakosok a falakon, alolrol Huszsziták, majd Zdenkó.

- ZISKA (*már a falon vagy on és verekszik*)
Tsak én utánnam Huszsziták!
HUSZ[INETZ] (*egy lajtorjának már a leg felsőbb fogán, mint szinte a többi Huszsziták is fellyebb alább*)
Nékem tsak a Király kell. Vischerád légyen a mi Babylonunk mellyen mint az
1535 óriások az égbe fel mászszunk!
ZISKA
Üsd Huszszita! üsd!

⁷⁸ mentsd [em. ebből] ments

MIND (*ordítva hangoztatták*)
 Üsd!
 ZDENKÓ (*egy fehér zászlótkával elé tolakodik*)
 Meg álljatok!
 MIND (*meg szűnnek, de kiki makatsan állásában marad*)
 Mi baj?
 ZISKA
 1540 Mit kívánsz?
 ZDENKÓ
 Békességet a Felsőg nevében!
 HUSZ[INETZ]
 Az nem lehet!
 MIND
 Az nem lehet!
 ZISKA (*tsendesítve*)
 Hallyuk!
 ZDENKÓ
 1545 A 4 Prágai artikulusz meg engedtetik a Huszszitáknak, senki őket exercitiumokban háborgatni nem fogja, de viszont ők is tsendességben éljenek és a Cattolikusokat ne háborgassák, mostanság pedig Vischerádot vissza adják.
 HUSZ[INETZ]
 Akkor kelletik már kegyelmet osztogatni, úgy é, midön már más út nints a Kigázolásra?
 ZDENKÓ (*fojtódott méreggel*)
 1550 Hidjétek nékem, hogy én tsak a Felsőgnek szavait beszéllem.
 HUSZ[INETZ]
 Hallom. No 's Ziska, mit gondolsz?
 ZISKA (*magában morogva*)
 Hisz úgy az én rettenetes vágyakodásom egyszerre félbe szakadna – – – (*nagyon*)
 Semmit.
 HUSZ[INETZ]
 Reá állasz, esmérven a változó Ventzelt?
 ZISKA
 1555 Nem.
 HUSZ[INETZ]
 Nem? Helyes! Tehát én sem. Mond meg a Királynak, hogy semmit se tudunk a békességről, és az elkergettetett Huszinetz azonnal öszve fogja véllé saját hajlékában a Poharakat ütni.
 ZDENKÓ
 Véllé nem többé!⁷⁹

⁷⁹ többé! [em ebből] többé?

- [30v] MIND
- 1560 Nem?
 ZDENKÓ (*keményen*)
 Meg holt!
 MIND (*nagy zúgással*)
 Meg holt!!!
 ZISKA (*reszketve le botsájtja kardját és reá támaszkodik*)
 Meg holt!
 ZDENKÓ
 Engemet az el keseredett Királyné küldött, és kéri a Cseheket, hogy leg alább
- 1565 a Gyász napokban Kegyelmezzenek néki.
 HUSZ[INETZ] (*le ugrik a lajtorjáról*)
 Tisztelem ötet! Aszszony ellen nem hartzolok.
 ZISKA (*el andalodva*)
 Meg hólt!
 ZDENKÓ
 Tehát békesség?
 HUSZSZITÁK (*morognak*)
 HUSZ[INETZ] (*körül nézvén őket*)
 Nem? – Tehát Fegyver nyúgovás?
 KRALOWETZ
- 1570 Szóljon Ziska!
 HUSZ[INETZ]
 Szólj Trocznova!
 ZISKA (*fel eszmélkedvén*)
 Hol a Bizonyság?
 ZDENKÓ
 Itt vagyok. (*által adja a Király petsétes Gyűrűjét*)
 ZISKA (*el széllyedett elmével*)
 Lelkemre mondom már ez elég – elég – (*le vántzorog a Lajtorján*) Nem úgy van
- 1575 é? (*mint egy tudtán kívül oda adja a Gyűrűt a leg közelebbiknek a Ki hozzá esik*)
 A mint akarjátok Huszsziták –
 MIND (*merően néznek reá*)
 ZDENKÓ
 Tehát? –
 HUSZ[INETZ]
 Mond meg a Királynénak hogy köszönnyük a Kegyes Feltételeit, és engedelmes
 Jobbágiai leszünk 1420^{ik} esztendőnek szent György Napjáig.
 ZDENKÓ
- 1580 Tehát Fegyver nyúgovás? Jól vagyok.
 HUSZ[INETZ]
 Meg állly! Hihetem é én azt hogy a Király meg holt?

ZDENKÓ
Azonnal fogjátok látni! (*el*)

7^{ik} Jelenés

Voltak. Zdenkón kívül.

HUSZ[INETZ]
Mi lelt János?
ZISKA (*nehezet sóhajt*)
Meg holt!
HUSZ[INETZ] (*szeliden*)
1585 Úgy mondotta a Gróf –
ZISKA
Meg holt!
HUSZ[INETZ]
Az Isten irgalmazzon a Grófnak ha hazudott! De ha igaz, én sem haragszom
többé reá.
ZISKA (*semmire se figyelmez*)
Rázkódj meg te rettenthetetlen Bajnok! meg holt! – Én öltem meg ötet!
HUSZ[INETZ] (*érzéssel*)
1590 Még is tsak sajnálom ötet, hogy nem inkább ellenünk visakodva a tsata piartzon
holt meg. (*egy könnyet töröl ki*) No az Isten nyugoszsza ötet, ha igaz hogy meg
holt.
[31r] ZISKA
Oh ha ő hazudott volna! Hazudj Vartemberg, hazudj! én imádni fogom hazugsá-
godat!
KRAL[OWETZ]
1595 No mit állunk már itten?
HUSZ[INETZ]
Nékem bizonyság kell a Király haláláról! Hallyátok Huszsziták! Pilznát fogjuk
meg venni leg először is ha lehet. Ha pedig nem, fel épittyük a Fegyvernyúgvás
ideje alatt Tábort –

8^{ik} Jelenés

Svammberg Katonasággal. Voltak.

SVAMM[BURG] (*még távul*)
Rajta Hiveim! Siessünk! a Felség élete forog veszedelemben!
MIND (*fel eszmélkedve*)
1600 Ha! Mi az?

- SVAMM[BERG] *(közelebb)*
 Nyomattassanak el a Huszsziták még első Zsengéjekben, minek előtte mérgeket
 Cseh országra ki önthetnék!
- ZISKA
 Mit? }
 HUSZ[INETZ] } *(dühössen)*
 Dörgés – }
 KRAL[OWETZ] }
 1605 Két tűz közé vagyunk szoritva! }
 SVAMM[BERG] *(még is kívül)*
- Utánnam!
 ZISKA
 Reszkess, Király, váraddal együtt, ha az én érzékenységgemen akartad szeren-
 tsédet építeni!
 HUSZ[INETZ]
 És azt a Gaz Ember Zdenkót mint Hirmondót előre küldöm az örökké valóságba.
 ZISKA
 1610 Engemet így meg tsalni! A Huszszitákat tsalni meg, kik egy betsületes hazugság-
 nak engedelmekedtek. Huszsziták! gyújtsátok fel a várat, a ki nékem ama
 kedves Hirmondót az Izenövel együtt meg fogja –
 HUSZ[INETZ]
 Annak én egy Falut fogok ajándékozni.
 ZISKA
 1615 Adjátok nékem mérgeiteket Afrikának Hyaenái és Baziliskussai, hogy a levegőt
 meg mérgesithessem, és magam körül Bosszú-pestist gerjeszthessek! Repe-
 dezzetek Kösziklák! Hulljatok le Tsillagok! és temessétek a Gaz Hitetleneket,
 méjen, mint az Egyiptziusok Táborát, le, le a feneketlen méjségbe! A Teremtő
 átka és Ménkövei retsegtessék porrá még Össeiknek tsontyaikat is a Sirban!
 Így hasogatom össze mind azt, a mi eddig engem az érző Emberiséghez kötött
(le hasítván ruháját) Rajta!
 SVAMM[BERG] *(bé rohan a Katonasággal)*
 1620 Meg állj Cseh!
 ZISKA
 Mit akarsz Németh?
 SVAMM[BERG]
 A Fegyvereiteket, és meg hódolást, vagy –
 HUSZ[INETZ] *(hevessen)*
 Vagy?
 SVAMM[BERG]
 Mindjában a Halálé vagytok!
 ZISKA
 1625 Reszkess Németh; midön a Cseh fejed felett széles kardját fel emeli.

SVAMM[BERG]

Gróf Habsburgi Rudolf soha sem rette [31v] gett a ti hatalmas Ottokártok előtt
– Svammberg se –

ZISKA

Jól van. Próbáld meg tehát. De jaj néked, mert az Isten angyala sem fog utolsó
napon a Csontyaidból annyit találni, mellyet az Itélőszék eleibe vigyen.

SVAMM[BERG]

1630 Ditsekedő! nem látod hogy elől hátul –

HUSZ[INETZ]

Huszszták vagyunk, úgy é? Rajta Ziska, ostromold a Várat, én ezt a nyavalyás
Vendéget fogom el fogadni.

MIND

Győzelem! vagy a halál!

*A Huszszták hátat vetnek egymásnak. Fele a várat
osztromolja Ziskával. Fele Huszinettzel Svammberg
ellen viaskodik.*

9^{ik} Jelenés

*Sofia. Vartemberg, és a Király Holt teste egy paizson
hozattatik a Vár falára. Udvariak.*

ZDENKÓ

Szünnyetek!

ZISKA (*midön már tsaknem a falon vagyon meg látván a Király testét le
zuhan és térdre esik*)

1635 Halál és Kárhozat!

MIND

Mi az? (*meg merevedve néznek a Holt testre*)

SÓFIA

1640 Ő meg holt. (*hosszasz pausa után keservessen*) Csehek! Csehek! így kelletik a ti
Királynétoknak Titeket ismét látni? Könnyes szemekkel hagytam el Prágát,⁸⁰
és Kétségbe esve kelletik aztat ismét meg látnom. Itt fekszik a ti szerentsétlen
Uratok, és ti fegyverrel akartok reá⁸¹ ütni, hogy aztat hidegült szívében meg
forgassátok. Szerentsétlen Teremtés! (*reá borúl*) hol lesz a te Temetőd – hol a
Koporsód?⁸² Egykori Fiaid fel keltek Tehetetlenséged ellen. Ők nem fognak
téged siratni – nem fognak éretted Gyászt viselni, mert te nékiek utolsó órádban
meg botsátottál; útálattal és káromkodva bámúlnak reád, mert te haláloz előt

⁸⁰ Prágát [em. ebből] Pragát

⁸¹ reá [em. ebből] rea

⁸² Koporsód [átírással jav. ebből] Koporsók

1645 szerette Lélekkel sohajtottál érettek. Szegény! szegény! enyész el örökre, hogy
Fiaid Holt testeden illetlenséget ne kövessenek el, és Lelked sirva ne tekintsen
országodra, mellyben tsak a Bajor Sófia sirat tégedet!

ZISKA (*homlokát öklözve*)

Háláadatlan! Háláadatlan!

HUSZ[INETZ] (*a testre válla felett vissza pillantván, morogva*)

1650 Ki elégithetetlen Lélek, kinek az egész vi [32r] lág szük volt a Meg elégedésben,
most egy paison is meg tudsz fézni. Én nem haragszok többé reád, és ha könnyeim
volnának, örömet hullatnám éretted, és tsak ugyan – tsak ugyan – (*szemeit
törli*) nézz ide el költözött Lélek, és lásd mikép sirat tégedet Huszinetz.

ZISKA

1655 Háláadatlan! Háláadatlan! A semmiségből emelt ő fel tégedet, és te, kebelébe
nevededett Kígyó, szivébe eresztetted fullánkodat. Ki kergettetve légy te a Nyú-
godalom Paraditsomából, mint az első Bünösök, kik háláadatlanul az örök
Uralkodónak nagyságára törekedtek, mint te – mint te –

HUSZ[INETZ] (*meg keményítvén magát*)

De elég, én ötet fel nem támaszthatom, és ha azt meg tenném, tán ismét gyülöl-
ném ötet! –

SÓFIA

1660 Svammberg! hiv Svammberg! halgasd meg Királynédát! Hasztalan Fegyverkez-
tettek fel, mert a sors nem úgy akarta. Késön jöttél, a Királynéd már Fegyver
nyúgovást kötött a Huszszitákkal.

SVAMM[BERG]

1665 Esküszöm vitézi Betsületemre Felséges Aszszonyom, hogy én aztat nem tudtam.
El válásunkkor segítséget ígértem Felségednek, késön érkeztem ugyan – de még
is segíteni akartam, mert egy Németh vitéznek szent az Igérete, annál inkább
Királynéjának parantsolattya. Huszsziták! esküdjetek a Kötés erősségére, és én
szabad útat engedek Haza felé.

HUSZSZITÁK

Esküszünk!

SVAMM[BERG]

Úgy tehát – Fegyvernyúgovás, és – mennyetek Isten hírével!

(*az Emberei két felé állván mint egy Rést nyitnak*)

HUSZSZITÁK

Gyerünk! Haza!

ZISKA (*fel ébredvén andalodásából*)

1670 Meg állyatok Huszsziták! Ez volt életemen a leg nagyobb – a leg utolsó tsapás
– engedjete Fiúi érzésemnek egy pillantatot. (*lassu lépésekkel fel megy egy
lajtorjának a felső fogáig és merően nézi a Testet*) Illyen halavány és hunyorító
vagy é te Atyám, a ki nékem Komorságod közt is mindenkor mosolyogtál – ezen
hideg kezek – bé esett szemek – el kékült ajakak – Ventzel é ez, a ki Cseh ország
1675 királlyá volt? Az a Halandó é ez a ki olly sokaknak el siettette Halandóságokat?

[32v] Az engesztelhetetlen Huszinetz meg illetődött rajtad, és a Fiad könnyezetlen távozzon el tőled? Nem! ő is Könnyez, a Királyné is, és Cseh ország is siratni fogja, ha nem tégedet, leg alább boldogtalanságodat – oh! (*reá borúl*)

SÓFIA

1680 Ziska! Ziska! mivé lettél? Engemet is meg szabadítottál ugyan lántzaimtól iszonyatos Ember de én azt még sem köszönhetem néked –

ZISKA

Királyné! (*kezét meg tsókollya*) Egyet léptem előre – soha többé vissza lépni nem fogok ha ménkövek tsapdosnak is le előttem. (*hirtelen rendbe szedvén magát le ugrik a Lajtórjáról*) Utánnam Huszsziták! ismét Ziska vagyok. (*el*)

MIND

Táborba! (*dob 's trombita szó alatt kimennek Svammbeg emberei között*)

SÓFIA (*az égre tekint – azután szives háláadatossággal nyúttya Svammbeg felé a kezét*)

SVAMMBERG (*tisztelettel térdre ereszkedik és ki vont kardját szívére tévén az égre mutat, mint ha mondaná: Bizz bennem, és az Istenben.*)

(*a Kárpit le esik*)

Vége⁸³

(*az I^{ső} Darab Játéknak*)

⁸³ Vége [nagyobb betűkkel, ritkítva.]

[33r] Ziska

a'

Táboriták' Vezére

----- x -----

(mint Folytatása az Elöbbeninek.)

Eredeti Nézö Játék

4. Felvonásban.⁸⁴

⁸⁴ A cím nagyobb betűkkel, díszesebb kezöbetűkkel.

[33v] Személyek:

ZISKA.*)⁸⁵

JAROSZLÁW, az Öttse (néma személy)

PROKOP (Holý – Rasus – nyirett)

KRALOWETZ.

MISZTETZKY.

VODA, Ziska Annyának Bátyja, és Prokop Nevelő Attya

G[róf] VARTEMBERG ZDENKÓ

Báró DUBE András

CSERVENOHORSZKY

KATZOW Erneszt

ROKYTZÁNA JÁNOS, Prágának Szószóllója.

JAROMIR, Dobos.

} Fő Huszsziták.

} Szövetséges Vitézek

} a Császár részéről

Két Strázsa

Egy Halott.

Prágai Vének mind a két Nemen.

Gyászoló Aszszonyok és Szolgák.

Huszsziták

A Dolog történik 1424^{ik} Esztendőben. – Az első Felvonás
Skálitz alatt – a Második Skálitzban – a
Harmadik Prága előtt – a Negyedik
Prágában.

⁸⁵ *) Egész világtalan. [A szerző jegyzete.]

[34r] ELSŐ FELVONÁS.

Erdő Skálitz alatt. Éjtszaka.

1st Jelenés.

Jaromir

1685 [JAROMIR] (*bé burkózva*) Talán még nem késtem el? Misztetzky! Misztetzky!
miattad kell é nékem magamat illy veszedelmekre adnom. Nem! nem! gyanús
vagy előttem Hivséget színlelő. Ember! ki kell tanulnom mikép gondolkozzak
felölled. Fáradtságos Munka – kétséges kimenetel – – Vallyon ki fogok é mindent
tanúlni? Az lesz é az igazi, a mellyet most látni és hallani fogok. – Mindennek
1690 két oldala vagyon a világon; az Embernek főkép tsupán kettő. De e' kettő kö-
zül mindenkor tsak az egyikét fordittya kívülről; már most az é az igazi, az é a
tsalhatatlan? Ha az volna mindenkor, úgy még soha sem láttuk volna a Meg-
bánás könnyeit hullani – azért vált nállunk az Emberi-esméret Tudományá,
mellyet nem kevészer Vérrrel, leg többnyire könnyekkel kéntelenítettünk meg
1695 tanulni – zörgést hallok (*meg búvik egy Bokorba*)

2^{ik} Jelenés.

Misztetzky. Jaromir.

MISZT[ETZKY]

Pst! Pst! – senki sints még itt?

JAROMIR (*lassan*)

Ö az – a dologra (*el*)

MISZT[ETZKY]

Tsak észre ne vennék a' Táborban el távozásomat! Mind egy – igen tsak es-
mérnek ök már engemet. Midön a Gonosz Lélektől ösztönöztetve az Opatovitz
1700 Klastromot fel Prédáltam, és az el rabolt Kintsekből az opotznai Jóságomat
vettem, eleven Példában kezdtem a Világnak mutatni, hogy az Isten az Em-
bert, főkép engem nem terem [34v] tett állandónak. Alig kergettem ki bűnöm
jóvátételére Lichtenburg várambol a Huszszitákat, el hagyván öket a Vischerádi
Fegyvernyúgováskor, a midön Chrudimnál ismét tsak a gyözedelmes részére
1705 kellett állanom, és most már mint Kémnek úgy kellett munkálódnom hogy
Sigmond Tsászárhoz ismét vissza mehessek. – O, miért hogy az én irgalmat-
lan Tsillagzatom ezen Mesterségre kényszerit! – De miért plántált engem az én
Kertészem Naprafordulóznak, hogy tsupán a Szerentse Súgárai után forgassam
Lételemet. És még is tsak a vége ditsösséges legyen, mit gondolok én az Elejével.
1710 Inkább légyen egy a világtól meg utáltatva, mintsem a Haza boldogsága azon

- egynek ditsősége miatt el henyélődjön. Igen is! A vak Vezérnek el kell veszni vak Népével –
 JAROMIR (*kivül fenyegetve*)
 Misztetzky!
 MISZT[ETZKY]
 Mi az? Ki szóllított engemet?
 JAROMIR (*bé jön*)
- 1715 Jó Geniusod.
 MISZT[ETZKY]
 Ki vagy? Te? ismét tsak te?
 JAROMIR
 Miért akarsz háláadatlan lenni az Élöhöz a Holthoz viseltető háláadatosságból?
 MISZT[ETZKY] (*szemeit meresztve*)
 A Király holt Teste felett esküdtem.
 JAROMIR
 Jusson eszedbe Chrudim – Ziska kegyelmes volt hozzád.
 MISZT[ETZKY]
- 1720 A Király is.
 JAROMIR
 Meg holt.
 MISZT[ETZKY]
 Magával vitte Fogadásomat.
 JAROMIR
 Ziska él –
 MISZT[ETZKY]
 Zenebonáskodik –
 JAROMIR
- 1725 Büntethet.
 MISZT[ETZKY] (*kardot ránt*)
 Tehát el árultattam?
 [35r] JAROMIR
 Tsendessen! Hagyj fel szándékkal – én halgatni fogok. Külömben – Lichtenburgod öszve omlott (*el*)
 MISZT[ETZKY] (*meg rázkodva*)
 Lichtenburg! Atyai örökségem? azon Lichtenburg, melyet én a bolondulásig szeretek. (*körül nézi magát*) Ha! már nints? Álj meg Megfoghatalan, és lássuk ha pusztá Phantom é Lételed! (*el akar*)
- 1730

3^{ik} Jelenés.

Zdenkó. Dube. Cservenohorszky. Katzov.

- ZDENKÓ
Hová? Ki vagy? Ah Misztetzky?
MISZT[ETZKY]
Ereszszetek!
MIND
Hová?
MISZT[ETZKY]
1735 Nem láttatok előttetek valakit el suhanni?
KATZOV
Egy Lelket se.
MISZT[ETZKY]
Igazán? De hiszen én ébren voltam, hideg vérrel beszéltem vélle.
CSERV[ENOHORSZKY]
Ha! ha! ha!
MIND
1740 Kivel?
MISZT[ETZKY]
Azt nem tudom.
CSERV[ENOHORSZKY] (*katzag*)
Furtsa!
MISZT[ETZKY]
Minden éjjel látom ötet a Sátorom mellől el suhanni egy darab idő ólta, midőn
abbol ki lépek.
KATZOV (*ajtatossan*)
1745 Bizonyossan Haza járó Lélek.
CSERV[ENOHORSZKY]
Ha! ha! ha! éhes hassal.
KATZOV
Ne bánts meg a Lelkeket, én Pilátussal kezemet mosom.
ZDENKÓ
Idétlen Beszéd! Szóljunk a dologrol.
MISZT[ETZKY]
1750 Ki nem mehet a Fejemből. Betsület érzésemnek egyik Húrját találta. Hálá-
adatosság! mind a Kettőnek életemet köszönhetem. Hazám Ventzel által meg
kegyelmezett, midőn az Opatovitz Klastromot fel prédáltam, [35v] Ziska kétszer
fogadott fel – főképp Chrudimnál egyedül engem vett ki a meg égetendők közül.
ZDENKÓ
A vétekre, Barátom, még az esküvés se kötelez. Mi a Hazának szolgálunk.

- KATZOV
 Tsak jól üssön ki – külömben – én kezemet mosom.
 CSERV[ENOHORSZKY]
- 1755 Ha! ha! ha! mire ez az Aggodalom? mi a Hazának szolgálunk! ha meg unnyuk
 mindég Haza mehetünk – eszünk, iszunk, és olvassuk Demokritust.
 DUBE (*boszsزús mosolygással*)
 Nem de?
 MISZT[ETZKY]
 Kitsoda ez az Ifjú Ember – még nem láttam.
 ZDENKÓ (*Dube kezét meg fogván*)
 Barátomnak Fia.
 MISZT[ETZKY]
- 1760 De –
 CSERV[ENOHORSZKY]
 A Név teszi az Embert, gondolja Misztetzky.
 ZDENKÓ
 Báró Dube András –
 CSERV[ENOHORSZKY]
 Egy komor Vitéz! ha! ha! ha!
 DUBE (*minden indulat nélkül fél szemmel Cservenohorszkyra tekint*)
 Demokritus!
 KATZOV
- 1765 Nem féli a Késérteteket.
 CSERV[ENOHORSZKY]
 Mint az én Barátom Erneszt.
 KATZOV
 Istentelen!
 CSERV[ENOHORSZKY]
 Punctum.
 ZDENKÓ (*boszszonkodva előre vezeti Dubét és Misztetzkyt*)
 Barátom a Tanátsod? –
 MISZT[ETZKY] (*el széllesztve*)
- 1770 A Tanátsom? – itt az agyvelömbé furkál valami – Háláadatosság! Háláadatosság!
 ZDENKÓ (*el eresztvén Misztetzky kezét – hidegen*)
 Hazafi! én nem kénszeritelek tégedet Hajlandóságod ellen tselekedni; tsak a
 most könnyen el nyomatható Pártosság által ki fatsarandó könnyeket és véreket
 hagyom Háláadatosságodon nyugodni.
 MISZT[ETZKY] (*ingadozva*)
 Vért? –
 [36r] ZDENKÓ
- 1775 És könnyeket.

CSERV[ENOHORSZKY]

Ha! ha! ha! Gyerünk vissza Gróf! Egy szentet látott Misztetzky álmában, és most Szőr zsákba akar öltözni.

MISZT[ETZKY]

O Cservenohorszky! adj hálát Istenednek, ha te a hasonló Indúlaton tudsz győzedelmeskedni.

ZDENKÓ

1780 No tehát (*induló félbe*) fordítson néked is örökre hátat a Győzelem Istene, a mikép Te Hazád' Boldogságának hátadat fordítod. Meg vetve hagyunk el tégedet, valamint te Hazádat és önnön magadat el hagyod. Nem a Huszszitáktól való Félelmed és idétlen Háláadatosságod – tégedet önnön Kitsiny Lelkűséged ront meg. A valódi Csehek született Vitézek, de te egy el fajult Fia vagy Hazádnak,
1785 mellynek egyébbi Fiai átkozni fognak, midön őket meg szabadithattad volna és aztat el okoskodtad (*indúlnak*)

MISZT[ETZKY]

Gróf – Barátim! tsak egy pillantatig –

ZDENKÓ

1790 Ollyan egyetlen jó é a vétkes Háláadatosság? olyan keserű é a Hazafiúság, Háláadatosság, és az egyedül lévő Háláadatosság közt választani? Én esmérek valamit melly még keserűbb lehet: Ama büszke Hatalomtól függni – ama kegyetlen, kevély, maga eszű Vazallusnak Kegyelmeből élni: ez a valódi Keserűség egy igaz nemes szívü Embernek.

MISZT[ETZKY]

Szólj te ifju Ember! Te tsak halgatsz, holott egy vagy a leg valódibbak közül!

DUBE

Igen.

MISZT[ETZKY]

1795 Mi hoz tégedet ide?

DUBE

Hazám, Barátság és Szeretet.

KATZOV

Baráttya Aulibitzky Miklós Kozográd váránál meg gyilkoltatott –

[36v] CSERV[ENOHORSZKY]

A szeretője meg holt. Ezzel ámen!

DUBE (*meg vetö mosolygással el fordul tölle Misztetzkyhez*)

Szólj Topárcha! Lehet Hazámon segíteni?

MISZT[ETZKY] (*sokáig indulattal néz reá meg rázván kezét*)

1800 Ifjú Ember! (*hirtelen*) Hazafiak! midön az óra Skálitz Vár Tornyán tizenkettőt kondit, az én Embereim lesznek a Kül-Strázsák. (*el siet*)

4^{ik} Jelenés.

Misztetzky nélkül.

CSERV[ENOHORSZKY]

Ha! ha! ha! valahára meg törött a Dió – így szól a Demokritusom *(el)*

KATZOV

Ha rozsaszúl sül el, én kezemet mosom. *(el)*

ZDENKÓ

Te jó Lélek! boldogtalan Büszkeségednek áldozattya! Kedves szerentsétlen
1805 Királyném! örülj Klastromod falai között, Vartemberg Zdenkó nem felejtkezett
el rólad! *(el)*

DUBE *(sohajtva)*

Aulibitzky! Barátságunk Szent emlékezetén épült esküvésem bé tellyesedik
(az égre tekint) Nem fogsz te ezért én reám szerentsétlen szeretetemnek Tárnya
átkot kiáltani *(el)*

5^{ik} Jelenés.

Jaromir.

[JAROMIR] *(egy Bokorbol elő jön)*

1810 Ott mennek *(el fogódott szívvvel néz utánnok néhány Könnytseppet töröl szemeiből,
és az el menő után mutat) ott. – (hirtelen magát rendbe szedvén⁸⁶ el mosolyo-
dik)* A Hajósok igazgattyák Árbotzfájokat – ki feszítik Vitorlájikat, és olyan
valódi igyekezetet mutatnak, mintha Készületeik tsalhatatlanok volnának; de
(háláa [37r] datosan az ég felé emelvén öszve tett kezeit) egy felsőbb hatalom ül
1815 a Kórmánynál, mosolyog, és azt mondja: **Igy légyen!** *(el)*

6^{ik} Jelenés

Huszziták Tábora Skálitz alatt, Ziska sátora.

Két Strázsa.

2^{ik} STRÁ'SA

Be soká váltanak fel!

1^{ső} [STRÁZSA]

Bizon már magam is szeretnék el nyútózni.

2^{ik} [STRÁZSA]

Hej tsak derék az, ha Űr valaki – nem kell néki Strá'sát állni.

⁸⁶ szedvén [a szó átírással javítva]

- 1^{só} [STRÁZSA]
Igyekezz, hogy mentől előbb az lehess.
- 2^{ik} [STRÁZSA]
1820 Hiszen azért jöttem a Táborba, hogy majd valahol meg zsebelem magamat és
Úr leszek.
1^{só} [STRÁZSA]
És által mégy a Császáriakhoz.
2^{ik} [STRÁZSA]
Dehogy! Isten őrizz!
1^{só} [STRÁZSA]
Félsz a Hordótól?
2^{ik} [STRÁZSA]
- 1825 Hogyné
1^{só} [STRÁZSA]
Belé zárják az Embert és meg égetik.
2^{ik} [STRÁZSA]
Br! életembe mindég irtóztam az üres hordótól.
1^{só} [STRÁZSA]
Már az úgy é nagy Kegyetlenség?
2^{ik} [STRÁZSA]
Hja, Pajtás! – tronfot tronfal. Töllünk⁸⁷ tanúlták.
1^{só} [STRÁZSA]
- 1830 Hej, ha a mi vak vezérünket meg találják kapni –
2^{ik} [STRÁZSA]
Tudom ö nem fog a Hordóba bújni. De – igaz Pajtás! Te most itt egy Tzikkelyre
bukkantál. Minthogy te már régi Katona vagy, beszéld el nékem, hogy esett
ennek a szegény Embernek meg vakulása.
1^{só} [STRÁZSA]
Boldogtalan, és még nem tudod, holott az egész világ tudja.
2^{ik} [STRÁZSA]
- 1835 Én Pzrelautsban Cserző Inas voltam; és így keveset tudhattam többet, tsak
hogy há [37v] ború van.
1^{só} [STRÁZSA]
No támaszkodj tehát kardodra, és halgasd majd el beszéllem míg fel váltanak,
mert Suhantz, én az első Fel zendülés ólta mindég mellette hartzoltam, és dit-
sekedhetek vitézségemmel.
2^{ik} [STRÁZSA]
- 1840 No tsak Dologra; ne bugyogj olyan sokat.
1^{só} [STRÁZSA]
Vischerádnál kezdem el, a hol Fegyver nyugovást kötöttünk a Királynéval; de
ez szegény nem bizott Nagylelkűségünkben, mihelyest Férjét el temette le ment

⁸⁷ Töllünk [em. ebből] Töllunk

- a Magyar szélekre, és egy Klastromba zárkózott. El tellvén a Fegyver nyugvás ideje leg először is Pilznát akartuk meg venni, de Svammberg Bohuszláv el tolt onnét, és máiglan oltalmazza.
- 1845 2^{ik} [STRÁZSA]
 Átkozott Ember az!
 1^{ső} [STRÁZSA]
 Így tehát kéntelenek voltunk onnét odébb állani, és Tábor Várába menni, melyet a Fegyver nyugvás ideje alatt Huszinetz a Hradisztini Hegyen fel épített. Ott ez a derék Táborita bennünket ki terjesztett karokkal fogadott.
- 2^{ik} [STRÁZSA]
 1850 Ugyan hogy öelt meg mindjájatokat?
 1^{ső} [STRÁZSA]
 Szamar! A Táboritákkal azután egyesülve – minthogy az ólta inkább Táboriták’ mint Huszszitáknak hivnak – fel forgattuk Ausztát, és fortélyossan meg vettük Prágát.
- 2^{ik} [STRÁZSA]
 Vallyon?
 1^{ső} [STRÁZSA]
 1855 Papjaink által azt jövendöltettük, hogy az akkori Pünkösd Napon Tüz fog esni Prágában és a Környékein, és így azon a napon minden Lakosok ki mentek a városbol – mi pedig bé, és ettünk ittunk.
- 2^{ik} [STRÁZSA]
 Ej, Kujonok!
 1^{ső} [STRÁZSA]
 Szerentsénkre tsak ugyan nagy eső is jött – egészen el áztak szegények, és még
 1860 meg [38r] köszönhették hogy bé botsátottuk saját Hajlékokba.
- 2^{ik} [STRÁZSA]
 Lám, lám!
 1^{ső} [STRÁZSA]
 Ugyan akkor számtalan Jozságait is meg vettük a nagy Rózeni Familiának: és a többi. De bezzeg az alatt majd meg jártuk.
- 2^{ik} [STRÁZSA]
 Hogy, hogy?
 1^{ső} [STRÁZSA]
 1865 Kunstad Viktorin szépen körül vevé Tábor, és már annyira jött az Éhség, hogy a Lakosok 130 Lovakat és Temérdek Patkányokat emésztettek volt meg.
- 2^{ik} [STRÁZSA]
 Júj!
 1^{ső} [STRÁZSA]
 De ezt meg hallván Huszinetz oda siet – ejtszakának idején be lopózkodik a Várba, és más nap el zavarja onnét az Ellenséget.
- 2^{ik} [STRÁZSA]
 1870 Teregette! – sokáig éljen!

- 1^{só} [STRÁZSA]
 Balgatag, hiszen már meg holt.
 2^{ik} [STRÁZSA]
 Ugyan meg é?
 1^{só} [STRÁZSA]
 Ez volt szegénynek az utolsó munkája.
 2^{ik} [STRÁZSA]
 Szegény! tudom meg siratta őtet Ziska! –
 1^{só} [STRÁZSA]
 1875 Köztünk maradt szó legyen, nem biz' ő – hiszen vetélkedője volt.
 2^{ik} [STRÁZSA]
 Ördögöt!
 1^{só} [STRÁZSA]
 Azonkívül kapott ő egy sokkal derekabb Fitzkót.
 2^{ik} [STRÁZSA]
 Lehetetlen!
 1^{só} [STRÁZSA]
 Holý Prokopot. Hát nem esméred?
 2^{ik} [STRÁZSA]
 1880 Azt! de hogy nem esmérem! Kitsoda ne esmérné őtet, iszonyú kegyetlen vad
 Ember, kő oszlopnak gondolhatná az Ember, hogy ha a szemei olly elevenen
 nem forognának minden felé, fekete mint a Lucifer, és soha se nevet. Ziska őtet
 Hazai Herkulesnek nevezi. A Nép pedig azt mondja rólla, hogy száz ördög lakik
 benne.)*⁸⁸ Meg lásd Pajtás hogy ő még nagyobb Ember lesz Ziskánál.
 1^{só} [STRÁZSA]
 1885 De már is tsaknem ollyan. A vak Ve [38v] zér el küldötte őtet Morvába, és most
 Gyözedelemmel várja vissza. A Császár semmit se tehetett ellene, hanem a
 Vejének Albertnek hagyá Morvát, maga pedig 140000 Emberrel be ütött Cseh
 országba –
 2^{ik} [STRÁZSA]
 Jól van jól – de hogy vakúlt meg Ziska?
 1^{só} [STRÁZSA]
 1890 Várj tsak a sorára, örömet ditsekszek én azzal a hol magam is mindenütt jelen
 voltam.
 2^{ik} [STRÁZSA] (*fejét tsoválja*)
 Mindenütt!
 1^{só} [STRÁZSA]
 Akkor Littomeritz, Reginhradek, Kutna és a többi, meg hodoltak nékie, és végre
 magát a S. Víti Várban Kónrád Érsek által meg koronáztatta.
 2^{ik} [STRÁZSA]
 1895 Ahol van la!

⁸⁸ *) In uno Bohemo milite centum Daemones esse. [A szerző jegyzete.]

1^{ső} [STRÁZSA]
 Azután Prágát akará meg venni, de nem sült el – itt Fitzkó fülelj!
 2^{ik} [STRÁZSA]
 Ugyan kit?
 1^{ső} [STRÁZSA]
 Midőn Ziska Viktor Hegyén – melly az akkori győzedelemtől fogva Ziska
 Hegyének neveztetik, és a mellyet a Császáriak el akartak foglalni – hartzolna,
 1900 mellette termett két Fegyveres Aszszony, viaskodtak, és mind a ketten – el estek.
 2^{ik} [STRÁZSA]
 Ne neked!
 1^{ső} [STRÁZSA]
 Vége lévén a Csatának, nem találtattak, és máiglan se tudja senki hogy kik voltak.
 2^{ik} [STRÁZSA]
 No veszszenek is oda. Tsak hamar vakulna már a Vezér.
 1^{ső} [STRÁZSA]
 Lassan siess tovább érsz. Sok Győzedelmes Prédálások után, mellyek közt tsupán
 1905 a Trebónai Klastromnak adatott Kegyelem, el jutottunk Komotov, és végre –
 Rábi alá. No Fitzkó, itt vagyunk már.
 2^{ik} [STRÁZSA]
 Hálá Istennek. Akár ki pihennyük magunkat.
 1^{ső} [STRÁZSA]
 Az volt ez előtt négy esztendővel: 1420^{ik} [39r] esztendőnek 29^{ik} Mártziussán.
 2^{ik} [STRÁZSA]
 Még a napját is tudod?
 1^{ső} [STRÁZSA]
 1910 Hogyné? Életemnek leg boldogabb Napját!
 2^{ik} [STRÁZSA]
 A mellyben a Vezér meg vakult?
 1^{ső} [STRÁZSA]
 A mellyben az én Istenfélő Feleségem el holt.
 2^{ik} [STRÁZSA]
 Adjon az Úr nékie Boldog Feltámadást.
 1^{ső} [STRÁZSA]
 Azon a napon tehát Ziska a várat ostromolván egy Fa alatt áll, püh! egy nyíl
 1915 repül el az ágak közt – ritts! le törik egy kis forgáts – piff! Egyenessen a Vezér
 ép szemébe.
 2^{ik} [STRÁZSA] (*nagyot kiált*)
 O jaj!
 1^{ső} [STRÁZSA]
 Pst! fel ébred a Vezér!
 2^{ik} [STRÁZSA]
 Szegény Feje, már most semmit sem lát, mert a másik szeme gudúja rég üres volt!

- 1^{só} [STRÁZSA]
 1920 Gyógyították sokáig Prágában.
 2^{ik} [STRÁZSA]
 No hiszen Istenessen bé is gyógyították, mert senki se mondaná meg, hogy hol volt a szeme.
 1^{só} [STRÁZSA]
 Az oltától fogva komorabb ugyan de büszkébb is egyszer 's mint, úgy jár a Sereg előtt mint a Szarvas midön a szarvait a hátára veti.
 2^{ik} [STRÁZSA]
 1925 A mi a Járást illeti Pajtás, az nem igaz mert mindég kotsin viteti magát, és mindég jelen van az ütközetben, a Győzelemkor pedig gyalog vezetteti magát a Holt testeken keresztül.
 1^{só} [STRÁZSA]
 Az Isten irgalmazzon ennek a szegény Skálitznak is, mert holnap nem lesz egy pénz ára épség benne.
 2^{ik} [STRÁZSA]
 1930 Hátha még Prokop talál meg érkezni?
 1^{só} [STRÁZSA]
 Oda lesz egyszerre.
 2^{ik} [STRÁZSA]
 El szalad tüstént mint az Ellenség már kétszer, midön hallották kiáltani: „Prokop jön”!!!

(az ora 12 üt a Skálitzi Toronyon)

- 1^{só} [STRÁZSA] (a Pajtássával fen hangon olvassák)
 No' most mindjárt fel váltanak.
 2^{ik} [STRÁZSA]
 1935 Fogó helyre Pajtás, hogy talpon találja [39v] nak (rendbe helyezettetik magokat a Sátor előtt)
 1^{só} [STRÁZSA]
 Jó éjtszakát, ha nem szólhatunk többé egymással.
 2^{ik} [STRÁZSA]
 Hasonlóképpen Hadi Pajtás!

7^{ik} Jelenés

Egy Al tiszt fel váltya a Strá'sákat 's azokkal el megy. Misztetzky.

- MISZT[ETZKY] (az Örökhöz)
 Tehát már 12 – No úgy tehát nyúgodnom kell. Tsendesség légyen! a Vezér már három éjjel nem alhatott. A leg kisebb sértődésért értz fog a fületekbe önttetni, mint annak a ki a Szedletzi Klastromot fel gyújtotta. (magában)
 1940

Nem! semmivé tenni ötlet nem akarom, csak tehetetlenné. Ha a Szerentse a Szövetségesegeknek kedvez, Lichtenburg váramba viszem Ziskát, és véllem együtt titokban, nyugalomban él. Hazafi leszek, de egyszer 's mint azt se fogom elfelejtetni hogy Chrudimnál kegyelmes volt hozzám. Aludj tsendesen Trocnova! nem sokára a Háláadatosság karjai közt nyugalommal pihenhetsz. *(el akar)*

Kivül.

Misztetzky!

MISZT[ETZKY] *(kiált)*

Ki az? – tehát ismét körülöttem? – *(halgat)* Nem! most meg tsalatkoztam *(el a másik oldalon)* Senkit bé ne botsássatok!

8^{ik} Jelenés.

Jaromir.

[JAROMIR] *(egy sátor megül elő bujik)*

1950 Tsak ugyan ő volt az! – Álhatatlan Férjfiú! – de még is jó Ember! jó! Nyugalomra akarja a Világtalant vinni. De még is – nem jó a szerentsét szabad repülésnek eresztetni; hasznos a hóna allyát fogni, és úgy vezetni, hogy a kereke valakinek bé ne törje a Fejét. *(bé akar a sátorba)*

AZ ÖRÖK

Viszsza!

JAROMIR

A Vezérnek kell szóllanom.

[40r] ÖRÖK

1955 Viszsza!

JAROMIR

Titkos dolgot akarok fel fedezni.

ÖRÖK *(mérgeessen fel emelik fegyvereket)*

Viszsza!

JAROMIR *(elé jön)*

1960 Keményen reájok parantsolt Misztetzky. *(gondolkozik)* Sietnem kell! El késhetek! – Igen – igen – A Történettel könnyen bánhat az Ember, ha a Történhetőségnek eleibe hághatott! *(sebessen el megy, egy kis vártatva egy Dobbal meg jelenik a Szin hátúlján, és a nélkül hogy az örök észre vennék, Ziska sátora mellett egy bokorba bújik, ruháját dobjára teríti, és veri, mintha meszszi dobolnának)*

AZ ÖRÖK *(boszszonkodva tekintenek széjjel)*

9^{ik} Jelenés.

Ziska. Előbbeniek.

ZISKA (*tsak félig fel öltözve, a mint aludott, ki lép és sátora ajtajánál meg állván rántzba szedi homlokát*)

Mitsoda siket dobolás ez, Legények?

JAROMIR (*elé siet*)

Meg álj, Uram Vezér, meg álj! én voltam!

ZISKA (*durván a beszéd felé fordúl*)

Kitsoda az az én?

JAROMIR

1965 A nevem Jaromir; azon kevesen pedig kik esmérnek, tsak a Kis Dobosnak neveznek, mivel erőtlenebb vagyok nálloknál.

ZISKA (*bé kiált a sátorba*)

Kralowetz!

10^{ik} Jelenés.

Kralowetz. Előbbeniek.

[KRALOWETZ] (*álmossan Ziska sátorából*)

Mi baj? Vezér! – ördögbe! hogy jöttél te ide ki?

ZISKA

1970 Kevéssel ez előtt sátorom előtt valaki nagyot kiáltott – fel ébredtem, sokáig halgatóztam, de egyebet nem hallottam az Örök fel váltásánál,⁸⁹ mig ez (*az előbbeni szózat felé mutat*) dobolásával ki tsalt.

KRALOW[ETZ]

Ki ördög ez? Ah! Kis Dobos!

[40v] ZISKA

Esméred őtet Kralowetz?

KRAL[OWETZ]

Kevéssel ez előtt jött az öreg Vodához. Igen szemes fiútska, mindég tudakozódik felölled.

ZISKA

1975 Miért doboltál fel?

JAROMIR

A Strása, Uram Vezér nem akart bé botsátani.

ZISKA

Kötelessége.

⁸⁹ váltásánál [átírással jav.]

JAROMIR
 Néked pedig szükségesképpen tudtadra kellett adnom a veszedelmet –
 ZISKA }
 KRAL[OWETZ] }
 Veszedelmet?
 JAROMIR
 1980 Vigyázz Uram, mert meg se gondolod midőn a Szövetségesek rajtad ütnek.
 KRAL[OWETZ]
 Ördög Lelkit! E volna ám még szép!
 ZISKA
 Kralowetz, verd fel az öreg Vodát. A Kotsim áljon elé. Az Emberek készen
 legyenek.
 KRAL[OWETZ]
 1985 Hogy a zuhogós ménkö tsattantson áldást a fülökbe! *(be szalad Ziska sátorába
 és benn kiabál)* Hej öreg! Voda! kelj fel, és máskor álmodozz! a Vezér szállit. *(ki
 szalad)* Hej Legények! talpra! az ördögök meg akarnak bennünket tántzoltatni,
 mint Lengyelek a Medvét. *(el siet)*
 ZISKA
 Hej te Ifjú Ember! senki sints itt?
 JAROMIR *(ki suhant a midőn Kralowetz a sátorba szaladt)*
 ZISKA
 Árulás! Jaromir!

11^{ik} Jelenés

Voda. Ziska. Örök.

VODA *(álmosan, a volt Ittasságnak némelly nyomaival)*
 1990 Éppen azt álmodám vala hogy egy Kantsó el törött. – Mit tehetek én arról
 hogy engemet Vodának hívnak, akarnám, hogy az Apám Vinára változtatta
 vol [41r] na a nevét – de bort kell innom, még pedig Magyar bort, mert öreg
 és hideg vérű vagyok.
 ZISKA *(reá bukkan)*
 Ide öreg! – hol a Kezed? – add ide! – Jaromir! Jaromir! – Voda! nints itt senki?
 VODA
 1995 Setét van ugyan, de aztat még is tsak tudom jól, hogy én itten vagyok, és hogy
 valaki a Kezemet meg fogta a ki, ha nem tsalnak szemeim, mintha éppen az
 Unoka ötsém volna. De János! gyere a Sátorba, mert én alhatnám.
 ZISKA
 Kralowetz! Kralowetz! vidd el ezt az alkalmatlan vénet a nyakamról! Döghalál,
 kárhozat! Jaromir! Kralowetz!

(kivül lárma dobolás és Trombita)

12^{ik} Jelenés

Előbbeniek. Misztetzky, majd Kralowetz.

MISZT[ETZKY] *(sietve)*
2000 Vezér! gyere vélem! én vagyok – Misztetzky – kövess engemet.

(nagyobb lárma)

ZISKA
A Kotsim áljon elé! Rábi! Rábi! Rábi! add vissza szemem világát!
MISZT[ETZKY] *(mintegy erővel vonszolván – kéri)*
Ziska! Ziska! Gyere én vélem!

(már hallatszik a verekedés)

KRALO[WETZ] *(jön vissza Huszszitákkal – szemközt – kik Ziskát azonnal körül fogják)*
Vezér! Hová?
MISZT[ETZKY]
Átkozott Történet! *(el)*

13^{ik} Jelenés.

A Szövetségesek egy Tsoport Huszszitákat bé kergetve jönnek. Kralowetz Embereivel közikbe ront, és így új verekedés támad

ZISKA
2005 Táboriták! emlékezzetek Győzedelmeitekre! Közöttetek vagyon Ziska!
DUBE *(meg látván Ziskát)*
Ha! Aulibitzky Gyilkosa! *(egyenessen Ziskához ront és a fejét akarja ketté hasítani a midön)*

14^{ik} Jelenés.

[41v] *Jaromir. Előbb[eniek].*

[JAROMIR] *(egy nagy Paissal közikbe ugrik, mellyel a Tsapást fel fogadja, de alatta a földre zuhan – igyekszik ismét fel állani)*
Dube!

15^{ik} Jelenés.

Prokop. Előbbeniek.

PROKOP (*kemény új Trombita riadással be ront, Huszszitát és Ellenséget egyaránt szór széjjel az útból, és ordittya*)

Prokop jön! (*Dubét, a ki éppen másik tsapását arányozza Ziskának, sisakján ejtett vágásával le szédíti*)

JAROMIR (*éppen akkor vántzorgott fel, Paisát hátára vetvén le veti magát Dubére és e' szerént oltalmazza*)

Meg álj!

HUSZSZITÁK (*hangossan*)

Prokop!

A SZÖVETSÉGESEK (*rémülve*)

2010 Teremtő! Prokop!

(Kemény Trombitálás a Várban)

(a Kárpit le esik)

[42r] MÁSODIK FELVONÁS

Szoba Skálitzban.

1^{ső} Jelenés.

Ziska. Prokop. Voda.

ZISKA (*egy nagy székben ül 's aluszik*)

PROKOP (*kardjára könyökölve néz a földre Ziska mellett*)

VODA (*az asztalnál ül 's iszik*)

Még egyet az Egészségedre Fiam – még egyet – és a mig tsak élek mindég tsak, még egyet, és mindég a te egészségedre kedves Fiam! – Szedte vette! ki gondolta volna tegnap estve, hogy ma estvére Skálitzban igyak bort? Tsak ugy van az: a ki magosra hág nagyot esik. Szegény Skálitziak, nem tudtátok ti azt
2015 hogy az én Nevendék Fiam meg érkezik – igaz, igaz, magam se gondoltam – de néktek még is tudnotok kellett volna, mert Lélekbe járó Dolog volt. (*iszik*) Meg támadnak Uramfia véletlenül a Szövetségesek, ök gustust kapnak a Csatára, ki rontanak a Várbol, hogy bennünket el üzzenek, piff, paff, puff! (*iszik*) De nem vevék észre hogy a Szövetségesek már réműlve kiáltozzák: „Teremtő, Prokop!
2020 Fussunk, Prokop jön!” – No hiszen meg is adták az árát: Prokop vissza kergeté őket, de egyszer 's mint vélek együtt bé is ment a Várba, és ehol már most itt iszom a Bort az egészségéért – – – No Fiam hát nem fogadod el?

PROKOP (*a nélkül hogy meg mozdúlna; de nem hidegen*)

Köszönöm.

VODA (*kedvetlenül*)

Mutass leg alább egy vig ábrázatot. Hiszen azt én jól tudom hogy te egy szüntelen
2025 tartó vad-Komorság vagy; de ládd hiszen vagynak olyan Emberek is, kik szünet nélkül vigyorognak: de tsak még is meg tet [42v] szik rajtok ha haragusznak.

PROKOP (*komoran el mosolyodik*)

Sz[ent] Hilárius!

VODA

Úgy, úgy Prokop, – más ugyan meg ijedt volna ezen mosolyodástól; de én nem,
2030 mert jól esmérlek, hogy a Nevetés nem Barátod. Kár! örökös kár! hogy azon morzsányi vidámságot is el törölte belölled a Háború, melly Gyermekek korodban leg alább holnaponként elől vett. Ha nem esmérnélek azt mondanám hogy Szerelmes vagy, de így –

PROKOP

Férjfiú!

VODA

Kegyetlennek is mondanak az Emberek, de én tsak azt gondolom hogy szoros
2035 Fenyítékű. Midön a Várba bé jöttünk hallottam suddogni: „E Cseh Katonában száz ördög vagyon”, de bizonyossan tsak a Karodat értették. Gyer' ide Prokop

-- No ne könnyökölj úgy azon a Kardodon, mintha a föld kerekségén nem volna más pihenő helyed.

PROKOP (*kardját szabad kezével simogatván*)

Nints.

VODA

2040 Majd egy Dallot éneklek. Szedte vette, Prokop! most jut eszembe – egy új Dall, Fiam!

PROKOP (*Ziskára int – kedvetlenül*)

Fel ébred.

VODA

Hadd ébredjen és igyon bort – nem más veri fel, hanem az öreg Nagy-Bátyya. (*énekel de igen rossz hangon*)

Él'tet – mint Paraditsomban

2045 Találok én – –

De le ne katzagj édes Prokop – a trillákhoz én nem tudok; mert Fiam közel járok én már a Nyoltzvanhoz és ha Bort nem innék, már az ólta rég meg aludt volna [43r] a vérem mint a Kotsonnya. Azomban nem kell nékem annyira a nótája, mint a Szavak – a Szavak, Prokop! azok aranyat érnek, és azért ha valaki
2050 hallani akarja, nem annyira danolom én azt, mint fel mondom.

Él'tet – mint Paraditsomban –

Találok én a Boromban;

Édes – meg lehet – a Csók,

De a Bor Kortyok is jók!

2055

Mit nékem az egész Világ!

Tsak Bor a Földi Boldogság!

Tüzet önt a Tsontokba,

Koldúst ültet Trónusba.

(*fel emeli a Kancsót*)

2060

Azért, élyen a Magyar Föld!

Melly nekünk jó Borokat küld:

Élyen minden derék Cseh!

A ki a Bort – – –

PROKOP (*boszszonkodva fel emelkedik*)

Kránakogás!

VODA (*éppen inni kezdett – le teszi el keseredve az edényt*)
Ez a Korty nem jó izün esett. – – Krákogás! – az én jó szándékom! – Gyere ide,
2065 Prokop! Ezt nem szivedből mondottad.
PROKOP (*kész engedelmisséggel oda megy és szivessen meg rázza a kezét*)
Nem.
VODA (*mindent el felejtve vidámon ismét fel veszi az edényt, és folytatni akarja Dallját*)

Éllyen minden derék –

PROKOP (*kedvetlenül*)
Ne danolj!
VODA (*el szomorodva*)
De miért Fiam?
PROKOP
2070 Nem kell!
VODA
Hát mi kell, Prokop?
PROKOP
Dob, Trombita.
VODA
Vad Ember! (*el gondolkodik*)
[43v] ZISKA (*álmában*)
Távozzatok! meg romlotok töllem.
PROKOP (*meg rázza*)
2075 Mi lelt?
ZISKA (*fel ébred*)
Mi baj?
PROKOP
Álmodtál.
ZISKA
Meg lehet. Te vagy Prokop?
PROKOP
Én.
ZISKA
2080 Hazai Herkules! hadd öleljelek meg – (*meg döbben*) De – tsak a Kezedet add
ide Prokop! Érzed úgy é? (*meg rázza*)
PROKOP
Igen.
ZISKA
Köszönöm!
PROKOP
Jó.

- ZISKA
 2085 Éppen a leg nagyobb szükségben.
 PROKOP
 Abban.
 ZISKA
 Ötsém! győzedelmes valál Morvába.
 PROKOP (*elevenen*)
 Az.
 ZISKA
 Hallám hogy a Császárnak most dolga van Magyar országban.
 PROKOP
 2090 A Törökkel.
 ZISKA
 A Veje most Júdenburg alatt vagyok.
 PROKOP
 El kergettem.
 VODA (*fel ütődik andalgásából*)
 Mit? hogy, hogy? – Fiú! Júdenburg már szabad az Ellenségtől. Juhé! tehát a
 Kastélyom is és a Pintzém –
 PROKOP (*nem ügyelve*)
 2095 Meg rakattam.
 VODA (*örömmel*)
 Borral? Borral?
 PROKOP (*mint fellyebb*)
 Magyar országai.
 VODA (*énekleve*)

Azért, éljen a Magyar Föld
 Melly nekünk jó Borokat küld –

- ZISKA
 Prokop! küld el ezt az alkalmat [44r] lan vénet!
 VODA
 Már ez nem jól hangzott. (*keseregve*) No, adjon az Isten néktek alkalmatossabb
 2100 Vendéget. Miért is kellett nekem az Ellenség elől éppen ide szaladnom? Leg
 alább a jó vélekedésben meg maradtam volna az Enyimek eránt. El megyek
 – most megyek mindjárt, mert a Fiamnak Krákokok az Ötsémnek pedig al-
 kalmatlan vagyok. Othon bé zárom magamat és nem fogok inni – nem! mert
 én már igen soká éltem az enyimeknek (*menni akar, de ismét vissza tér*) Ne
 2105 gondoljátok hogy haragból, – nem! Ha a szeretet ismét fel talál szivetekbe éledni,
 jöjjetek a Pintze ajtomhoz, kopogtassatok, és akkor fogom ismét véletlek az első
 Kancsó bort meg inni. Isten – hozzát – (*sir – el*)

2^{ik} Jelenés

Ziska. Prokop.

- PROKOP (*érzékenyedve*)
Szivére vette.
ZISKA
El múlik. Az öregek Gyermekek.
PROKOP (*nyúgodtabban*)
2110 Azok.
ZISKA
Mennyi idő már?
PROKOP
Alkonyodik.
ZISKA
És én egész nap aludtam.
PROKOP
Igen.
ZISKA
2115 Miért nem vertél fel Prokop?
PROKOP
Minek?
ZISKA
Egy Ziskának nem kell sokat aludni. De ne itélj ötsém – ez a negyedik Éjtszaka
hogyan nem aludtam.
PROKOP
Mondták.
ZISKA
2120 És te azért nem költöttél fel?
PROKOP
Azért.
[44v] ZISKA
Hidd el nem is vagyok én már az előbbeni Ziska, a mióta Rábinál ezen szememet
is el vesztettem, napról napra vész Férjfiúságomból is.
PROKOP
Látom.
ZISKA
2125 És sajnálsz?
PROKOP (*szivességgel*)
Sajnálalak.
ZISKA
De még is mindenkor győzők. Négy esztendő öltá tsupán a tegnap éjjeli volt
a kétséges győzedelmem.

PROKOP
 Felséges!!!
 ZISKA
 2130 Ötsém, be nehezen vártalak vissza. Senki engemet úgy nem ért mint Te – véled
 leg örömebb vagyok; tán azért mivel egy az Elementumunk?
 PROKOP
 Bizonyosan.
 ZISKA
 Te mindég hiv⁹⁰ voltál hozzám –
 PROKOP
 Mint Katona.
 ZISKA (*kezét nyújtván*)
 2135 Mint Barátom.
 PROKOP (*meg rázza*)
 Úgy is.
 ZISKA
 Hazai Herkules, mivel jutalmazalak meg?
 PROKOP
 Magaddal.
 ZISKA
 És nem többel? Többet, Prokop, többet!
 PROKOP (*mosolyogva*)
 2140 Hol veszel?
 ZISKA
 Kedves ötsém, igaz Barátom!
 PROKOP
 Halálíg.
 ZISKA
 Vezéri Méltóságom –
 PROKOP
 Nem kell.
 ZISKA
 2145 Én már világtalan vagyok.
 PROKOP
 Győzedelmes.
 ZISKA
 Nem soká fogok én már élni (*meg rázkódik*)
 PROKOP
 Hogy tudod?

⁹⁰ <sziv> hiv [átírással javítva]

- ZISKA
 Egy „**Prokop jön**”! sokkal rettenetesebb [45r] az Ellenség előtt, mint egy „**Ziska jön**”!
 2150
- PROKOP
 Tréfa.
- ZISKA
 Prokop – (*pausa*) Vagyon egy Leányom – Ha! hat esztendők óta nem láttam! – Az ötsém, Jarosláv Gondviselése alatt nő. – Én ötet kimondhatatlanul szeretem.
- PROKOP
 Az jó.
- ZISKA
 2155 Ő egykor egy jó Teremtés volt és bizonyosan most is az lészen – igen lehet már 19–20 esztendős.
- PROKOP
 No ’s!
- ZISKA (*ölelésre terjeszti ki karját*)
 Fiam!
- PROKOP (*valódilag*)
 Bátyám!
- ZISKA (*el szomorodva*)
 2160 Úgy? (*tendesség*) – Én ötet néked szántam Feleségül.
- PROKOP
 Már van.
- ZISKA
 Van?
- PROKOP (*kardját fel emelvén meg tsörgeti*)
 Ez!
- ZISKA (*fel vidúlva*)
 Te Háborús!

3^{ik} Jelenés

Voda. Jaromir (egy Lantal) Előbb[eniek].

- VODA
 2165 No ehol vannak Fiam kívánságod szerint. Látod, ők el kergettek engemet magoktól, hogy mennek el, azt akarják, pedig már estve vagyok, és azt akarják, hogy zárjam magam a Pintzémbe míg ők nem fognak kopogtatni. No, Prokop – János! már most el nem megyek. Ez a Fiú kért hogy vezessem bé hozzátok – sirt és midőn az okát kérdezém, a Lantyát pengette, és nekem egy gyönyörűséges
 2170 Ivó dallot éneklett. Fiú, te el jössz én véllem a Pintzémbe, addig el nem megyek.
- JAROMIR
 Uram Vezér engedj meg.

ZISKA
 Te vagy Jaromir?
 [45v] JAROMIR
 Igen is Uram a kis Dobos.
 VODA
 A Kis Lantos, mond inkább, Szedte vette, már én el nem megyek mig tsak
 2175 véllem nem jösz.
 ZISKA
 Tehát a Lantot is tudod pengetni.
 JAROMIR
 Néked egy vig órát akarnék szerezni – parantsolod?
 VODA
 Az Ivó dallot Fiatskám – az Ivó dallot.
 ZISKA
 Okossat Jaromir.
 PROKOP (*kemény tekintettel*)
 2180 No.
 JAROMIR (*le ül Ziska Lábaihoz*)
 No gyertek Uraim ti is közelebb. A Lezbius Árion se ment a jóltévö Delphin
 után, hanem a Delphin a lantoló Árionhoz! (*énekel*)

Föld! Két jeles nagy Ember él
 – – Rajtad, ditsekedjél:
 2185 Ziska, Prokop! Prokop, Ziska!
 Kiáltya minden Huszszita:
 Ditsó Táborita!!!

Egyik vak, de gyözedelmes,
 – – Másik vad, de hires;
 2190 Áld sorsodat jó Huszszita,
 Hozzád mely őket meg-híta
 Keményre állita.

Prokópot féli Evvánczitz,
 – – Morvában, itt Skálitz:
 2195 Cseh ország rettegi Ziskát
 Tör, ront, Ellenséget 's Várát
 Alázza hatalmát.

2200 De mind ezen mosolyogva
– – Kantsóját fel tartva
Meg nyitotta Pintzóját, ' s oda
Be hív, Ember! Barátod – a
Kegyes öreg Voda.

(el halgat)

Mellyik ezek közül a leg boldogabb?

[46r] VODA

Az utolsó Fiú az utolsó. – Te az én Lantosom vagy!
JAROMIR *(folytatta, de már nem olly tüzzel)*

2205 Vitézség, Bor, és Szeretet
– – Boldoggá hogy tehet
Mondják: de hát az Egység
Hol van? Az Öt Érzékenység?
Élet, és Szem' épség? –

*(el andalodva le ereszti lantját, néhány könny
perdül ki szeméből, és sohajt)*

VODA

2210 No tovább – Fiam – tovább!

PROKOP

No.

ZISKA

Mi bajod?

VODA

Sirsz?

JAROMIR

Tsak víz tseppek – nyilván nem fért már a helyén meg.

VODA

2215 Azért igyál bort!

PROKOP

Hartzolj!

JAROMIR

Azért jöttem a Táborba.

PROKOP *(örömmel)*

Helyes!

ZISKA

Idején korán –

JAROMIR
 2220 Néki szokok.
 PROKOP (*mindég nagyobb tüzzel*)
 A múlt éjjel –
 JAROMIR
 Én voltam a ki a Báró tsapásától a Feő vezért meg mentettem.
 PROKOP
 Le nyomtad!
 JAROMIR (*bizonytalanúl*)
 Élve akartam meg fogni.
 PROKOP (*vállát meg vervén*)
 2225 Derék!⁹¹
 ZISKA
 Tudja már halálát?
 JAROMIR
 Ott valék midön néki hirül adatott. (*meg retten*)
 PROKOP (*kezét nyújtva*)
 Akarsz?
 VODA
 Nem! abbol semmi sem lesz! – néki véllem kell jönni – abbol semmi sem lesz! –
 2230 vedd el Kastélyomat Prokop, tsak ezt hadd [46v] meg Lantyával és Pintzémmel!
 PROKOP
 Szólj!
 JAROMIR
 Némává tesz Uraim Jóságtok! engedjétek hogy a Feő Vezérnél maradhassak.
 PROKOP (*idegenkedve*)
 No?
 JAROMIR
 Én Uram még erőtlen vagyok nem igen tudok egyéb Fegyvert forgatni a Dob
 2235 verőnél – igen kevés hasznomat vennéd. De a Feő Vezér világtalan, ha arra a
 Kegyelemre méltónak tart, hogy mellette lehessenek, úgy leg alább vezetni fogom
 ötöt.
 PROKOP (*vadon*)
 Bolond! (*az ablakba támaszkodik*)
 JAROMIR (*Vodához*)
 Néked Uram bé tölthetem kívánságodat. Még egykor egészen a tied lehetek.
 2240 Maradj itt a Feő Vezérnél! (*fájdalmasan*) Nem sokára meg fordul a Kotzka.
 VODA
 No már ismét el szomorodtál!
 JAROMIR (*mosolyogva*)
 Szokásom!

⁹¹ Derék [átírással jav.]

ZISKA
 És miért akarsz nállam maradni?
 JAROMIR
 Hogy vig órákat szerezzek néked.
 ZISKA
 2245 Hiszen magadnak is szomorúság a szokásod!
 JAROMIR
 O Uram! azon ne ütközz meg! én már idején korán meg tanultam sírni – akkor,
 midőn még jó formán nem is tudtam, miért sirok.
 VODA
 Szegény Fiú!
 JAROMIR
 2250 Egy könnyű könny-tseppet hullattam, mint Gyermekek, az Anyám sirja felett,
 mert akkor jó formán még eszemet sem esmértem.
 ZISKA
 Szegény Fiú!
 JAROMIR
 Volt egy Atyám. – Egy Atya, a ki ha Fejedelmeket Atyákból kellene választani,
 tsupán-egyedül ő lenne a Föld Kereksé [47r] gén a Király.
 ZISKA
 És ezen Atya is oda van?
 JAROMIR (*magát el felejtve neki ered a búnak*)
 2255 Ah ő soha sem fogja többé Gyermekeit látni.
 VODA (*fel kapja*)
 Fiú, Fiú! én leszek az Atyád – van nékem sok Pénzem – te nékem lantolsz, én
 pedig Atyád leszek.
 JAROMIR
 Köszönöm.
 ZISKA
 És ki volt Fiú az Atyád?
 JAROMIR
 2260 A szerentsétlen Háború ki ütött – Vallásbéli buzgóság, de főképp Nagyra vágyás
 a Táborba hívta ötöt, a nélkül hogy engemet magával vitt volna –
 ZISKA
 Azt jól tselekedte.
 JAROMIR
 Az Öttsének gondviselésére bízott, egy jó, kedves, bölts, szelid Férfiúra, a ki
 Gyengeségem ellent nem állván már meg tanított időnek előtte arra, mi legyen
 2265 a világ – valódi Philosophia – és melly mulandó minden az életben.
 ZISKA (*félig hallatszólág*)
 Rábi! Rábi! Rábi!

JAROMIR

Igazat is szóllott. Sokáig szerentsés volt, de végre egy ütközetben meg nyomorodott.

ZISKA

Szegény Ember!

JAROMIR

2270 Valósággal, mert másokon szánakozik, a midön önnön magát kellene siratnia. Midön az ő keserves állapotjához még egy boldogtalan Eset is hozzá adta magát, melly ötet bizonynyára nem fogja sokáig az Élők között tartani; nem tartóztathattam többé magamat, el szöktem a hosszas betegségben sinlödő Néném körül foglalatoskodó jó Bátyámtól.

ZISKA

2275 Pfüj!

JAROMIR

Oh Uram! ne ítélj, mert nem [47v] tudsz mindeneket: Atyám és Bátyám között kellett választnom. A Nénémnél ott maradott a Bátyám, de ki volt az Atyám mellett?

ZISKA

Miért nem vagy tehát körülötte?

JAROMIR

2280 Ah! nem kell é félnem haragjától a midön szoros Parantsolattya ellen el szöktem a Bátyámtól.

ZISKA

Hát ki az Atyád?

PROKOP (*az ablakon szüntelen ki nézvéen*)

No!

ZISKA

Mi az Prokop?

PROKOP

2285 Fáklyák –

MIND

Hol?

PROKOP

A Kapuban.

JAROMIR (*nyughatatlaná léssen – magába*)

Istenem! talán Misztetzky!

ZISKA

Mit tsinálnak a Kapuban?

PROKOP

2290 Jönnek.

ZISKA

Kitsodák?

PROKOP
Emberek.
ZISKA
De kitsodák?
PROKOP
Nem tudom –

4^{ik} Jelenés

Kralowetz. Elöbbeniek.

- KRAL[OWETZ]
2295 Vezér egy Követ érkezett⁹² nagy sietve Prágából – elödbe akar botsátatni.
PROKOP
Éjtszaka!
KRAL[OWETZ]
Rendes úgy é? Ha egy kis Emberi formát nem láttam volna rajta, reá esküdnék,
hogy Bagoly, vagy Denevér.
ZISKA
Holnap öszve fogunk gyülekezni.
KRAL[OWETZ]
2300 Még ma akar meg halgattatni. Holnap már késő is lehet, mondá; tsak Lovait
változtattyák, még ma vissza akar indulni.
ZISKA
Prokop! néhány Barátim jöjjenek [48r] hozzám!
PROKOP
Jó! *(el)*
ZISKA
Vezesd bé!
KRAL[OWETZ]
2305 Mindjárt. *(el)*
ZISKA *(el gondolkodva)*
Hm!
JAROMIR *(bízalommal Vodához)*
Tiszteletre méltó öreg, egy Kérésem vagyok.
VODA
Szivesen Kis Lantos.
JAROMIR *(újját szájára tévén int hogy lassabban beszéljen)*
Pst!
VODA
2310 No mi kell?

⁹² *érkezett* [em. ebből] *érkezet*

JAROMIR (*érzéssel*)

Ezen ősz hajszálak bizonyossá tesznek arról – és én örökre háláadatos Lantosod lések –

VODA (*hirtelen*)

Topp! ennél maradunk!

JAROMIR (*vonnya*)

Gyerünk!

VODA

2315 Ötsém, én nem tartozom a Tanácskozásba – maradj magad. Én el megyek bort inni. Jaromir pedig lantol.

JAROMIR (*magába*)

Isten segíts engemet! (*el mennek*)

5^{ik} Jelenés.

Ziska.

[ZISKA]

Tán csak nints Pártütés, vagy Ellenség Prágában? Hm, és mit tsinálnál te akkor vak Ember? (*kezet szívére teszi*) Azon tűzzel versz é még most is, mellyel akkor
2320 midön a Szenátorokat az Ablakokon ki dobáltattad? midön egy rettenetes esküvést tettél Nagyra-vágyásod elől mozdítására? – Nagy és hódító volt a Tzélod első lépésedkor – mit hagytál már el vak Ember, és mi van még el hagyni való? – O Rábi! Rábi! Rábi! miért fosztottál meg leg nagyobb reménységemtől. (*büsz [48v] kén*) De nem rettegek é ök azért szintúgy a Világtalant, mint a
2325 vakot rettegték – nintsenek é ezer Imádók még most is körülötte? De hát ha a valódi állapot fel fedeződik – akkor? – És én bizzam é Orvosra a titkomat, hogy az Enyimek töllem el fussanak, és Nagyságom a Magányosság által meg tsonkúljon? Egyedül el hagyattatva haljak én akkor meg? Én? Ziska? száz Ezer Fegyveres Nép vezére? II Csatáknak Győzedelmesse? Ura az egész Huszszitaság-
2330 nak? Az a Ziska, kinek 'Sigmond Császár a Feő-Kormányt ajánlotta egész Cseh országra, és azt meg vetette, mivel határtalan Uradalom volt a tzelja?! –Nem! Nem! dörögj Teremtő! dörögj! de engem nem rémit büntetésed! (*vadon forog körül, végre meg áll, és el gondolkozik*) E volna a vége ezernyi fáradozásoknak: egy szánakozásra méltó Halál, el hagyattatva, a Fegyver zörgések között? És soha
2335 egy Nap sem érzettem volna azon Nyúgodalmat, melly minden Embernek leg édessebb volta – azon egyetlen egy tzél, mellyre csak ugyan minden Háborúknak munkái igyekeznek? Miért rohantam én a Táborba? Miért lettem Huszszita? Mit érzettem mindenkor Fáradozásim közt?: Életemnek estvelén nyúgodalom léssen, Nagyságban – tulajdon karom⁹³ által keresett Nagyságban fogok el múlni,

⁹³ karom [Nehezen olvasható. Solt *korom*nak olvassa, de ez téves, mert nem illik a szövegösszefüggésbe.]

- 2340 Nyúgodalmas tsendességben fogok azokra vissza tekinteni, melyeket tettem és szenvedtem – azokon örvezendzni és büszkélkedni. (*mérgessen*) O, hogy ez a hideg Böltselkedés még olly fogana [49r] tos lehet én bennem! hogy Pestis lévén Tetemeimben, még is tsendes vérrel gondolkozhatok, és azt vallhatom: én mind ezt meg érdemlettem! hogy az én szerentsétlen képzelődésem ezt az
- 2345 Isteni Büntetést sokkal tsekélyebbnek tudja festeni, mint én meg érdemlettem. O! Przibiszláv!

6^{ik} Jelenés

*Prokop Huszszitákkal, majd Kralowetz
Rokytzánával és az Előbb[eni]*

PROKOP (*midön bé jönnek*)

Meg van.

ZISKA

Jó! jó! – A Buzogányomat ötsém!

PROKOP (*oda adja*)

Ne.

KRAL[OWETZ] (*még kívül*)

- 2350 Tsak utánnam Tóbiás, én vagyok a Kalauz.

ROKYTZÁNA

Istentelen! (*bé jön két Embereivel kik előtte ugyan annyi Fáklyát hoznak és végig mellette maradnak*) Te vagy a Huszsziták' rettentő Vezére?

ZISKA

Én vagyok Ziska a Táboriták' Vezére.

ROKYTZ[ÁNA]

- 2355 Meg engedj, mert a szemeim is tsak szint úgy vénülnek magammal együtt. – Igen, igen! Te vagy az!: Vak Vezére a vak Népnek.*)⁹⁴

PROKOP (*mérgessen*)

Vén?

ROKYTZ[ÁNA]

Ki kiált itten ollyan vadon reám?

PROKOP (*reá rivalkodik*)

No!

ROKYTZ[ÁNA]

- 2360 A Külsőről itélvén nem más vagy, mint ama rettentő Prokop – szikrázva forgó szemeid bizonyityák, hogy, az vagy. – Szegény Morva! Szegény Cseh ország!

ZISKA

A Követséged öreg!

⁹⁴ *) Aeneas Sylvius' szavai Ziskáról. [A szerző jegyzete.]

- KRAL[OWETZ]
 Nem akarunk erköltsi Tanitást hallani!
 [49v] ROKY TZ[ÁNA]
 Jaj tehát úgy néktek ha az Igasság szavait hallani nem akarjátok. Tégedet már régen esmérlek, te vagy amaz Istentelen Kralowetz, a ki ördögös Barátoddal,
 2365 Huszinettzel az első tüzet tettétek Hazánk boldogságának alája.
 ZISKA
 PROKOP
 KRAL[OWETZ] }
 Vén!
 ROKY TZ[ÁNA]
 Szegény Rokytzána! te Prágának Szószóllója akartál lenni, és vigyázz, hogy átkozódásokra ne fakadj ki.
 ZISKA
 A Követséged Ember, vagy ki kergettetlek a Várbol!
 ROKY TZ[ÁNA]
 2370 Itt vagyon tehát kevés szavakba, mint hogy olly hirtelen tudni akarod: Prága meg únta a sok Ellenségeskedést, és azon gondolkozik hogy Cseh országnak egy Királyt válaszszon.
 ZISKA (*magának hizelkedve*)
 Tsak okossan! Elegen vagynak – de –
 ROKY TZ[ÁNA]
 Ezen okra nézve, hogy Németh Ellenségeteknek örökre el záródjon a Trónusra vezető út, meg hívták Coributust, a Livóniai Heretzeg Fiát.
 2375 MIND (*morognak*)
 ZISKA
 A Livóniai Coributust? azon tök Hertzeget? Prokop! Prokop! nem hallod – a Livóniai Coributust!
 PROKOP (*meg ragadja Ziska kezét és saját kardjához veri hogy szinte retseg belé – és ordíttya*)
 Érted?
 ROKY TZ[ÁNA]
 Ha! te vér szomjúhozó! A ki Hazádat nem sajnállod fel áldozni – hogy inkább
 2380 kegyetlen Tsillagzatodnak áldozz, és alkalmatosságod légyen a Hartzolásra, melly utóljára is nyakadat szegi. Ziska! Ziska! általam kérdeztet az el nyomoro [50r] dott Nemzet!
 ZISKA (*gúnyolva*)
 És mit feleljek én azon „el nyomorodott Nemzetnek”, melly Ziska alatt a Római Birodalmat meg zavarta? Melly, midön Egész Istent a Trónusra nem találhat,
 2385 a Fél-Isten mellett a Szatýrust választya! – Hogy ha már leg alább idegen Bórt akartok hurtzolni, nagyobb ditsösségetekre válna a Római Tsászár,⁹⁵ mint egy

⁹⁵ Tsászár [em. ebből] Tászár

tátott szájú Livóniai. Ti kedves el nyomorodott Emberek! kik midőn hat esztendei győzedelmes voltotok után az izzadságot törölnétek homlokotokról, el bolonditanak némely Istenfélő Gazemberek, kik a Farizeussal a Templomban az
2390 elsőséget foglalják, és egy villogó pillangókból készült gomb Lyukra akasztott Tsetsebetséskéért, mellyet Hivség' jutalmának neveznek, néktek az örök életben Mennyei Koszorúkat ígérnek; vagy ha azt el únnjátok várni, egy **Nagy Lelkü Nemzet'** titulussával ki tolják szemeteket, hogy ne lássátok mikép katzagnak ki benneteket – Bolondok!

ROKYTZ[ÁNA]

2395 Menny Prágába és szövetséges Városiba, és ott mérgelődj te vak Ember. Én tsak feleletedet jöttem hallani.

ZISKA

No hallyad tehát. Mond Prágának – sött mond Európában akár melly Nemzetnek, tudom találkozik közöttök elég, kik érdekelve fogják orrokat piszkálni, és pislogó homályos szemeiket a földre mereszteni:*)⁹⁶A Livóniai Coributust ugyan
2400 ne válaszzák Királyoknak, a Cseh Nemzet szabad – tsupán Istenétől, nem Emberektől függő Nemzet; ha Coributust a Trónusra akarják ültetni, az az egyetlen egy ok lészen, mellyért kéntelen fog lenni a Prágaiak szövetségétől el válni Ziska. –

ROKYTZ[ÁNA]

Előre felelték már erre a Prágaiak, mert tudták, ki légyen Ziska. Tekintetbe
2405 ve [50v] szik Mentegetésedet, és ezen részben reád sem Bűn, sem átok nem háromlik, de a mi Coributust illeti, nagyon tsodálkoznak, miért tsupán te nem akarsz Prágának és több városoknak akarattyokkal meg egyezni. Szabad Nemzet ugyan a Cseh Nemzet, de a szabad Népből is mindig leg tanátsosabb volt – mint egykor az Izráelitáknál – egy Vezérnek lenni, kit mindenek tiszteljenek, féljenek,
2410 kövessenek, a ki a Gonoszoknak Büntetést, a Jóknak jutalmat határozzon.

ZISKA

Átkozott légyen a te sok Fetsegésed, átkozott Prága, és a ti kegyelmes Hertzegetek! *(háromszor vagy négyszer buzogányát a földhöz ütvén)* Menny!⁹⁷ Én a veszedelemben forgó és már már veszendő Prágát ismét és ismét ki ragadtam a Császáriak' kezeik közül, el foglalhattam és magamnak tarthattam volna
2415 meg nem tsak egyszer; most el hagyom és el pusztítom aztat, és meg mutatom a késső Világnak, hogy Hazámat mind meg tartani, mind öszve rontani tudtam.**)⁹⁸ Menny!

ROKYTZ[ÁNA]

Még egy szót Ziska!

⁹⁶ *) [A csillaghoz kapcsolt szerzői jegyzetet lásd alább, 98-as jegyzetünkben.]

⁹⁷ Menny! [a betű fölé írt jelzés feloldásával]

⁹⁸ *)-**) A Személyek tulajdon szavai. Epit. Hist. Rer. Boh. p. 452/3. [A szerző két szöveghelyre vonatkozó összevont jegyzete az 50. levél versójának alján; lásd a 96-os jegyzetünket.]

- ZISKA
Vigyétek.
ROKYTZ[ÁNA]
2420 Halgassatok meg Huszsziták! Coributus már Prágában –
MIND
El vele!
ROKYTZ[ÁNA]
Huszsziták halgassatok! a Boldogságtok forog –
ZISKA
Coributus Prágában! Kralowetz! vidd el őtet!
KRAL[OWETZ] (*vonnya*)
Utánnam Tóbiás, a Kalauz ismét előre megy. (*el mennek*)
ROKYTZ[ÁNA]
2425 Átok reátok Hazafiak, mert átokkal [51r] terhelitek Hazátokat! (*el*)

7^{ik} Jelenés

Ziska. Prokop. Huszsziták.

- ZISKA
Döghalál és Pokol! Coributus már Prágában! Prokop! Huszsziták! nem halljátok? Emberek! kik véreteket áldoztátok, tsak hogy ezentúl Bőrötöket az idegen Körmöktől meg menthessétek, el szenveditek é aztat, hogy midön már Európa tsodálja Tetteiteket, akkor egy ostoba Livóniai, a ki az egész izzadozást tsak szájátva bámúlta, le szedje Fáradságunknak Gyümölcsét? hogy azon Palástal, mellyet a Ti és Testvéreitek vérei⁹⁹ festettek pirosra, egy idegen Majom bíborozza fel magát?
2430 MIND (*fegyvereket tsattogtatva*)
Nem! Nem!
PROKOP (*utánna nyomva*)
Nem.
ZISKA
2435 Utánnam, Táboriták! még az Éjjel el hagyjuk Skálitzot. Olyan **Éllyen a Királyt** fogunk Prága Kapui előtt rikóltani, hogy ama Felsőges Királykának a vendégi

⁹⁹ Testvéreitek vérei [em. ebből] Testvereitek vérei. [Problematikus szöveghely. Filológiai szempontból tollhiba, hogy az é betűkről lemaradt az ékezet. Pszichológiai szempontból esetleg a szenvedélyes beszéd velejárója az emendálás előtti szövegváltozat, a beszélő lelkiállapotára utaló stíluszeszköz. A feldúlt Ziska alig uralja indulatait, s ez a nyelvbotlásban is megmutatkozik, amelybe belejátszik a zaklatott tudat asszociációs kényszere. Pár pillanattal korábban a huszsziták nehéz küzdelmét, harcait, ahogy mondta: „izzadozását” emlegette, s most ennek szinonimájaként a „vereitek” (verejték) is felcsendül a szokatlan nyelvhasználatban. De ez pszichológia. Filológiai szempontból az emendációt láttuk szükséges megoldásnak.]

Falatok a torkán akadnak,¹⁰⁰ és bámúlásában az Inai merevednek meg. Átok és Kárhozat! Le rántom rólla azon azon¹⁰¹ ajándék Bibort, ha annak el vesztével
2440 Jég-tsappá fagyna is – meg rázom a Trónussát, hogy Lábai öszve töredeznek, és a rajta hortyogó Emberke ketté töri nyaka tsigáját – öklömmel tsapom fejébe a Cseh Koronát, hogy az Agyveleje a lopott Királyi Klenódiumokra lottsanjon! Kralowetz! Kralowetz! Vezess engemet! (*indúl*)

KRAL[OWETZ] (*éppen jön szemközt – meg fogja Ziska karját*)
Tóbiást ki löktem a Kapun, hogy hatot bakázott.¹⁰²

(*el mennek mind*)

[51v] PROKOP (*vad örömmel forgattya szemeit, Kardját fel emelvén szívéhez szoríttya és egész a Tsattogásig megrázza, és tüzzel fel kiált*)
2445 Izmos Feleség! (*el siet*)

8^{ik} Jelenés

Tömlözt.

DUBE (*egy Kö padon könyökölve*)

Háromszor szabadítottad meg életemet, háromszor nyújtottál Reménységet ohajtásim el érésére el felejthetetlen Aulibitzky! – most már mindennek vége vagyon! és nem sokára a' Levegőnek által fogom adni azon Atomokat, melyekből Lételem kaptasoltatott öszve. (*fel áll, és a Rostélyon ki nézve meg áll*) Setét
2450 éjjel – komor éjjel, mintha előre gyászolnád a Felkelő Napnak Kegyetlenségét, és siratnád haláloamat – köszönöm te néked! (*térdre ereszkedik*) Így van az én El-Rendeltetésem Mennyei Valóság! Egy Magosságot mutattál én nékem, melynek Szeplőtelen Virtus a neve: szédítő nagy a cél, de nem lehetetlen aztat el érni. (*melancholiával*) Szeretni, és szeretet nélkül élni – élni és meg halni! nem
2455 elég nagy Hartz vagyon é e kettő között? Nem! nem! Hartznak mondani nem lehet, mert hol volna akkor az a Hely, a hol a' **mennyei**¹⁰³ a gyarló Emberivel, a' Lelki a Baromival, a Világosság az Árnyékkal, az Igazság a Szinnel szembe szálván küszködhetne? Engedni – el tűnni – a maga Semmiségében el halni kellek az Útolsónak ott, a hol az Első a maga méltóságában le telepedett, és

¹⁰⁰ akad<ja>nak [Törlés a betűk áthúzásával.]

¹⁰¹ azon azon [A szóismétlést nem emendáltuk. Lehet ugyan másolói figyelmetlenségből adódó botlás, de felfogható az indulatos beszéd jelének is. A kézirat egy korábbi olvasója már eltöprengett ezen a szöveghelyen, mert a sor végén egy kereszt alakú jel látható.]

¹⁰² bakázott. [Nehezen olvasható, problematikus szöveghely. Soltnál és Orosznál: *bokázott*. Csak hogy létezik egy nyelvjárási szóalak, amely szerint a *bakáz*: gorombán meglök, taszít valakit, aki taszigálódik, bukik, esik. Szerintünk itt nyilvánvalóan erről van szó. ÚMTSZ I. 316.]

¹⁰³ a' **mennyei** [A kéziratban nagyobb betűkkel nyomatékosítva, amely megoldás Dube filozófikus monológjának antitéziseit emeli ki.]

- 2460 Uradalmát meg erősítette. Igen – igen, mind a kettő együtt meg férhetetlen! A hol Virtus vagyon, nints Földiség – nints Hartz, és így könnyű lesz a Czélra el jutni. *(el andalodik)*

[52r] 9th Jelenés

Jaromir. Dube.

JAROMIR *(az ajtóban lévő örzöneek egy Gyűrűt mutat, és mondja)*
Voda. *(a Strása meg hajtya magát és bé botsájtya. Jaromir meg látván Dubét térdre ereszkedik)* Hálá Istennek, még itten vagyon! *(fel áll és halgattya)*

DUBE *(fel áll és folytattya)*

- De mitsoda is meg halni? kevesebb mint élni! A mit Halálnak nevezünk tsak egy meg változtatása a Köntösnek a Halhatatlanság Kapujánál. Tsak a Halálban
2465 vagyon reánk nézve Vigasztalás és nyúgodalom; tsak azon országban vagyon a mi tulajdonos Hazánk, mellyet a Halál nyit fel előttünk, és a hol a Szeretet bennünket ide alatt el vesztett Tárgyunkal, és az örökké valóval egybe köt. Onnét sугárol szem közt nekünk Reménységünknek leg nagyobbika; ott vagyon a Tzélja leg szentebb óhajtásunknak: ide alatt mindenütt tsak Fakadás, tsak Kezdet, tsak
2470 Kikelet, tsak Bimbózás vagyon. Mi is lehetne tartós, nagy, és tökéletes ezen kis Hézagban a Böltső és Koporsó között? Túl ezen a Hézagon vagyon a Huzamos Menetel, vig Aratás, és szerentsés vég.

(kivül zördülés)

Mi az?

JAROMIR *(meg ijedve sohajt)*

Ah Dube! *(el rejti magát)*

10th Jelenés

Misztetzky. Elöbbeniek.

MISZT[ETZKY] *(bé siet)*

- 2475 Ifjú Ember! valahára ismét nállad lehetek. Most már bé töltheted Kivánságotmat. Egy Követ érkezett Prágából, azzal bajlódnak. Te az én örizetem alá vagy vettetve. Légy jó Reménységben! midön mindjában az álomnak Karjai között pihennek, el hagyjuk [52v] Skálitzot –

JAROMIR *(magába)*

O vigyázatlan Jóság!

MISZT[ETZKY]

- 2480 Szólj, Ifjú Ember – ajándékozz meg engemet bizodalmaddal és Barátságoddal.

DUBE

O jó Férjfiú, sött énnékem kellett azért esedeznem, és az Anyámnak áldása száljon a meg szabadított Fiaért, te reád.

MISZT[ETZKY]

És még is el is hagytad az Anyádat.

DUBE

2485 Az Atyám parantsolattyából, a kinek, tsaknem mint a ti Prokopotoknak, Elementuma volt a Háború. Az én ifjú Tüzem leg először Prágának második ostromakor lobbant fel. Emlékezetes mindenek előtt ama Viktor hegyén lévő Csata mellyben a két Amazon Ziska mellett hartzolt.

MISZT[ETZKY]

Máiglan se tudja senki hogy ki volt. Ziska igen sóhajtya öket.

DUBE

2490 Időnkbéli vitézi szokás, melly az Aszszonyok eránt minden tiszeteletet parantsol, azt a jót tette véllek, hogy közülünk mindenik ki tért előttök, vagy szabadon botsátotta.

MISZT[ETZKY]

Mellyet a vak Nép előtt mint valamelly Isteni hatalomnak hirdetett¹⁰⁴ a' vak Vezér.

DUBE

2495 Sok ideig türtem, végre a boszszúságtól ösztönöztetve fel húzám Ivemet, és az egyiknek – éppen mejj vasának tsattya mellett – az oldalába repitettem. Azonnan le rogyott. A másik nagy sikóltással nékem szaladott, egy erején fellyül lévő vágással Sisakom Rostélyát darabokra zúzta; de abban a pillantatban mint a Bálvány meg állapotott, és fátyolán keresztül reám látszatott bámólni. Én ezt észre nem vévén, használtam az alkalmatosságot, egy fejen ejtett tsapással ő
2500 is le zuhant. Ekkor már semmi jelessebb Tárgy elöttem nem lévén, a hidegebb Megfontolás kezdett elől venni – borzadtam – láték fére fordúlt fátyola mellett, [53r] melly az ábrázattyát takarta – láték egy Leánykát! O Misztetzky! Misztetzky! – – Az Isten a' Teremtés hatodik Napjának végével nem nézett mind azokra mellyeket alkotott, úgy, mint én rettenetes munkámra. És talán a vér
2505 fagyásig ott állottam volna, ha egy mendörgő Szózat fel nem rettentett volna: „Teremtő, büntesd a Gyilkost!” ordítá egy Vitéz, a ki mint a villám oda rontott, egy Fegyveressével, a két Testet fel vették, és minek előtte tsak észre lehetett is volna venni, el tűntek.

MISZT[ETZKY]

2510 Ziska nem is tett akkor egyebet, hanem mintha Kévék között kellene egy Tőt keresni, úgy hányta széjjel az Ellenséget.

¹⁰⁴ hirdetett [átírással jav.].

DUBE

Már magam is körül voltam vétetve, midön Aulibitzky, egyetlen egy Barátom Atyám halála olta, látván eszemen nem létemet, meg ragadta Lovam Kantárát, ki vágta magát, meg sarkantyúzta a Lovát, és az Enyimet is el húzta maga után.

MISZT[ETZKY]

Derék Barát!

DUBE

2515 Nyugodalmam truttzára is azután a Szövetségesekhez állottam, ott is szüntelen Paisom volt Aulibitzky, mig szegény Kozogád váránál meg ölettetett – és – O Aulibitzky! O Miklós! –

(kívül nagy lárma)

JAROMIR *(nyughatatlanúl)*

Istenem!

MISZT[ETZKY] *(minden meg gondolás nélkül ki szalad)*

DUBE *(utánna bámúl)*

Miért hágy itt engem olly hirtelen?

(kívül hallatszanak ezen szavak: Prágába! Prágába!)

MISZT[ETZKY] *(viszsa siet)*

2520 A Szerentse láttatik véllünk kezét fogni. Mindenek készülnek és kiáltozzák: Prágába! Ifjú Ember! most a zavarodásban leg könnyebben ki juthatunk. A Szövetségesek a szerentsétlen Skálitzi [53v] Próba-tétel olta Prága alatt tanyáznak hogy ott öszve kapcsolják magokat Albertel.

DUBE

Köszönöm jó Férjfiú – köszönöm.

MISZT[ETZKY]

2525 Gyerünk. *(indúlnak)*

JAROMIR *(eleibe áll)*

Meg álj vigyázatlan.

MISZT[ETZKY]

Ki vagy?

JAROMIR

2530 A zavarodásban akarod te el vinni a Bárót, a midön ezernyi szemek vannak körülötted az útban. Emlékezz a múlt éjtszakára, intettelek tégedet vigyázatlan. Lichtenburgod már oda van. Kérdezd Prokopot; ő azt nem tudta hogy Chrudimnál a Huszszitákhoz állottál, váradat el rontotta – én ezt hamarébb meg tudtam mint te, és **annak** el vesztével akartalak meg ijeszteni, a mi már a nélkül is vissza hozhatatlanúl el vészett.

MISZT[ETZKY]
 Az én Lichtenburgom? Ki vagy te hogy nékem szüntelen útamban vagy?
 JAROMIR
 2535 A Kis Dobos.
 MISZT[ETZKY]
 Átkozva légyen ezen Költött Szin – ki vagy te?
 JAROMIR
 Jó Angyalod.
 MISZT[ETZKY] (*kardot ránt*)
 Késértő ördögöm! (*meg döfi, de hasztalan*)
 JAROMIR
 2540 Mire ez a gyermekes játék? (*ki veszi Misztetzky kezéből, a ki bámulásában egy
 Kö bálvánnyá változik, és le teszi a Földre*) Most add ide Palástodat, Sisakodat,
 és Czimeredet. Úgy kell a Báronak Skálitzon keresztül menni, mint Misztetzky
 (*mindent le szed Misztetzkyről a kinek a Hajai kezdenek borzadni, és mindég
 tsak arra bámúl a merre Jaromir jár*) Itt – itt Báró, vedd magadra és kövess en-
 gemet, nekünk hamarébb Prágában kell lennünk, mintsem az Ellenségeskedést
 2545 el kezdjék. Prága meg szabadúl mihelyt Ziska meg tudja hogy én ottan vagyok.
 DUBE (*bámúlva*)
 Te?
 [54r] JAROMIR (*nyakába kötvén a Palástot*)
 Tsak ne kérdezősködj!
 DUBE
 Nem éppen az az Ellenség vagy é te, a' ki Ziskát meg mentetted, a' midön én
 örökre el altattam volna?
 JAROMIR
 2550 Igen.
 DUBE
 A ki midön én szédülesemből magamhoz jöttem, rajtam feküdtél, és el fogat-
 tattál?
 JAROMIR
 Igen is. Örökre oda lettél volna ha az által Prokopnak rettentő tsapásai ellen
 meg nem mentettelek volna. (*fel veszi a sisakot és czimert*)
 DUBE (*Mindent le akar ismét magáról hányni*)
 2555 Én véled nem megyek.
 JAROMIR (*mendörögve*)
 Dube! reszketni és lábaimhoz borúlni fogsz! (*fére viszi és egy mesterséges olasz
 látvát, melly szüntelen ábrázattyát fedi, le veszi*) Esmérsz?
 DUBE (*a földre zuhan*)
 Uram Teremtöm! Ő az!

MISZT[ETZKY] *(fel éledvén álmélnkodásából oda lép)*
Kitsoda?
JAROMIR *(hirtelen ismét fel akasztja a Lárját és Misztetzkyhez fordul)*
2560 A Kis Dobos. Gyere Báró! *(el vonnya)*
MISZT[ETZKY] *(boszszúsan a Kö padra rogyik)*
Ördög!

(a Kárpit le esik)¹⁰⁵

¹⁰⁵ [A felvonás végét jelző szöveg fölött tintafolt.]

[54v] HARMADIK FELVONÁS

(Látszik Prága)

1^{ső} Jelenés

Cservenohorszky. Katzov (jönnek) majd
Vartemberg Zdenkó

CSERV[ENOHORSZKY]

Soha bizon! Ha! ha! ha! Halálra katzagtató! a Nemes Vitézség semmit véghez nem tud az ostobasággal vinni. ha! ha! ha!

KATZOV

2565 A Vakság ellen hasztalan hartzolnak magok a Romai Istenek. Én Pilátussal kezemet mosom.

ZDENKÓ (meg sebesítve)

Hová mentek Eszeveszettek? ez é a Szövetség esküvése? Akkor midőn a leg nagyobb veszedelem vagon ott hagyni a többieket!

CSERV[ENOHORSZKY]

Ha! ha! ha! éppen azért minthogy a' leg nagyobb veszedelem. Elegen vagynak nállam nélkül is a Szövetségesek. Egy Fetske nem tsinál tavaszt.

KATZOV

2570 A rosz Daemon szállotta meg ezeket az Eretnekeket, én kezemet mosom. Ezentúl egyhez se nyúlok, meg lehet hogy mindenike, kiket Bűneinek közepette küldenék a Másvilágra, bé nem juthatván az Örök Nyúgodalomba – haza járnának, és az Enyimeknek rémitésekre lennének; nem! én kezemet mosom! Haza megyek, és le imádkozom őket a Nyakamrol. (el)

CSERV[ENOHORSZKY]

2575 Demokritusom rég pihen oda haza – szinte érzi a Gyomrom ezen hijjánosságot – örökös kár volna ha tovább is özvegyen kellene nékie élni. Nem! szerezzen magának Borostyánt a ki akar, én Haza megyek, jól eszek, és olvasom Demokritusomat. Ha! ha! ha! előre örvendek néki! Ha meg talál a Kaptza szorúlni, fel szedem Pénzemet és Demokritu [55r] somat, állitok magam helyett akár hat
2580 Legényt, odébb állok, és le katzagom a világot. Tudom nem én lések sem első sem utolsó kik illy nemessen gondolkoznak azon Isteni mondásról: Fuge pericula vitae! Ha! ha! ha! (el)

2^{ik} Jelenés

Vartemberg Zdenkó

[ZDENKÓ]

Ha! átok száljon reátok, és Gondolkozástok módjára! Bestelenség legyen
késérötök minden Nyomaitokban! Teremtő! és így el lehet tsúfítva a te szent
2585 Munkád? Minden szerfelett való szennyni a Természetet; ezeknek egyikét a
gyalázatos Ajtatosság, másikét az ostoba Vigság alázza le egész a Baromig – és
el futnak minek előtte –

(lárma dob trombita)

Ha! már meg is futamodtak! Tehát győzhetetlenek ezek a Huszsziták, és mi
mindég Fútók? Vakság! te győzedelmeskedel, és nekünk mindég tsak hanyatlani
2590 kelletik? Te Felséges Valami! Isteni Világosság Leánya! Világ Fent tartója! Szent
Vallás! mi vagy te, hogy ha a Vakság előtt a Részeggel együtt ébren a mélységbe
botlasz? Átkozott légyen a ki életét a Nagyság' és Méltóságra áldozza, és okos
Intézeteit Zsinor mértékedhez fűzi! – a Bolond – Vak – Gonosztévőé a Világ
és Szerentse –

3^{ik} Jelenés

Misztetzky. Elöbben.

MISZT[ETZKY] *(magán kívül)*

2595 Hálá! Hálá Istennek! hogy tégedet derék Vartemberg, meg találtalak! Láss – láss
én bennem egy Szökevényt – egy szerentsétlen Szökevényt.

ZDENKÓ

Szegény Misztetzky! még ti se a leg jobb Barátok vagytok az állandó Szerentsével!

MISZT[ETZKY]

Fogadj bé engemet magadhoz, a midön Haza méssz.

[55v] ZDENKÓ *(bamúl)*

Tégedet?

MISZT[ETZKY]

2600 Halgass meg tsak: Dube meg szabadúlt.

ZDENKÓ *(örömmel)*

Meg?

MISZT[ETZKY]

Egy Ifjontz, vagy ördög, vagy akár mi légyen is, de ki vitte ötet Skálitzbol. Én a
Tömlötzbzen maradtam helyette. Alig távoztak el, a midön eszembe jutott hogy
reám és Embereimre bizattatott a Fogoly – el szöktem vélek együtt az Éjnek

2605 segítségével – tudtam hogy a szerentsétlen Skáitz Próbatétel után ide jöttetek, hogy magatokat öszve kaptsoljátok Albertel.

ZDENKÓ

És Albert el késett.

MISZT[ETZKY]

Mind egy; már késő! Barátom az én ösi Jószágom Lichtenburg, melyet egész a Bolondulásig kedveltem, oda van, többektől kérdeztem kik Prokoppal jöttek, és igaznak mondották. Ah! Barátom, kész volnék, mint a Gyermek, a Porba le ülni, és sirni Fájdalmamon.

(közelebbi Tábori lárma)

ZDENKÓ

Mind széjjel futnak. Egyenesen erre jönnek. Barátom! gyere! Gróf Vartemberg Zdenkó, a Nyomorúságodban is igaz Barátod marad.

MISZT[ETZKY]

Köszönöm. A Bú meg öl nem sokára. Van ugyan még egy opotznai Jószágom; de nem Lichtenburg – nem – nem Lichtenburg! Engemet a Bú fog meg ölni.*¹⁰⁶

ZDENKÓ

Mindenben könnyen hajló Ember, szégyenld el magadat. Az utolsó melleget el veszt az Ember, a Reménység! (*hirtelen fel vidúlva*) Én azt még nem vesztettem el! (*meg kapja Misztetzky kezét*) Hazafi! gyere a [56r] Császárhoz, én részemről igaz Hazafi maradok. (*el mennek*)

4^{ik} Jelenés

Ziska. Prokop. Voda. Kralowetz. Huszsziták.

PROKOP (*még kívül*)

2620 Győztünk!

MIND (*kész Fegyverekkel jönnek*)

Győztünk!

ZISKA (*Kralowetzről vezetettve*)

Rikóltsátok, jobban rikóltsátok! hogy az Egekig hasson rikóltástok, és Felyhó szakadást tsináljon! Ordítsátok a Győzedelmet – ordítsátok Coribútust, hogy a Fogai vatzogjanak öszve, és felejtse el ha Aszszonytol született é, vagy úgy nőtt fel mint a Bolondító gomba, melly tsupán tsak por-füsttel tudja a Le szakasztót rettenteni, mint ez a kedves Hertzeg. Hallod é te, kegyelmes Urunk! Ziska és a Táboriták állanak Prága előtt, és meg hódolni akarnak.

PROKOP (*boszszonkodva*)

Kardal!

¹⁰⁶ *) Igazat is szóllott. Kevés időre ezen Búja meg ölte Arnowban. [A szerző jegyzete.]

ZISKA

2630 Kivánjátok fel a Várat. Adják meg magokat és várják el méltó Büntetéseket,
vagy rontsátok össze. Ki gondolta volna hogy a harmadik Prágai osztromkor
igy áljunk a Kapu előtt. Hallod é Prága? Hanibál a Kapunál! Fújjad Trom-
bitás! Prágának omladéka légyen a mi Frigy-szekrényünk, mely körül mint a
meg-maszlagositottak ugráljunk annak a lelki Királykának ditsőítésére. Fújjad
2635 trombitás! hogy a ki néked ezen Várba felelne, a Mejjét repeszszé széjjel és
Kürtye össze¹⁰⁷ hasadozzon midön aztat melletted fújni akarja – úgy meg fújjad.

(a Trombita keményen meg fúvattatik)

Még sints senki? Coribútus! Coribútus! Téged szöllitalak!

(mind a Kapura függesztik szemeiket)

[56v] PROKOP (ostromló szándékkal)

No?

VODA (tartoztattya)

2640 Fiam, várakozz – talán meg adják magokat. Tűrköztesd hartzoló Szándékodat!
Gyere Fiam, te véres vagy – Ember vér vagyon rajtad – nem nézhetem – gyere,
majd le törlöm, és meg öllelek..

PROKOP

Ostoba!

VODA (érzékenyen, azomban hogy vidámságra erőlteti magát)

Ez nem boszszant fel engemet – a Véred most forrásban vagyon. Te az én Fiam
vagy – gyere Prokop – (simogattya)

PROKOP (el löki)

Gyermek!

VODA (nem ereszti; de könnyez)

2645 Oh, ne utáld tehát az én ártatlan Gyermeki Játékimat! Az öreg, azt szokták
mondani, soha sem szünik meg Gyermek lenni, és Gyermekeknek kell mind
azoknak lenni, kik ama Nagy Úrnak a szöllejébe bé akarnak jutni. (könnyes
szemeit az égre veti)

PROKOP (Ziskához)

Alszol?

ZISKA (erőtlenedve fejét dörgölvén, az Inai el tsuklanak)

Kralowetz, mit rángatsz?

KRAL[OWETZ]

2650 Én? Huszra esküszöm olly keményen állok, mint a Rakásfára kötözött Bűnös!

¹⁰⁷ össze [átírással jav.]

ZISKA

Nem felelnek – tsúfolódnak? Prokop! Ötsém! Hazai Herkules! ostromold! törd-
rontsd! Riadj Trombitás! Dördítsd Dobos! – O hogy Mendörgés – hogy Zivatar
nintsen, és nékem kedvem szerént való Tábori Musikát tsinálna!

PROKOP (*kardját Paisához vervén előre rohan*)

Utánnam!

*(Tábori Musika kezdődik de ugyan abban
pillanatban meg nyílik a [57r] Kapu, egyszersmind
kiáltatik: Meg álj!)*

MINDEN (*meg szünik*)

2655 Ki az?

5^{ik} Jelenés

Rokytzána a Prágai vénekkel. Előbb[eniek].

ROKYTZ[ÁNA]

Az öreg Rokytzána János akar még egyszer az irgalmatlan Huszszitákkal szól-
lani.

MIND

No!

ROKYTZ[ÁNA]

2660 Nem akartatok engemet akkor meg halgatni, Kegyetlenek! Halgassatok tehát
mostan, ha tsak ősz fejünkön keresztül nem akartok Gyermekeinkhez jutni.

ZISKA

Mit akarsz?

ROKYTZ[ÁNA]

Tsak egy kevés meg halgattatást, a magát meg adni kész Prága nevében.

ZISKA

Melly engem' és az egész Huszszitaságot olly keményen meg bántott?! – Jó –
Barátim – tsendesség. (*int*)

MIND (*le eresztik Fegyvereiket*)

2665 Jó.

ROKYTZ[ÁNA]

Mit akartok ti tselekedni, vagy min boszszúllani? Coribúton? ő el ment mi-
helyst Jöveleteket hallotta.

(Mind, Ziskát és Vodát kivévén, el katazagják magokat)

PROKOP

Királyi Szokás!

ROKYTZ[ÁNA]

2670 Mi katzagni való vagyon azon? Az a Nagy-lelkű Fejedelem nem akart egy olly népet szerentsétlenné tenni, melly néki olly jó szívűleg a Koronát oda akarta adni.

ZISKA

Úgy?

ROKYTZ[ÁNA]

2675 Vagy Prágát akarod széjjel hányni, te vak Ember? miért? azért, hogy tégedet nevelt – éltetett? hogy hivattal, Rangal, Szeretettel ajándékozott? hogy Hitves Társat, hogy Gyermekeket adott benne a Mennyei Úr? Ziska! [57v] Ziska! testi szemeid ugyan nintsenek, de tekints a Menybe Lelki szemeiddel, a te Clóthódat bizonyosan nem fogod¹⁰⁸ nagy fonállal látni számodra. El felejthetted Rábit? ott egy szembe sem tűnő Forgátska meg találhatta egyetlen szemedet; mennyivel könnyebben találhattya a Halál Prágában életedet.

ZISKA

Tovább!

ROKYTZ[ÁNA]

2680 Így állott egykor ama Kóriolán is Rómának Kapui előtt, mint te Prága előtt mostan. Ő a Volskusoktól oltalmazta Házi Isteneit, mivel azok körül Anya, Felesége, Gyermekei, és Hazafi Társai siránkoztak; és te Hazafiakkal akarod Hazádnak fejét széjjel veretni – Ama Rómait sokkal érzékenyebben meg sértette Róma, mint tégedet ezen szerentsétlen Város, melyet te talán azért akarsz öszve 2685 zúzni, mivel tégedet a Szegénységéből Királyi Kamarásnál tovább nem emelt.

ZISKA (*meg döbben*)

Ha!

ROKYTZ[ÁNA] (*hirtelen*)

2690 Úgy é, úgy é? ez szivedet találta? – Tapsolnom kell mint a Kis a Kis¹⁰⁹ Gyermekeknek a kedves Bábján – ez az ő kemény szívét találta! (*kiáltva*) Kamarás! Kamarás! Kamarás! (*el keseredve*) O azok igen szép idők voltak! – Kedves Hazánkknak szép békesége vala,¹¹⁰ és Trocznova János tsak Kamarás volt – tehetetlen Ziska –

ZISKA

Ne örvendj, Győzedelmednek! Most a Táboriták Vezére vagyok.

ROKYTZ[ÁNA]

Nem! nem! Te Kamarás voltál. Hallyad tsak azon Boldogságot, melly akkor körülötted –

ZISKA

Halgass!

¹⁰⁸ fogod [átírással jav.]

¹⁰⁹ Kis a Kis [Lehet, hogy figyelmetlenségéből adódó felesleges szóismétlés, mivel azonban az instrukciók szerint Rokytzána erősen felidulva beszél, az érzelmi feldúltságot, a heves meggyőző szándékot érzékeltető stíluseszközként is elképzelhető a szóismétlés. Ezért nem emendáltunk.]

¹¹⁰ vala [átírással jav. ebből] volt

ROKYTZ[ÁNA]

- 2695 Nem! nem halgatok! Előbb Gegémet szorítsd össze – de nem halgatok! – O, mil [58r] lyen boldog lehetett volna egy Trocznova János, a ki a világba való első kilépésekor már a Huszsziták Fejévé tudott lenni, kit az öreg Ventzel Fiának nevezett, és a merre csak ment mindenütt barátságos kéz szoritással fogadta hiv Hazafi Társa! – egy Trocznova János, a ki Jaghelló mellett a Keresztesek
2700 ellen egyik szemének elvesztésében hozta haza vitézségének Érdem Keresztyét! – egy Trocznova János, kinek Prága egy szerette Hitvest, egy szeretetre méltó Gyermeket nevelt – a ki a Boldogságnak Paraditsomában élt, és el hagyta aztat, tsupán azért, mivel irigylette másoknak azon szerentsés Menedéket.

ZISKA

Az nem igaz! az Hazugság!

ROKYTZ[ÁNA]

- 2705 O Mennyei Szent Atyám, töröld ki Itéleted' Nagy Könyvéből, és engeddd hogy én hazudtam légyen!

ZISKA

Öreg! meg fojtalak! mit akarsz?

ROKYTZ[ÁNA]

- Igen sokat – o semmit! semmit! reád nézve semmit. Gondold meg tsak: te Békével¹¹¹ hagyod Prágát, és akár merre tsak jársz benne, nevedet áldva fogod
2710 hallani. Ha egy Anyának ölelését Fia' nyakán – ha az özvegyen és Árván¹¹² nem maradottaknak hálaadásokat – ha egy haldokló Atyának utolsó örömét, midőn meg-menekedett Fia a szemeit bé fogja, látni fogod és mondhatod: „Mind én tselekedtem!”

ZISKA (*orditva*)

Kralowetz!

KRAL[OWETZ] (*bámul*)

- 2715 No!

ZISKA

Erössen álj!

KRAL[OWETZ] (*fejét¹¹³ tsóválja*)

Hm!

ROKYTZ[ÁNA] (*pompás hangon*)

Ziska! Ziska! már közel állasz a Czélhoz! – ez léssen utolsó Munkád! – Huszszitáid siránkozni fognak [58v] rajtad nem sokára!

ZISKA (*el hanyatlik – nyomossan utána mondja*)

- 2720 Nem sokára! Ah!

PROKOP (*fel mérgelődván a hosszas beszéden*)

Prédikátzió!

¹¹¹ Békével [em. ebből] Bekével

¹¹² Árván [em. ebből] Arván

¹¹³ fejét [em. ebből] fejet

ROKYTZ[ÁNA]

És téged nem tud meg indítani, te kevés beszédű Hottentóta?

VODA (*magában siránkozva*)

Háláadatlan! Háláadatlan!

ROKYTZ[ÁNA]

Hallyad egy öregnek a szavait, a ki életében most szöll hozzád leg utoljára:
2725 Valamint most Ő¹¹⁴ Prága előtt – ugy fogsz te is egykor Naumburnál állani!
Tégedet nem annyira egyetlen egy öreg, mint a Gyermekek fognak meg indítani,
mert már akkor a Szeretet szabadabb nyelvet, szabadabb Szívet – Feleséget, és
Gyermekeket ad a Szeretet – meg könyörölsz, mert Atya lészesz.*)¹¹⁵ Atya! Köztünk
is sokan vagynak Atyák – könyörülj azokon, kik az általad sirba taszítandó
2730 Gyermekeiknek sirjok üres gödrénél jajgatnak!

PROKOP (*szemeit reá düllesztvén*)

Vén Próféta!

ROKYTZ[ÁNA]

O, könyörögj Istenednek, hogy szavaim indítsanak meg, mert – rettegni fogsz –

PROKOP (*a méregtől fújva, mejjét üti*)

Prokop???

ROKYTZ[ÁNA]

Ha most nem is; de egykor tsakugyan: [59r] midön amaz el választó szempil-
2735 lantat közelít, a melly téged Atyáidhoz által szöllit; midön minden tselekede-
teid Phantasiádnak Tükörében előtted keresztül fognak menni, és minden el
követett Igazságtalanságra való vissza Emlékezés Skorpiói tsapásokkal kinez
– minden el hullatott Könnyei a Szerentsétleneknek, minden méltatlanul el
fetskendeztetett Vér-tsepp lángolva Lelkeden égni fog, akkor verd olly bátran
2740 te¹¹⁶ Kérdező a Mellyedet – akkor minden meg történt dolgoknak semmivé való
tételéért örömet fele Ditsőségedet oda adnád, tsak e' rettenthetlen Ember az
Emberiség szavára meg tudott volna rettenni.

PROKOP (*kardját hóna alá vévén el fordúl*)

Bolond!

ZISKA

Vén! elég már!

ROKYTZ[ÁNA]

2745 Nem! nem elég! valameddig Prágának Jobbra vagy Balra el nem határozó-
dik a Sorsa – nem elég! Huszsziták! Táboriak! Vagynak tudom elegen Atyák
közöttetek; és ha nintsenek; de tsak ugyan Fiai vagytok Atyáitoknak! – Nézzetek

¹¹⁴ Ő [átírással jav. ebből] te

¹¹⁵ *) Ezen Esetet felségessen le irta a Játékszinre Századunk egyik leg jelesb Írója Kotzebue Ágoston. Prokop tsakugyan nem volt érzéketlen Ember, tudta mi a Fiúi, és Atyai szeretet, nem aludott el ezen érzés benne sem a Háborúban, sem az előtt a Klastromban. A Klastromban, mondom: mert az előtt Szerzetes Barát volt: azért is nevezetett Nyirett Prokopnak – vagy: mivel a Papság tsúfjára korszorút nyirett Katonáinak a fejeken. [A szerző jegyzete.]

¹¹⁶ te [beszúrás a szavak között]

ide! (*a Prágai Véneknek hajokat simogattya*) Ezek mind Atyák! Nézzétek ezeket a fehér hajszalakat! Bizonyára elegen vagynak közöttetek, kik' Atyáiknak
2750 éppen illy szép hó hajai vagynak: Képzeljétek magatok előtt őket éppen így sirni, mint ezek mostan keseregnek! (*a Vénekhez*) Szegények hol hagyátok mankóitokat, hogy reá támaszkodnátok? nints? – oda adtátok meg nyomorodott Gyermekeiteknek? – Most már kérjétek Ellenségeiteket hogy segítsenek néktek előttök le térdepelni, és irgalmasságért könyörögni.

(*mind le térdepelnek*)

2755 Könyörülj, te Uram [59v] Teremtöm – könyörülj te! Fiaid háláadatlanok!
VODA (*el felejtván magát, zokogva elé rohan, és a Térdeplők közt térdre esik*)
Ellenség! Könyörülj Prágán! A' Nevendék Fiam háláadatlan hozzám!
PROKOP (*mint a Guta ütött meg merevedik, de azon pillantatban Voda nyakába esik*)
Atyám! mi lelt?
VODA (*el fojtódva*)
Nem iszok többet. – nem danolok többet! – Kegyelmezzetek Prágának!
MIND (*zúggnak*)
PROKOP (*egyik kezével Vodát magához szoritván, a másikat a Huszsziták felett ki terjesztván*)
Kegyelem!
ZISKA (*ki rántja kardját és a Földhöz vágja*)
2760 Minden igazságtalanságot el engedek Hazámnak!*)¹¹⁷

(*Ugyan azon egy pillantatban kezdődik egy Mars, és*)

(*a Kárpit le esik*)

¹¹⁷ *) Tulajdon szavai. [A szerző jegyzete.]

[60r] NEGYEDIK FELVONÁS

(*Tsinos szobátska Prágában*)

1^{ső} Jelenés

Ziska. Prokop. Kralowetz. Voda. Táboriak.

ZISKA (*egy ágyban fekszik*)

KRAL[OWETZ] (*a fejénél áll*)

PROKOP (*mellette ül, ölében az aluvó Vodát tartván*)

ZISKA

Hogy jöttem én ide?

KRAL[OWETZ]

Midőn az örvendetes Nép elődbe todult egyszerre tsak le döltél mint a Zsák.

ZISKA (*sohajjt*)

Úgy?

KRAL[OWETZ]

2765 Alig hogy ez esett, már ott termett egy bö Palástba burkózott Emberke, egy gyalog hintóval – előre ment – intett – és e' leg közelebb lévő Házba vezetett.

ZISKA

Hol vagyon az az Ember?

KRAL[OWETZ]

Alig hogy ezen tsinos szobátskát meg nyitotta – körül nézém magamat – és tsak a' hült helyét láttam¹¹⁸ mint a Nyúl' fekvést –

ZISKA

Tehát hol vagyok én most tulajdonképpen?

KRAL[OWETZ]

2770 Nem tudom.

ZISKA

Nem esméred a Házat?

KRAL[OWETZ]

Az ólta más is meg vehette.

ZISKA

Nem mutatta még senki is magát?

KRAL[OWETZ]

2775 Senki, egy gyászba öltözött szolgán kívül, a ki szorgalmatosan füstölgeti a szobát.

ZISKA

Úgy?

¹¹⁸ láttam [em. ebből] láttám

- KRAL[OWETZ]
- A nélkül hogy szólott volna egyebet tsak – könnyezve: „meg holt”. – A Háznál Halott van.
- ZISKA
- Bátorságban vagyok é? Kik vagynak még nállam?
- PROKOP (*hozzá nyúl*)
- 2780 Prokop.
- ZISKA
- Hát az öreg Voda?
- PROKOP
- Aluszik.
- ZISKA
- Hol?
- [60v] PROKOP
- A Karomon.
- KRAL[OWETZ]
- 2785 Sokáig tsüggendezett a nyakán, míg végre el aludt.
- PROKOP
- Ivott.
- ZISKA (*mosolyogva*)
- Az öröme, hogy ismét szereted ötet.
- PROKOP
- Gyermekes!
- ZISKA
- Hát az én hiv Huszszitáim?
- PROKOP
- 2790 Búsognak.
- ZISKA
- Köszönöm. Vagynak itten?
- KRAL[OWETZ]
- Néhány Táboriak.
- ZISKA
- Hej, Hiveim! jertek ide közelebb! (*mind körül fogják*) Köszönöm Hivségeket! azon nagy czél el érese legyen Jutalmatok, kívánom, mellyre eddig is törekedtünk. Vigyétek a Többieknek is ezen kéz szorításomat, és mondjátok meg hogy utolsó óráig szeretettel gondoskodok róllok: Hazai Herkules! add ide kezedet! Te is Huszszita! (*oda adják Prokop és egy Huszszita, kinek a kezét Ziska Prokop kezébe teszi*) Ez az én Testamentumom! Holtom után légy az nékiek, a mi eddig én tán nem egészen lehettem! – Itt – talán életem utolsó órájában
- 2800 teszem le kezeidbe Vezéri méltóságomat, mellyet életemben el fogadni nem akartál. Szeresd őket, mint ők is szeretni fognak tégedet. Légy nagyobb Oltalma Felekezetednek mint én voltam.

PROKOP
 Fogadom.
 ZISKA (*lassúan*)
 Ne dörögj Mennyei Biró! – tsak még egyszer engedd őket meg látnom. (*el hanyatlik*)
 MIND (*nagyot kiáltva hozzá ugranak*)
 2805 Ziska!
 VODA (*ki már fel ugrott*)
 Mi az? mi volt? Annyira reám jött az álom, hogy el aludtam. [61r] Álmomban az utolsó Válét ittam az ötsémmel és – sirtam.
 PROKOP és KRAL[OWETZ]
 Meg hal!
 VODA (*szemeit dörgöli*)
 Ébren vagyok é én mostan? – a szemeim nedvessek! Meg hal? Kitsoda? (*meg láttya őket*) Tehát tsak ugyan vagyon ok miért sirni! (*el keseredve Ziskához siet*)
 2810 Ötsém! ötsém! ébredj! még ezután fogunk mi vig napokat élni!
 ZISKA (*szemeit fel vetvén boszszonkodva*)
 Gyermekék! – tsak Gyengeség!
 VODA (*tapsolva*)
 Hálá! Hálá Istennek! Ötsém úgy é hogy nem az utolsó válét iszszuk? Nem! nem! azt tsak hagyjuk utóljára. Oh miért hogy Jaromir el szökött! most egy
 2815 Dallotskával mit véghez nem vihetne! Miért tsaltál meg engemet Jaromir?!
 ZISKA
 Prokop, ha valaha azon Fiút meg látod; ne bántsod – Skálitznál jöttett – ne bántsod.
 PROKOP
 Nem.

2^{ik} Jelenés

Egy Palástba burkózott Emberke. Előbb[eniek].

KRAL[OWETZ]
 Ehol van az az Emberke a ki ide vezetett.
 ZISKA
 Barátom! köszönöm gondosságodat! – Ki vagy?
 JAROMIR (*el tsüggedett állásban le ereszti magáról a Palástot*)
 MIND
 2820 Jaromir!!!
 VODA (*rikóltva szalad hozzája és tapogattya*)
 A Kis – kis – kis Lantos – Jaromir! Fiam, miért tsaltál meg? örömet néked hagytam volna ezt a szép Gyűrűt, ha azzal szöktél, tsak maradtál volna nállam. No hát nem szóllasz?

- JAROMIR (*meg tsókollya a kezét*)
- [61v] VODA
- No¹¹⁹ ne búsúlj! hiszen már itten vagy!
- JAROMIR (*Zika Ágyához szalad és előtte térdre esik*)
- MIND
- 2825 Mi lelt?
- ZISKA (*kevés szemrehányással*)
- Hol voltál? miért szöktél és szöktettél?
- JAROMIR (*nehezen sóhajt*)
- Koporsót készítettem az Atyámnak.
- MIND
- Úgy?
- KRAL[OWETZ]
- Bizonyossan a Halott, melly –
- ZISKA
- 2830 Gondoskodni fogok róllad Jaromir.
- JAROMIR (*öszve kótsolt kezeit az égre emelvén*)
- Oh Przibiszláv!
- ZISKA (*meg döbben*)
- Gyermek!
- JAROMIR
- Hallottalak egyszer magadban beszélni.
- ZISKA
- És még is itt?
- JAROMIR
- 2835 Még is.
- ZISKA (*bámúlva*)
- Még is?!
- JAROMIR
- Még egy öröm haláloed előtt.
- ZISKA (*fel emelkedik*)
- Fiú!
- JAROMIR (*meg rázkodik*)
- Haláloed előtt? (*fel ugrik*) Istenem! Istenem! (*el szalad egy oldal szobába, és maga után bé tsapja*)
- VODA (*utánna akar*)
- 2840 Jaromir! – bé záródott az ajtó.

¹¹⁹ No [beszúrva, átírással javítva olvashatatlan szókezdetből]

3^{ik} Jelenés

Jaromir nélkül.

MIND (*fejeket tsóválva*)

Hm!

ZISKA (*magába morogva*)

Tudja, és még is – és¹²⁰ még is –

KRAL[OWETZ]

„Haláloed előtt” – hát olyan bizonyosan tudja ő azt?

ZISKA (*meg ütközik, de ismét rendbe szedi magát*)

Gondolja.

VODA

2845 Édes ötsém! minthogy már éppen a Halásra jöttünk – szólj, mit akarsz holtod [62r] után testeddel? Én – a nagy Bátyád – az öreg Voda, mindent magamra vállalok. Szólj! szólj, ötsém, hová temetteselek?

ZISKA (*kevés gondolkozás után – büszkén*)

Sehová. Ki beszél a Halálról? – én erős vagyok! (*nehezen fel ül*) Táboriak! éltemben hasznokra éltem, halálomban is hasznokra akarok meghalni.

2850 Akartok é szót fogadni?

MIND

Igen.

ZISKA

Ostobaság a Temetésekkel a Tábornak olly sok károkat tenni – én nem akarok el temettetni.

MIND

Nem?

ZISKA (*rántzba szedi homlokát*)

2855 Ha már nem lézsek többé, nyúzzátok le róllam a Bórt, és feszítsétek Dobra aztat. Husznak emlékezetére esküszöm, hogy midőn aztat meg dörđititek, Ellenségeitek¹²¹ meg futamodnak – a Testemet vessétek a Farkasok és ragadozó állatok eledelélül.*)¹²²

MIND (*meg undorodva*)

Ziska!!!

(Egyszerre kívül e' halotti Ének hallatszik szomorú Kürtölésektől késértetve)

¹²⁰ és [Elmosódott írás, nehezen olvasható.]

¹²¹ Ellenségeitek [em. ebből] Elleségeitek

¹²² *) Tulajdon szavai. [A szerző jegyzete.]

2860 Múlandó Emberi Élet,
Melly alig arasztnyit téssz;
Hullatsz Könny' 's Virág levelet,
'S minden nyomban porrá léssz.
Vagy mi?
2865 Semmi.

Alig hogy téged az Anyám
Bennem Pólyába takar;
Már a Sírás első órám-
ban ezer könnyekkel mar.
2870 Mig ez
Meg esz.

Ha a Gyermekek – báb-játékán –¹²³
Az Emberig mászna is;
[62v] Az Őszt éred te el ritkán,
2875 Pedig van még Tél, 's ott is
Vagynak
Vigak.

Gyarló Ember semmiből léssz,
Hogy e' **semmin** ált'menny, 's Ő
2880 Ismét azon semmivé téssz!
Ritkán is a Kő-metűző
Ír a
Sirra.

(mind el andalodnak)

4^{ik} Jelenés

*Egy, mint valamely Amazon, jön, sisakja elejéről egy
Fátyol lógg, mely ábrázattát fedi, kezénél vezeti Dubét.*

AMAZON
Itt a Foglyotok!
MIND *(fel riadnak)*
2885 Mi az?

¹²³ báb-j<...>átékán [Olvashatatlan betű, átírással javítva. Az előző versszak melletti üres helyen elmosódott, alkalmasint törölt írás nyomai.]

PROKOP (*útjába áll*)
 Ki vagy?
 KRAL[OWETZ] (*el bámúl*)
 Dörgős ménkű! azon Amazonoknak egyike, kik a második Prágai ostromkor el estek.
 MIND
 Az?!¹²⁴
 ZISKA
 2890 Kralowetz! Kralowetz! hazudsz! az Amazon?
 JAROMIR (*fel vetvén fátyolát*)
 Jaromir a kis Dobos, azon Amazonok egyike.
 MIND
 Jaromir!
 JAROMIR
 Éppen úgy állok előttetek mint egykor. Képzeld magadnak Vezér! – még akkor láttál.
 ZISKA
 2895 Ki vagy?
 JAROMIR
 Kétszer mentettelek akkor meg a haláltól a nélkül hogy tudnád – kétszer repült egyenessen torkodnak két nyíl – eleikbe ugrottam és mind a kétszer a mejj vasamon pattant el. Azon Esetnek emlékezetére szüntelen mejjemen hordoztam még a Dobos Köntös alatt is; és hálá Istennek – szerentsémre! mert néha a Halál
 2900 [63r] tol szabadúltam meg általa, a nélkül hogy mások tudták volna: mikép?
 ZISKA
 Tehát ki vagy?
 JAROMIR
 Itt hozom viszsza az el szökött Bárót, ama szerentsétlen Skálitzi Foglyot.
 ZISKA
 Fére most ő velle!
 JAROMIR
 Nem! Istenemre mondom még nagy Személyt fog ő szemeid előtt játszani Bo-
 2905 szszúállás! (*keservessen kezét fogván meg Dubének*) A gondolatlan Ifjú, tudja aztat hogy tselekedett valamit, és szenved már rég érette; de hogy mit tselekedett, azt még nem tudja, és meg is fog érte keservessen szenvedni.
 ZISKA
 Jaromir! hanyadszor kérdezzem még? Teremtett állat! Ki vagy te?
 JAROMIR
 Azon Amazonoknak egyike.
 ZISKA
 2910 Mi indított arra hogy véredet érettem ontsad?

¹²⁴ Az [átírással jav.]

JAROMIR

A Kezdettel nem ditsekedhetek. A Társném volt az a szerentsés a ki a Gondolatot költötte. Ő Téged igen nagyon szeretett – te ötöt egykor leg rettenetesebb Ellenségén boszszúllottad meg.

ZISKA

Én?

JAROMIR

2915 Fel fegyverkezünk. A Bátyám észre-vette szándékunkat – lopva követett, és néki köszönhattuk hogy bár meg sebesítve, de még is ki vittettünk a Tsata Piartzárol. A Társném rettenetes a mit sebe miatt szendvedett, végre nem annyira a seb, mint a Lélek fájdalom a Koporsóba taszította.

DUBE (*reszketve*)

Mennyei Szent Atyám!

ZISKA

2920 Mitsoda Lélek Fájdalom?

JAROMIR (*sóhajt*)

Ő egy igen szerentsétlen Teremtés volt.

ZISKA

De te? te? ki vagy te? Ki a te szerentsétlen Társnéd? – a meg foghatatlan Bátyád?
– [63v] Hol vagyok én mostan?

JAROMIR

Tapints magad körül!

ZISKA (*tapogat – a falat is, melly – – enged*)

2925 Mi ez? – ez nem fal – ez kárpit!

MIND

Kárpit? (*nézni akarják, de*)

JAROMIR (*hirtelen tsenget, és*)

5th Jelenés

A Kárpit hirtelen fel vonattatik, és egy nagy Palotára nyit ki-látást, melly egészen feketével vagon bé húzva, és mind feszes, mind függő lámpásokkal erőssen meg világositva. Középen egy Emeleten Koporsóban fekszik az éppen úgy öltözött Halott mint Jaromir Amazon. A Fejénél fent az Emeleten áll Jarosláv szeomóruán a Koporsón könyökölve; és minden érzékenység nélkül kőbálvány módon a Halottra nézve. Körül több Gyászoló Aszszonyok és Szolgák. Előbb[eniek].

MIND (*el bámúlva*)

Mi ez?

PROKOP (*egy ideig nézi*)

Halott –

ZISKA

Halott?

- JAROMIR
 2930 A te szerentsétlen meg szentségtelenített Húgod!
 DUBE (*térdre zuhan*)
 Uram Teremtőm! És én a Gyilkos!
 MIND
 Gyilkos?!
- JAROMIR
 És így (*le veszi lárváját*) az én kedves, jó, szerentsétlen Néném. (*fel szalad az Emeletre és a Halottra borúl*)
 KRAL[OWETZ]
 Vezér! A Leányod!
 MIND
- 2935 A Leánya?
 DUBE¹²⁵ (*öklét homlokához nyomva*)
 Barátom' Lelke! támogass!
 ZISKA
 A Leányom? Az Amazon, az én Vitéz Leányom? – a Halott a Húgom? – és a Gyilkos!!!
 [64r] VODA (*bámúlásából fel eszmélkedvén*)
 Az Unoka Húgom! (*fel siet az Emeletre de ismét meg áll*) és ez – ez – ez, Lelkemre
 2940 mondom, a szelid Trocznowa Jaroszláv! (*nyakába borúl*) Ötsém! (*azután a Halottra*) Húgom!
 ZISKA (*fejét dörgölvén*)
 Az ötsém? Leányom, Húgom, Gyilkos! – Emberi tsendes Meggondolás, ne lépd túl agyvelőm határát, hogy mind ezeket meg fontolhassam, és méltóképpen boszszúlhassak!
 JAROMIR
- 2945 O Atyám botsáss meg ö nékie – ö tsupán Háborúban ölt!
 ZISKA
 Ö Húgomnak Gyilkossa, és én áldjam azért ötet?! Nem! nem! Boszszúm a Fúriákéval fog vetekedni! Egy Árnyékot fogok belőlle tsinálni, melly soha a Világosság boldogságához nem fordúl –
 JAROMIR
 Atyám!
 ZISKA
- 2950 Halgass Leányom!
 LEÁNY
 Botsánat!

¹²⁵ DUBE [Átírással javítva nehezen olvasható betűkből. A másoló valószínűleg Jaromir nevét kezdte el írni, majd a hibát észlve javított.]

ZISKA

2955 Nem! Kinokat, Huszsziták! Kinokat! olyan Kinokat, hogy a Purgatóriumi Tűz előtte csak egy hűsítő Tseppnek tessen, és a Poklot Enyhítésnek képzelje! A Tüzes Vasfogóktól ne irtózzon úgy – a Kereket, Karót, Nyúzást Boldogságnak tartsa; és minden Huszszitai Kinzásokat egybe véve, mint Paist, úgy kívánnyon oltalomúl maga eleibe tartani, és üdvösségnek gondolni, ahhoz képpes, a mit rajta el követni akarok.

LEÁNY

És ezen Ember, kit te olly rettentő Boszszúval fenyegetsz – szereti a Leányodat, és – Atya! – nálla nélkül örökre boldogtalan leszen Leányod (*térdre esik az Ágy előtt*)

[64v] MIND (*fel indulva*)

Szereti!

ZISKA (*viszsa hanyatlik*)

2960 Szereti! (*pausa*)

VODA (*tsupán a Halottal bibelődik*)

No te öreg Ember! tégedet ugyan szép örömökre tartott meg a Magyar borod. (*sir*)

LEÁNY

2965 Atya! halgass meg engemet! Gondolhattam volna é én aztat valaha, hogy Leányodnak szerelme, mellyet te olly igen óhajtottál, még egykor utolsó órádnak keserítésére legyen? Hogy azon szóval: Szeretek – a torkodat szoritom öszve, pedig nékem kellene szemeidet bé fogni!

ZISKA (*sóhajt*)

LEÁNY

2970 Oh! oh, ne ess kétségbe! – Ha láthatnád ezen Ifjat, miképppen bányia vigyázatlan he vességét – meg siratnád ötet. (*Dubéhez megy le hajol hozzá és kezét szívéhez szoríttya*) Hasztalan – sokszor szerentsétlenséget hozó Hajlandóság! oh Te, nemes Egygyesztője a Sziveknek – egy gondolatlan Történet’ kezei által köttetett Szeretet! ah, melly kegyetlen szorgalommal köt az Ég két sziveket öszve, mellyeket nem egymás számára alkotott – (*le ereszkedik*)

ZISKA (*erőtlenül*)

Huszsziták engem a Pestis öl meg! Przibiszláwban romlottam meg!

MIND (*viszsa lépnek*)

A Pestis!

LEÁNY (*fel ugrik*)

2975 A Kétségbe esés szöll belölle (*rimámkodva*) O Huszsziták! ne hagyjátok el ötet – ő csak ugyan igazat mondott. – Mint Táboriták Vezére, Hivei között élt, és mint Táboriták Vezére Hiveinek közepette akart meg is halni, – azért titkolta Betegségét! Huszsziták, ne hagyjátok ötet!

ZISKA

Leányom! ne hadd el Atyádat!

LEÁNY

2980 Mind halálíg – mind halálíg! (*hozzája szalad*)

ZISKA

Vitess a Húgom Koporsójához *(el keseredik)*

[65r] LEÁNY *(a Huszszitákhoz fordul)*

Huszsziták!!! – Vezérek utolsó Kivánsága – –

(két Legény azonnal ott terem)

KRAL[OWETZ] *(érzessen)*¹²⁶

Fére! Huszsziták Ura volt ö éltében – az is legyen utolsó lehelletéig. Ha eddig meg menekedtem; ezen utolsó tisztelet meg adásában se fogok el halni. *(érzékenyen)*

2985 Meg esne bele ha mindenik nyíl találna a Hadban! Ki gyözné Emberekkel?
Nem! Kralowetz melletted marad.

PROKOP *(az ágyhoz lép)*

Prokop is.

(fel emelik Ziskát ágyastol és a Koporsó mellé teszik)

ZISKA

Köszönöm – Köszönöm – igazságos Büntető! – tsak egy pillantatra szememet, hogy őket most mind láthatnám! *(két felé nyúl és egyik keze Jaroszlávot éri)*

2990 Kitsoda ez itten?

LEÁNY

Az el búsult Jaroszláv! – az ötséd – a nevelöm – a ki bennünket a Csata piartzárol ki vitt –

ZISKA

Köszönöm – köszönöm szelid Jaroszláv! – Hát a Húgom? *(tapogat)*

VODA *(kit semmi egyéb a Halottnál most nem interessál)*

2995 Nézd – nézd – itt – itt fekszik! O miért nintsenek szemeid, hogy láthatnád, miképpen fekszik itten! Minden fájdalom nélkül – nyugodtan, mint egy aluvó Gyermekek.

ZISKA *(valamennyit fel emelkedik de igen erőtlenül)*

Te hartzoltál én érettem meg szentségtelenített, de igazságossan meg bosszúillott Ártatlanság – hogy végre érettem halj meg! Aludj tsendessen! Nem fog tégedet a Sirkő nyomni, mert nem terhellik aztat vétkeid – Erköltseid léznek

¹²⁶ *(éressen)* [Problematicus szöveghely, bizonytalan olvasat. Abafi: *éressen*, Solt: *ércesen*. Solt olvasata illeszkedik a jelenet kontextusába, a megszólalások hangulati folyamatába (előbb ércesen, majd érzékenyen szól Kralowetz), de Katona kézírataiban, illetve szövegeinek másolataiban a *c* hangot *cz* vagy *tz* jelöli, nem *z*. Feltételezhető esetleg betűkihagyással járó tollhiba. A kéziratban az *ss* betűkapcsolat *sü*-nek is olvasható. Ez az *érsésűen* olvasatot valószínűsítene. Ez az olvasat a látható szóalak minden betűjét figyelembe veszi. Ám az így létre jövő szóalak egy előtte álló jelző nélkül (pl. mély érsésűen) nem illeszkedik Katona instrukcióinak nyelvi készletébe. Ezért Solt olvasata látszik valószínűnek, mi is így olvassuk a szöveghelyet, de ezt betűhívvé alakítottuk.]

- 3000 fejed alatt lévő Párrnáid – Nyúgalmassan fogsz te aludni, míg ama nagy Vezér egykor az Égnek zászlóját fogja kezeidbe adni.
 LEÁNY (*emlékeztetve*)
 És ő meg botsátott az egész [65v] világnak, melly nékie olly kevés örömet nyújtott.
 DUBE (*magába*)
 Meg botsátott! – Aulibitzky! Oh de néked esküdtem örökös gyűlölséget ellenek!
 ZISKA
- 3005 Prokop! Prokop! miért nem te lehettél az kit Leányommal meg áldanék. Ah!
 PROKOP (*jó szívűleg*)
 Leányod szerentséje.
 LEÁNY (*Prokop nyakába veti magát*)
 VODA (*meg hallotta Prokop szavát, hozzá siet fel kiáltással*)
 Igen – ez – ez – ez – az: én Fiam! (*meg öleli*)
 PROKOP (*nyugodtan néz le az ölelőkre végre hidegen el hárittya magától*)
 Jól van jól!
 LEÁNY
 Köszönöm! (*az Attyához szalad*)
 ZISKA
- 3010 Gyere ide te öldöklő Angyal, és hallyad büntetésedet.
 VODA (*oda vonnya Dubét*)
 Gyere! Gyere te irgalmatlan Vitéz, a ki nem tudtad ötet¹²⁷ meg szánni, holott az én Húgom volt.
 ZISKA
 Add ide Jobbodat!
 DUBE (*oda nyujtya*)
 ZISKA (*Dube kezét a Halottra teszi*)
 Érzed?
 DUBE (*meg rázkodva*)¹²⁸
- 3015 Szerentsétlen Teremtés!
 ZISKA
 Most, szólj! mit várhatsz te Ziskától a Táboriták' kegyetlen Vezetetől?
 DUBE (*siket hangon*)
 A mit érdelek.
 ZISKA
 Nem! nem a mit érdelem! – Elköltözött Ártatlanság, tekints alá! –

(*mind Ziska ajakára bámúlnak*)

¹²⁷ <az>ötet

¹²⁸ (*meg rázkodva*) [Bizonytalan olvasat: az igenév első két betűje átírva, a szó esetleg úgy is olvasható: *alázkodva*. Így olvassa Abafi. De a mi olvasatunk (Solt is így olvassa) inkább beleillik a jelenet hangulatába és a szövegösszefüggésbe.]

3020 Nem a mit érdemlesz! – a mit nem érdemlesz: *(öszve adja kezeket és el fordítja tőlök ábrázattját)* Húgomnak Gyilkossa! ha méltónak tartod magadhoz, tedd szeretséssé Leányomat, és – *(viszsa hanyatlik)*

LEÁNY

Atyám! *(le térdel és imádkozik)*

DUBE *(térdre esik, azután fel ugrik és Ziska kezét tsókollya)*

3025 Barátom Lelke, ne átkozz hogy szeretettel tsókolom azon kezeket, mellyek meg [66r] öltek! Halálos Árnyékok, ne tulajdonítsátok vétkül énnékem, hogy Boszszú esküvésemet fel töröm! Nállatok, lenn a Sirnak örök setétségében nem dobog többé a Sziv – ott minden érzéketlenül – minden mozdulatlanul fekszik; De másképp vagyon ide fenn! Az Ember egy elevenen Érző – könnyü Prédája egy hatalmas Szempillantatnak! –

ZISKA *(haldokolva)*

Majd – majd – Mennyei Büntető! – ah!

LEÁNY

3030 Meg hal! Istenem, meg hal!

MIND *(oda tódúlnak)*

Ziska! Ziska!

ZISKA *(töredezve)*

Prokop! Prokop! Ne hadd el Huszszitáimat!

PROKOP *(kemény hangon)*

Esküszöm!

(Nagyobb része a Huszszitaságnak le térdepel)

Esküszünk néki hivségeit!

ZISKA

3035 Köszönöm Tábo – ri – ták –

KRAL[OWETZ] *(fájdalmas kiáltással)*

Nem! nem! vessétek el neveiteket! Egy Ziska volt Csehországban, mint egy Nap az Égen. Mi Árvák vagyunk! Vessétek el neveiteket Táboriták! Legyetek orphaniták! –

(kivül kemény dobolás-lárma: Az Ellenség!)

PROKOP *(dühössen kardot ránt)*

3040 Ha! *(Ziskának meg rázza a kezét és az Égre tekint)* A más világon! *(ki rohan kardját paisához vervén)* Táboriták! Prokop megy elöl!

KRAL[OWETZ] *(a Huszszitákkal utánna)*

Prokop megy elöl! *(mind hangoztatták)*

ZISKA (*fel vetvén magát*)
Prokop! Prokop! Táboriták! Győzelem! Győzelem! Győzelem! (*meg hal*)*¹²⁹

[66v] LEÁNY (*meg merevedve szegezi egy darabig szemeit az Attyára, és – Dube karjai közé esik ájúltan*)

DUBE (*le ereszti a Földre, mellé térdepel, és vigasztaló hangon mondja*)
Amazon!

VODA (*zokogva*)

3045 Itt állok már mostan, egyedül a Bánatnak Remek Képei között! – 80 Esztendők!
80 Esztendők! – Ha sokat él az Ember, sokat sir! (*Ziskához hajol*) Te is el úsztál már ama nagy Szöllőbe izmos Munkás! – készits! készits Helyet – majd – mi is követünk tégedet! –

(*még néhányszor hallatszik kívül ezen kiáltás: Éllyen Prokop! és*)

(*a Kárpit le esik*)

El végzém 21^{ik} Octoberben Ketskémén.¹³⁰

¹²⁹ *) Életének és Férjfiúságának leg jobb idejében. 11^{ik} Octoberben. Sirkövére – el temettetvén Csaszlávban – ez mettetett: Anno 1424 die Iovis ante Festum Galli vita functus Ioannes Zisska a Calice, Rector Rerum publicarum laborantium in nomine, et pro nomine Dei, hoc Templo conditus est: Gregorius avunculus P. P. – Nevezetik a Calice, a Kehelyről, vagy Calich várrol, melyet a Miszniai határon épített.

Midön igen egy század múlva Felséges I^{ső} Ferdinánd Tsászár Prágába ment volna – olvasám a Krónikában: Cum ex itinere Pragensi venisset, pernoctaturus Czaslaviae, Templum orandi studio aperiri iussit, vidit clavam ingentem ad sepulcrum pendere, sciscitatur, et cum percaepisset Ziscaesse sepulcrum, exclamasse fertur: „Pfu, pfu, mala Bestia! quae mortua etiam post centum annos terret Vivos!” Illicoque Templo egressus noluit pernoctare Czaslaviae, sed unum milliare longius processit. Epit. Hist. Rer. Boh. p. 464. [A szerző jegyzete a 66 levél rectóján és versóján a lap alján vonallal elválasztva a dialógusoktól.]

¹³⁰ [A szerző megjegyzése a drámaszöveg alatt, az előző jegyzetet a szövegtől elválasztó vonal fölött.]

3050 Soha addig nem győzött Herkúles ama nevezetes sok fejű kigyón mig aztat
 eggyenként¹³¹ vagdosta – mi hasznot tett a Sors Cseh országgal, hogy Ziskától
 meg szabadította? Fent maradt a sokkal rettenetesebb Prokop! – – Tsodál-
 lásra méltó hogy ez a Férjfiú még azután 10 Esztendőkig a leg véresebb Gyö-
 zedelmekkel ditsekedett! hogy senki véle nem birhatott! Hányszor próbálták
 a Birodalomnak Szövetséges Fejedelmi, sött végre már az ellenek küldetett
 Keresztes Vitézek is – sorba állanak – pöködik markokat – káromkodnak!
 azomban hallják hogy „Prokop jön” és már sem bölts Vezéreik, sem a Pápától
 3055 nékik ígért Menyország meg nem tartóztathattya őket futásokban. Mi több!
 Maga a Concilium se végezhetett véle, mig végre magok magokat emésztették
 meg ezen Medúzák.

Ziska halála ólta több szakadások estek a Huszsziták közt: Kralowetz többek-
 3060 kel, minthogy Ziskához hasonlót többé találni nem gondoltak, tsak úgy éltek
 bandás szövetségben, a' nélkül hogy egy fő Vezért esmértek volna, és magokat
 Orphanitáknak, az az Árváknak nevezték, és ezek voltak a leg kegyetlenebbek
 minden Szakadékok között. Mások nevezték magokat Orbitáknak a Sz. Földi
 Óreb Hegyéről. Mások Kalixtinusoknak. Leg többen még is Táboritáknak,
 kiknek Prokop volt a Fejek.

3065 Ezen külömbféle Szakadékok végre öszve vesztek és egymás ellen hadakoztak.
 Ha külső Ellenség jött akkor egyesült erővel el zavarták, és az előbbeni tzivó-
 dás ismét el kezdődött. Ez folyt 1434^{ik} Esztendőig mellyben is egy jeles Férjfiú,
 mind magára mind Hazájára nézve – tisztelet a nevének és áldás **Meinhardus**
de Novadomo Jó 's okos Feltételek alatt sött Fegyverrel is minden [67v] Szaka-
 3070 dékokat Békességre birt. Kedvessen vették, mert mi is lehet annál jobb, mint: El
 fáradt Katona! adj magadnak és Hazádnak Nyugalmat! Tsupán a Nagyravágyó
 és Háborús Elementomú Prokop nem akarta eztet hallani. –

Fel fegyverkezett tehát már most Menyhárd a Táboriták ellen, kik is szem-
 be szálltak véle Krzecznel; de hasztalanul, – meg verettettek – Prokop körül
 3075 vétettetett – midön már semmi szabadulást nem látott, be rontott a legsűrűb
 Ellenség közé és képzelhetetlen Vitézséggel hartzolt, mig – halva öszve rogyott.
 A Táboriták is Békességet kötöttek. Az említett ditső Férjfiú Igazgató lett – az-
 után Podiebrád György, a ki végre Királlyá tettetett.

*

**

Igy lett vége egy olyan Vérontásnak, mellynek forrását tán egy pár Embernek
 3080 életével bé dughatta volna a Konstantziai Concilium. Hány zenebonáknak volt
 már az illy Eset a kezdője? Hány Égéseknak egy szikra? Vagy lehet é egy Há-

¹³¹ eggyenként [em. ebből] eggyenként

borút emliteni, mellynek hasonló Jó szívűség ne lett volna Fújója? – Emberek!
kik mint a Spanyolok Amerikának Földén a nyomorúságnak képében és Isteni
áldást hintő hitegetéssel bé tsúsztak a boldog Természet Gyermekének haj-
3085 lékokba, és valósággal! mig el nem felejtették, hogy ők nem mások, mint egy
Felső Valóság akarattyának végre hajtói, szerentse – egészség – vallás – áldás,
minden a legfőbb Pompával virágzott: de a midön ez a háláadatos nép ezen sok
szép vett adományokért, bizodalmával és önn’ magával kezdé ajándékozni, el
hagyák az előbbeni szent munkájokat, és végre a Királlyokat is már orroknál
3090 húzták. Sok helyett túrték – sok helyett nem. Akkor úgy jártak aztán, mint
azon Dajka, a ki a virgontz Tsetsemöt nem akarja vezetni midön annak kedve
vayon **[68r]** a Járdogálásra, hanem saját kényyének kebelébe szorittya – a
Tsetsemö sir – kegyetlenkedik: akkor már örömet meg tenné, a mit az előtt
3095 tenni nem akart, de már késön – a Spongya módra öszve szorittatott Nép fel
üté fejét, és kardját Paisához vervén el mondhatná azon Magyar Közmondást:
Adj szállást a Tóthnak, ’s a’ t!

JEGYZETEK

Szövegmagyarazatok

A cselekmény ideje, helye, történeti háttere és a dráma szereplői

A cselekmény ideje és helye

Katona József drámái a szerző intenzív világtörténelmi érdeklődéséről tanúskodnak. Történelmi tárgyú drámáinak célja a népek sorsát eldöntő események életre keltése. Ebből a szempontból az 1813-as év különösen fontos az életmű alakulása szempontjából. Az *Aubigny Clementia* a francia történelem fontos eseményét mutatja be, IV. Henrik és a Liga felekezeti szempontból motivált küzdelmét viszi színre, a *Jerú'sálem' Pusztulásának* témája pedig a zsidó háború, Jeruzsálem rómaiak általi ostroma és elpusztítása Kr. u. 70-ben, tehát egy hódító nagyhatalom és egy annak ellenálló, hagyományait védő kis nép tragikus konfliktusát idézi fel. Utóbbinak Josephus Flavius, előbbinek Louis d'Ussieux elbeszélése volt a legfőbb forrása. De az *István* című színművének tárgya sem csupán magyar ügy, hiszen első királyunknak és a pogány hagyományokból táplálkozó Koppány (Kupa) küzdelme egész Európára kiható történelmi fordulópont volt. Ez a mű Franz Xaver Girzick 1792-ben megjelent munkájának szabad átdolgozása. *Ziska* című kétrészes drámájának tárgyát Katona a cseh huszita mozgalom történetéből meríti. A cselekmény hat év eseményeit öleli fel, 1418-tól 1424-ig játszódik, de a színpadon ennek az időszaknak a kezdetére és befejező fázisára koncentrál. Ebben is összekapcsolódik a vallási és a nemzeti szempont, a hit és a nemzetiség ügye. A történelem színpadra vitelének kulcsfontosságú módja a pártütés eseményének az ábrázolás centrumába helyezése, valamint a főhatalmat képviselő király elleni lázadás jogossága, illetve jogtalansága problémájának előtérbe helyezése. Ez a kérdés ugyanis a külső események megjelenítése mellett a lázadó hős lelki krízisére fókuszál, s ily módon drámai érdeklődéssel ruházza fel a történelmi témát (NAGY 1993).

A *Ziska* teljes szövegkorpuszát a két drámán kívül négy függelékszöveg alkotja, az *Olvasó!* című előszó, a *Huszciták* című történelmi elbeszélés Schulz *Interessante Erzählungen und Anekdoten aus der Geschichte des Oesterreichischen Kaiserstaates* c. műve alapján (SCHULZ 1808, 120–140.), az *Elöl Járó Beszéd*, majd a korpusznak záró elemeként a *Toldalékok*. Ezenkívül kéttucatnyi lábjegyzet, az egyes jelenetekhez fűzött kommentárok egészítik ki a dialógusokat. Ebből nemcsak Katona kettős, történetírói és színpadi érdeklődését látjuk, vagyis azt, hogy műve befogadójaként nemcsak elképzelt nézőire számít, hanem az olvasók érdeklődését is szeretné kielégíteni, de az író hibátlanul működő dramaturgiai érzékére is következtethetünk. Történelmi tudásának fontos, ám színpadi szempontból mellőzhetőnek ítélt elemeit ugyanis gondosan

lefejt a dialógusokról, és a jelenetekkel párhuzamosan futó jegyzetek sorába helyezi. A teljes korpusz címe: *Ziska a Calice a' Táboriták Vezére.* (ZCT)

A kettős dráma cselekménye tehát 1418-tól 1424-ig tárgyalja Ziska (Zsizska, Jan Žižka) és a huszita mozgalom történetét, de a két évszám közötti történeti időt kimetszi a színpadi cselekmény jelen idejéből. Az első rész címe: *Ziska vagy is A Huszsziták' első Pártütések Csehországban* (ZC). Ez 1418-ban játszódik, három évvel a mozgalmat cseh földön elindító, s annak nevet adó Husz János halála után. A második rész: *Ziska a' Táboriták' Vezére* (ZT), mint jeleztük, hat év kihagyással 1424-ben játszódik. A két dráma cselekménye között eltelt hat év mellőzése mégsem teljes idővákuum, mert a szerző utalásokkal, s főként a ZT első felvonásának hatodik jelenetében fellépő két Strázsa beszélgetése révén a néző, illetve olvasó tudomására hozza az időszaknak a főhős szempontjából fontos eseményeit. A cselekmény helyszíneinek kiválasztása a lélektani szempontokkal társult dramaturgiai koncepciónak megfelelően történik. A ZC jelenetei Prágában, majd a Kunradic alatt lévő királyi várban játszódnak, előtérbe helyezve Ventzel király és Ziska konfliktusát. A ZT térszemlélete a téma alakulásának megfelelően dinamikusabb. A helyszín felvonásonként változik. Az első felvonás „Skálitz alatt – a Második Skálitzban – a Harmadik Prága előtt – a Negyedik Prágában” játszódik. Ez a térszerkezet az események Prága felé haladásának rendező elvével párhuzamosan fokozza Ziska válságának elmélyülését. A história és a lélekrajz egymást erősítő tényezők.

A cselekmény történeti háttere

A cseh vallási reformert, Husz Jánost, akit 1415-ben Konstanzban máglyán elégettek, a kettős dráma dialógusaiban és a jelenetekhez fűzött szerzői jegyzetekben többször említik, ily módon szellemalakja felidéződik a jelenetek hátterében, mártír sorsa a drámában sajátos kvázi-jelenléttel bír. A dráma a történeti horizontot a főhős életének két gyújtópontja köré rendezi: a történelmi szemléletet, de az életrajzi horizontot is felülírja a pszichológiai érvekkel felerősített dramaturgiai érdek. A teljes korpusz (ZCT) azonban, amelybe, mint említettük, beletartozik Katonának Schulztól fordított *A' Huszsziták* című szövege is (SCHULZ 1808, 120–140.), epikus eszközökkel mégis csak behozza a szövegvilágba Husz alakját. Ez a függelék visszafelé kinyitja a cselekmény látókörét, ahogyan a korpuszt záró *Toldalékotska* című másik fontos függelék előre tekint, a főhős halála utáni eseményekre pillant.

Husz János (Jan Hus) cseh pap és hitújító 1370 körül született (egy források szerint 1369-ben, más, megbízhatóbbnak látszó kutatások szerint 1371/72-ben), a dél-csehországi Hussinetz (Husinec) nevű településen. Innen vezetett életútja Prágába, majd Konstanzba. A IV. Károly által 1348-ban alapított prágai egyetem tanára, majd rektora (1409–1410) lett, Zsófia királyné gyóntatója, 1402-től a Betlehem-kápolna prédikátora. 1404-ben baccalaureusi címet szerez (KRZENCK 2011). Esméinek hirdetése miatt konfliktusba kerül egyházi előjáróival, így Zbyněk Zajíc prágai érsekkel. 1413-ban megírja *De ecclesia* című értekezését. A konstanzi zsinatra Zsigmond császár menle-

velével, illetve személyes szabadságát biztosító ígéretével érkezik, ahol azonban perbe fogják, majd felszólítják eszméi, valamint a neki tulajdonított eszmék visszavonására, s mivel ezt nem teszi meg, eretneknek nyilvánítják, megfosztják egyházi címeitől, s 1415. július 6-án máglyán elégetik (HUBER 1899–1901, II, 354–427).

Eszméi, amelyek a ZCT szellemi háttérében is erőteljesen megjelennek, két fókusz körül alakultak ki s fogalmazódtak meg. Az egyik az egyházi renddel, a másik az eucharisziával, Jézus valóságos testének és vérének a kenyér és a bor színe alatti jelenlétével kapcsolatos. Husz bírálta az egyházi korrupciót és simóniát (az egyházi javak és kegyelmek áruba bocsátását), és mivel azt tanította, hogy a valódi hatalom kegyelmen, isteni adományon alapul, egy birtok és vagyon nélküli egyház evangéliumi eszméjét tekintette követendő célnak. Ebből az ideálképből vonta le a két szín alatti áldozás elvét. Ez az elv volt követőinek, az *utraquistáknak*, azaz a *calixtiánusoknak*, vagyis kelyheseknek a követelménye (a *Calice* szó a dráma első részének címében is szerepel, tehát már a cím megértéséhez is tisztában kell lennünk ezekkel teológiai, eszmetörténeti vonatkozásokkal), erre utal a huszita zászlókon a kehely jelképe.

A Husz által vallott eszméknek két fontos előzménye van. Az egyik személyhez kötött, a másik eszmetörténeti jellegű. Az előbbi a Husz elődjének, illetve inspirálójának tekintett John Wycliffe tevékenységével kapcsolatos. (John Wycliffe neve több alakban – Wyclif, Wickliffe – is előfordul, mi az Encyclopaedia Britannica szócikkében kiemelt írásmódot követjük.) Wycliffe az 1320-as években született, 1358-ban Oxfordban teológiai diplomát szerzett, és III. Edward udvari papja lett. Bibliafordítása igen jelentős (a teljes szöveget neki tulajdonítják, de valószínűleg csak az Újszövetség származik közvetlenül az ő kezétől). Nézetei két ponton váltották ki a katolikus egyház heves kritikáját. Az egyik nézete az átlényegülés dogmájával kapcsolatos. Azt tanította, hogy Krisztus jelen van ugyan az eucharisztia, a szentáldozás során, de a kenyér és a bor nem lényegül át az ő testévé és vérévé. Wycliffe szerint tehát a katolikus tanítással ellentétben, a kenyér és a bor megmarad (azaz „remanens”) a maga mivoltában, Krisztus teste csak jelképesen van jelen. Ez a *remanencia* nagy súllyal és jelentőséggel bíró, viták paraszát szító gondolata. Ez a téma – Katona jegyzetei szintén érintik – Husz János perével kapcsolatosan is súllyal felvetődik, ám Husz, vádlói állításával szemben nem ezt vallotta. Másfelől Wycliffe a Szentírást magát tartotta az igazság alapjának, az egyházi tanító hivatal kommentárjainak mellőzésével. S mivel az egyházi hierarchiát is támadta, mindezért eretneknek nyilvánították. E vád súlyát növelte, hogy 1384-ben bekövetkezett halála után több mint negyven évvel, 1428-ban (ez már a huszita háború ideje) földi maradványait kihantolták és csontjait nyilvánosan elégették, majd hamvait egy közeli patakba szórták (KRZENCK 2011, 38–55.).

Wycliffe eszméi elterjedtek a kontinensen (erre reagált a csontok elégetésének gesztusa), ennek során Csehországba is eljutottak. Annál is inkább, mert II. Richard angol király felesége Vencel nővére, Anna volt, ez erősítette az angol–cseh kapcsolatokat.

Wycliffe és Husz viszonyának helyes megítéléséhez (és közvetve, Katona drámájának értelmezéséhez) ismernünk kell a középkori filozófia egyik fontos problémáját, a Platon és Arisztotelész nézetkülönbségére visszamenő ún. *univerzáliavitát*. E vita tárgya az a kérdés, hogy megilleti-e a valóságos lét az általános fogalmakat, más szóval az

univerzálékat. (Innen ered a vita elnevezése.) A *realisták* szerint az általános éppúgy ténylegesen létezik, mint az egyes, sőt az általánosnak tulajdonították a legmagasabb rendű létezését. Ezzel szemben ellenfeleik, a *nominalizmus* képviselői szerint csak az egyes dolgok valóságosak, az általános fogalmak csupán értelmünkben létező nevek, ezért is nevezik ezt az irányt nominalizmusnak (QUINE 2002). A realisták szerint azonban az igazi tudás nem egyes dolgokra, hanem az általánosra irányul, s ha ez csak szavakban létezne, akkor az általánosra vonatkozó ismeretünk pusztá illúzióvá válna. A realisták (későbbi szóval az idealisták) tehát az általános fogalmak, eszmék elsőbbségét hirdették a dolgokkal szemben. Jeles képviselője ennek az elvnek Anselmus, azaz Canterbury-i Szent Anselm, aki szerint Isten nemcsak az értelemben létezik, hanem a valóságban is. A tőle származó ontológiai istenérv Isten ideájából következett Isten létezésére (DÉR 2001). Ezért a realista elv, egyes skolasztikus bírálóik állításával szemben – és itt jutunk el Wycliffe és Husz problémájához – összeegyeztethető az át-lényegülés tanával, az Eucharisztia dogmájával. A prágai reformerek, miként mesterük, Husz János, Wycliffe-től elérően, a realista eszmét képviselték. Megszenteléskor – így Husz – a kenyér és a bor meg nem semmisülve válik Krisztus testévé és vérévé. Viszont Wycliffe-hez hasonlóan követelte a szabad prédikáció jogát, azt állította, hogy a kötelességszegő paptól, illetve papságtól megvonhatók a világi és egyházi javai.

Husz széles körű műveltségére jellemző, hogy *Orthographia Bohemica* című munkájában kidolgozta a cseh helyesírás szabályait és alapelvét, amelynek lényege, hogy minden hangnak egyetlen betű felel meg, az összetett hangoknál a betűt mellékjelekkel ellátva.

Husz követője, Prágai Jeromos (Jeroným Pražský, Katonánál: Hieronimus Pragensis) köznemesi családban született, Oxfordban egyetemi hallgatóként ismerkedett meg Wycliffe tanaival, akinek művét magával vitte Prágába. Párizsban magiszteri fokozatot szerzett, majd Husz híve lett, s 1415-ben Konstanzba ment, ahol eretnekség vádjával bíróság elé állították. Rábírták tanai visszavonására, kegyelmet kapott, ám amikor tudomására hozták, hogy a kegyelem életfogytiglani börtönt jelent, megtagadta kicsikart aláírását, s egy évi fogság után máglyán elégették őt is, ugyanazon a helyen, ahol korábban Husz máglyája állt.

A továbbiak alakulására két fontos esemény – Prágában és Rómában – volt erős hatással. A prágai egyetemen 1409-ben megváltoztatták az universitas alapszabályzatát, mely szerint az oktatást irányító négy professzor közül három német volt egy cseh mellett. Most megfordították az arányt. Ezt a német professzorok és hallgatók sérelmesnek ítélték, és közülük többen elhagyták Prágát, ami az egyetem tekintélyének csökkenéséhez vezetett. Ne feledjük, Husz 1409 őszén lett rektor.

A pápasággal kapcsolatos bonyodalmak növelték a feszültséget és a zavart. Három pápa volt egyszerre. Ezt az ellentmondásos helyzetet oly módon igyekeztek megoldani, hogy XXIII. János és XIII. Benedek ellenpápaikat letették, XII. Gergelyt pedig lemondásra bírták. Egyébként ő hívta össze a konstanzi zsinatot. V. Sándor ellenpápát is letették. Végül V. Márton (1417–1431) vetett véget a jogbizonytalanságnak. Feloszlatta a konstanzi zsinatot, konkordátumokat kötött Európa több országával, és a pápák

hosszú távolléte után visszatért Rómába, amivel növelte az egyház függetlenségét és tekintélyét. Pápasága alatt több fontos reformintézkedést hozott.

Minderre azért kellett kitérnünk, mert a ZCT részévé tett *A' Huszsziták* című függelékszöveg szerint Katona ezekben az eseményekben drámája cselekményének előzményét látja. Ez a kettős dráma múltja, cselekményének forrásvidéke. Katona úgy írta meg a dialógusokat, hogy azok szemantikai háttérében jól érzékelhető ezeknek a múltbeli eseményeknek a vonzereje, jelentésképző sugárzása, tehát a szöveg értelmezése során is számításba kell vennünk mindezt. Minden megértésnek több szintje van, ebben az esetben ez különösen igaz. Ha a függelékszövegek nélkül, s az azokban foglalt történeti, filozófiai és teológiai ismeretek mellőzésével olvassuk a párbeszédet, egy mozgalmas cselekmény abban az esetben is – a lovagdrámákra jellemző színi eseményekkel és hősökkel – hatásosan érvényesülhet, kivált színpadon, ám a dialógusok szemantikai mélysége elvész, s a motiváció is szegényedik. Ráadásul óhatatlanul átsiklunk a dialógusok ez utóbbit tápláló utalásain, ha a rendező ezeket egyáltalán meghagyja. Itt azonban nemcsak harcokról, személyes konfliktusokról és krízisekről van szó, hanem a huszita eszméről, a kehelyről, amelyet nemcsak a magasba emelt zászlókon látunk, mert amit jelképez, az a szereplők legfőbb lelki, érzelmi tartalma, cselekedeteik mozgatórugója. Olyan korról van szó, amelyet teológiai, vallási kérdések határoztak meg, a hit nemcsak lelkeket formált, de viszonyokat is épített (vagy rombolt), s e kapcsolatokban a karakterek magatartását szintén befolyásolta. Ennek érzékeltetése adja a dráma történelmi konkrétságát, azt, hogy érezzük: a 15. században vagyunk. Ettől lesz több ez a mű, mint a lovagdrámák egyike. Erre jellemző, hogy Katona az első rész fináléjában megszervez egy várostromot, a vitézi játék jellegzetes színpadi eseményét, amelyet azonban lélektani tényezők alapján félbehagy, és lelki, érzelmi sikra terel. Ez akár a játéktípushoz való ironikus viszonyként is értelmezhető. Katona történelmi drámái – a *Bánk bán* is – a játéktípus dramaturgiai mintázataival való írói küzdelemnek, s ennek révén azok átlényegítésének színterei. Ez a folyamat az 1813-as év drámaiban egyre erősödik. Persze, a *Ziska* szövegének jelzett kettőssége esztétikai fogyatkozasként is felfogható. A szöveg polifóniája nem képez dramaturgiai összhangzatot. Ám figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy a huszita mozgalom eszméi és eseményei nálunk nem voltak közismertek, e téren tehát befogadói támasztékokra volt szükség. Több „Barátimtól hallottam azt kérdezni: – írja a szerző az *Elöl Járó Beszéd*ben – „Huszszita? Huszszita? ugyan mitsodák azok a Huszszitai vélemények?” Erről „nem lehet a Játékaimba beszélnem”, azonban „a *) jegy alatt ki fogom tenni még is” – határozza el. Ezért folyik két mederben a szöveg. Az olvasónak, a rendezőnek, s közvetve a nézőnek azonban lehetősége van a folyó két ágának valamelyes összekapcsolására. Úgy olvasni, játszani a jeleneteket, hogy a háttérben ott legyenek a *) alatti tartalmak. Mert a szerzői tudatban szükségképpen ott voltak.

A cseh huszita mozgalomban három inspiráció együttes szerepével kell számolnunk. A nemzeti szempont (a csehek erősödő németellenessége) és a vallási tényező mellett (a huszíták egyházi reformra törekedtek, s törekvéseikben benne rejtett egy nemzeti egyház létrehozásának szándéka) a szociális tényezőt is figyelembe kell vennünk, amely a nemesség és a városi polgárság, valamint a szegény néprétegek feszültségében

mutatkozott meg, főként a mérsékelt kelyhesek és a radikálisabb táboríták (s a tőlük kiágazó irányzatok) küzdelmében. Itt megjegyezzük, hogy a cseh nemzet magvát a nemesség képezte, amelynek tagjai a jól szervezett városi és falusi iskolákban a kor igényei szerint megalapozott műveltséget szerezhettek.

A huszita háborúk ismertetésére nem vállalkozhatunk – ezt a Strázsa és Rokytzána megteszik helyettünk –, itt csak a legfontosabb tényezőkre utalhatunk. Husz követői kitartottak mesterük elvei mellett, s új gyülekezetekeket hoztak létre. A mozgalom 1419 után erősödött fel, amikor a fellázadt prágai nép megrohmozta a városházát, s a szenátorokat (a krónikások szerint a bírót, három tanácsost és négy polgárt) az ablakon kihányták az épületből. Ez a jelenet, a cselekmény jelen idejében szerepel Katona drámájában (III. 11.), de a színpalak mögött (ez egy harcias jelenet mellőzését jelenti), ám az ablakon kitekintő szereplő, Ziska leánya szemtanúja az eseménynek, amelyet feldúltan „közvetít” a színen tartózkodóknak, illetve a feltételezett nézőknek, olvasóknak. Ugyanebben az évben halt meg, nem sokkal a városháza ostroma után Vencel király.

A kelyhesek fő követelése a két szín alatti áldozás volt. A mozgalom elvi alapját az ún. négy prágai cikkely képezte. Mivel ezt Katona egyik legfontosabb és legrészletesebb jegyzetében ismerteti, itt csak történeti kontextusba helyezzük röviden. 1. A cseh nyelvű igehirdetés, a prédikálás szabadsága ütközött Róma felügyeleti igényével. 2. A két szín alatti áldozást, az evangéliumi hivatkozás lehetősége miatt, Róma sem tartotta eleve eretnekségnek. 3. A papság apostoli szegénységének igényét szintén alá lehetett támasztani evangéliumi érvekkel, ám Róma a megváltozott történelmi viszonyok közt úgy vélte, ha a laikusok megfosztanak az egyházat javaitól, ez sokkal több rosszat szülne. 4. A megátalkodott bűnösök méltányos evilági büntetése Róma szerint nem terjedhet ki a felszenteléstől való megfosztásra. A bűnös pap világi bíróság elé állítható, de papságától nem fosztható meg. A táboríták a harmadik és negyedik cikkely szigorú betartását követelték. Ettől eltérően a mérsékelt kelyhesek a Rómával való vita során kidolgozták a négy prágai pont enyhített változatát. Ebben fontos szerepet játszott Jan Rokycana (Jan z Rokycana), a cseh egyház szervezője és a „békepárt” fontos szereplője. Katona Rokytzána alakjában örökíti őt meg. (TÓTH-SZABÓ 1917, 120–139.)

Zsigmond császár (és magyar király) 1420 és 1431 között több hadjáratot vezetett a husziták ellen, váltakozó eredménnyel. Ziska története során, részben elbeszélte, részben színre hozott események révén Katona erről (Schulz már említett, valamint Balbinus – Bohuslav Balbín – cseh jezsuita szerző 1677-ben kiadott *Epitome Historica Rerum Bohemicarum...* c. műve alapján) fontos ismereteket közöl. Ziska halála után az *orphaniták*, vagyis az árvák (Ziska árvái) őrizték tovább a táborita eszméket. Ziska harcának folytatója, a háború kései szakaszának leghíresebb vezére Prokop Holý volt (SCHWEITZER 2009). Zsigmond és a kelyhesek tárgyalásának eredményeként születtek meg az 1432-i bázeli zsinat ún. prágai kompaktái. Ebben elfogadták a két szín alatti áldozás és a szabad prédikálás jogát, de az egyházi birtokokat biztosították. A harcok ezután még folytatódtak egy ideig. A béke végül 1485-ben állt helyre: I. Ulászló mind a kelyheseket, mind a hagyományos értelemben vett katolikusokat biztosította jogaik tiszteletben tartásáról. (Megjegyzendő, hogy a két szín alatti áldozás követelménye

egyszerre volt evangéliumi hagyomány és demokratikus eszme, mert a pap a misében mindig két szín alatt áldozik, míg a hívők csak egy szín, a kenyér színe alatt. Tehát a kelyhesek a klérus és a laikusok közti válaszfalat akarták e téren lebontani.)

A dráma szereplői

Katona kettős drámája címszereplőjének modellje a cseh történelem egyik kiemelkedő alakja. A ZC szereplőinek listáján Trocnova Jánusként szerepel, hozzátéve: „úgynevezett Ziska”. A ZT-ben egyszerűen Ziska. Ez azt jelezheti, hogy a két dráma cselekménye között eltelt hat év során a hős azonosult a Ziska névvel: nem „úgynevezett”, hanem „az”. Jan Žižka (Zsizska, Katona írásmódját követve: Ziska). A történeti személy 1360-ban vagy a körül született, születési helye Trocnov. (Eredeti neve Jan z Trocnova.) Köznemesi családból származott, IV. Vencel udvarába került, zsoldos kapitányként szerepelt az európai hadszíntér különböző helyein. Egyes források szerint Zsigmond király katonájaként hadakozott a törökök ellen. Mások feltételezik, hogy az angolok oldalán részt vett az azincourt-i csatában. Csatlakozott a huszitákhoz, majd Huszinec Miklós (Huszinesz, Mikulás z Husi; 1375–1420) halála után a husziták fővezére lett. Nagy tekintélyt vívott ki magának. Kiemelkedő hadvezéri tehetsége által képes volt a régi római hadászati elveket a puskapor használatán alapuló új eredményekkel ötvözni. „A régi, oklevelek alacsony termetű, de erős és keménykötésű, széles vállú, izmos mellkasú férfinak írják le; kerek arca, meglehetősen durva ajkai és sasorra volt, állát ugyan simára borotválta, de lengyel módra sötétbarna pofaszakállt hagyott, s mindig lengyel öltözéket viselt. Attól kezdve, hogy Rabi váránál teljesen megvakult, a sereg közepén, külön szekéren vitette magát.” (PALACKÝ 1984, 465.) „ő [...] igazi fanatikus volt – ezt ismét Palackýtól idézzük – egyéni boldogulásával soha nem törődött, nem sóvárgott vagyon, hatalom, dicsőség után. Oly sok ütközet győzteseként, verhetetlen hadak vezéréként mindig megelégedett azzal, hogy akárcsak katonái, ő is egyszerűen »testvér« legyen; nem élt fényűzően, nem dőzsölt, s éppoly szegényen halt meg, mint amilyen szegény volt kezdetől fogva.” (Uo., 467.) Magáévá tette a kelyhesek követeléseit, majd a táboritákhoz csatlakozott. A hagyomány úgy tartotta, hogy ő szerezte a táboriták „Kik Isten harcosai vagytok...” kezdetű indulóját. Bizonyos, hogy tudott írni, hiszen a harcok folyamatossága írásos ügyintézését feltételezett. Ezzel kapcsolatosan Vencel udvarában szerezhettek tapasztalatokat. Racionális harcmodor jellemezte, amely a terep adottságainak kihasználásával a jól szervezett védekezésre épült. A huszita stratégiában kulcsszerepet játszottak a harci szekerek. A híres huszita szekérsánc mozgó falként működött, védte a tábor, és réseket kínálva az ellenségnek csapdaként működött, de váratlan támadások indítását is lehetővé tette. Ennek alapján a gyalogság és tűzérség együttműködése többször is meglepő győzelemre vezette. Sikereinek alapja leginkább mégis Zsizska hadvezéri talentuma volt. Képes volt a hátrányos helyzetet, a kudarcot, sőt személyes fogyatkozásait is előnyre váltani. Erre szemléletes példát szolgáltat vaksága. Katona a ZC szereplői listájához csatolt megjegyzésében ezt írja: „Hogy Ziska fél szemű volt az bizonyos; de hogy azért hívták e Ziskának, hogy fél

szemű volt, nem lehet reá meg esküdni, minthogy még eddig egy Cseh Grammatikus se akarta azon szót annak esmérni – sőt nem is érteni.” A ZT szereplőinek listáján viszont a szerző már ezt a paratextust kapcsolja Ziska nevéhez: „Egészen világtalan.” Erre nézve a források egy része Zsizska egyik szemének elvesztését gyermekkori esetre vezeti vissza, mások későbbre teszik. Másik szemének elvesztését Schulz és nyomában Katona Rábi (Rabi) ostroma során bekövetkezett balszerencsés eseménnyel magyarázza (később Palacký is): ez az Első Strázsa elbeszélésének központi, bajtársa ezzel kapcsolatos várakozását késleltetéssel fokozó eleme. Schulz könyvének 1808-as kiadásában az első kötet címlapjához csatolt metszet ezt az eseményt ábrázolja: Zsizska a végzetes fa alatt áll, amelynek egy lövedéktől lepattanó forgácsa belevágódott az addig még ép szemébe. A képen Zsizska a szeméhez, homlokához kap, sebesülését eltakarva. A kép aláírása: „Ziska verliert bey der Belagerung von Rabi, sein zweites Auge.” A vakság Katona drámájának talán legfőbb motívuma. Nemcsak a hős személyiségét jellemzi, de sorsát is meghatározza. Kénytelen volt kapitányainak szemével látni, akik viszont ily módon elsajátították vezérük módszereit. Ez a motívum pozitív oldala, a vakság haszna. Másfelől viszont egy fokozatosan elmélyülő krízis táplálója. Katona ez utóbira koncentrálnak.

Ez a kulcsa annak, hogy az író a történelmi alakból drámai hőst tudott formálni. Már dilógiájának első részében a lázadó hős lelki válságát állítja előtérbe, aki hálával tartozik a királynak, mégis szembefordul vele, mert elvesztett biztonságát, a tehetetlenség gyötrelmei által kínozza, mintegy vakon bolyongva, a huszitákhoz csatlakozva nyerheti vissza, velük lelheti meg hiányzó identitását. „Huszsza vagyok Felső Uram!” – jelenti ki a király előtt a második felvonás fináléjában. De Vencel vádja továbbra is gyöttri: „Háládatlanság, te igen mérges seb vagy a Lélekben!” Ez a mondata nyitja a harmadik felvonást. Végül mégis dönt: „Huszsza vagyok! én egészen a tiétek vagyok! Kövessetek, kész vagyok benneteket vezetni, életre vagy halálra.” Elnyerte önmagát: „most állok a magam valóságában!” – mondja. Ehhez a dramaturgiai fordulóponthoz azonban baljós motívum társul: „Rontatok mindent a mit ronthattok” – adja ki a kegyetlen parancsot. Azt a hat évet, amikor forrásai szerint ez a parancs, a rontás imperatívusza beteljesül, Katona kimetszi a drámai cselekményből. A második rész már a pálya leszálló ágára koncentrálnak, amikor a hadvezéri szerep addig sértetlen tekintélye azt követeli tőle, hogy titkolja valós állapotát: a végzetes fertőzést, a pestist. Ziska szenvedő hős lett. Ez lényeges különbség a forrásokhoz, képest. Schulz elbeszélésének sötét tónusait (Ziska kegyetlenségét, prédálásait, pusztításait) csak közvetve, narratív módon ismerjük meg, ez nem drámai jelen, hanem elbeszélte múlt. Ziska zabolátlan jelleme lényegében változatlan, de indulatai már inkább befelé pusztítanak. És Katona a hős fékezhetetlen dühét, haragját, önpusztító gerjedelmeit minden esetben motiválni igyekszik, így a Rokytzánával való centrális jelentőségű konfliktus során. A ZT harmadik felvonásának végén Ziska megbékél, megkegyelmez az ellenálló Prágának. „Minden igazságtalanságot el engedek Hazámnak” – mondja, s a kijelentés hitelét, súlyát növeli az a körülmény, hogy Katona, mint ezt jegyzetben közli, Ziska „tulajdon szavait” idézi. (E ponton összeér a história és a dráma.) A „vérengző fenevad” a dialógusokban emberi formátumot kap.

Ziska elhatalmasodó magányát, s egyúttal a harcok zord világát Katona a hős leányának a lovagdrámák és a tündérajátékok által inspirált álarcos szerepével enyhíti. Ezzel, Schulz portréjától eltérően, a pusztítás fanatikusának alakjára a drámai részvét tónusa vetül. Ez az elmozdítás másként érvényesül a dialógusokban és a hozzájuk csatolt tárgyilagos, sőt igen kritikus történeti jegyzetekben. A ZCT egészében, az inspiráció és az írói szerep kettősségéből adódóan, a szöveg sajátos ingamozgását tapasztaljuk.

Zsizska halála után Prokop Holý lett a husziták vezére, a kései harcok kiemelkedő (és félelmetes hírű) alakja, aki papból lett katona, s elődjéhez hasonlóan kelyhesből lett táborita, s akit, mint Palacký hangsúlyozza, a legyőzhetetlenség dicsfénye övezett. (PALACKÝ 1984, 525.) Katona szerint a háború megszállottja: aszkéta szigorára jellemző, hogy kardját tekinti feleségének. Ziska „Hazai Herkulesnek” nevezi, aki a drámában elnyert kemény arcélével ráhangolódik a *Toldalékotskában* megjelenő, vértől átitatott képre.

Ventzel Katona királyi arcképcsarnokának – István, Henrik, Endre és az ide sorolható Titus mellett – egyedi figurája. A kudarcok embere. Elveszítette a császári címet, és a husziták fellépése által létrehozott helyzetet sem képes méltósággal kezelni. Nem ismerte fel korának megváltozott követelményeit. Nélkülözi a megfelelő időben kimondott „királyi *nem*” és az „*atyai igen*” képességét. Ziska lázadása égő seb a lelkében. Az a „psychocentrikus kompozíció” (WALDAPFEL 1931, 172), amely Katona drámai sűrítésének eredménye, Ventzel jellemrajzában is megmutatkozik. Szenved Ziska kegyetlen ítéletétől: „Nem fogsz te többé, Királyom, mendörgést némitani! El bújt a te Tsillagod.” – mondja neki egykori pártfogoltja. (II. 5.) De nemcsak sebet kap, sebet is oszt, amikor, mint már idéztük, hálátlansággal vádolja korábbi hívét. Magánélete is zátonyra futott. Depressziója a borban lel némi enyhülést. „Megélemedett” férfiként immár csak teher boldogságra vágyó, de azt mellette meg nem találó felesége számára. Ennek a magánéleti krízisnek az ábrázolása Katona érdeme.

Sófia királyné alakja Katona korai drámáinak, Berenice mellett, legösszetettebb nőalakja. Ő szintén lelki válsággal küzd. A ZC második felvonásának nyitó jelenetében elmondott monológjában (a szerzőnek pszichológiai szempontból egyik legárnyaltabb szövegében) hitelesen feltárul krízise. „Nagyra vágyó-Lélek” és „nyomorult szív” egyszerre, aki immár tizennyolc éve „zörgeti láncait” passzív, tehetetlen férje mellett. Mindazonáltal sorsát méltósággal viseli. Ezt mutatja a ZC befejező jelenetében tanúsított önérzetes viselkedése a várfalon, férje pajzsra helyezett holtteste mellett.

A mellékszereplők esetében, Huszinetz Miklós, Svammberg Bohuszláv (Bohuslav ze Švamberka, meghalt 1425), Kralowetz (Jan Královec), Misztetzky figurájának megrajzolásakor Katona forrásainak információit saját dramaturgiai elképzelései szerint építette bele drámája szereplőstruktúrájába. A három császári tiszt, Vartemberg Zdenkó, Katzow és Cservenohorszky három embertípust képvisel. Ezzel szemben az öreg Voda alakjának megrajzolásakor Katona csak egy híron játszik, s fárasztó ismétlésekbe bocsátkozik. Ez, mint a *Monostori Veron'kában* már tapasztalhattuk, műfaji sablon. A történelmi adatok alkotó módon történő felhasználására jellemző Rokytzana alakjának megformálása. A „békepárti” főpap a ZT cselekményének tetőzésekor az „irgalmatlan huszitákat” az emberség és a lelkiismeret érveivel (ezek a szavak a szerző

lelkéből is szólnak) képes megállítani Prága falainál. A harmadik felvonás 5. jelenete a dráma csúcspontja, amely Ziskát a Coriolanus-motívum szituációjába helyezi, Prokopot pedig jóslatával a téma jövőbeli horizontjával szembesíti.

A második részben kibontakozó magánéleti szál szereplői (a főhős leánya, az öccse, Jarosláv, valamint Voda, Ziska nagybátyja, továbbá Báró Dube András, a címszereplő leányának kedvese) a források egy-egy utalásából kiinduló Katona képzeletének termékei. Ezzel függ össze a második részt átható elégikus tónus, amely összefügg az álarckoknak (a „lárváknak”), jelmezeknek, álöltözeteknek és a színpadi leleménnyel átváltozó díszleteknek a motívumsorával. Ez utóbbi a dráma filozófiájának szcenikai alapja. Lásd a *Dramaturgiai kommentárokat!*

Az egyes szöveghelyekre vonatkozó magyarázatok

A címlapon Calice – Kelyhes. A lat. *calix, calicis* szóból: serleg, kehely. Ebből: *calixtinus*: kelyhes. A calixtinusok vagy kelyhesek a huszita mozgalom mérsékelt irányzatát képviselték. Követelték a két szín alatti áldozást (*sub utraque sc. specie*), ezért *utraquistáknak* is nevezték őket. Nem vetették el teljesen az egyházi hagyományt. Legjelentősebb vezetőjük Jakoubek magiszter és Jan z Rokycana. Ez utóbbiból formálja meg Katona a ZT Rokytzana János figuráját. A *calice* szóval a drámaíró a ZC Ziska figurájának szellemi horizontjára utal.

A címlapon Táboriták = A huszita mozgalom radikális irányzatának képviselői. A bibliai őskeresztények általuk feltételezett szellemiségét képviselték. Elvetették az egyházi és pápai tekintélyt, a papi hierarchiát és a szentségeket, eltörölték (a vasárnap kivételével) az ünnepeket, megvetették a fényűzést, illetve amit annak véltek), nem tisztelték a szenteket és ereklyéiket. Ornátus nélkül, leegyszerűsített formában miséztek, gyakran a szabad ég alatt. Hallani sem akartak a Zsigmonddal való kibékülésről. Lényegében plebejus, köztársasági elveket vallottak. A magaslaton fekvő, természetes vizek és árkok által övezett, a külvilághoz egy szűk földszorossal kapcsolódó és ennek következtében jól védhető Hradiště helyén Tábor néven új várost építettek, amelyet önkormányzati módszerekkel irányítottak (ŠMAHEL 2002; HÖRNER 2002).

- 9 Husz – Husz János (Jan Hus). Lásd feljebb *A cselekmény történeti háttere* című fejezetet!
- 12 IV. Károly – (1316–1378) cseh, német király, 1355-től német-római császár. 1348-ban megalapította a prágai egyetemet. Ez Európa egyik legrégebb egyeteme. Az alapító szándéka szerint a birodalom egészét volt hivatott szolgálni, ezért hallgatóit négy „nemzetre” (cseh, bajor, szász, lengyel) osztották származási helyük szerint. IV. Vencel Kutná Hora-i dekrétumával az egyetemi döntéshozatalt a csehek javára szabályozta a németekkel szemben, aminek következtében a professzorok és hallgatók jelentős része elhagyta Prágát, s ez az intézmény izolációjához vezetett.

- 15 *Beneficiumok* – javadalmak
- 21 *Nominalisták, Realisták* – A Platón és Arisztotelész nézetkülönbségére visszamenő ún. *univerzália-vita* két iránya. A *realisták* szerint az általános éppúgy ténylegesen létezik, mint az egyes, sőt az általánosnak tulajdonították a legmagasabb rendű létezését. A *nominalisták* szerint csak az egyes dolgok valóságosak, az általános fogalmak csupán értelmünkben létező nevek. Lásd még feljebb *A cselekmény történeti háttére* c. fejezetet.
- 30 *Cerimóniákra* – ceremóniák, szertartások
- 37 *Viclef János* – John Wycliffe. Lásd *A cselekmény történeti háttére* c. fejezetet.
- 52 Sylvester pápa – I. (Szent) Szilveszter (314–335)
- 52–53 *Constantinus Tsászár* – római császár (306–337). A keresztények számára szabad vallásgyakorlást biztosított, majd a kereszténységet uralkodó vallássá tette a római birodalomban.
- 62 *Ventzel* – IV. Károly fia, IV. Vencel néven cseh király (1378–1419), 1378-tól 1400-ig német-római császár.
- 64 *De realibus universalibus* – John Wycliffe műve (1368; A valóságosan létező általános fogalmakról)
- 79 *akkor gyűlt össze Pizában egy Concilium* – A pisai egyetemes zsinatot 1409-ben hívták össze az egyházszakadás megszüntetése érdekében, amelyet azonban nem sikerült megoldani. A pisai határozatokat később semmisnek nyilvánították.
- 83–84 *Érsek Sbinko* – Zbyněk Zajíc, akinek korábban Husz tanácsadója volt, 1403-ban lett Prága érseke. Kezdetben rokonszenvezett a reformerekkel, de érsekké választását követően fokozatosan ellenük fordult.
- 85 *schismatikus* – szakadár, eretnek
- 118 *Pápákhoz* – A pápasággal kapcsolatos bonyodalmakról lásd *A cselekmény történeti háttére* c. fejezetet
- 123 *Neapolitanus Király László* – László nápolyi (neapolitanus) király (1386–1414). III. Károly nápolyi (II. Károlyként magyar) király fia, Zsigmond ellenében a magyar trónt is igyekezett megszerezni.
- 143 *Sigmond Tsászár* – Luxemburgi Zsigmond (1368–1437) IV. Károly fia, Vencel fivére, Habsburg Albert apósa. 1387-től magyar, ezzel párhuzamosan 1410-től cseh király, 1433-tól német-római császár (1433–1437). Első felesége Nagy Lajos király leánya, Mária, második felesége Cillei Hermann leánya, Borbála. Uralkodásának első két évtizedében hatalma megszilárdításáért küzdött a bárókkal szemben (akik egy időben fogságba is vetették), ennek a harcnak jelképesen a leghűségesebb híveit tömörítő Sárkányrend megalapítása vetett véget. Mivel a török terjeszkedés 1396-ban elérte az ország déli határát, Zsigmond felvette a küzdelmet, de a nikápolyi vereség (1396) után úgy döntött, hogy védekező stratégiát követő ütköző államok beiktatásával és a végvári vonal kiépítésével, valamint a hadszervezet reformjával. Ellenőrzése alá vonta az egyházat (placetum

regium), és elismertette a magyar király főkegyúri jogát. Német királyként és német-római császárként nagyhatalmi politikát folytatott. Hét nyelven beszélő politikusként európai horizonton gondolkodott. Megszüntette a nyugati egyházszakadást (1417). A konstanzi zsinaton kiváló diplomáciai érzékkel irányította a folyamatokat, amelyek azonban Husz János megégetéséhez vezettek, korábbi ígérete ellenére. A husziták elleni háború vezetőjeként katonai vereségeket szenvedett, de ügyes diplomáciával kiegyezett a mérsékelt kelyhesekkel, majd a lipanyi csatában (1434) legyőzte a radikális táborítákat, és bevonult Prágába. Pártfogolta a tudományokat és művészeteket. Uralkodása idején Buda, ahol egyetemet is alapított, európai jelentőségű reprezentációs alkalmak színhelyévé vált. Olasz humanisták érkeztek udvarába, köztük Pier Paolo Vergerio. Császárként is kifejezte Magyarországhoz tartozását (HORVÁTH 1937, HÓMAN 2002, HORVÁTH 1935).

- 148 *Kardinális* – érsek, főpap
 153 *Principium* – princípium, alapelv
 161 *Értz Eretnek* – érceretnek, főeretnek (előtagja a német *Erz*: fő)
 177 *Prokurátor* – megbízott, helyettes, ügyvivő
 206 *apostrophe* – megszólítás
 210 *baváriai* – bajor
 228 *ártikulus* – cikkely, itt: vádpont
 243 *Nicenum Symbolum* – A *Symbolum* szó jelentése itt: Hitvallás, a keresztény hitigazságok összefoglalása. A legrégebb az Apostoli Hitvallás (Hiszekegy), ezt a hagyomány szerint maguk az apostolok állították össze. A Nicaeai Hitvallást a nicaeai zsinat Arius ellen hozott határozatainak összefoglalása. Itt erről van szó.
 252 *Rhénus* – Rajna (lat.)
 252 *Executio* – végrehajtás, kivégzés
 259 *Hyeronimus Pragensis* – Prágai Jeromos. Lásd *A cselekmény történeti háttere* c. fejezetet.
 294 *Poggius* – Poggius Florentinus: Gian Francesco Bracciolini (1380–1459) firenzei kancellár, humanista latin írói neve. Schulz és nyomában Katona „az eltévelyedés és vakság” bűnös áldozatának tekinti Huszt és Jeromost, de szövegük, s benne a Poggius-idézet, mégis kifejezi „az emberiségnek e két remeke” iránti tiszteletet. (CSAPODI 1965)
 310 *Schulz* – Leopold Friedrich SCHULZ, *Interessante Erzählungen und Anekdoten aus der Geschichte des Oesterreichischen Kaiserstaates*, Wien, 1808. Lásd a *Forráskritika* c. fejezetet.
 312 *Balbinus* – Bohuslaus BALBINUS, *Epitome Historica Rerum Bohemicarum...* Pragae, MDCLXXVII. Lásd a *Forráskritika* c. fejezetet.
 320 *Personálé* – névsor, a szereplők listája

- ZC címlapján *Pártütések* – A pártütés: a törvényes hatalom vagy annak képviselője elleni lázadás (BBSz 255). A szerző e szóval nézőpontját, a tárgyul választott történelmi események hőiséhez való viszonyát jelzi.
- 363 *a Prágai Komát* – a prágai hóhért
- 389 *bőffenteni* – itt: kimondani, kijelenteni, megvallani (nép.) A Hajdúk nyelvi világának jellemzése.
- 394 *Hroszka és Givóri* – A Vencel által kivégeztetett két huszita. Ez az eset a király lelkifurdalásainak egyik oka.
- 408 *orrot kapok* – megdorgálnak (MSzK, 522.)
- 427 *mondjad, hogy mindjárt fog menni* – ti. a szenátor
- 444–445 *úgy vagyon a lárva homlokára írva* – Az álarc azt mutatja, mintha hazafiságból cselekednék. Az álarc (maszk, álöltözet) a dráma egyik főmotívuma, amely a mű filozófiai szemléletével, az emberismeret talányosságával függ össze, azzal, hogy a dráma világában a viselkedés sokszor eltakarja a jellemet, leplezi a valódi szándékokat.
- 445–446 *nékem olyannak kell lenni, mint az Idő Istenének* – A rómaiak Janust, az idő istenét két egymással ellenkező irányba tekintő arccal ábrázolták. Ziska arra utal, hogy neki óvatosságból és megfontolásból kétszínűnek kell lennie, látszólag nyílnak, őszintének, valójában ravasznak és számítóknak.
- 447 *ez az a szó mellyet tsupán tsak az egy Teremtő nem esmér* – Ziska arra utal, hogy a Teremtő nem kérdez, mert mindent tud, mindent előre lát, az ő kérdésére is ismeri a választ.
- 478 *Diogenes lámpássa* – Diogenész görög filozófus, a cinikus iskola képviselője. Elvetette a társadalmi konvenciókat, megvetette a rangot és a vagyont. Az erkölcsöt tekintette a legfőbb jónak. Mezítláb járt, s egy hordóban lakott. Egyszer fényes nappal lámpással a kezében róttá Athén utcáit, mondván: „Embert keresek.” Ziska szerint nehéz találni megbízható embert.
- 571–572 *az Istennek öröktől valóságát akarja ki puhatolni* – megoldhatatlan feladatra vállalkozik. A szófordulat beleillik a dráma szövegét, az ábrázolt kor szemléletmódját jellemző módon áthálózó vallásos, hittudományi képzetkörbe.
- 620 *Mit is piritánánk a Napon a fogunkat, mint a Bolondok.* – Miért is tátnánk a szánkat, bolondság lenne, ha késlekednénk.
- 660–661 *Ziskából egy új Phoenix pezsdiül ki* – Phoenix, Főnix az egyiptomi Napisten kultuszában szerepet játszó madár, amely ötszáz évenként elégeti magát, majd hamvaiból újjáéled. Ziska saját magatartásának fordulatára utal, arra, hogy eddig elrejtett valódi lényéből fakadóan új, igazibb, őszintébb szerepben mutatkozik majd meg. A mondat a főhős identitás-problémájával függ össze.
- 715 *Katona jegyzetének fordítása:* Vencelnek a császárságból való letételének sok és súlyos okát János, mainzi érsek körlevélben kihirdette: nem működött

- közre abban, hogy a szakadás az egyházban megszűnjék, Lombardiára vonatkozó jogait veszni hagyta, az igazságot pedig áruba bocsátotta, a rablóknak még szabadabb gyepelőt engedett, a papok és tisztas egyénnel szemben kegyetlenkedett, az intelmet semmibe vette, stb. Csehország története, 702. lap. (KATONA latin nyelvű jegyzeteinek magyar fordítását Solt Andor kiadása szerint adjuk. (KATONA 1959, I, 235–242. i. h. 235.)
- 717 *Katona jegyzetének fordítása*: Midőn 1399. augusztus 20-án Venceltől elvették a császári hatalmat, a választófejedelmek braunschweigi Frigyst, ennek halála után Rupertet, Bajorország fejedelmét választották meg. Azután 1410-ben Morvaország örgrófját, Jodokot, és ennek öt hónap múlva bekövetkezett halála után Zsigmondot, Vencel fivérét, Magyarország akkori királyát választották meg. (KATONA 1959, I, 236.)
- 722 *Katona jegyzetének fordítása*: Semmiképpen sem lehet, hogy azt, aki hosszú ideje van hatalmon, az alattvalók meg ne unják. Isten ugyanis az életben semmit sem tett állandóvá, innét van az, hogy láthatóan minden földi dolog változásnak van alávetve. Gregoras 9. könyv, Pázmány Péter, egykori esztergomi érsek ilyen című művében: Kalauz. (KATONA 1959, 236.) Katona Pázmány-idézetének értelmezése: BÍRÓ 2012, 280–284.) Niképhorosz Grégorasz (Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Nikifórosz Grigorász, latinul: Nicephorus Gregoras; kb. 1292–kb.1360), bizánci történétíró, a bizánci birodalom 1204–1359 közötti történetét 38 könyvben írta meg.)
- 795 *Uriel gyilkosának* – Katona dramaturgiai tudatosságára vall, hogy a bibliai kifejezés magyarázatát, hogy ti Dávidról van szó, nem a dialógusokba szövi, hanem az olvasónak szóló lapalji jegyzetben adja meg, ugyanis a szereplők magyarázat nélkül is tudják, hogy kiről van szó. *Uriel* az Ószövetség egyik arkangyala (Hénoch 9,1; 20,2; 4Ezd 4,1.); e név lapsus lehet, Katona nyilván Urija gyilkosára, azaz – mint jegyzetében megadja –, Dávidra gondolt. Solt Andor kiadásában *Uriás*ra emendálta (KATONA 1959, I. 113.). Urija, Uriás: harcos Dávid király seregében, akinek feleségére Betsebára szemet vetett Dávid, s akit a biztos halál érdekében egy titkos levéllel a sereg első sorába állíttattott, s aki ezután elesett. E bűnt az Úr Betseba Dávidtól fogant gyermekének halálával büntette (2Sám 11,1–12,24).
- 802–803 *Praedicatumom a tehetetlen Ziska* – A főhős a róla korábban kialakult közvélekedésre utal. Ennek említése ember és szerep, a valódi én és a róla kialakult vélekedés ellentétével függ össze, ami kielezi Ziska identitásválságának gyötrő kérdését. Tágabb értelemben a jelfogalom átalakulásáról van szó. Shakespeare-nél például a királyok jellemüknek megfelelően viselkednek. Személyiségük és viselkedésük analóg jellegű volt. Jago viszont kitűzi ugyan a hűség jelét („jelét csupán”), valójában azonban Otelló tönkretételén munkálkodik. Hű zászlótartót reprezentál, de ez álságos szerep. Ziska is reprezentációs kényszere jegyében viselkedett, de majd – meggyőződése szerint – megmutatja igazi lényét. (Erről a problémáról lásd: FOUCAULT 2000, 63–98.) A téma összefügg az udvari ember krízisével.

(Erről: CASTIGLIONE 2008; NAGY 2011a. A probléma korabeli értelmezéséről: NAGY 2011b.) Katona egyik fő forrása, Balbinus szerint Vencel azért merete Ziskát régebben a nemzeti sérelmek megtorlására biztatni, mert tudta, hogy a vagyontalan lovag nem szerezhet ehhez elegendő hatalmat. Katona az *inops* (vagyontalan, szűkölködő) szót „tehetetlen”-nek fordítja, úgy értve, hogy ahhoz, tehát a sérelmek elleni fellépéshez nincs elegendő tehetsége, s ezt Ziska állandó jelzőjének vette (KATONA 1953, 357).

- 801 *Katona jegyzetének fordítása*: Jó ember, sem én, sem te ezt a jogtalanságot megbosszulni nem tudjuk, de ha mégis mód nyílik rá, nosza, légy okos! Bosszud meg cseheidet! Csehország története, 4. könyv, 6. fejezet, 424. lap (KATONA 1959, I, 236.).
- 823 *Én nem vagyok alattomos Gyilkos* – Az „alattomos Gyilkos” kifejezés súlyos erkölcsi bélyeg, ezt látjuk a *Bánk bán* ötödik felvonásában, ahol Solom mester szájából hangzik el, aki függő beszédben idézi, mint a haladkló Petur kifejezését a királyné gyilkosára. A kifejezésnek – az egyéni, törvénytelen zsarnokölő negatív minősítésének – ott végzetes következményei vannak. Ziska kardjának elvetésével nyomatékosítja, hogy ő nem az. Hasonló módon tagadja majd a vele kapcsolatosan Solom által használt jelzős szerkezetet Petur a *Bánk bán* negyedik felvonása végén („Hazudsz, hazudsz, istentelen Gyerek! / soha sem alattomos a’ Magyar.” Petur egy közösség nevében utasítja vissza e minősítést, de rá, nemesi büszkeségére jellemzően nem a főnevet, hanem a jelzőt tagadja, ami vele kapcsolatosan tragikus félreértés okozója lesz, mert őt vélik Gertrudis gyilkosának.)
- 845 *az Alattvalóinak lelki esmérteken akar tirannuskodni* – Ez a gondolat hármas érvényű: hitelesen hangzik Ziska szájából, megfelel a jelenet logikájának, és a felvilágosodás szellemiségét tükrözi. Az uralkodó ne szóljon bele alattvalóinak lelkiismereti ügyeibe. A gondolat háttérben a tolerancia eszméje áll, amelynek Katona már az *Aubigny Clementia* című drámájában is hangot adott. Ott a két fanatikus hős állt szemben egymással (egyik, a címszereplő, a király iránti hűség, a másik, a katolikus Chatre a hugenotta Henrik elleni lázadás fanatikusa volt). Kettejük között, a dramaturgiai rendszer centrumában lépett fel Sericour, a vallási türelem képviselője, aki a dráma harmadik felvonásának ötödik jelenetében foglalja össze ezzel kapcsolatos nézeteit. „Hidd el nékem Chatre, az embereknek véleménye, mellyet Isteni Tiszteletnek nevezünk, nem egyebb egy Bál Háznál, a’ hol is Török, ’Sidó, Indus, Görög, és Romai Maskarák fordulnak elő, senki sem láthattya hogy mellyik lárva rejtheti el a’ nagyobb Szépséget. A’ külső festéket tekintvén, egyiknek ez, másiknak amaz tettzik, már most kardot vonnyunk é mi egy igaz Szívű ember ellen, mivel beléje az öröktől való, ezt és nem amazt a’ vágyakodást alkotta, mellyet mi mindnyájok között elsőnek találunk? Miért akarsz te másokat erővel is a’ te Izlésedre kényszeríteni, a’ mellytől mások undorodnak?” (KATONA 2020, 324.).

E szövegpárhuzam az egyik legfontosabb konkordancia a két drámaszöveg között.

- 850–851 *Elég félelmet gerjesztettem* – Ziska diadalmaskodott a szópárbajban, elérte célját. (Habár a továbbiakra nézve nem számolt Ventzel ingatag jellemével.) Kettős játékot űzött: egyfelől a palota előtt gyülekező huszitákat mozgósította, közben Huszinetzet is kézben tartotta, másfelől a királyt készítette elő a velük való találkozásra. A jelenetet záró mondat a jelenet értelmezése szempontjából felesleges, dramaturgiai jelzése azonban nem mellékes: olyan középpontos elrendezésű dráma szerkezeti rendjének felépülését jelenti be, amelynek centrumában egy önérdekeit képviselő, céljai érdekében a többi szereplőt mozgató aktív, a színlelés eszközeit is alkalmazó, cselszövő hős áll (NAGY 2009, 117–126.). A drámai alaphelyzet, a szituáció (BÉCSY 1974, 33–49.) létrejött, manifesztálódására a következő jelenetben kerül sor.
- 864 *elfenült sebeiket kötözgetni* – elmérgedt, elüszkösödött sebeiket későn, hiába kötözgetni. Lásd: beleesett a fene: pusztulóban van. (ÚMTsz 2, 412.) Vencel arra gondol, hogy a husziták sérelmeit már nem lehet békésen orvosolni.
- 894 *Saul is sokszor meg siratta a vétkeit* – Vencel a Királyok (Sámuel) 1. könyvére céloz. Azokra a cselekedetekre, amelyeket Saul Dávid ellen elkövetett. Saul azonban mégsem változott meg, s végül elvesztette a hatalmát. Vencel is ettől tart.
- 933 *Debbora* – Debóra bibliai prófétanő, hőslelkű asszony, akinek nagy szerepe volt a kánáneusok legyőzésében (Bírák könyve 4–5). (Ld. Katona jegyzetét!) A Debórával való azonosítás Sófia elszántságát fejezi ki.
- 957 *Katona jegyzetének fordítása*: Bacchus, akit a részek kurjongatása miatt I-áchus-nak neveznek. (KATONA 1959, I. 237.)
- 959 *ne tán Bellerophon sorsára jussak* – Bellerophón (Bellerophontész) mitológiai hős, aki a szárnyas paripa, a Pegazus (Pégaszosz) hátán ülve elrepült, és Iobatész király parancsára megölte Kimérát (Khimaira), de amikor később elbizakodottságában az olimposzi istenekkel kívánt volna egyenrangúvá lenni, Zeus veszetséget küldött a szárnyas paripára, ez levette Bellerophónt, aki a zuhanástól megtévelyodott, majd meghalt. Bellerophón története felfogható Ziska sorsának mitológiai párhuzamaként: ő is sérelmet szenvedett, miként Bellerophón, akit megrágmaztak, ő is nagy feladatot vállalt, diadalmaskodott, tisztelet övezte, szinte emberfeletti hatalmat tulajdonítottak neki, végül azonban betegen, állapotát titkolva, kiszolgáltatottan várta a halált.
- 967 *országokat szabaditanánk meg Rablántzaiból a Kantsók mellett* – amikor a dúsan terített asztalnál politizálnak, azaz tettek helyett szavakkal.
- 969 *egy új Kinézéssé válik* – Kinézés: kilátás, elképzelés, szándék, remény. A Kinézés szó a *Bánk bán*ban is megtalálható: „Dicső Kinézésim!” –

- mondja az aggódó Gertrudis az udvarból távozni szándékozó Izidórának, a negyedik felvonás 75. sorában.
- 970 *Camaleon* – kaméleon: színét gyakran változtató gyíkfajta; átvitt értelemben: elvtelenül alkalmazkodó ember, köpönyegforgató.
- 998 *bé pamatolva* – itt: beöltözve, beburkolózva
- 1027 *Misztetzkynek meg engedett a Király* – megbocsátott neki
- 1031 *processio* – körmenet
- 1032 *özve kerengeljük* – kerengel vagy keringél: maga körül, körben forog, kering (ÚMTsz 3, 234.), *özve kerengeljük*: körben bejárjuk.
- 1038–1039 (*az iszonyodás és vágyakozás közt tusakodván*) – Ellentétes lelkiállapot, Katona más hőseire is jellemző: Biberách (*Bánk bán* I. 13.), De la Chatre (*Aubigny Clementia* III. 6.)
- 1041 *Spektáculum* – lárma, zenebona, látványosság
- 1041–1042 *karavánkodnak* – vonulnak, csődülnek; táj. karaván: szedett-vedett, gyűlevész csoport (ÚMTsz 3, 105.)
- 1042 *mint egykor ama vitéz Angyalkák* – Kralowetz a lázadó angyalok pokolra taszítását ábrázoló festményre gondol.
- 1051 *rossz bűzőket* – Ez a szöveghely Katona félreértésének eredménye: a „Gerüchte” (hírek) szót összetévesztette a „Geruch” (tsz. Gerüche) szóval, amelynek jelentése: szag, bűz. Igaz, a bűz szóval kapcsolatos szólások gyakran rossz híre utalnak: pl. érzik a bűze: híre jár valaki hitványságának, bűzbe kever valakit: rossz hírér kelti. (O. NAGY 1966, 110.)
- 1067 *Cincinnatus* – Lucius Quintus Cincinnatus római államférfi (Kr. e. 5. sz.), akit az ellenség által szorongatott honfitársai falusi magányából, ekéje mellől hívták meg diktátornak, s ő győzelmével megmentette Rómát. A római vitézség és tisztességes szerénység jelképe.
- 1071 *annyt sem értek, mint a Mufti' Alkoránjából* – Kralowetz semmit sem ért az elhangzottakból. A mufti arab szó: muszlim pap, törvénytudó. Az Alkorán: a Korán. De a szöveghely jelentésébe az is belejátszik, hogy a mufti melléknév tájszóként együgyűt jelent. (ÚMTsz 3, 1321.) Ily módon Kralowetzre vonatkozik.
- 1073 *más oldalra a Palásttal* – változtassunk a magatartásunkon, fordítsunk köpönyeget. Lásd „Más oldalra a' palásttal Biberách” (I. 7.) (KATONA 1992, 409–410. sor.) A szólás az *Aubigny Clementiában* is előfordul: „arra fordítom a' köpönyeget a'honnan a' szél fúj” (IV. 4.)
- 1089 *Püfögés* – püfög: szaggatottan, visszafojtva sír (MTSz 1806.). De itt a püfögés inkább: morgolódás, az elégedetlenségnek nem nyilvános beszédben történő kifejeződése.
- 1097 *el nem sül* – nem valósul meg, nem sikerül. Lásd: *Bánk bán* II. 1. Bánk és Petur egyaránt használja ezt a kifejezést jelenetük elején (KATONA 1992, 755–756. sor.).
- 1116 *magamat fel maskerázván* – maskerázik, maskurázik: álöltözetben, álarcban, jelmezbe öltözve jelenik meg. (ÚMTsz 3, 1015–1016.) Lásd a maszk,

- maszka szóalak (jelmez, álarc) képzéses változatait. Maskara (maskura): álöltözet, jelmez; maszkíroz (maszkéroz): alakját, formáját elváltoztatja.
- 1122 *Jaghello* – II. (Jaghelló) Ulászló (1386–1434) lengyel király, sokat harcolt a német lovagrend ellen, 1410-ben Tannenbergnél le is győzte őket.
- 1159 *Ő él és meg holt!* – Jaroszláv ebben a formában közli – a korabeli színházi diskurzusban jól érthető módon – hogy hűguk szexuális erőszak áldozatává vált. Ez a motívum, amely majd a *Bánk bán* második kidolgozásában fog kibomlani, gyakran felbukkant a korabeli drámairodalomban, kivált a lovagdrámai játéktípusban (BRAHM 1880), de más típusokban szintén előfordul. Szerepel a Katona által jól ismert Schiller-drámában, a *Fiescóban* is (BAYER 1912). Ott is ellentétező nyelvi formulával hozzák Bourgoignino tudomására: „Ártatlan és becstelen!” (a német eredetiben: rein, illetve engelrein, azaz ’angyali tisztaságú’ és entehrt, tehát ’megesett’). Schillernél a *Ziskához* hasonlóan összefonódik a megbecstelenített Bertával kapcsolatos történet a városállam, Genova sorsával, s az apa, Verrina szintén úgy ítéli meg, hogy leánya meghalt: gyászfátyolt borít az arcára, s napfény addig nem érheti, amíg bosszút nem állnak érte az erőszakot elkövető megölése által. Mályuszné szerint Katona készült *Fiescót* játszani, betanulta a szerepét, s az előadás éppen Katona társulattól való távozása miatt maradt el. (MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR 1970) Ezt a hipotézist adatok nem támasztják alá, de a Schiller hatás e nélkül a hatáscatorna nélkül is bizonyosnak tekinthető írott források, irodalmi olvasmányok közvetítésével. A nők elleni erőszak témája Katona drámáinak egyik fő motívuma. Végigvonul korai drámáinak szövegén, fokozatosan kibővülve, szemantikai aurájában gazdagodva, dramaturgiai hatásában erősödve. Előbb nőrablásként konkretizálódik. A *Borzasztó Toronyban* (1812-ben keletkezett, de tudomásunk szerint csak 1814-ben mutatták be) három nő is (Matild, Vülfinda, Elzbet) rablás áldozatává válik. A *Monostori Veron’kában* (valószínűleg ez is 1812-ben keletkezett) a motívum kibővül, a nőrabló csábítóként is fellép. Ugyanezt tapasztaljuk A *Lutza Széke* című színműben is (1812-ben keletkezett, sűgópéldányainak tanúsága szerint többször játszották), ahol az Orvos fogságban tartja, és szerelmi vágyaival ostromolja Rozinát. Az említett nők sértetlenül kerülnek ki szorult helyzetükből; a sorban a kivétel a *Monostori Veron’ka*, ahol Katalint sikerrel elcsábítják: ágyccsel. Ziska hűga hasonlóképp szexuális erőszak áldozatává válik. A motívum ezzel ismét kibővült. Dramaturgiai pozíciója szintén megváltozott: az esetről csak Jaroszláv elbeszéléséből szerűnk tudomás, tehát nem része a megjelenített cselekménynek. A meggyalázott nő később láthatóvá válik a szűnpadon, de nincs szövege, néma szereplő. Az erőszak e drámában hatásában rendkűvűli. A meggyalázott hűggal történetek további értelmezésére a második részt záró felvonásában kerül sor. (Ld. a második rész jegyzeteit!)

- 1167 *Tsak egy – (a fülébe súgja)* – Ziska húgát egy pap erőszakolta meg. Katona nem mondhatja ki hangosan a nevét, nem utalhat az erőszaktevő papi mivoltára. Ennek valószínű oka a cenzúra, de a szerző a szükségből dramaturgiai erényt formál: fokozza a jelenet feszültségét, növeli a befogadó kíváncsiságát. Ám a szerzőnek a sűgáshoz fűzött jegyzete megjelöli azt a forráshelyet (BALBINUS 1677), ahol tájékozódni lehet a dologról, amivel az eset nyomatékot kap, sőt kiegészítő információt is kapunk. Itt elválnak a szűnpadon megjelenített és az olvasott szűveg, a befogadó nézői szerepét kiegészíti az olvasónak szánt információ. Űgy is mondhatjuk: Katona mégis kimondja, amit a szűnpadon nem mondhat ki.
- 1169 *nem tsak Belzebub hullott alá a 40 napos ördögi esőben* – Belzebub eredetileg sémi istenség (Baal-Zebub). Később az Űjszűvetségben a rossz szellemek fejedelme. A Sátánt és a lázadó angyalokat Isten letaszította a Mennyből, s aláhullottak a Pokolba. A motívum ismétlődik: lásd az 1042. sorhoz fűzött magyarázatot.
- 1167–1168 *homlokba űti magát, és fogait tsikorittya* – Az instrukció John R. Searle szerint az olvasó benső látását segíti, tehát a befogadó számára vizualizál, míg a szűnpadra állítás szempontjából, a rendező számára instrual (SEARLE 1975, 2, 325–329.) Ebből a szempontból ennek a szerzői utasításnak összetett természete van. Első része valóban kettős célzatú, a dialógusban látens utasításként ez meg is ismétlődik, míg a második része – lévén a fogcsikorgatás csak közeli perspektívában érzékelhető, a tágabb nézőtér számára kevésbé – mindkét irányban, tehát az olvasó és a szűnházi előadás felé is, inkább a lelkiállapot jelzése, a hős rendkívűli feldűltségának hangsúlyozása, semmint az arcizmok mozgatásával kiváltott effektus.
- 1173–1174 *jókor enyelegettél Filisteus, midőn Sámsonnak már a kezei között volt az oszlop* – A hatalmas erejéről híres Sámson különösen nehéz időkben bíraskodott Izraelben, kemény harcokat vívott a filiszteusokkal, akik végűl Dálila (Delila) segítségével, akit megszeretett, fogságba ejtették a hajfűrtjei levágásával erőtlenné tett Sámsonat. Az erejét visszanyerő hős azonban az oszlopok elrántásával a diadalukat ünneplő filiszteusokra döntötte a palotát, önmagával együtt sokat megölve közülük. A bibliai eseményre történő utalás (*Bírák könyve* 16) több szempontból is jelentéshordozó a drámaszűveg kontextusában: az esemény hatására a tétovázó Ziska is visszanyeri tetterejét, s ahogy Sámson haragja sem egy személyre, hanem egy egész közösségre irányul, úgy Ziska haragja sem csupán hűga meggyalázójára összpontosul, hanem egy egész országot vesz célba. Ziska ezeket a szavakat Huszinetzhez intézi, mert úgy érzi, ennek gűnyos beszéde tette sarkallja őt.
- 1176 *átok ő általa egész Cseh országra* – A főhős haragjának egész Csehországra való kiterjesztése lélektani szempontból problematikus. „Ziska féktelen haragja – meglepetésűnkre – nem a tettesre összpontosul: ő előbb az elkövetővel együtt a *világot* – Csehországot – kezdi gűylölni [...], hogy

azután az erkölcsi merénylet elkövetője el is tűnjék átkozódásaiból. Bosszúja csak Csehországra irányul, amelyet ez a bosszú – fogadkozik – meg fog rendíteni. Ily módon tehát egy olyan bűnért, amely merőben individuális és személyhez köthető, Ziska olyan közösséget büntet, amelynek e bűnben semmiféle része nincsen, s amelynek mellesleg ő is tagja: a cseh népet.” (BÍRÓ 2002, 75.) Ehhez annyit jegyzünk meg, hogy, mint korábban mondtuk, Katona forrásaiból tudja, hogy ki gyalázta meg a főhős hűgát, mellékesen, jegyzetben közli azt is, hogy Ziska kegyetlenül megbüntette a tettest, a cselekvésnek ezen iránya tehát a teljes szövegvilágnak része, drámájában azonban szándékosan mellőzi ezt a tényt. E megoldás magyarázatára két szempontból tehetünk kísérletet. Katona tragikus világlátása felől úgy okoskodhatunk, hogy a világrend már Ziska tettei előtt meg bomlott, a felfordult világ előbb követett el ő ellene vétséget, az emberi világ instabilitása egyébként is megfelel Isten szándékának (BÍRÓ 2002, 78–79.). A főhős identitásának alakulása szempontjából pedig feltehetjük, hogy önmagát már elsősorban nem a cseh nemzet részének tekinti, hanem a huszita nép tagjának, akik a források szerint Isten népének tekintették magukat. A fentebb elhangzott mondat – „Huszsizta vagyok Felséges Uram!” – az identitásváltozás küszöbeseménye. Így tehát a főhős magatartásában nincs önellentmondás.

- 1176–1177 *Ezekiás öldöklő Angyala* – Folytatódik a bibliai asszociációk sora. Júda országának bűnei miatt Isten ítéletét pusztító angyalok hajtják végre a próféta látomása szerint (*Ezekiel könyve* 9–11.).
- 1193 *Topárcha* – földesúr
- 1201 *vakszem* – halánték
- 1209 tsintzogni – itt: ellene szólni
- 1231 *Magzat gyilkos* – Huszinetz szavai a felindultságában saját lánya ellen támadó Ziskára vonatkoznak. A kifejezés, konkrét értelemben a *Jerú'sálem' Pusztulásában* szintén előfordul, ott a szerencsétlen sorsú Máriaival, annak gyermekgyilkos tettével kapcsolatos.
- 1242–1243 *Farkas Prédikátzio a Bárányhoz* – utalás Ezópusz (Aiszóposz) meséjére.
- 1254 *Nékie is illy kegyes vonásai voltak* – Ziska a leányát nézi, és a hűgáról beszél. Szavainak e kettősség következtében általában a nővel kapcsolatos, róluk szóló jelentést is tulajdoníthatunk. A nő Katona drámai világában fenyegetett értékhozó, mert a benne megtestesülő értékeket, amelyeket a Teremtő adományozott, az ördögi elv képviselője, az erkölcsi és metafizikai rosszat képviselő csábító nem tiszteli, ezen értékeknek, s az ezeket hozó nőnek a beszennyezésére törekszik. Ha ez erőszakkal történik, vagyis a nő szándéka és beleegyezése nélkül, akkor a nő be van szennyezve ugyan, s ezt a szennyet csak a bosszú, a csábító megölése törölheti el, ám a nő nem tekinthető bűnösnek: „és még is büntelen” – mondja Ziska. Így ítélték meg, mint már utaltunk erre, Schiller *Fiesco* című drámájában Berta esetét, s a korabeli drámák kontextusában szintén ezt tapasztaljuk

hasonló helyzetben. Ez a hagyomány – a megerőszakolt nő beszennyezett, mégis büntelen – Lucretia esetéig visszavezethető Titus Liviusnál. (Katona ismerte e történetet, egy helyen hivatkozott is rá.) Ez a megítélés jut érvényre a *Bánk bán* első kidolgozásában is. A második kidolgozásban a szexuális erőszak motívuma kiegészül a porok alkalmazásával, a bájitaltoposszal, s ez átszakítja a kialakult értelmezési hagyomány szemantikai kereteit.

- 1254 *fetséllette* – fecsérelte (táj.)
- 1277 *az Isten nem fog segíteni, mivel hogy ő Isten* – A szöveg értelmezhető a rejtőzködő Isten képzeté, fogalma alapján. „A *Ziska*-drámában jelenlévő világlátás ezért tragikus – a dráma fölötti égbolt nem üres ugyan, de lakója távoli, hallgatag és rejtőzködő Isten, akinek világában az esetlegesség uralkodik, a rend itt törékeny, s nagyon is könnyen indulhatnak el végzetes következményekkel járó folyamatok. [...] Katona gondolkodásának mindenestre meghatározó eleme a rejtőzködő Isten világába vetett, elhagyott, sugallatok nélküli szabadságban élő ember” – írja Bíró Ferenc (BÍRÓ 2002, 71, 78.). E megfigyelés a szakirodalom fontos új fejleménye. A megállapítás a dramaturgia két szintjén mérlegelhető: a párbeszédekre és a kompozícióra nézve. *Ziska* e jelenetben, és más jelenetekben is (bár szólamának egészéről azért ez mégsem állítható) valóban úgy beszél, hogy szavai értelmezhetők a rejtőzködő Isten feltételezése szerint. Ám a dráma többnyelvű szöveg, több szereplő beszédalakzatából képződik nyelvi egészé, tehát a főhős világlátása, bár rendkívüli súllyal bír, mégsem terjeszthető ki az egész szövegvilágra. A leány nem e képzet szerint gondolkodik, hiszen éppen apjáért kívánna imádkozni a klastromban, remélve, hogy Isten meghallgatja őt. Kérdés, amire most még nem válaszolhatunk, hogy a kompozíció egészében a világfolyamatok esetlegessége tükröződik-e?
- 1265 *Sírsz?* – Katona drámáiban a sírás a színpadi hatás fontos eszköze, amelynek jelentése, érzelmi háttere többféle (NAGY 2011). A helyzet érdekessége, hogy itt egy férfi sír, aki nem tagadja elérzékenyülését.
- 1281 *a négy Elementumoknak* – A négy elem (föld, víz, levegő, tűz) tana a miletoszi filozófusoktól hagyományozódik.
- 1289 *én bátorságba viszlek* – biztonságba helyezlek
- 1299–1300 *Hogy repülnek ki a Szenátorok az ablakokon* – A színpalak mögött folyik a városháza ostroma. Jarosláv az ablakon kitekintve látja ezt.
- 1302 *lotyogjanak* – gomolyogjanak (a felhők), de lehet: esőzzenek
- 1304 *Már ők Ábrahámra vitsoritották a fogaikat* – meghaltak
- 1328 *A Büszke Cedrus* – Bibliai utalás: a libanoni cédrus a hagyomány szerint a legnemesebb fa. A Bírák könyvében szereplő mese (9,8–15) intertextuális játékba hozása azonban a király téves önértékelésére vall, mert az ószövetségi meséből sokkal inkább a cédrust elpusztító hiú, kevésbé értékes galagonya vonatkozhat rá. Esetleg önkritika is rejtőzhet a megnyi-

- latkozásban: jobbik énjét (ezt példázhatja a cédrus) elpusztítja jellemének rossz oldala, szeszélyes, hiú, önkényre hajló (galagonyai) természete.
- 1335 *Terehordozók* – teherhordozók. A *tereh* szó a teher régis alakváltozata. Arany János is ezt a szóalakot használja *A walesi bárdok* című versében: „Hogy nézni is tereh”.
- 1362 *nagy Valóság* – A király ezzel a kifejezéssel egy legfőbb szellemi lényre utal, aki azonban az ő számára megközelíthetetlen, mert ő nem képes imádkozni, nem is hisz az ima erejében. Valószínűsíthető, hogy a kifejezés összefügg a rejtőzködő Istennek a drámaszövegben feltételezhető képzetével (BÍRÓ 2002, 65–78.).
- 1371 *János! ha! Nepomuk!* – Nagyon fontos utalás, ezt Katonának a szövegrészhez csatolt jegyzete nyomatékosítja. Vencel első feleségének, Johannának Nepomuki Szent János volt a gyóntatója, akit a király elfogatott, megkínzottatta, majd a Károly hídról a Moldvába dobatta 1393-ban. Állítólag azért, mert János nem volt hajlandó a gyónási titkot megszegve elárulni, miről gyónt a királyné. A vértanú főpapot az egyház szentté avatta, 1729 óta Csehország védőszentje, Közép-Európában erős kultusza alakult ki. Mivel a források egy része szerint Johanna, férje magatartása miatt öngyilkos lett, így az ügyben két ember halála is Vencel lelkén szárad. Ez indokolja a király feldúlt lelkiállapotát és a vértanú emlegetését általa.
- 1375 *Ventzel sir!* – Folytatódik a sírás motívuma.
- 1378 *Skeletonra* – csontvázra
- 1457 *Katona jegyzetének fordítása*: Bár Vencel király sokáig élt, életében nem cselekedett semmi jót, vagy csak igen keveset, sem olyat, ami dicséretre vagy említésre méltó, stb. Két ízben is megmérgezték, de Isten kegyelméből és az orvosok segítségével gyorsan meggyógyult; mégis heves láza és szomjúsága miatt, melyet a mérgezés miatt állandóan érzett, mindig inni kívánt, és ivott, – néha mértékletesen pohárnyit, néha mértéktelenül a részegségig; amikor mértékletesen ivott, jó társalgó, okos és tapintatos volt, a fejedelmeket, a grófokat, a bárókat s a birodalom bíráit, amint az az uralkodói felséghez illik, méltósággal fogadta, jóságosan meghallgatta őket, és kegyesen bánt velük. Amikor azonban részegségig ivott, őrzöngésbe esett, és olyankor nem egyszer gonosszá és ártalmassá vált. Mondják, hogy egy alkalommal a szakácsát, aki az ételeket nem a szája íze szerint készítette el, karóhoz kötözve megégettette; úgyszintén egy másik alkalommal, amikor az üldözések idején valami lefejezésen gondolkodtak, hívatta a hóhért, akinek komája volt, és térden állva, bekötött szemmel megparancsolta, hogy fejezze le őt, és mert a hóhér meztelen kardjával tessék-lássék módon csak a lapjával sújtott a nyakára, fölkelt, megparancsolta, hogy térdeljen le, és őt így bekötött szemmel lenyakazta. – Midőn a falon ezt a feliratot látta: **Vencel, második Nero**, hozzáírta még ezt: **Ha eddig nem voltam, majd leszek**. (Ezt említi – Edmond lotharingiai fejedelem követe nyomán, aki a királyt jól ismerte – Johannes Pistori Nagy

- Belga Krónikájában, Csehország Története. 459. és 460. l.) (KATONA 1959, I. 238–239.)
- 1475–1476 *mindeniknek nyelvén tsak a 4 Prágai ártikulus vagyon* – Katona magyar nyelvű jegyzetében Schulz alapján ismerteti a négy nevezetes cikkelyt. (SCHULZ 1808, 156–157. Katona az oldalszámot nem jelöli meg.) A jegyzet szövegében szereplő *communio*: tágabb értelemben a miseáldozat harmadik főrésze, melyben a miséző pap az első főrészben felajánlott és a második főrészben Krisztus testvé átlényegült színeket, a kenyeret és a bort magához veszi. A két szín alatt történő miseáldozat Krisztusnak az utolsó vacsorán megvalósított ténykedését utánozza. A tágabb értelemben vett *communio* a Pater Noster elmondásától a mise befejezéséig tart. Szűkebb értelemben a *communio* az a rövid imádság, amelyet a pap az áldozás után mond. A negyedik cikkelyben szereplő kifejezés egyszerűen az áldozást jelenti. A *teljes búcsú* a már megbocsátott bűn után visszamaradó összes ideig való büntetésadósság elengedése, vagyis eltöröl annyi ideig való büntetést, amennyi búcsúnyerés útján elengedhető. A vezeklésmegváltásnak ez a módszere később elfajult, s a lelki haszon mellett az adománygyűjtés egyre nagyobb szerepet játszott benne. Ez váltotta ki a hitújításra törekvők tiltakozását.
- 1519 *szabad exercitiumot* – szabad vallásgyakorlatot; *exercitium*: (vallás)gyakorlás, átv. ért. istentisztelet. A husziták egyik fő követelése.
- 1549 *Kigázolás* – átv. ért. Nehéz helyzetből kijutás, a helyzet megoldása. A kifejezés a *Bánk bán* harmadik felvonásában kétszer is elhangzik: 1256. és 1291. sor.)
- 1556–1557 *Huszinetz azonnan öszve fogja vélle saját hajlékában a Poharakat ütni* – össze fogja vele mérni erejét, saját várában fogja megtámadni. A pohár említésével Huszinetz gúnyosan utal Vencel alkoholizmusára.
- 1614 *Baziliskussai* – A baziliskusz (basiliscus) kígyóformájú mesebeli állat, amely pillantásával ölte meg áldozatait.
- 1617 *Egyiptziusok Táborát* – A dühöngő Ziska átka pusztulással fenyegeti a király híveit. Járjanak úgy, mint a kivonuló zsidókat üldöző egyiptomi sereg, amelyre a zsidók átkelése után Isten ráengedte a Nílus vizét, az pedig elborította s elpusztította az egyiptomiakat. (2Móz. 14, 27–30.)
- 1626 *Gróf Habsburgi Rudolf* – A Habsburg-ház megalapítója (1218–1291). 1273-ban választották meg német-római császárnak. Hatalma akkor erősödött meg, amikor 1278-ban IV. (Kun) László magyar királlyal szövetségben a morvaországi Dürnkrut mellett legyőzte II. Przemysl Ottokár cseh királyt, s megszerezte magának Ausztriát.
- 1633–1634 *a Király Holt teste egy paizson hozatik* – Egy fontos szereplő holttestének színpadi jelenléte erős effektus. Ld. a ZT befejező jelenetét, és a *Bánk bán* V. felvonásában a halott Gertrudis jelenlétét a színpadon.
- 1676 *Fiad* – Ziska ezzel a szóval mintegy helyreállítja az apa-fiú viszonyt a királlyal, egyszersmind végképp kilép ebből a kapcsolatból.

- 1684 *tisztelettel térdre ereszkedik és kivont kardját szívére tévén az égre mutat* – Svammberg hármas lovagi gesztusának erős szemantikája van. Katona ezúttal is színpadi látványban gondolkodik, nem a dialógusokba, hanem a gesztusok jelbeszédébe helyezi a német lovag üzenetét: *Bízz' bennem, és az Istenben.*
- 1707–1708 *De miért plántált engem az én Kertészem Naprafordulónak* – Miért teremtettem engem Isten állhatatlannak? A Kertész főnév Isten metaforája, a plántált (ültetett, palántált) ige jelentése itt: teremtetett.
- 1711–1712 *A vak Vezérnek el kell veszni vak Népével* – Lásd Katona jegyzetét a II. felvonás 6. jelenéséhez. Misztetzky szavai Rokytzana szövegében fognak megismétlődni. Egyúttal jelzés történik a főhős állapotára, válságos helyzetére.
- 1724 *Zenebonáskodik* – A „zenebona” Katona lexikájában a felekezetek közötti harcot, pártviszályt, lázongást, háborút jelent. Az „zenebonáskodik”, aki pártoskodik, megbontja a közrendet. Az *Aubigny Clementia* teljes címében is ily értelemben szerepel. A szónak ez a régies jelentése még élt a 19. századi irodalmunkban (CzF 6, 1209–1210.).
- 1756 *eszünk, iszunk, és olvassuk Demokritust* – Demokritus (Démokritosz) (Kr. e. 460–370) görög filozófus szerint a boldogság forrása a lelki nyugalom. Derús világnézete alapján „nevető filozófusnak” nevezték, a pesszimizmának tartott Hérakleitosz ellentétének. „Heraklit és Demokrit” szembeállítását közismert szólás volt. Mulatságos konfliktust és szerepjátékot eredményez Kisfaludy Károly *Áltudósok* című vígjátékában (NAGY 2001, 224.).
- 1789 *egyedül lévő Háláadatosság* – puszta háládatosság, amely nem párosul hazafisággal.
- 1820 *meg zsebelem magamat* – pénzre, vagyonra teszek szert, jól megszedem magamat, zsákmányolni fogok. A kifejezés itt ebben az értelemben szerepel. A „megzsebel” jelentése még: valakitől pénzt, egy bizonyos összeget szerez, pénzt csal ki (ÚMTsz 3, 1203.).
- 1829 *tronfot tronfal* – A *tronf* a német eredetű *tromf* (Trumpf) kifejezés népies alakja. A szó jelentése itt: a többi színt, lapot ütő kártyalap, adu, átv. ért. döntő érv, valakinek nyomós érvére egy még nyomósabbal válaszolni.
- 1831 *egy Tzikkelyre bukkantál* – A cikkely: törvénycikk, paragrafus. Itt: egy fontos tárgyat, körülményt érintettél.
- 1838 *Suhantz* – serdülő fiú, kamasz, legényke, siheder. Itt: az Első Strázsa ironikusan illeti ezzel a szóval a nála fiatalabb, tapasztalatlanabb társát.
- 1840 *ne bugyogj olyan sokat* – ne fecsegy annyit
- 1951–1952 *hogy a kereké valakinek bé ne törje a fejét* – Jaromir a Szerencse kerekéről beszél. A kerék Fortuna hagyományos jelképe.
- 1987 *mint Lengyelek a Medvét* – Abban az időben és még sokáig cirkuszi mutatvány volt a medvetáncoltatás.

- 1991 *akarnám, hogy az apám Vinára változtatta volna a nevét* – Szójáték a nevekkel: Vina a borra utal, Voda a vízre. Voda, nevével ellentétben, a bor kedvelője.
- 2034–2035 *szoros Fenyitékü* – szigorú
- 2091 *A Veje most Júdenburg alatt vagy*on – Zsigmond császár és magyar király veje Habsburg Albert, Zsigmond neki ajándékozta a Morva örgrófság hűbéri jogait, s őt tette meg a Cseh korona örökösévé, ami a csehek számára a német hatalmi törekvések újabb jelének mutatkozott. Judenburg: város Stájerországban.
- 2137 *Hazai Herkules* – Ziska így nevezte Prokopot.
- 2182 *Lezbius Árion* – Arion görög költő és zenész (625–585). Lesbosz szigetéhez kötötte a hagyomány. A monda szerint mikor a hajósok kirabolták és a tengerbe vetették, egy delfin hátán menekült meg.
- 2214 *Tsak víz tsepp*ek – Ugyanezekkel a szavakkal tagadja le könnyeit, elérzékenyülésének jelét Endre is a *Bánk bán* ötödik felvonásának első jelenetében. A szereplők sírása, illetve az ehhez való viszonyuk Katona színpadán visszatérő motívum.
- 2280 *szoros Parantsolattya ellen* – szigorú parancsa ellen. Jaromir ezt éppen Ziskának, az apjának mondja, aki nem ismeri őt fel.
- 2342–2343 *Pestis lévén Tetemeimben* – Ziska ebben a monológiában kimondja önmagának (és a nézőnek) fájdalmas titkát: pestises. Válságos helyzete: vak, halálos beteg, fertőző betegségben szenved, amit titkolnia kell.
- 2390 *egy villogó pillangókból készült gomb Lyukra akasztott tsetsebetsétskéért* – Ziska az érdemrendeken gúnyolódik, amelyekkel az uralkodók híveiket jutalmazták.
- 2416 *Katona jegyzetében a forráshivatkozás feloldása: Epit. Hist. Rer. Boh. = Epitome Historica Rerum Bohemicarum*
- 2449 *Lételem* – Létezésem. A *Létel* főnév arra a tényre utal, azt jelenti, hogy valaki létezik, van, tehát a létezést. Vö. *Bánk bán* I. felv. 478–479. sor. Ott Veit Weberből való fordítás, mely Katonánál a korabeli német filozófia, főként Schelling ismeretét tükrözi. A *Werden* és *Selbstheit* Katonánál *levés* és *létel*.
- 2453 *Virtus* – erény. Lásd *A' Magányhoz* című verset, ahol a „Természeti Rény” jelentése: szeplőtelen virtus, makulátlan erény, tisztesség.
- 2471 *ezen kis Hézagban a Böltsö és Koporsó között* – Dube szövege egy életfilozófia summája. Az élet csupán „kis Hézag” a születés (Böltsö) és a halál (Koporsó) között. Itt a földön az életünk csak kezdet ahhoz a „Huzamos Menetel”-hez képest, ami a halál után vár ránk, s amelynek reménye biztat bennünket.
- 2581–2582 *Fuge pericula vitae!* – Kerüld az élet veszélyeit!
- 2583 *Bestelenség* – becstelenség. De a szó teljes értelmébe belejátszik a beste nyelvjárási szóalak jelentése: értéktelen, hitvány, aljas, gonosz, gaz, bitang. (ÚMTsz 1, 373, 453.)

- 2585 *szennyíti* – szennyezi, bepiszkolja. Zdenkó arra utal, hogy minden, ami túlzás, a természet ellen van.
- 2629 *Kivánjátok fel a Várat* – Követeljétek a vár feladását.
- 2633 *meg-maszlagosítottak* – elkábítottak (átv. ért. megszállottak)
- 2633 *lelki Királykának* – Ziska gúnyosan nevezi így Coribútust, valójában arnyékkirálynak tartja, hatalmát nem ismeri el.
- 2633–2634 *Fújjad trombitás!* – Ziska biztosra vett győzelmét látomásos szövegében történelmi és mitológiai összefüggésekbe helyezi, Hannibál karthágói hadvezérrel, a zsidók isteni kegytárgyával, a Frigyszekrényel, valamint a Jerikó falait ledöntő harsonákkal hozza összefüggésbe.
- 2638 *Türkötzesd* – Türtötzesd magadat. A *t* hang *k*-vá változása nem ritka nyelvjárási jelenség (CzF 6, 529, 530.).
- 2647 *ama Nagy Úrnak szöllejébe* – Isten országába. Bibliai, evangéliumi utalás: példabeszéd a szőlőművesekről (Mt 20,1–16.)
- 2650 *a Rakásfára kötözött Bűnös* – Husz János máglyahaláláról van szó. Kra-lowetz megnyilatkozása érzékelteti, hogy a kivégzett reformátor szellemalakja gyakran megjelenik a dráma szövegének hátterében.
- 2675–2676 *a te bizonyosan nem fogod nagy fonállal látni számodra* – A görög mitológia szerint Clotho (Klóthó) a párkák, Moirák, azaz az élet fonalát fonó végzetistennők egyike. Clotho tartja a guzsalyt, amelyről Lachesis sodorja az emberi élet fonalát, majd Atropos vágja azt el. Rokytzána arra céloz, hogy Ziskának már nincs sok hátra, napjai meg vannak számlálva.
- 2676 *Rábi* – Ziska életének végzetes helye. Rábi várának ostrománál – mint erre a jól tájékozott Rokytzána utal – Ziskát baleset érte, amelynek következtében teljesen megvakult. Egy fa alatt állt, amelyről egy lövedék (nyílvevő) letört egy forgácsot, s ez vágta ki még ép szemét. (ZT I. 6.) Fentebb hivatkoztunk ezzel kapcsolatosan a Schulz könyvében látható metszetre.
- 2680 *Igy állott egykor ama Kóriolán Rómának Kapui előtt* – Kóriolán, Coriolanus legyőzte a hazájára támadó volszk (volscus) sereget, majd sértődötten hazája ellen fordult, és Róma ellen vonult. Anyja és felesége könyörgésére állt el az ostromtól, mire a volszok megölték. (Lásd: Shakespeare: *Coriolanus*.) A Ziska–Coriolanus párhuzamot több rokon motívum támasztja alá: Ziska sértődötten Prága ellen vonul, itt Rokytzána lép közbe a város érdekében.
- 2705 *töröld ki Itéleted' Nagy Könyvéből* – Ez az egyik legfontosabb szövegpárhuzam a *Ziska* és a *Bánk bán* között. „az Angyal, melly jegyezte / botlásaimnak számát, illy következt / húzó legelső lépésemkor el- / rémült dicső helyén, és fére fordúlt / könnyes tekintettel törölte-ki / nevemet az Élet' könyvéből.” (2621–2626. sor.) Különbség, hogy ott Bánk mondja önmagáról, itt pedig Rokytzána Ziskáról.
- 2725 *ugy fogsz te is egykor Naumburnál állani!* – Ez is fontos szövegpárhuzam: Rokytzána arról a történetről beszél, amelyet Kotzebue dolgozott fel *Die*

- Hussiten vor Naumburg* című drámájában. Katona lapalji jegyzetben hivatkozik erre a párhuzamra. (Lásd: *Forráskritika*)
- 2768 *mint a Nyúl' fekvést* – Szólásokban a „nyúlfekvés” általában lábra vonatkozik. Pl. Akkora lába van, mint egy nyúlfekvés: nagyon nagy lába van (O. NAGY 1966, 511.). Itt a szöveg jelentése: lábnyom, illetve általában: nyom, nyoma valaminek. Kralowetz mondata arra is utal, hogy az a titokzatos, „Palástba burkózott Emberke” egy nyúl gyorsaságával távozott.
- 2774 *füstölgeti a szobát* – Halott van a házban, a füstölésnek ezzel kapcsolatos egészségügyi oka van. De összefügghet a főhős súlyos fertőző betegségével is. Abban az időben a füstölést többek között a fertőzés megelőzésére használták.
- 2779 *Bátorságban* – biztonságban
- 2804 *Ne dörögj Mennyei Biró* – Átv. ért. Ne haragudj, ne tiltakozz Úristen. Konkrétan: Ziska hallucinál.
- 2807 *az utolsó Válét* – Vale: búcsú, istenhozzád. Itt a búcsúpohárra vonatkozik. Voda álmának felidézése előrejelzés.
- 2833 *Hallottalak egyszer magadban beszélni* – utalás Ziska monológjára (II. 5.)
- 2908 *Teremtett állat* – A korszak irodalmában (pl. Bessenyei: *A filozófus*) élőlény, teremtmény. Jelentése nem pejoratív.
- 2926 *Kárpit?* – Fontos szcenikai tényező. A fal valójában kárpit, tehát bársonyból, brokátból készült díszes függöny. Fontos hatáselemként a díszletalem átalakulása történik. Falnak látszott (ha a függöny önsúlya ennek a látzatnak az eléréséhez nem elegendő, rögzítéssel lehet megoldani), most pedig Ziska kezének érintésére felenged. Persze, ez csupán a képzelet játéka, mert a drámát a reformkorban nem játszották. Mindenesetre Katona, a gyakorlott színházi ember, technikailag alaposan átgondolta a díszlet metamorfózisának folyamatát.
- 2926–2927 *A Kárpit hirtelen fel vonattatik, és egy nagy Palotára nyit kilátást* – Középfüggöny alkalmazásával s annak felvonásával a prágai szobácska zárt teréből tágasabb térbe jutunk, mintegy fókuszváltás történik. (A szerzőnél gyakori dramaturgiai megoldás.)
- 2926–2927 *kőbálvány módon* – a szereplő a sokkhatásra mozdulatlanul áll. Mint Bánk az V. felvonásban oszlop módra áll), mikor orozva gyilkolónak nevezik.
- 2926–2927 *Gyászló* – A „gyászoló” melléknévi igenévnek ez a hangkivetéses *gyászló* alakja, valamint a „gyászolok” *gyászlok* formája nyelvjárási jelenség, de régi szövegekben is előfordul. Balassinál is megtaláljuk, így *Darvaknak szól* (*Mindennap jó reggel*) című versében: „Ruhámban sötét színt, szívemben szörnyű kínt viselek és úgy gyászlok.”
- 2970–2971 *egy gondolatlan Történet' kezei által köttetett Szeretet* – egy véletlen esemény folytán keletkezett szerelem
- 3042–3043 *Katona jegyzete latin szövegrészeinek fordítása: 1424. évben Gallusz ünnepe* (okt. 16.) előtt csütörtökön életét bevégezvén a kehelyről elnevezett

Ziska János, az Isten nevéért és nevében dolgozók államának igazgatója, e templomban van eltemetve. György, anyai nagybátyja. – Midőn [Ferdinánd] prágai útjából jött, Csaszlauban szándékozott tölteni az éjszakát, s megparancsolta, nyissák ki a templomot, hogy imádkozhassék; a sírra felfüggesztve egy hatalmas botot látott, s tudakozódott, és midőn megtudta, hogy a sír Ziskáé, állítólag felkiáltott: „Pfuj, pfuj, vadállat, aki még holtan, száz év múlva is rémítgeti az élőket!” Tüstént kijött a templomból, nem is akart Csaszlauban éjszakázni, hanem egy mérföldnyire továbbment. Csehország története, 464. lap.

- 3042–3043 *Epit. Hist. Rer. Boh.* – ld. 2416. Sorhoz fűzött magyarázatot.
- 3049 *ama nevezetes sok fejü kigyón* – Herkules (Héraklész) egyik hőstettére vonatkozik, a lernai hidra legyőzésére, ami csak akkor vált lehetségessé, amikor egy csapásra levágta mind a hét fejét.
- 3057 *ezen Medúzák* – A Medúza ijesztő ábrázatú mitológiai szörny.
- 3060 *orphaniták* – azaz árvák. A Ziskához hű, harcát folytató táboritákat nevezték így.
- 3062 *Orebiták* – huszita (táborita) irányzat.
- 3062 *Szakadékok* – felekezetek, irányzatok, pártok. Itt: a táboriták csoportja.
- 3062–3063 *Sz. Földi Óreb Hegyéről* – a szentföldi Hóreb (Sinai) hegyéről, ahol Mózes megkapta a Tízparancsolatot
- 3063 *Kalixtinusok* – kelyhesek
- 3068–3069 *Meinhardus de Novadomo* – A huszita harcok lezárásában, a béke megteremtésében nagy szerepet játszó történelmi személy: Meinhard von Neuhaus (Oberstburggraf, 1398–1449), 1437-től a mérsékelt utraquisták egyik vezetője. (Ld. WERTNER 1910, 199–211.) Nova Domus: Neuhaus nevű város Csehország délkeleti részén, valamikor a Neuhaus nevű cseh főúri család kezén volt.
- 3078 *Podiebrád György* – cseh király (1458–1491), Mátyás király apósa.
- 3080 *Konstantziai Concilium* – konstanzi zsinat (1414–1418)
- 3083 *kik mint a Spanyolok Amerikának Földén* – Utalás az Amerikát meghódító spanyolok tetteire.
- 3096 *Adj szállást a Tóthnak* – Magyar közmondás, a Katona által elhallgatott folytatásának változatai: majd határt mutat; kiver a házadból, azaz jóindulatodat kihasználva ellenségeddé válik.

Dramaturgiai kommentárok

Ziska vagy is A Huszsziták' első Pártütések Csehországban (ZC)

I. 3.

Tudjuk, hogy Katona Józsefnek erős fenntartásai voltak a monológoknak azzal a típusával szemben, amelyet Kisfaludy az *Ilkában* alkalmazott. Az effajta magánbeszéd, hangsúlyozta bírálatában Katona, nem a jellemből fakad, vagyis nem lélektani kény-

szerűség magyarázza, és a helyzethez is csupán annyiban van köze, amennyiben a befogadó (néző) tájékoztatását szolgálja, kitöltve a szövegnek azokat a hézagait, amelyek a párbeszéd következtelen szerkesztéséből adódnak. Ilyen monológokat a Rondellában játszott darabok egy részében is jócskán találunk. Ahogyan Katona nevezetes recenziójában írja: „a magányos beszédekkel igen szűken kellene gazdálkodni; mert annak csak ott van helye, hol az indulat annyira nőtt, hogy az indulatos elfelejtkezik magánlétéről és indulatjának tárgyában mintegy más testet látván, az ellen indul meg a nyelve” (KATONA 2001, 55.). Lényegében tehát Katona a monológok epikus típusát veti el, ám a magánbeszédnek drámai formáját nagyon is szükségesnek tartja. Ez ugyanis voltaképpen dialógus, olyan párbeszéd, amelyet a hős önmagával, indulatának tárgyával folytat. Önmegszólító aktus, ilyen értelemben a zaklatott, feldúlt lélek kivetülése, egy pszichológiai folyamat hallhatóvá tétele. Ennek mintáját Katona Shakespeare-ben találta meg.

A ZC-nek ebben a monológjában a szerző a lélek aspektusainak ad hangot, megszólaltatva a Ziska cselekvését fékező önvádat, a hangkölcsonzés gesztusát idézőjelek alkalmazásával nyomatékosítva. Egyúttal kitágítja a pillanatot, megnyitja a képzelet tágabb időhorizontját. Ziska dilemmáját az okozza, hogy a cselekvés lehetőségeit mérlegelve rádöbben az „első lépés” és a „Cél” között feszülő távolság, a kétségekkel teli „köz Hézag” nyomasztó súlyára. A beszéd tehát a tudatot tárja föl, ahol azonban a szavakkal megformált gondolat voltaképpen „lárvája” annak, amit a szavak elrejtenek. A lelki folyamatot a beszéd dinamikájának változása érzékelteti, szinte láthatóvá téve a gondolatmenet lüktetését (*merően, hevesebben*), amit a beszélő mozgásának ütemezése szintén kifejezésre juttat: *meg áll*, megindul, majd ismét *meg áll*.

Ziska magánbeszédének második szakasza kihallgatott beszéd, a helyzetet tekintve álmonológ, amely újabb feszültséget teremt, ezúttal a gondolatait feltáró hős és a szavait kihallgató szereplő között. A kihallgatott személy, benső információinak a másik által történő eltulajdonítása által, kiszolgáltatottá válik azzal szemben. A kihallgatás dramaturgiai helyzete Katona drámáinak visszatérő eleme. A *Mombelli Grófok* egyszerű, szerepjátékon alapuló hatáskeltése azon alapul, hogy a negatív szereplők, a Báróné és Rolland várnagy nem tudják, hogy Frank szolga álarcában a Gróf, az általuk fenyegetett gyermekek atyja rejtőzik, aki ily módon értesül a családját fenyegető tervekről. A *Jerúszálem* Pusztulása Florusának intrikus-i fürkészései hasonló színpadi helyzeten alapultak. A *Bánk bán*ban megfordul a helyzet, mert ott az Ottó és Gertrudis dialógusát kihallgató Bánk megfigyelési pozíciójának korlátozottságából adódnak bonyodalmak, Bánk ugyanis csak hallja a párbeszédet, de nem látja az elhangzott szavakat kísérő gesztusokat, mozgásokat és arcjátékot, vagyis a metakommunikációt. Fültanú, de nem szemtanú. Ennek következtében ő maga is kiszolgáltatottá válik, mert helyzete a félreértés kockázatával jár.

Mivel Huszinetz *bé burkózva* hallgatja ki a főhős beszédét, a jelenettel elindul a rejtőzködés, a jelmezbe öltözés, álarcot öltés motívuma is, amely a cselekmény folyamán egyre hangsúlyosabbá válik.

I. 7.

A korábban elindított lárvamotívum jelentésköre itt kitágul: értelmezhetősége általánosabb szintre lép. A lélek Kút-metaforája az egyént mások, de önmaga számára is rejtélyessé teszi, mintegy álarc alá rejti, mivel a metafora üzenete éppen az, hogy a kút mélyére látni nem lehet. Az ily módon megnyilvánuló pszichológiai felismerés azzal az ismeretelméleti kérdéssel függ össze, amelyet a világ- és emberismeret talányának nevezünk (NAGY 1993, 141–152.). E téren kibontható az életműből egy töprengési folyamat az érzékeny szív (*A' Lutzsa Széke*) és a feltekert ész (*A Rózsa*) vitájában. Mindez összefügg a látszat és való feszültségével, vagy inkább a látszat és a valónak álcázott, illetve feltételezett látszat konfliktusával. Mindennek háttérben az évtized szellemi légkörét átható „filozófiai zsbongás” húzódik meg (NAGY 1993, 133–141.), illetve egy Kant eszméinek hatásával kapcsolatos posztkriticista szituáció érzékelhető (SZAUDER 1961, 180–223. ROHONYI 1975, 153–173.).

II. 1.

Sófia monológjának dramaturgiai helyzetét a kinyitott ablak szcenikája határozza meg. Ennek hármass jelentéskörét, illetve magyarázatát tételezhetjük fel. Először is a Rondella adottságaival kell tisztában lennünk. Ennek az egykori, a magyar színház bölcsőjének és egyben Katona színházi iskolájának nevezhető színháznak a korlátozott szcenikai adottságai a színtér kitágításának két lehetőségét kínálták, két szcenikai elem segítségével. Az egyik a *középfüggöny* alkalmazása volt, ami lehetővé tette a függöny előtti szűkebb térnek a függöny felhúzása (vagy széthúzása) által történő megnyitását egy viszonylag szélesebb és főként mélyebb térbe. A másik, közvetve hasonló célt szolgáló szcenikai elem az *ablak* díszleteleme volt, amely az ablakon kitekintő szereplő látott és hallott információinak közvetítése által drámai teret konstruált a szcenikai téren, vagyis a díszleteken túl. Mindkét megoldásra fogunk látni példát a vizsgált drámában. Ezúttal az ablak színteret kibővítő hatása nem valamely konkrét eseményre nyújtott rálátás által valósul meg (erre is találunk majd példát), inkább hangulati téren érvényesül. A kinyitott ablak szemantikája a tér kibővítése mellett még két különösen fontos jelentésréteget tár föl, hoz játékba: egyrészt kitágítja az időt, Sófia életének, királynéként eltöltött kilenc évére utal (ezt érzelmileg a láncokkal való viaskodás szenvedése határozza meg), másrészt pszichológiai természetű. Sófia feldúltságát a megismételt „Hőség” szó érzékelteti, amely nemcsak a nyári melege utal (Sófia könnyű öltözetben ül a kinyitott ablaknál), sokkal inkább a boldogtalan, középkorú, lassan már öregező asszony lelki és fiziológiai felajzottságára. Prózaival szóval: Sófiát hóhullám gyöttri.

II. 5.

Katona színműveit – fontos szövegformáló és dramaturgiai eszközként – idézetek hálózák át. Ezek egy része külső idézet: a szerző ilyenkor más szerzőktől idéz. Ezt a megoldást a főmű esetében a *Bánk bán*-filológia alaposan adatolta (KATONA 1983, 408–423.). Ezeknél az átvételeknél nem kevésbé fontosak – sőt, dramaturgiai szempontból jelentősebbek – azok a belső idézetek, amikor a dráma egyik szereplője egy

másik szereplőt idéz, annak korábban elhangzott szavait citálja. Ez a módszer a *Bánk bán* ötödik felvonásában a megértés kulcsát rejti (NAGY 2014). Ziska most egy korábbi, Ventzellel elhangzott párbeszédet idéz fel, ám ezúttal a citálás két módja összeér. Ziska Ventzelt idézi (a *tehetetlen* szó forrását és jelentését lásd a szöveghelyhez fűzött magyarázatban), ez viszont Balbinus alapján történik, amire a szerző maga figyelmeztet.

„Én nem vagyok alattomos Gyilkos!” – kiált fel Ziska Ventzel előtt. Ez összecseng Peturnak a IV. felvonás befejező jelenetében Solomhoz intézett mondatával: „soha sem alattomos a’ Magyar”. Ez a megnyilatkozás az indulatos Katona-hős – ezek szerint nemzeti hovatartozástól független – értékítélete. Petur nem a gyilkosság vádját, hanem annak más szereplők által vélt módját tagadja. Ziska esetében szintén a mondat jelzőjén van a hangsúly, bár a tagadás a jelzett szóra is kiterjed. A kijelentés súlya Petur esetében megnőtt. Részint azért, mert nála a tagadás hangsúlyának áthelyezése a *Gyilkos* szóról az *alattomos* jelzőre, közvetlen hatással van saját sorsára: azt hihetik, és azt is hiszik, hogy ő ölte meg a királynét. Ezért kell meghalnia. De a *Bánk bán*ban ennek a mondatnak erős szóviszhangja támad Bánk sorsára nézve, akit, a tényállás világossá válásakor, „orozva” gyilkolónak neveznek. A vizsgált konkordancia tehát az életmű egyik kulcsfontosságú helyzetével, a felségölés tényének és módjának elkülönülésével kapcsolatos. A jelzett differencia Bánk tragikumának egyik forrása lesz.

II. 9.

Ziska önfeltáró megnyilatkozása egy eddig játszott szerepének elvetését jelenti, s ezzel együtt önazonosságának kívánt elnyerését szándékozza. Ez a közös sorsot vállaló kijelentés – „Huszsza vagyok Felséges Uram!” – fog majd a ZT-ben fokozatosan erodálódni Ziska identitásának későbbi krízisével. Az önmagát leleplező, vagy inkább felmutató szavak elhangzása most – színi hatást erősítve – együtt jár Huszinetznek a „burkot”, jelmezt elvető gesztusával, azzal, hogy szándékának megfelelően „a burok le esik az ábrázattayárol”. A verbális és a nem verbális kommunikáció összekapcsolása, Katona színjátéképítő felfogására jellemzően, dramaturgiai és szcenikai egységet alkot.

III. 1.

A főhősnek ez a monológja, amelyet terjedelme és tartalmi gazdagsága alapján Ziska „nagymonológjának” nevezhetünk, szintén latens párbeszéd, akárcsak az előző magánbeszéde (I. 3.). A hálátlanság vádjával és önvádjával küszködő Ziska képzelt dialógust folytat a királlyal, idézve annak korábban elhangzott szavait. Ezek a belső idézetek abroncsként szorítják össze a szöveget. A cselekmény előrehaladásával párhuzamosan egy lelki eseménysornak is tanúi leszünk. Ennek verbális kifejezését kinezikai aktusok kísérik: a szereplő mozgása a szcenikai térben. A hűség és hála láncait elszakító Ziska a hálátlanság önvádját méltóságának érzetéből fakadó dicsőségvággyal oldja fel. Ez a pszichológiai folyamat egyfelől a *Camaeleon*, másfelől a *Bellerophon* motívumával társul. Előbbi az emberismeret és önismeret talányával függ össze, ez még a hálátlanság vádjára reflektál, utóbbi által pedig a beszélő előre tekint, s ebben már a dicsőség távlatában bekövetkező tragikus bukás lehetőségének előre jelzése is érvényre jut.

III. 4.

A nők elleni erőszak témája – a lázadó hős tragikumának ábrázolása mellett – Katona életművének egyik főmotívuma. Az abúzus azonban a ZCT-ben háttéreseményként szerepel, ily módon összekapcsolása a lázadás folyamatával csak mellékszólamot alkot. A főhősnek erőszakot elszenvedett, de a ZC-ben csak a párbeszédekben említett húga a ZT-ben is csupán elbeszélte eseményekben tűnik fel, végül pedig holtan fekszik a ravatalon. Néma személy, voltaképpen kellék. Ennek a gyászos jelenetnek előzménye egy ugyancsak elbeszélte harci esemény, amelynek során Ziska álöltözetben fellépő húgát Dube halálosan megsebesítette. Ez azonban, tekintettel a körülményekre, nem tekinthető gyilkosságnak, jóllehet a ZT-ben Ziska a „hugomnak gyilkosa” szavakkal aposztrofálja Dubét, és ez maga is a „gyilkos” szóval illeti magát. Ám Jaromir (azaz Ziska leánya álöltözetben) szerint „ő tsupán Háborúban ölt.” A dráma a nők elleni erőszak témáját hatásosan exponálja ugyan, de ennek értelmezése ellentmondásos, már a tények szintjén is az. Ez a bizonytalanság a *Bánk bán*ban lelki síkra terelődve válik rendkívül termékenyvé. Ott nem a cselekmény felszíni rétegében bizonytalan az abúzus megítélése, mint itt, hanem a női psziché feltárása teszi az értelmezés kreatív bonyodalmává. Itt erre nincs mód, mert a Ziska húgával történeteket a szerző a scenikai téren és időn kívülre helyezi az erőszak kezelésének módjával, s mivel az abúzus áldozata nem jelenik meg beszélő személyként a színpadon, a történet lelki hatásának bensőséges ábrázolására nem kerülhet sor. A pszichikai válság – a téma lehetőségeit megkerülve – áthelyeződik Ziska leányára, aki nagynénje gyilkosába szerelmes. A drámai krízis ily módon csupán a játék hatáseffektusaként mutatkozik meg. Nyilvánvaló, hogy a téma ábrázolási folyamatának következő lépése az abúzus áldozatának beemelése lesz a színpadi cselekménybe. Erre kerül sor a *Bánk bán*ban (NAGY, 2014).

III. 10.

Mint tudjuk, az emberi testnedvek közül csupán a vér és a könny színpadképes. Effektusként a köpés is előfordulhat a felháborodás vagy a megvetés jeleként, bár inkább csak imitálva, mint a vérzés. A könny azonban, nem számítva az alságos imitáció jeleneit, többnyire valóságos. A színészi átélést arcjáték, gesztus is hitelesíti. A könny Katonánál különösen fontos szerepet játszik. A női sírásnak, gondoljunk Melinda könnyeire, összetett, sokoldalú szemantikája van. Bánk feleségének az előtörténet során hullatott könnyeire utalunk, amit a néző nem láthatott. Ennek a sírásnak a kivonása a láthatóság jelenéből lehetővé teszi, hogy másként értelmezze az eseményt Ottó, mint Biberách, vagy Bánk és Gertrudis, és maga Melinda is (NAGY 2011). Ez a megoldás a dolog értelmezése szempontjából rendkívül termékeny. De nemcsak a nők sírnak Katona színpadán. Endre is könnyekre fakad felesége ravatala előtt, ám ő a könnyek megtagadásának aktusával uralkodói kötelességét, a magánügynek, az egyéni sérelemnek a közügyek mögé helyezését manifesztálja. Endre sírhat, de a Király nem. Katona most vizsgált drámájának ebben a jelenetében szintén egy férfi sír, mert félti leányát, s nem is szégyelli elérzékenyülését: „Jól – igen jól esik” – mondja. Ez az apa hangja, aki egy sorsdöntő, és értékvilágát átrendező döntés előtt áll. A sírás

motívuma folytatódni fog. Ennek a motívumnak komoly műfaji hagyománya van Shakespeare-nél, Schillernél.

III. 11.

A díszleteken nyíló ablak, erre már kaptunk jelzést (II.1.), Katona szcenikájának összetett funkciójú és gazdag szemantikájú díszleteleme. Az említett korábbi jelenetben a nyitott ablak a feltáruuló lélek jelképe volt. Ebben a jelenetben, a dramaturgiai szelekció és nézőpontkezelés példaként Katona mellőzi a szenátorok által elszenvedett eseményt, a prágai városháza ablakából történő kidobálásuknak – a lovagdráma színpadán még akár hatásos eseményt is kínál – jelenetét, amelyet azonban, alkalmasint még hatásosabban, epikus síkra helyez. (Szoros értelemben drámai cselekedetnek azt nevezhetjük, ami a színpadon a cselekmény jelenében esik meg. Itt a jelenben vagyunk, de a színtéren kívül történik a dolog.) Ezúttal az ablakban álló leány közvetíti a nézők számára, hogy mi történik a városházán, konkrétan annak ablakaiban s az ablakok alatt. (Az ablak díszleteleme kétszeres nyomatékot kap.) Az ablakon kinéző leány pillantása által kitágul a színtér, s a kinti események a drámai folyamat részévé válnak. Annál is inkább, mivel a leány az apját, Ziskát látja a kinti forgatagban, „a ki kardját oly hatalmassan forgattya.” Ne feledjük, hogy Ziskának erre az akciójára hűgának meggyalázása és a leánya elleni, voltaképpen irracionális indulatának megnyilvánulása után kerül sor, ez a címszereplő viselkedésének konkrét motivációja. Nem valószínű, hogy a szenátorokkal történeteket a szerző a technikai feltételek korlátozott volta miatt mellőzte. Inkább az a dolog hiteles magyarázata, hogy a színváltást a szerző, nagyon is megfontoltan, nem kívánta előbbre hozni, ami sajátos „vágástechnikájára” jellemző. Hiszen a következő jelenet amúgy is a tanácsház előtti téren játszódik, ám az ő szerkesztésmódjához illőbbnek ítélte az erős akciónak a látás szférájából történő elmozdítását, s annak a képzeletet serkentő epikus beszámoló, vagyis a hallás dimenziójába helyezését, s csupán az erőszakos esemény befejezését kívánta láttatni. Jusson eszünkbe, hogy a *Jerúsálem’ Pusztulása* cselekményéből is kimetszi a város, illetve a Templom ostromát. Ez a megoldás jó példát ad arra nézve, hogy a dramaturgiában milyen kulcsfontosságú szerepe van a vágásnak. De egyébként is fontos jelentésképző elem ez a kimetszés. Ziska agresszív magatartása ugyanis Katonától kritikát kap, és ezt nyomatékosítja a nézőpont visszatartása: Ziska erőszakos akcióját a szelíd Jarosláv és a látványtól elborzadó Leány szemével látjuk és kommentárjaival halljuk. Ez kritikailag ellenpontozza a főhős elnyert identitásából fakadó feladatvállalását: „Huszsziták! én egészen a tietek vagyok! Kövessetek...”

IV. 2.

Mint megfigyelhettük, Jarosláv és a Leány az ablakon kitekintve egyidejűleg látta a városháza ostromának jelenetét, amiről most a Ventzel környezetében lévő Misztetzky visszapillantva számol be. Ez az ismétlés nyomatékosítja az esemény kulcsfontosságú szerepét a drámai folyamatban, míg a variációs jelleg a nézőpontok játékát erősíti. Ezúttal Ziska ellenfelei, tehát a konfliktus másik oldala felől szemlélve kerülnek szóba a már ismert események.

Sófia jeleneteiben a szavak mellett fontos jelentésképző szerepe van a metakommunikációnak. Ventzel halálának nyílt színen bekövetkező eseményére Sófia gesztusok sorával reflektál: ezek emocionális szekvenciát képeznek. Ennek befejező elemeként „le bocsájtya hajait”, ami a gyász kifejeződése.

A ZCT szövegének kétszólamúsága (a szerzői jegyzetekkel kísért dialógusok), vagyis a nézőnek és az olvasónak szolgáló információk elkülönítése a történelmi tárgyú dráma alapkérdésével kapcsolatos: a történelmi adatokból, ismeretekből mi és mennyi formálható drámapoétikai tényezővé? Katona József szigorúan elválasztja a történészi és írói funkcióit. A dialógusok arról tanúskodnak, hogy a párbeszédet írva határozottan megrostálta a történelmi ismeretek halmazát. Színházi gyakorlata alapján úgy döntött, hogy ami – nemcsak az ő korának fogalmai szerint – elnehezítené a dialógusok folyamatát, viszont történelmi szempontból, valamint az alapos szövegértelmezés számára mégis fontosnak minősül, azt az egyes jelenetekhez csatolt, nemegyszer, mint ebben a most szemügyre vett esetben is, az információk mennyiségének megfelelő terjedelmű jegyzetekben közli. Tehát a dialógusokkal együtt, a kéziratnak ugyanazon a lapján, vonallal elválasztva a szereplők szavaitól. Ily módon tehát elkülöníti ugyan a történetbúvár és a drámaíró inspirációját, elválík a néző és az olvasó látószöge, ám a kettős szöveg az írás médiumában mégis sajátos egységet alkot. A szerző kétfajta kínálatot nyújt az olvasónak, s rábízta, miként rakja össze a két szöveget. Vagyis a kézirat osztoottsága és a ZCT kétszólamú egésze alapján azt mondhatjuk, hogy a *Ziska keletkezében lévő szöveg*, és az olvasóra vár a maga verziójának megalkotása. A szöveg dinamikus nyitottságának tapasztalatával már találkoztunk *A' Lutz Széke* és, főként, a *Jerúsálem' Pusztulása* tanulmányozásakor. A tanulságok levonása a *Bánk bán* esetében sem kerülhető meg.

IV. 4.

A sírásmotívum folytatódik. Ezúttal egy magát nőként, de főként királynéként, méltóságában fenyegetve érző nő, Sófia fakad könnyekre. Ezek a könnyek – hangsúlyozottan egy királyné könnyei – a lovagias Zdenko harcias indulatainak inspirációi. „Azon könnyek legyenek viaskodásomban izzadságomnak enyhítőji” – mondja. Ehhez hasonló hatással vannak Clementia könnyei Aubigny polgáraitra (*Aubigny Clementia* II.7–10.).

IV. 6.

Katona Józsefnek a jelek szerint leginkább kedvelt színjátéktípusa a lovagdráma, illetve a hasonló jellegű vitézi játék (BRAHM 1880, OTROK 1900, SOLT 1933, KERÉNYI 1981, 114–134.). Ez a Rondella műsorában is preferált színjátéktípus volt, melynek gyakran ismétlődő eseménye, sokszor centrális aktusa a várostrom. Katona életművének alakulását ugyanakkor ezzel a játéktípussal való küzdelem folyamataként lehet szemlélni (NAGY 2017). A műfaj követésének és átvételének módszerét fokozatosan a kritikus átfarmálás gesztusa váltja fel. Ennek a színházi hagyományt megőrizve megtagadó, leromboló és új életre keltő írói menetelésnek a célba érése a *Bánk bán*ban történik meg (NAGY 2020). Katona beépíti művébe ennek a divatos játéktípusnak (s mellette

az érzékenyjátéknak és a végzetdrámának) a mintázatát, ám e játéktípusok kreatív átformálásával művét jellemtragédiává fejleszti, amelyben egyesül a hősi mentalitás, az érzelmi gazdagság és a beteljesülő sors motívuma. Így lesz a *Bánk bán* a szerző „első szülőtti” tragédiája, nemcsak a nyomtatás meglelt médiuma, de a szigorú önértékelés szerint is. Ám ez a célba ért mű magában hordozza annak az útnak a folyamatos alakulását is, ami nélkül nem is lehet maradéktalanul megérteni. A lovagdráma játéktípusával való viaskodásnak a színre vitele a ZC-nek ebben a jelenetében tárul leginkább elének. Katona elviszi drámájának cselekményét a lovagdráma középponti színpadi eseményéig, a várostromig (a kunradici erődítmény megvívásáig), ám a színpadi folyamatot váratlanul (valójában nagyon is kiszámítottan és kellő előkészítéssel) megállítja, ami a játéktípus mintázatának határozott átírását jelenti. Ez az átírás, vagy inkább felülírás a jellemdráma követelményei felől, a figurateremtés elmélyítése érdekében történik. A külső események az átvett színházi alakzat megtörése révén átadják az ábrázolás terét a Ventzel–Ziska viszonyban rejlő, s most (és majd három jelenettel később) a csúcspontjára érő lelki-érzelmi folyamat bemutatásának. A színpadi várakozás ki nem elégítése is műfaji hagyomány, gondoljunk például a *II. Richárd*-ban a király által megakadályozott párbajra.

IV. 8.

Első olvasásra pusztán színpadtechnikai fogásnak, a késleltetési hatásmechanizmus érvényesítésének tűnő megoldás az, amit látunk, valójában ennél sokkal fontosabb scenikai megoldás, hogy az érkező Svamberg egy ideig a színpadon kívül, a díszletek mögött beszél, mielőtt *bé rohan a Katonasággal*. A szereplő bejövetelének ez a késleltetett módja ugyanis szintén a színpadi tér kitágítását célozza. Azt a benyomást kelti, hogy a színpad mögött is zajlanak az események, a szereplő tehát egy kívül történő cselekményfolyamatból érkezik a színpadra. Ez a megoldás tehát összekapcsolja a színpad mögötti térben folyó eseményeket azzal a scenikai folyamattal, ami az eseményeknek számunkra, a nézők (a magukat a nézők szerepébe képzelő olvasók mint ideális nézők) számára látható része. Ami a tágabb drámai térben történik, azt nem látjuk, de azért, mint ebben az esetben, halljuk, legalább is levonhatunk akusztikai következtetéseket.

IV. 9.

Svamberg érkezésével újra megindulna az ostrom, ám ismét félbeszakad. Ezzel az ismétlődéssel, scenikai hullámzással nyomatékosítja a szerző (láttatja a szöveg) a dramaturgiai modellváltást.

Ezúttal is az idézetek kötőanyaga kapcsolja össze a dramaturgia elemeit, a dialógusok szövegének különböző tényezőit. A király Ziskát vádló szavai (II. 9.) citátumok által fel-felbukkannak az egyes jelenetekben (pl. III. 1.), kivált a címszereplő lelki-furdalásának, érzelmi tusájának jeleként. Ez a pszichológiai gyötrődés most, a király holtteste előtt (a holttest színpadi jelenléte a *Bánk bán*-ban is kvázi-szereplővé avatja a megholtat) most kulminációs pontra jut. Ezt az instrukciókban jelzett mozdulatok, gesztusok plasztikusan aláfestik: Ziska *le zuhan, azaz térdre esik, homlokát öklözve*

beszél, majd felkapaszkodik az ostromlétrán a király holttestéhez, és *reá borul*. De ezzel a valóságos színpadi szertartássá fejlődő akciósorral a hős meg is szabadul kínjától. Lovagias gesztussal kezét csókol a gyászoló Sófiának, majd hirtelen rendbe szedvén magát *le ugrik a Lajtóráról*, s a katonákhoz fordul: „Utánnam Huszsziták!” Jelképes apagyilkosság történik, miáltal a „fiú” megszabadul nyomasztó terhétől. Szinte kottára kidolgozott jelenettel lépünk tovább a történetben.

Ziska a' Táboriták' Vezére (ZT)

I. 1.

Jaromirnak, a Dobosnak a szerepével szorosan összefügg a „beburkózás”, az álöltözetben történő megjelenés motívuma. Minthogy a szerző hat évet (Ziska harcainak legmozgalmasabb szakaszát) kimetszette a színpadi időszerkezetből, más motívumokkal kell pótolni azt a hiányt, amelyet a lovagdrámába illő katonai események mellőzése, a modellváltás következtében történő szükségszerű elhagyása okozott. Ennek a pótlásnak egyik módja a hős (ebben a részben már más okból levezethető) lelki krízisének előtérbe állítása. Az üres hely kitöltésének másik módja pedig, ezzel összefüggésben, az ember- és világismeret talányának ismételt megjelenése a mű szövegvilágában (NAGY 1993, 125–132.). Vagyis a történeti érdeklődés helyébe a filozófiai érdeklődés lép. Persze ez a váltás nem mellőzi a huszita harcok eseményeit, csak a nézőpontot elmozdítva módosítja az előtér és a háttér viszonyát. Katona nemcsak Rousseau-t és Kantot ismerte, de a Kant utáni filozófia gondolataira is képes volt reflektálni. A magány állapotában felismerhetően Isten és az Én (*Ich*) viszonyának, valamint az Istenhez emelkedő, vele azonosulni szándékozó, s ebben az egylényegűségben kiteljesedő szubjektum, a Magam (*Selbst*) kapcsolatának kérdése rejlik a háttérben. Ezt a filozófiai töprengést Katonának az 1816 és 1818 között írt verseiből jól kiolvashatjuk (WALDAPEL 1935), de már az 1813-ban írt *Ziskában*, különösen a dilógia második részében is érzékelhető a felvilágosodás racionalizmusának ebből a bölcseleti távlatból megfogalmazódó kritikája. Ez a bírálat nem csupán az emberismeret nehézségeinek hangsúlyozásával jár (ennek szcenikai megnyilvánulása a maszkok és jelmezek fontos szerepe), de az ismeretkritika kiterjed a világ egészére, a dolog és jelenség, a látszat és való eltérő voltának hangsúlyozása révén, a színpad nyelvvel szólva: a vélt helyzet csalóka voltának állandó leleplezése által. Ennek centrumában Ziska vezéri szerepének és valódi állapotának, betegségének ellentéte áll. A gondolati kontextus felől nézve Ziska története a *Selbst* kudarca. A legyőzhetetlen huszita vezér ideálja voltaképpen a táborita harcosok tévképzete. Nem egyéb, mint csonka, töredezett, rejtőzni kénytelen *Ich*. Ezzel összefüggésben felszámolódik a lélek és a beszéd, a személy és a megnyilatkozás analógiájának hamis hite. „Mindennek két oldala vagyon a világon, az Embernek főképp tsupán kettő. De e' kettő közül mindenkor csak az egyikét fordítja kívülről; már most az é az igaz, az é a tsalhatatlan?” – kérdezi az álruhás Jaromir. Nemcsak önmagáról beszél, és nem is csak az emberről, hanem magáról a világról. (Lásd korábbi kommentárunkat: I. 7.)

I. 4.

A jelenet szemléletes példája annak, hogy Katona a lehetőség szerint gondot fordít a mellékszereplők egy-egy kiemelt vonással történő egyénítésére. Igaz, ez a módszer sematikus beállítással járhat. Ezt fogjuk tapasztalni később Voda esetében. Ebben e rövid szövegrészben a három császári tiszt három embertípust képvisel. Zdenkó áldozatkész lovag, Katzov frázisokkal leplezi, hogy nem vállal felelősséget semmiért, Cservenohorszky pedig mindenben gúnyolódik. Két jelenettel később ugyanezt az egyénítő szándékot tapasztaljuk, alaposabb kidolgozásban, a két strázsa esetében.

I. 6.

A két strázsa párbeszédébe a szerző egy betételbeszélést épít, aminek legfőbb funkciója a ZC és a ZT cselekményének összekötése, a kimetszett időszakasz áthidalása. Ennek legfontosabb eleme Ziska megvakulásának (késleltetésekkel tűzdelt) története, s ez által a jellemrajz és a sorsértelmezés motivációja.

I. 12.

Katona itt a cselekményfűzés során a párhuzamos szerkesztés módszerét alkalmazza. Misztetzky és Kralowetz terve egymás mellett alakul. Kralowetz visszajövele megakadályozza Misztetzky Ziskával kapcsolatos szándékainak végrehajtását. Ziska szerepe passzív: vele és nem általa történnek az események. Ez fontos fordulat, miáltal a figura megváltozott helyzetében mintegy ellenfényt kap.

I. 15.

A Jaromir–Dube szál (itt még) rejtélyes fordulata kíváncsiságot ébreszt. Ez a magyarázat, a megfejtés késleltetésének módszere. Érdekes, és növeli a titokzatosságot, hogy ebben a jelenetben a szereplők mozgására vonatkozó instrukciók veszik át a szövegtényezők közül a vezető szerepet. A kinezika, általában a szereplők kinezikai viselkedése, a testmozgás a színjátszás fontos nem verbális eleme, a Rondella szövegvilágában ezt a lehetőséget több szerző (fordító) is kiaknázza, Katona is bőven élt vele, de a *Jerúsálem' Pusztulásában* és a *Ziskában* ez a módszer minden esetben a jellemrajzot szolgálja. Katona a játéktípus modellváltásával együtt a nem verbális szcenikai elemek szerepét is ennek megfelelően módosította.

II. 1.

A műfaji alakzat módosulása, ennek során az érzékenyjáték és a tündérajáték elemeinek felhasználása teszi lehetővé a három dalbetét beépítését a dialógusokba, ami a szöveget az elégikus líraiság hangulatával telíti (NAGY 1993, 129.). Voda bordalának forrását Waldapfel tisztázta (WALDAPFEL 1935). Erről lásd a forráskritikai fejezetet! A fecsegő, borissza vénember színre vitele fárasztó ismétlődésekkel jár. Ennek előzménye Alpári Farkas alakjának ábrázolása a *Monostori Veron'kában*, hasonló ismétlődésekkel. Katona itt még nem tudott elszakadni a hatáskeltésnek ettől a külsőséges módjától. Voda bordalát Jaromir ivódala (II. 3.), majd egy halotti ének fogja követni. (IV. 3.)

II. 3.

Itt ismét szerepel az ablakon kitekintés motívuma. Párhuzamosan alakulnak a kinti, díszletek mögötti, és a benti, a színpadon folyó események. Katona cselekményépítő dramaturgiájának jól begyakorolt módszere ez. A történet szála ezúttal Prokop szereplése által metszik egymást. Jaromir vallomását, valódi kilétének feltárását az ablakon kitekintő Prokop megszólalása félbeszakítja. Az információk késleltetése bevált hatáselem, ám itt ez még sem Jaromir, sem Dube esetében nincs a tragikus sorsszerűség hálójába szöve. A *Bánk bán* ennek a beszövének már mesteri példája. (Az ötödik felvonás szereplői egy ideig nem tudják, ki ölte meg a királynét, utólag értesülnek a haldokló Gertrudis szavairól, Biberách vallomásáról stb.). A korai művek a *Bánk bán* érlelődésének terepét képezik, olyan előtörténetet hoznak létre, amelynek ismerete genetikus kulcs lehet a főmű értelmezéséhez. Ezt a megértést szolgálhatná a *Bánk bán* két szövegváltozatának párhuzamos közlésén túl a Trattner-féle szövegnek egy olyan kiadása, amely azt a korai művekben fellelhető szövegpárhuzamokkal, hasonló motívumokkal, helyzetekkel, dramaturgiai és szcenikai megoldásokkal együtt közölné. Ily módon nemcsak az életmű alakulása válna láthatóvá, de egy olyan felettes szöveg képződne, amely keletkező, keletkezésben lévő szöveggként tenné láthatóvá és olvashatóvá a *Bánk bánt* az életmű kontextusával együtt. Katona korai művei kritikai kiadásának ez az egyik legfontosabb tapasztalata.

II. 5.

A párbeszédként, a lélek aspektusainak vitájaként felfogott monológok, mint láttuk, a ZCT szövegének fontos tartóoszlopai. Ilyen szöveg volt – Sónia magánbeszédét most figyelmen kívül hagyva – Ziska első monológja, a „sors-monológ” (ZC I. 3.), valamint a második (ZC III. 1.), a „nagymonológ”, amelyben a főhős a hálátlanság vádjával, önvádjával viaskodott. Ebben a harmadik monológban Ziska néven nevezi, bevallja önmagának (és a nézőnek) fájdalmas titkát, a pestist. (Ezért „pestis-monológnak” nevezhetjük.) Déryné alkalmasint erre a motívumra gondolhatott, amikor Katona „A pestis” című drámájáról adott hírt, ami tehát a Ziskával, vagy inkább ennek második részével lehet azonos (s a színésznő információja ennek hamvába holt előadási szándékára utalhat) (DÉRYNÉ 1955, 173.). Ha az első monológban a hős a sorssal vitázott, a cselekvés első lépéséhez képest a célnak, a cselekvés eredményének beláthatatlan távolsága gyötörte, a második magánbeszédben a lelkével, itt most a betegsége által okozott helyzettel viaskodik. Az instrukciók (a szereplő gesztusai, mozgásai) és a szöveg írásjelei – 20 kérdőjel és 8 felkiáltójel – tükrözik a beszélő lelki dúltságát, önmagával vívott küzdelmének intenzitását. Két, felkiáltójellel kiemelt helynév (Rábi, Przbiszláv) a vakságnak és a pestisnek helyettesítő metaforái, fájdalmas bélyegei. A három monológ szerves egységet alkot. Az első lépés (a városházi történetben elhangzottak említése) amahoz, a lelki nyugalom elvesztésének bevallása pedig az előzőhöz kapcsolja ezt a mostani magánbeszédet. Ha meggondoljuk, hogy a boldogtalan Sónia monológja (ZC II. 1.) és Dube létfilozófiai szövege (ZC II. 9.) milyen jelentős szerepet játszik a drámai építményben, ismét hangsúlyoznunk kell, hogy Katonának a drámai szövegtípussal kapcsolatos kritikája az *Ilka*-bírálatban csupán a magánbeszéd epikus típusára vonatkoztatható.

II. 8–9.

Dube monológja a dráma filozófiája szempontjából különösen jelentős szöveg. A benne megnyilvánuló felfogás rokon Katona József *A' Magányhoz* című versének gondolataival. A két szöveget átható erkölcsiség nem teszi lehetővé a rossz világba beilleszkedést. Erről tanúskodik a vers (ROHONYI 1975, 147–148. KATONA 2001, 149.). Dube monológjában hasonló eszméket találunk: a Virtus a „Földiség” ellentéte: „A hol Virtus vagyon, nints Földiség” – mondja Dube báró hangján az említett, későbbi versnek már most megszólaló szelleme. Ennek az életfilozófiának fontos eleme a „Földiség” efemer jellegének hangsúlyozása. Az élet „kis Hézag” a születés (a Böltső) és a halál (a Koporsó) között. Itt, a Földiség hézagában életünk csak pillanatnyi kezdet ahhoz a „Huzamos Menetel”-hez képest, ami a halál után vár reánk, s amelynek reménye biztat bennünket. A „Köntös” változtatásának gondolata a „lárva” motívumhoz kapcsolódik, az Aulibitzky- emlék pedig, amely mindeddig a barát alakját asztráltestként szinte létezővé avatta, a monológ lelki közegében elhomályosulni látszik, mintegy üres helyet képez, amely betöltésre vár a szerelmi motívum kiteljesedése által. A barát emlékképére egy leányarc íródik. A monológ inszcenírozása megfelel a szöveg emelkedett hangulatú gondolati és érzelmi tartalmának: Dube szavai „Setét éjjel” hangzanak el, s ez a szöveg imajellegét sugallja, amit az instrukciók jelzései felerősítenek: a báró „térdre ereszkedik”. Egy sokat jelentő szövegpárhuzam pedig még tágabb összefüggésbe helyezi az ifjú szavait. Jaromir, vagyis a huszita vezér álöltözetben szereplő lánya Dube szavait hallva szintén *térdre ereszkedik*. A monológ kihallgatása (ez is kihallgatott monológ tehát, mint Ziska első magánbeszéde) nem illetéktelen behatolás egy idegen személy belső világába, mint korábban Huszinetz viselkedése volt, hanem voltaképpen beavatás, amit a leánynak viszonzásra váró szerelme tesz lehetővé és hitelessé. A halott Aulibitzky üres helye őreá vár. Ennek a kifejetlenek az előrejelzése Jaromir megjelenése Dube tömlöcében. A gyűrű felmutatásának hatására nemcsak a fogda ajtaja nyílik ki, de a leány gesztusai mentén a jövő távlata szintén felsejlik.

II. 10.

Dube báró elbeszélése a két amazonról (az álöltözetek Ziska húgát és leányát rejtik), a velük való csatateri jelenetről, majd Aulibitzky segítségéről és haláláról, nem csupán a színpadi eseményeket kiegészítő epikus betét. A múltbeli esemény – a megsebesített leány arcának megpillantása, Dube önvádja, valamint a barát halálával bekövetkezett súlyos veszteség – erős hatással van a cselekmény alakulására. Egy finom szövegpárhuzamra is felfigyelhetünk a pajzsmotívummal kapcsolatosan. A visszaemlékező Dube azt mondja, hogy „szüntelen Paisom volt Aulibitzky”, míg meg nem öletett. Egy korábbi rövid harci jelenetben pedig azt láttuk, hogy Jaromir „Paisát hátára vetvén leveti magát Dubére és e' szerént oltalmazza”. (I. 15.) A pajzs metaforával jelzett védelmező szerepben Aulibitzky helyére Jaromir lép. Az álarcos amazonok felidézett szcénája a lovagdrámák világát idézi. Ám ezt a jelenetet nem színpadi eseményként látjuk, hanem a múltat felidéző elbeszélésként, tehát a jelzett játéktípustól eltávolítva képzelhetjük el.

II. 10.

A „lárvával” (palásttal, álöltözettel, fátyollal, maszkkal) való játék – amelynek értelmében a szereplők valójában nem azok, akiknek látszanak – összefügg, ezt ismét aláhúzzuk, az ember- és világismeret talányával, a dolgok titokzatos természetével, a jelek félrevezető reprezentációjával, s általában a földi lét (a bölcső és a koporsó közti „Hézagban” való „létel”) rejtélyes csonkaságával, töredékességével. A jelmezbe öltözés rítusa és a majd felcsendülő halotti ének a színpadi világot átható bizonytalanságot sejteti, rejtelmes hangulatot áraszt (NAGY 1993, 129.). És ez a léttalány összefügg a „Virtus” és a „Földiség” összeegyeztethetetlen látszó kéttösszegével, és a történelmi események irracionális fordulataival. A lovagdráma dramaturgiai elemei, motívumai – átlényegülve a jellemrajzban – a posztkriticista és kora romantikus filozófia világértelmezése felé közeledve válnak értelmezhetővé. A modellváltás közegeiben az eltávolított játéktípusnak a színpadon még jelentéstulajdonításra alkalmas elemei, immár más megvilágításban, dekoratív, egyszersmind újfajta beszédsugallatokra képes jelenetfűzért alkotnak. Ily módon az álöltözetben fellépő szereplők színpadi létmódjának csalóka, félrevezető természete közvetve a dráma egész világára rávetül, beleértve a címszereplőt is, aki a husziták nagy tekintélyű, sőt rettegett vezérének szerepében immár egy vak öregember, akinek titkolnia kell, hogy halálos beteg: pestises. Élő halott. A halottiság állapotát álarcként rejti a vezéri szerep.

III. 5.

Rokytzana fellépése jól előkészített drámai fordulópontot eredményez. Ziskával és a huszita vezetőkkel való vitájának előzménye egy korábbi jelenete a huszitákkal (II. 6.), ahol Ziska még az erő nyelvén és gesztusaival („háromszor vagy négyszer buzogányát a földhöz vevén”) utasította el Rokytzana és a prágaiak követelését. Itt viszont Rokytzana birtokolja a szituációs fölényt, aki képes volt előhívni az emlékek vonulatának kritikus pontjait, elvarratlan szálait, és ellenfelének titkolt betegségére célozva közeli halálára figyelmezteti őt. Ebben a helyzetben a prágai vének könyörgése meghatja Ziskát, s eláll Prága ostromának szándékától: *ki rántja kardját és a Földhöz vágja*. Itt a szerző világszemléletének egyik gyökérszálához értünk. Egy korábbi elemzés így fogalmazott: „Ezúttal az agg Rokytzana fogalmazza meg a családok, a történelem félistenei és szatiruszai árnyékában rejtőzködő és reménykedő kisemberek békevágyát. A huszita vezért gyötri ugyan a királlyal szembeni hálátlanság, de a dráma egészének tanúsága szerint mégsem Vencel felől nézve immorális, hanem Rokytzana felől.” Jusson eszünkbe, hogy a bevezető szövegben a szerző az „eltévelyedés” és „vakság” szavakkal illeti a huszita háborút, utószavában pedig a „vérontás” szóval illeti. Ebben Rokytzana nézőpontja érvényesül (NAGY 1993, 128.). De Rokytzana megnyilatkozásainak van egy másik fontos dramaturgiai funkciója is. Naumburg későbbi, már Ziska halála utáni ostromára célozva nemcsak a dráma térédejéből lép ki, de a *Toldalékotska* információit is kiegészíti, és konkordanciát hoz létre Kotzebue *Die Hussiten vor Naumburg* című színművével, amelyet éppen a Ziska munkálatai idején, 1813-ban mutatott be a pesti német színház. E ponton az intertextualitás négy szövegtényezőjének kreatív találkozása, összjátéka valósul meg. A dilógia cselekményének lezárása utáni eseményeket

összefoglaló *Toldalékotska*, Rokytzánának Prokophoz intézett mondata („ugy fogsz te is egykor Naumburnál állani!” [mint most Ziska Prága előtt]), valamint a szerzőnek ehhez fűzött kommentárja alkotja ennek a játéknak a kezdő hívásait. Ezt követi Kotzebue-nak a ZCT világába a hivatkozás által behozott huszita színműve, s végül Katona jegyzete a Kotzebue-hivatkozáshoz. Ezek alkotják ezt a szövegjátékot. Mindez a jelzések fiktív horizontján történik, miáltal, mintegy a ZC és a ZT folytatásaként, egy harmadik huszita dráma is feltűnik, s játékba hoz egy „képzeletbeli trilógiát”. Vagyis: Rokytzána mondata, peremén ezekkel a kommentárokkal, rést nyit a szövegen, amelyen át egy másik drámára látunk, amely ily módon közvetve az olvasott szöveg részévé válik. Kotzebue színművének magyarítását egyébként 1815-ben bemutatták Pesten. (Lásd a forráskritikai fejezetet!)

IV. 5.

Katona József a Rondella színpadára képzelte művét (mint ahogy minden drámai alkotását), ahol középfüggöny alkalmazásával meg lehetett osztani, vagyis kettőzni a színpadi teret. A függöny felhúzásával (széthúzásával) más térbe helyezhető a cselekmény. A *Bánk bán* ötödik felvonásának kezdetekor a mostanihoz hasonlóan kitágított szcenikai teret látunk. A függöny (a fekete kárpit) mögött ott szintén egy nyitott koporsó van, amelyben ugyancsak egy halott nő fekszik. A halott nő azonosítása, közvetett megnevezése itt öltözékének megkettőzése által történik. Ziska halott hűgán ugyanolyan jelmez van, mint a leányán. A holttal kapcsolatos gesztusok, hivatkozások hasonló eredménnyel működtetik a színpadi látványt. A koporsóban fekvő nő jelenete, vagyis arcának kitakarása, láthatóvá tétele erős gesztus, amely a halott szereplőt az események részesévé teszik. A vele kapcsolatos megnyilatkozások, a mozgások, a gesztusok és a pillantások, mint itt Ziska hűgát, úgy a *Bánk bán*ban Gertrudist szintén bevonják a játékba.

IV. 5.

A „kő bálvány módon”, szoborként álló szereplő (Jarosláv) néma jelbeszéde ismétlődő, de minden esetben az adott helyzet eredeti karakterének megfelelően megformált kulminációs pontja Katona színműveinek. Titus „meg retten” a Templom romjainál, és Bánk is „oszlop módra” áll a „Pártütő” szó elhangzásakor. Ez tehát igen jelentős metakommunikációs elem. A szereplő mozgásának zéró pontja lelki krízist jelöl, lehet az erkölcsi megsemmisülés, a közeledő tragikum előjátéka. Minden esetben dramaturgiai fordulópontot sejtet.

Az álöltözetnek és a maszkoknak a szereplőket elrejtő, kilétüket, mivoltukat talányossá tevő funkciójának folyamatos érvényesülése után most a díszletek is elvesztik valószerűségüket. A látszatok irrealitása fokozatosan terjed ki az egész drámai világra, és hangsúlyozottan a főhősre, Ziskára, akinek hadvezéri szerepében most már a többiek számára is nyilvánvalóan egy beteg, haldokló, vak öregembert lehet csupán látni. A jelmezek és díszletek metamorfózisa párhuzamos az anagnórizis felismerési aktusaival. Miközben Ziska elveszti önmagát, a halott nőben hűgát, Jaromirban pedig leányát ismeri fel.

Toldalékotska

A *Toldalékotska* nézőpontja más, mint a drámáé, inkább a jelenetekhez fűzött jegyzetekhez, kommentárokhoz közelít (NAGY 1993, 125–132.). A drámaíró formátumos alakot látott főhősében, féktelen indulataival együtt, s végül tragikus méltóságot kölcsönzött neki. Lemond Prága ostromáról, saját szavai szerint „megbocsát” a városnak, minden vélt és valós igazságtalanságot „el enged” hazájának, s ezt a döntését követi, hogy megbocsát a húga halálát okozó Dube bárónak, sőt beleegyezik, hogy feleségül vegye leányát. Ez a szerelmi szál, s főként annak kifejelete a katarzis lényeges eleme. Ezzel szemben a *Toldalékotska* a mitológiai kígyóhoz hasonlítja Ziskát. A ZCT korpusz egészét tekintve tehát számolnunk kell a párbeszéd jelenetek és a prózai függeléksszövegek szemléletének, értékrendjének különbségével, azzal tehát, hogy a történész Katona látásmódja nem azonos a drámaíróéval, sőt ez a két látószög olykor kifejezetten különbözik egymástól. A különbség azonban nem a dialogizált szövegen belül okoz törést, vagyis dramaturgiai értelemben ez végső soron mellékes. Ily módon viszont, tehát a beszédmód polifóniájával és a szerzői funkciónak a történészi nézőponttól való elválasztásával, a teljes korpuszon belüli kettősséget úgy értékelhetjük, hogy termékeny vita zajlik a szerző két szerepe, a történelmi ismeretek és az alkotói inspiráció között, ami persze az olvasó figyelmét is megosztja. Drámáról lévén szó: a poézis felülírja históriát, de a korpusz egészét tekintve ez a viszony inkább mellérendelő, nem elválasztó, hanem átható. A történelmi valóságnak és a költészetnek a viszonyából – ami voltaképpen a történelmi szövegek (Schulz, Balbinus) és a dráma, tehát kétféle szöveg viszonya – a szerző alkotásmódjára nézve, dramaturgiai felfogására vonatkozóan szerezhethetünk fontos információkat. Ebben az értelemben a ZCT egésze nemcsak a huszita hőst viszi színpadra, de ez által magát az író is melléje állítja, tehát megtörténik a művét formáló Katona József színrevitele egy keletkezésben lévő mű által. Ez a tapasztalat némileg kárpótolhat bennünket az önmagában vett kettős dráma poétikai fogyatkozásaiért.

Szöveghagyomány

Kézirat

A 6 szövegegységből álló korpusz címlapján a szerző megnevezése a keletkezés idejére vonatkozó utalással: „írta Katona József. Pesthen 3^{ik} esztendőben Törvényt tanulván. 1813.” A szöveg – a szakmai konszenzus szerint – a szerző édesapjának kézírásában hagyományozódott. „Kecskemét Városából idősb Katona” – olvasható a címlap jobb alsó sarkában.

Ez a jegyzet (tudósítás) szerepel annak a három drámának a kéziratán (*Monostori Veron'ka, Ziska a Calice, a' Táboríták Vezére, Jerú'sálem' Pusztúlása*), amelyet 1833-ban a költő apja küldött Pestre a Trattner–Károlyi kiadónak, ez pedig továbbította a Pest megyei játékszín akkori igazgatójának, Döbrentei Gábornak. Tőle került a Nemzeti Színház Könyvtárába. A címlapon szereplő jegyzet eredete nem egészen világos. Az egyik (többségi) álláspont szerint a kézirat küldőjére vonatkozó jegyzet írója azonos a kézirat másolójával, ez pedig idősb Katona. A másik (kisebbségi) vélemény szerint a jegyzet írásképe eltér a szóban forgó másolatok kéziratának írásképétől, ez tehát nem a küldőtől, hanem a küldemény valamelyik fogadójától származik (KATONA 2021, 147). A másolatok idősb Katonától származtatásának tézise nem módosult, az ezzel kapcsolatosan felvethető kérdés jelenleg nem eléggé megalapozott ahhoz, hogy ezen a közvélekedésen változtassunk (KATONA 2018, 290.).

Megjegyzendő, hogy a ZCT kézírata egészének írásképe nem egészen egységes. A ZC-hez képest a ZT-ben az íráskép némi változását tapasztaljuk. A duktus leg-sajátabb jellemzői (például a lendületesen balra visszahajló, több betűt alul, illetve felül átölelő betűszárak) azonosak, de a betűk függőleges tengelye kissé jobbra dől, és a sorok száma egy lapon a ZC-hez képest a ZT kéziratában kevesebb, nagyobb a sortáv, itt a lapok és a levelek kissé szellősebbek. (Pl. ZC 15v: 50 sor, 22r: 57 sor – ZT 48v: 32 sor, 5r: 36 sor, 52v: 37 sor.) Az íráskép alapján arra következtethetünk, hogy a ZC írásmódja gondos, koncentrált figyelemről tanúskodik, a ZT viszont lendülete-sebb, felszabadultabb, magabiztosabb kézvonásokat mutat. A ZT írásképe közelebb áll a *Jerú'sálem' Pusztúlása* cenzori példányának vizuális benyomásához, mint a ZC. Ez persze nem azt jelenti, hogy a ZCT két részét más-más kéz írta, hiszen, mint mondtuk, a grafológiai jellemzőik azonosak, a jelzett különbségek legfeljebb a kéziratot létrehozó személy valamelyest megváltozott lelkiállapotát tükrözhetik. Mintha eddig egy hegyre kapaszkodott volna fel, s most, a két drámaszöveg között, a mű felezővonalán, mintegy hegytetőre érve, megkönnyebbülten venné lefelé az irányt. De ne feledjük, hogy amiről beszélünk, az másolat, tisztázati példány. Igaz, a másolat íróját az eredeti kézirat jellemzői is befolyásolják, akkor is, ha két különböző személyről van szó.

A *Ziska*-előszó vélt részletéről a következők tudhatók. Ez a szöveg a *Jerú'sálem' Pusztúlása* kecskeméti fogalmazványának 30. lapján található. A sok fejtörést okozó

szöveget az említett dráma kritikai kiadásában közöltem (KATONA 2018, 309.). Itt is jelzem, hogy a szöveget Hajnóczy Iván és nyomában Orosz László a *Ziska*-előszó (az *Olvasó!* című szöveg) részének tekinti (HAJNÓCZY 1926, 10; OROSZ 2007, 26.). Mások viszont színháztörténeti dokumentumként kezelik, nevezetesen azzal a búcsúbeszéddel azonosítják, mellyel a színész Katona elbúcsúzott közönségétől (WALDAPFEL 1942, 11–12.). Feltételezhető, hogy ezt a szöveget Katona az *István* ősbemutatóját követően a publikumhoz fordulva mondta el 1813. augusztus 19-én a Rondellában. (Esetleg elmondását csak tervezte.) Az *István* kritikai kiadásában ezt az álláspontot képviseltem, s jelen kritikai kiadásban szintén ehhez tartom magam.

E kitérések után térjünk vissza a ZCT kéziratához! A címlapon két pecsét, felirataik: Nemzeti Színházi Könyvtár (jobb oldalon), Pest vármegye tulajdona (balról lejjebb). A kézirat 68 számozott levelet foglal magában (a rectók jobb felső sarkában a lapokat folyamatosan számozva 135-ig). A szövegegységek rendje a következő:

a) *Olvasó!* (Előszó az olvasó tájékoztatása céljából a tárgyválasztásról és annak dramaturgiai értelmezéséről.) 1. verso. Vélt részletéről fentebb!

b) *A' Huszsziták. Schulz után.* (Tanulmány a drámai cselekmény előzményeiről. Fordítás Leopold Friedrich Schulz *Interessante Erzählungen und Anekdoten aus der Geschichte des Oesterreichischen Kaiserstaates* című művének (Wien, 1808. Im Verlage bey Anton Doll) *Die Hussiten* című XXIV. fejezete alapján (Erstes Bändchen 120–140.)). 2. recto–8. verso.

c) *Elöl Járó Beszéd.* (Előszó a darabban szereplő nevekről, továbbá a szerző nyelv-művelő szándékáról.) 9. recto–9. verso.

d) *Ziska (Iső Darab) vagy is A Huszsziták első Pártütések Csehországban.* „Eredeti Néző Játék 4 Felvonásban.” (A drámai dilógia első része.) 10. recto–32. verso.

e) *Ziska a' Táboriták' Vezére (mint Folytatása az Elöbbeninek).* „Eredeti Néző Játék 4 Felvonásban”. (A dilógia második része.) 33. recto–66. verso.

f) *Toldalékotska* (Ez a függelékszöveg is az olvasó tájékoztatását szolgálja, a *Ziska* halála utáni eseményeket foglalja össze, tehát a dráma cselekményének lezárulása utáni történelmi anyagról ad tájékoztatást. Nem csupán a történelmi kronológia révén kapcsolódik a drámához, hanem szövegszerűen is: Rokytzána jóslata és ehhez csatlakozóan az 58. verso alján olvasható szerzői jegyzet, amely – intertextuális utalással – August von Kotzebue *Die Hussiten vor Naumburg* című színművére vonatkozik, a *Toldalékotskában* tárgyalt eseményekhez kapcsolódik.) 67. recto–68. recto.

Katona a jelzett (a, b, c, f) függelékszövegeken kívül a ZCT egész szövegében 28 (23 hosszabb és 5 apróbb) szerzői jegyzet formájában, ugyancsak az olvasónak szóló tájékoztatást ad a drámai cselekmény háttéréről, a történelmi összefüggésekről, a drámai cselekmény és a történelmi történet viszonyáról, valamint művének forrásairól. Ezeket a latin, német és magyar nyelvű jegyzeteket (amelyek közül három a többenél jóval terjedelmesebb), a drámai cselekmény megfelelő helyein a lap aljára helyezi, és vízszintes vonallal választja el őket a dialógusoktól, ezzel is jelezve, hogy ezek függelékszövegek, nem a drámaíró, hanem a történelmi tanulmányokat folytató szerző szövegei. A kettős (szerzői és történelmi) beszédhelyzet latens dialógust képez, amely egyaránt tanúskodik a szerző történelmi tájékozottságáról és dramaturgiai tudatosságáról.

gáról: az epikus anyagtól, azok függelékszövegekbe helyezésével, mentesíti a drámai cselekményt. A kiegészítő szövegek a feltételezett olvasónak szólnak (a szerző és olvasó párbeszédének szándékával), tehát Katona felruházta művét a (nyomtatott) irodalmiság kritériumaival. A korpuszba foglalt dilógiát viszont elsősorban előadásra szánta. A kettős szerzői funkció a korpusz egészében, illetve a függelékszövegek információinak jelenléte (közvetlenebbül vagy közvetve) a dialogizált szövegben, továbbá a szereplők megnyilatkozásaiba helyezett, történeti szövegekből vett idézetek összjátéka, szerepük tisztázása fontos tanulságokkal szolgálhat.

Az eredeti, kemény, barna papírkötésbe foglalt kézirat mérete 19×12 cm. Lelőhelye: OSZK SZT. Jelzete: N. SZ. Z. 10.

Kiadások

1. *Katona József összes művei*, kiad. ABAFI Lajos, 1–3. k. Bp., Aigner Lajos, 1880–1881. (Nemzeti Könyvtár 15., 16. és 19.)

Ziska, vagyis a husziták első pártütése Csehországban, 2. k. 1–77.

Ziska a táboriták vezére, 79–154.

(E kiadás a dilógián kívül csak a jegyzeteket (23-at) és a *Toldalékocska* szöveget tartalmazza.)

2. *Katona József válogatott művei*, vál. MOLNÁR Miklós, sajtó alá rend. SOLT Andor, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1953. (Magyar Klasszikusok)

Ziska, a kelyhes, a táboriták vezére, 1–116.

(E kiadás nem tartalmazza az átültetett Schulz-szöveget.)

3. *Katona József összes művei*, I–II, sajtó alá rend. és jegyzetekkel ellátta SOLT Andor, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959.

Ziska a Calice, a táboriták vezére, I. k. 67–87.

Ziska, vagyis a husziták első pártütése Csehországban, I. k. 89–160.

Ziska, a táboriták vezére, I. k. 161–242.

(E kiadás adja először a mű teljes szövegét az összes függelékszöveggel és jegyzetekkel, ez utóbbiakat a *Toldalékocska* után adja sorszámozva 1-től 20-ig).

4. *Katona József és Madách Imre válogatott művei*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974. Katona műveit válogatta és gondozta, a jegyzeteket írta SOLT Andor.

Ziska a Calice, a táboriták vezére 57–206. A függelékszövegekkel együtt a teljes korpuszt adja. Katona jegyzeteit az 1959-es kiadáshoz képest kiegészítve, de szintén a *Toldalékocska* után, sorszámozva 1-től 25-ig közli.

5. *Katona József válogatott drámái*, a válogatás, a szöveggondozás és az utószó OROSZ László munkája, Bp., Unikornis Kiadó, 1998. (A Magyar Dráma Gyöngyszemei)

Ziska, a Calice, a táboriták vezére, 49–169. (Ezen belül ZC 63–115., ZT 117–169.)

Katona jegyzeteit a kéziratnak megfelelő helyeken közli a lapok alján *-gal jelölve. A latin szövegek magyar fordítását Solt szövegéhez képest kisebb változtatásokkal adja.

Részletek közlése:

Dr. HAJNÓCZY Iván, *Katona József Kecskeméten*, Dr. HORVÁTH János egyetemi tanár előszavával, Kecskemét, „Petőfi” Könyvnyomda és Könyvkötészet nyomása,

1926. 10. Az *Olvasó!* című előszó szövegváltozatának vélt szöveg közlése (WALDAPFEL 1930, 343–344.).

WALDAPFEL József: *Katona drámái és kéziratok*, ItK 1930. A tanulmány közli az *Olvasó!* című előszó hiteles szövegét, továbbá az *Elöl Járó Beszéd* szövegét. 342–347.

Szöveggyűjtemény a felvilágosodás és a reformkorszak irodalmából, I–II., szerk. WALDAPFEL József, Bp. Tankönyvkiadó, 1952, 798–801. *Ziska első pártütése Csehországban* (részlet). A ZC II. felv. 4–6. jelenete, rövidítve. (2. kiad. 1953-ban.)

A nem szemelvényes szövegközlések belső rendje, tagolása nem egyforma. E kritikai kiadásban Solt Andor és Orosz László szövegközlésének rendjét követjük. A kézirat elején (1r) található címet a korpusz főcímének tekintjük; a teljes korpuszt ZCT-vel jelöljük, ezen belül helyezendő el a paratextusokkal együtt a dilógia két része, az első (ZC) és a második (ZT).

Nyelvállapot

Katona József drámái nyelvvel kapcsolatban az eddigi kutatás három legfőbb megállapítása a következő: 1. Az író nem zárkózott el a nyelvújítás addigi eredményeitől (POLLÁK 1911, WALDAPFEL 1942, 129–139.), de nem tartozott a nyelvújítók táborába. (KATONA 1883, 377.) 2. A népies, provinciális (a kecskeméti, illetve alföldi népnyelvből származó) elemek csak színezik, de meghatározóan nem jellemzik nyelvét. A *Bánk bán* első kidolgozásában szereplő, népnyelvinek tekinthető szavak, kifejezések többségét a végleges kidolgozás során a szerző elhagyta (OROSZ 1980). 3. Drámái dikcióját ódon zamat jellemzi, de nem tisztázott, hogy ez a régi irodalom szövegeinek tanulmányozásából eredő, esetleg tudatos archaizálás-e, vagy a népnyelvben megőrzött régiség hatása (KATONA 1983, 376.).

Toldy Ferencnek a *Bánk bán* nyelvére vonatkozó elmarasztaló véleménye („Olvasatlan maradt rossz nyelve miatt”) ma már csupán adalék (de mint ilyen rendkívül fontos) a *Bánk bán* olvasáskritikai paradigmájának historikumához (TOLDY 1987, 233.). A dráma egyes szövegrészleteivel kapcsolatban megfogalmazott kifogásokat sem fogadta szakmai egyetértés (CZÍMER 1975). Ám a korai drámákon többé-kevésbé rajta maradt az elmarasztaló bélyeg. Pollák megállapítását, mely szerint a főmű stílusjegyeinek, nyelvi értékeinek a korai drámákban „csak gyér nyomai” észlelhetők (POLLÁK 1911, 14.), nyelvi elemzéssel senki nem cáfolta vagy árnyalta. Csupán Waldapfel értékelte a *Jerú'sálem' Pusztúlása* szenvedélyes dialógusainak nyelvi erejét, „a beszéltetés drámaiságát”-t (WALDAPFEL 1942, 67–68.), valamint Orosz László elemzéséből derült ki, hogy Ziska vívódásának, feltörő indulatainak kielégítő nyelvi hitele van (OROSZ 1974, 62–76.). Ezen kívül Bíró Ferenc, aki legutóbb a korai drámák elmélyült, eszmetörténeti irányultságú elemzését adta, hangsúlyozta, hogy Katona rendkívüli drámái képzelőereje termékenyen és egyéni módon alakította a rendelkezésére álló, akkoriban már gazdag és változatos színpadi nyelvet (BÍRÓ 2002, 39.). E nyomokat követve vizsgálódásunkat a lexikai, morfológiai és szintaktikai megfigyeléseken túl fontosnak látjuk kiterjeszteni a drámái beszédet jellemző szóképek alkalmazásával kapcsolatos tapasztalataink summázására, előkészítendő a későbbi elemzéseket.

A *Ziska* nyelve (most a teljes szövegtörzset belüli dialógusokról beszélünk), egyenetlenségei, olykor fegyelmetlenül túláradásai ellenére kétségkívül karakteres, tömört, mégis szemléletes drámai szöveg. Legjobb jeleneteinek párbeszédeit – T. Lovas Rózsa *Bánk bánnal* kapcsolatos kifejezését e műre is alkalmazva – „testes nyelv” képezi (T. LOVAS 1960, 173.). A dialógusok ilyenkor természetesen illeszkednek a helyzethez, és dinamikus festik a jellemet. A ZC-ben például, a Király halála előtti jelenetben a testileg-lelkileg megtört Ventzel az imádkozó Sófiára pillant, majd ezt mondja: „O jó az olly Embernek, a ki bizik az Imádságban – ez egy vigasztalója a sebesedett szívnek, hasonló azon Enyvhez, melly a meg sértetett Tör’söknek Héjja alol ki szívárog, és a sebet ha nem gyógyítja is, leg alább a szélvész és eső ellen kívülről bé mázolja. Jó az olly Embernek a ki bizik az Imádságban! Ajtatosságának a Nyúgodalom, és a Reménység a gyümöltse.” (ZC IV. 1.) A sebesült fa képe a meghaló Királyra, a gyógyító enyv a férjét túlélő királyné s az ima lelki táplálékára vonatkozik, de egy olyan ember nézőpontjából, aki ettől az erőforrástól végképp meg van fosztva. Ventzel pillantása összeköti a két szereplőt, miközben különböző lelkiállapotokra is fény derül.

A hasonlatok és metaforák mellett a dialógusokba szőtt megszemélyesítések is fokozzák a dikció plasztikáját. Húga meggyalázásának híre után a Zderád klastrom felgyújtására és a féktelen pusztításra parancsot adó, immár mindenre elszánt Ziska így szól a huszitákhoz: „Huszsziták! kik első alkalmatosságunktól fogva tiszteltek engemet – nézzetek reám! most állok a’ magam valóságában! A Boszszú széjjel tépte a Fátyolt, és ime rettenetes munkámnak kezdetére esküszöm, hogy mind utálok azt a mit ti útáltok, átkozok, a mit ti átkoztok, és kárhoztatok a mit ti kárhoztattok.” (ZC III. 12.) A főhős tomboló indulata szinte testet ölt a bosszú perszifikálása által, a fátyol szétszakítása pedig (mint később Bánk esetében) a beszélő tudathorizontjának átalakulását fejezi ki, s kapcsolódik a szöveg egyik főmotívumához (lárva, álca, maszk, jelmez, burok). Az „el széllyedet elmével” fel s alá járkáló, álmatlanságban szenvedő, lelkifurdalástól gyötört Ventzel az általa kivégzettek jankiáltásait véli hallani. „Kitsoda jankat itt mellettem – honnét jött az a szó – itt – erre – az ablak hasadékján fütyölte bé a szél” – mondja (ZC IV. 1.). A szókép egyszerre fokozza a jelenet kísérteties hangulatát, festi a dúlt lelkű Király zaklatott lelkiállapotát, s materiális magyarázatát is adja a hallucinációnak, amivel a hangok elől menekülő Király kétségbeesett s egyben önnyugtató próbálkozásáról is értesülünk. Ugyanebben a jelenetben Ventzel így fohászodik: „Erösits engemet hatalmaddal nagy Valóság! midön azon rettenetes óra közeledik ágyamhoz, mellynek szelentzében Koronák olvadnak semmivé! Árnýkeozz engemet tsendes szárnyaiddal, o Nyúgodalom! Búneimnek Fúriái, ne közelitsetek azon halálos Fekvésemhez, mellyben töredezö szemeim el hunyódnak!” (ZC IV. 1.) A megszemélyesítések az emberi benső különböző, érzelmi, intellektuális, önértelmező és létmagyarázó regiszterei között oszcillálnak, hírértékük gazdag, állapotfestésük, helyzetrajzuk plasztikus.

A drámák – most általában szólva a műfajról – párbeszédes szövegek, a szereplők dialógusa alkotja, a szerző nem beszél. Ezért a drámák nyelve csak korlátozottan vizsgálható a költői beszéd sajátosságai, értékrendje szerint. Nem költőinek, hanem elsősorban drámainak kell lennie. Ennek egyik jellemzője a megszólaló beszédválto-

zatok diszperzitása, s a kommunikációs helyzetekben megmutatkozó célirányosság, kompetencia. A párbeszédnek és monológoknak a szituatív fölény megszerzésére kell irányulnia, s emellett a beszélők benső habitusát, lelkiállapotát is ki kell fejeznie. Ebből a szempontból Katona már a korai drámákban is kortársai fölött áll. Ezért kezdtük a *Ziska* nyelvének bemutatását az erő és a szemléletesség (a testesség) bemutatásával. A nyelvi stílus egyéb jellemzőit ezen alapvető fontosságú jellemző jegy függvényében kell szemügyre venni.

A *Ziska* szó- és fráziskincsenek egy rétege archaikus jellegű, egyaránt idézhet régi szövegeket, s jelezheti a megőrző népnyelv hatását. Pollák szerint ilyen lexikai elemek a következők: *elandalodva* (ZC IV. 2.), *bé burkózva* (ZC I. 4.), *éledez* (ZC II. 1.), *el fenült* (seb) (ZC II. 6.), *öszve kerengeljük* (ZC III. 2.), *lontsos* (nyelv) (ZC I. 2.), *lotyogjanak* („a felyhök”) (ZC III. 12.), *vágyakodásaimat* (ZC I. 4.). Valószínűleg népnyelvi elemek a ZT alábbi kifejezései: *bugyog* („Ne bugyogj olyan sokat”) (ZT I. 6.), *gudú* („a másik szeme gudúja rég üres volt”) (ZT I. 6.). Ez utóbbi szófordulatok a két Strázsa beszélgetésében fordulnak elő, a beszélőkre jellemző alacsonyabb nyelvi regiszter részeként. Efféle lehet az instrukciókban szereplő, gesztusjelző *vállat vonyit* kifejezés is és az *orrot kapok* szólás (ZC I. 2.). Népies jellegű a *Bánk bán* szövegében is előforduló *háláadatatlanság* szóalak. (BBSz 119.)

A *Ziska*-korpusz (ZCT) nyelvi világát szélesíti a teológiai gondolkodással és hitérettel kapcsolatos szókinccs, jelesül a huszita vallással összefüggő nyelvi elemek sora. Ezeket azonban Katona a függelékszövegekbe, főként a dialógusokat kísérő jegyzetekbe szorította, nem akarván a párbeszédet ily módon terhelni. A dilógia jeleneteiben feltűnően kevés huszita fogalomra lelünk. Ilyenek: *Kalixtinusok*, *4 Prágai ártikulus* (ezek olvasónak szánt részletezése szerzői lábjegyzetben történik), *Cattolikusok*, *orphaniták*. A bibliai intertextusok viszont korfestő szerepűek. Anélkül, hogy a beszédmódor a középkor imitálására törekedne. „Nem annyira pozitív korhűség keresendő benne, mint inkább a jelentől való különbözőség, a máskorúság illúziója” – írta Horváth János a *Bánk bánról*, s ez a megállapítás már a *Ziskára* is jellemző (HORVÁTH 1936, 81.). A bibliai hivatkozások ezt az illúziót ébresztik. Ilyen az „Uriel gyilkosa”-ra való utalás, lábjegyzetben pontosítva, hogy Dávidról van szó. Az utalás kettéválasztása szintén fontos jelzés az olvasónak: a hivatkozás pontossága megköveteli a bibliai alak megnevezését, de a szereplők szerzői magyarázat nélkül is tudják, kiről van szó (ZC II. 5.). A filiszteusokra és Sámsonra történő hivatkozás beépítése *Ziska* szövegébe a korhangulat érzékeltetésén túl a végső elhatározást fontolgató hős lelkiállapotát jelzi: „Ha, ha, ha! Igen jókor enyelegtél Filiszteus, midőn Sámsonnak már a kezei között volt az oszlop! – –” – mondja a hűgát ért gyalázatra reagálva *Ziska*, miközben az instrukció szerint „*dühös hahotára fakad*”, majd „*térdre zuhan*”. (ZC III. 4.) A ZT befejező szakaszában az „öldöklő Angyal” képzetének alkalmazása azért hatásos, mert, ellentéző fordulattal, a Dubénak megbocsátó hős e gesztusával mintegy vissza is vonja.

A *Ziska* szövegét gyakran színezik szólásmódok, ezek egy része valóban összefüggő lehet a kecskeméti, alföldi nyelv frazeológiájával, ám ebből csak közvetve vonhatunk le Katona nyelvére vonatkozó következtetést, minthogy a dialogizált drámában nem a szerző beszél, hanem a szereplők, s az egyes beszédforrások sajátos, egyéni zama-

tának érzékeltetése nem a szerzői önbemutató, hanem a tárgyias jellemzés egyik legfőbb módja. Ilyen funkciójú a Hajdúk jelenetében szereplő *ki böffenti* kifejezés (ZC I. 2.). Kralowetz szintén durvább anyagból szótt szólámát jellemzi a „Nékem se tökkel ütötték a fejemet” szólás (ZC. III. 3.), ugyanebben a jelenetben e figura még ezzel a frázissal is él: „Én az egész beszédből annyit sem értek, mint a Mufti Alkoránjából”. Kralowetz elégedetlenkedik: „mit használ a Püfögés”, kérdi, mert ő szavak helyett tettekre szomjazna, míg e vita közben a még habozó főhős beszédének megfontolt megváltoztatását e szólással határozza el: „Most tehát más oldalra a Palásttal”. (Ezt a *Bánk bán*-ban majd Biberách szájából fogjuk hallani.) Katona következetes szólamalakítását jelzi, hogy Kralowetz megnyilatkozásait a dilógia második részében is népies ízű kifejezések színezik: „Csak hült helyét láttam, mint a nyúlfekvést” (ZT IV. 1.), „dörgő ménkü” (ZT IV. 4.). Huszinetz beszédmódját is ilyen kifejezések tarkítják: „Mit is piritanánk a Napon a fogunkat, mint a Bolondok” – kérdi huszita társaitól, majd Ziska tétovázását tapasztalva („*magába bajuszát tsipegetvén*”) gúnyosan megjegyzi: „Fél a matska a forró ételtől de még is addig nyalogattya körül körül, hogy egyszer fel falja” (ZC I. 9.). Egy-egy erőteljes megnyilatkozás a megszólaló jellemzésén túl a szenvedélyek túlzására hajlamos egykori viszonyokat jellemzi: *tsapadoz* (ZC IV. 5.), *ki nyilatkozódott* (ZC III. 5.), *lélek kupetz* (ZC II. 15.), *Magzat gyilkos* (ZC III. 8.), *sunyonyogó Ember* (ZC IV. 2.). Sajátos színezetű az *el hunyodik* (ZC IV. 1.) és a *meg mered* (ZC IV. 9.) igekötős szerkezet.

Gyulai úgy vélte, hogy Katona nem ismerte (nem alkalmazta) az ikés igéket (GYULAI 1883, 182.). A *Ziskát* vizsgálva e megállapítás nem igazolható, csupán, mint főművében is, következtelenebbül él velük, mint a kor irodalmi nyelve (BBKK 379.), s ez lehet nyelvjárási sajátosság. Valóban gyakran mellőzi az ikés ragozást, de az is előfordul, hogy iktelen igét ikesként ragoz: *mégsem rogyik le* (ZC III. 9.). Kedvezőtlen jellemzője nyelvhasználatának a mutató névmás tárgyragjának megkettőzése (*aztat*) és a személyes névmás tárgyilag használt, ragozott alakjában a tárgyrag felesleges kitétele (*tégedet*). Ez a *Bánk bán* esetében „csak az első kidolgozásra jellemző” (BBKK 381.). Katona szövegalkotásának egyik sajátos jellemzője a különösen fontosnak tartott neveknek és más, erős szemantikájú szövegrészeknek a kéziratban eltérő írásmóddal (általában a szokásosnál nagyobb betűkkel, erősebb duktussal) történő kiemelése. Ezt a kiadások általában kurzíváltan jelölik. Az instrukcióktól való elkülönítés érdekében kritikai edíciónkban a kézirat ezen szövegrészeinél vastagított betűtípust (fettet) alkalmazunk.

A drámaszöveg három eleme (NEVEK – *instrukciók*) – Dialógusok) közül a névadás és az instrukciók vonatkozathatók közvetlenebbül a szerzőre. E téren műfaji tudatosságot tapasztalunk. Katona a neveket ortográfiájának megfelelően írja, a párbeszéd során a kéziratban gyakran rövidítve találjuk az ismétlődő neveket, ezeket a kurtításokat [] jellel feloldottuk, pl. JAROSZ[LÁW]. Huszinetznek a forrásokban kétféleképpen szereplő neve esetében (Balbinusnál: Husz) Katona Schulzot követi. Választását az *Elöl Járó Beszéd*-ben indokolja: „a nagyobb zavarodás el kerülésére” törekedve döntött a Huszinetz névalak mellett, ami azt igazolja, hogy a *Ziska a Calice a’ Táboriták Vezére* főcímet viselő szövegkorpusz egészében gondolkodott. Mivel *A’ Huszsziták* című, Schulzból fordított szöveg középpontjában „a Huszszitai Vallás kezdője”, Husz János

áll, félrevezető lehetett volna, ha a darabban a „Huszinetz nevü Helység” urát, Husz Miklóst is Husz néven szerepeltette volna. Az instrukciók sajátos szóhasználatához tartozik a *valódilag* (= fennhangon a másik szereplőhöz szólva, többnyire a *magába* utasítást követően), a *jelentőleg* (= nyomatékosan mondva), a *nagyon* (= erős hangon, figyelmeztető súllyal), a *morogva* (= elfojtott indulattal, halkán) és a *vakon* (= nagy indulattal beszélve) formula.

T. Lovas Rózsa megállapítása szerint a *Bánk bán* szereplői a szenvedélyek nyelvén beszélnek. Ezért van oly nagy szerepe Katona szövegében az indulatszóknak (T. LOVAS 1956, 533–539.). Ez érvényes a *Ziskára* is. Az egyes szólamokban (főként Ziska, Huszinetz és Ventzel megnyilatkozásaiban) a szenvedély fokának megfelelően sűrűsödnek vagy ritkulna az indulatszavak. Közülük a módosítószó szerepük kevésbé fontosak, ám a mondatértékük Katona tömött stílusát példázzák. A Huszinetzben szövetségest, céljainak eszközét, de vetélytársat is látó Ziska így reagál a Hajdu Huszinetz bátor tetteről tudósító (de a cselekvőt meg nem nevező) megnyilatkozására, felismerve, hogy kiről van szó, ám a hangos megnevezés aktusát elfojtva: „Hm, hm! (*magába*) Az Huszinetz.” (ZC I. 8.) A megismételt indulatszavak a töprengés gondolatfutamának jelei. A hivatott vezér elszántságának fokával elégedetlenkedő, s annak lázadó eltökéltségét hiányoló Huszinetz az egyik jelenetben képletesen szólva „meg tapodja” Ziskát, saját magát mintegy fölébe helyezve. Erre Ziska indulatosan kitör: „De Ziskát meg tapodni! Ziskát tapodni, ha! ha! ha!! Ziskát! ha! ha!” (ZC III. 9.) Az indulatszavak emocionális szemantikája igen gazdag: dühöt, sértődöttséget és gúnyos megvetést egyaránt jelölhetnek. Példáink a szóismétlések erősítő, dinamizáló hatását is érzékeltetik.

Az ismétlésnek sajátos esetét képezi Katona idézéstechnikája. Ezek egy része a párbeszéd mellett a lábjegyzeteket is figyelemmel kísérő olvasónak van szánva: ezek a dialogizált szöveghez viszonyítva külső idézetek, amikor a szereplők a szerző számára forrásként szolgáló szövegeket citálnak. Balbinust, Schulzot, továbbá Aeneas Sylviust és Pázmány Péter *Kalauzát* (ez utóbbi kettős idézet: Pázmány Grégoraszt citálja). (Erről lásd a forráskritikai és a befogadástörténeti fejezetet!) Belső idézeteknek nevezzük azokat a szövegrészeket, amikor az egyik szereplő egy másik szereplő korábbi szavait idézi. Ezek közül a legfontosabbak Ziska és Ventzel nagy nyelvi tusájának (ZC II. 5.), illetve a tusa néhány jelenettel későbbi kommunikációs villanásának (ZC II. 9.) beszédvisszhangjai, amelyek a dráma centrumában álló szópárbajt a lélekben rezegtetik tovább. Ziska mondatait, beszédaktusát („Nem fogsz te többé, Királyom, mendörgést némitani! El bújt a Te Tsillagod! –”) a megtört Ventzel idézi egy jelenettel később. Hasonló pszichikai teherként hordozza a huszita vezér királyának, korábbi jótevőjének szemrehányó szavait: „Háláadatosság, te igen mérges seb vagy a Lélekben!” (ZC II. 9.), amelyek Ziskának a végső szakítást kinyilvánító vallomását („Huszszita vagyok Felsőes Uram!”) követve hangzottak el. A Király szavai később „mérges seb”-ként égnék Ziska lelkében (ZC III. 1., IV. 9.).

A szereplő által beszélt nyelv, más mentális, interperszonális és egyéb tényezők mellett, nemcsak a többi szereplőre gyakorol hatást, főként a beszédaktusok, nyelvi tusák révén, de az adott beszélő magatartását, értékrendjét és kommunikációs stratégiáját, más szereplői nyelvekhez való viszonyát is determinálja. E kettős funkciója által válik

a drámai beszéd jellemalkotó tényezővé. Mivel a fontosabb szereplők egy-egy, a többi szereplőtől többé-kevésbé elkülönülő beszédalakzatot, sajátos lektust képviselnek, a dráma ilyen értelemben többnyelvű szövegnek tekinthető. Ez a poliglott jelleg a cselekményt alkotó nyelvi tusák, kommunikációs játszmák bázisa. A drámai nyelv tagoltsága, diszperzitása alapvető dramaturgiai tényező. A szereplői nyelvek fontos eleme (a jellegzetes lexika és más grammatikai tényezők mellett) az adott beszédalakzat képstruktúrája. A drámai beszéd képszerűsége a szövegbe helyezett szólásokon, szóképeken alapul, ezek egy része ismétlődve jelentéshordozó motívumokat alkot, más részük a helyzet és a magatartás függvényében költői képpé bomlik, néhány esetben látomássá bővül.

T. Lovas Rózsa elemzése kimutatta, hogy a szóképek és költői trópusok a *Bánk bán* egyes szereplőinek szólamában eltérő arányban találhatók (T. LOVAS 1960), ami összefügg a karakter habitusával, nyelvi kompetenciájával, s e nyelvi eszközök előfordulási aránya a dramaturgiai egységeket képező felvonások kompozíciós folyamatában sajátos hullámzást képez, ami a dramaturgiai dinamika el nem hanyagolható tényezője. Az újabb nyelvi-stilisztikai kutatások felvetették a nyelvi kép mint terminus használhatóságának kérdéseit. Mivel azonban e kifejezés széles körűen elterjedt, s eléggé rugalmas is a sokrétű jelenségcsoport megjelölésére, kitarunkunk mellette. Kemény Gábor kutatásai alapján a nyelvi képet olyan szókapcsolatnak tekintjük, amely „különböző valóságsíkokhoz (izotópiákhoz) tartozó és emiatt egymáshoz képest szemantikailag inhomogén nyelvi elemeket (jeleket vagy jelcsoportokat) hoz egymással többé-kevésbé szoros szintaktikai összeköttetésbe azzal a céllal, hogy e diszparát jelentéssíkok, ill. nyelvi elemek összekapcsolásával, egymásra vonatkoztatásával kényszerítsen formába egy olyan érzelmi és/vagy gondolati tartalmat, amely más úton-módon (közvetlenül) megfogalmazhatatlannak bizonyulna.” (KEMÉNY 1993, 23.) A nyelvi kép „szemantikailag inhomogén, de szintaktikailag egymással többé-kevésbé szorosan összekapcsolt nyelvi jelek vagy jelcsoportok közti kölcsönhatás”. (KEMÉNY 1993, 50.) A *Ziska* nyelvi anyagát a szerző, a prózai dialógusok természetének és a huszita téma szociális vetületének megfelelően, mértéktartóan dúsította szóképekkel. Dramaturgiai érdeklődésének jegyében főként *Ziska* szövegét („a kiért Pennámat kezembe vettem” – írta az *Elöl Járó Beszéd*ben) alakította ilyen eszközökkel. A szószerkezetek szintjén megfigyelhető képszerűség, képes beszéd jelentősen hozzájárul a figurák plasztikájának és reprezentatív funkciójának érvényesüléséhez, s a szöveg érzéki, megjelenítő erejének gazdagításához. Ez esetben a címszereplő és a vele viszonyba, mégpedig változó viszonyba kerülő szereplők színpadi érzékletességének fokozása volt a dramaturgiai cél. A vívódó *Ziska* első monológjában így töpreng: „még vissza lehet innét lépni – vissza, de azon Férget, melyet a felgyulladott Phantásia az agyvelőben költött, nem lehet többé megfojtani” (ZC I. 3.). Az agyvelőben kikelt féreg képe egyszerre jelzi a hős nagyravágásának erejét, a benső folyamat kezdeti, de már elfojthatatlan jellegét, s a felgyülemelő indulatok tragikus következményeit. A „lárva homlokára” írt betűk képe (ZC I. 4.) vagy a „Világító metzsett üveg”, amely színében megváltoztatja a fényt, az emberismeret talányával függ össze, s a színlelés világával kapcsolatos motívumsort (ZC III. 5., III. 9.) indítja el.

A dilógia szövegében, a prózában folyó drámai beszéd és a lovagdráma férfias, katonás természetének megfelelően, aránylag kevés a költői képpé kibontott formula. Ezek közül az egyik legfontosabbra Ziska és Ventzel nagy nyelvi tusájában bukkanunk (ZC II. 5.). „ZISKA (*hevessen*) A Nemzetünk el nyomattatott, Ösi szabadságunkban, és Hazánk' Törvényeiben az idegen molyok turkálnak, és a külső Patkányoknak még maga Felséged ad tsalogató eledeleket, hogy annál nagyobb erővel fojtogathassák a Cseh Galambokat – [...] A betsületes Hazafiak a gyalázatos halálra hurtzoltatnak, hogy az idegen Kigyók annál könnyebben rághassák Cseh kardjainkat, mellyekkel a fejeket kellene el hasítani.” Ez a képi szóttes – szemantikailag inhomogén elemek szintaktikai kapcsolatba hozásával – igen erőteljesen érzékelteti a huszita mozgalom nemzeti indulatait, s egyben forrása a drámatextust áthálózó (ZC III. 5., III. 9.) bestiális motívumsornak. A húga meggyalázásáról értesült, feldúlt lelkű, s a szörnyű pusztításra parancsot adó főhős indulatai infernális képbe torkollanak: „Jarosláv! vidd ötet valahová – a Hradisztini Táborba, vagy a hová akarod, itt nem maradhat. Ti pedig Fúriái a rosz Lelki esméretnek – boszszuálló ördögei mind a négy Elementumoknak – el kárhozott Lelkei a Pokolnak! Gyülekezzetek mellém! Tanitsatok meg engemet veszett sugallástokkal – fújjatok pokolbéli lángot mejjembe, hogy úgy boszszúlhasak – úgy –” (ZC III. 10.). Hasonló módon, már-már látomásszerűen felfokozott az a szövegrész, amikor a cselet gyanító huszita vezér a Király halálhírének vételekor zajló ostromjelenetben szavait apokaliptikus képpé formálja: „Adjátok nékem mérgeiteket Afrikának Hyaenái és Baziliskussai, hogy a levegőt meg mérgesithessem, és magam körül Boszszú-pestist gerjeszthessek! Repedeztetek Kösziklák! Hulljatok le Tsillagok! és temessétek a Gaz Hitetleneket, méjen, mint az Egyiptzusok Táborát, le, le a feneketlen méjségbe! A Teremtő átka és Ménkövei retsegtessék porrá még Össeinek tsontyaikat is a Sirban! Igy hasogatom öszve mind azt, a mi eddig engem az érző Emberiséghez kötött (*le hasitván ruháját*) Rajta!” (ZC IV. 8.) Ez a borzongató hangulatú kép, amely szinte abnormális tudatállapotot tükröz, az apokaliptikus képtöréseket halmozó motívumsorral szorosán összefügg a kizökkent időnek, a „megváltozás”, a krízis világállapotának rajzával, amely a dráma világképének magvát alkotja (BÍRÓ 2002, 72–77.). Az érzékletes, sötét hangulatú szövegrész funkciója ebben az összefüggésben kiszámítottan célirányos.

Ilyen kibontott szókép – hasonló dramaturgiai erővel – Sófíanak az uralkodásról szóló monológjában fordul elő (ZC II. 1.). Már a beszédhelyzet is jelképes: Sónia forró nyári napon „Könnyű öltözetben ül a kinyitott ablaknál”, s a scenikai térnek ez a nyitottsága gondolatainak időhorizontját is kitérít. Tizennyolc éve ül férje mellett a trónon, s ezt az elmúlt időt „Szüntelen tartó Nappal”-ként éli meg, a vágyakozás örökös, alkony nélküli hevületében, az „Emberi Nyomorúság” „tökélletes Kariká”-jába rekesztve önnön nagyravágyása által. Asszonyként is boldogtalanul, „poharait és a Könnyeket” inkább szerető férje által elhanyagolva. „Kitsoda annak az oka? – kérdezi, a magánbeszédet, a megnyilatkozási forma sajátosságának megfelelően (BENVENISTE 1963–1967. II. 85., MAÁR 1995), belső, önmagával folytatott dialógussá formálva. Képes lenne-e a koronáról lemondani? – vallatja önmagát. „Te? Sónia? a Bajor Sónia? hiszen a Korona olyan szép, olyan felséges! az Uralkodás olly hódító valami – a Nagyra

vágyás az az el ragadtato Indulat, mellyért az első Ember a Paraditsomot, sütt magok az Angyalok a Mennyet kotzkára tették, és én egy nyomorúlt életet tudnék kémélleni, hogy azon Istenséget meg tarthassam, mellyre maga a Sors engemet méltónak tartott? Korona! Élet! Egyik már meg nem férhet a másikkal, ah pedig élni is csak egyszer lehet!” (ZC II. 1.) Az elveszett éden és a letaszított angyalok képzete – az inhomogén elemek sűrített szemantikájú összepántolásával – szemléletesen érzékelteti az uralkodás mámorát és kockázatát. A bukott angyalok képe később torzítva ismétlődik meg Kralowetznek (Huszinetz Miklós barátjának) a még dilemmákkal küzdő főhőshöz intézett gúnyos szavaiban. „Gondold meg csak azt a Spektákulumot midőn a gyáva Lelkek úgy karavánkodnak nyakra före a Más világra, mint egykor ama vitéz Angyalkák, kiknek a Piktorjaink egy egy arasznyi körmöket másolnak, és az esés közben is fel kapják a Kösziklákban el tört szarvaikat, hogy mikor a tűzhöz érnek, légyen nyársok, mellyen egy egy szegény Bűnöst sütögethessenek, mint az al-Földiek a szalonnát.” (ZC III. 2.) A kép visszájára fordítása (ott a nagyravágyó teremtmények bukásáról, itt a gyáva lelkek „karavánkodásáról” esik szó, az Angyalokból groteszk Angyalkák válnak arasznyi körmökkel, miközben egy alacsonyabb nyelvi regiszterbe ereszkedünk) a motívumok tudatos kibontásáról, a szöveg egészének koherenciájáról vall.

A dilógia második része nem csupán tematikájában és hangulatában más, de képvilágát és a szövegtényező viszonyát tekintve is különbözik az első résztől. Erősödik a szöveg színjátékos jellege: új elemként jelenik meg három dal beépítése zenei effektussal, megnő az instrukciók aránya, vannak olyan jelenetek (ZT I. 13–15., IV. 5.), ahol a metakommunikáció formái, a gesztusok és a színpadi mozgások a szövegnél is fontosabb üzenethordozóvá válnak. A színtér mélységi tagolása, az előteret és a háttér elválasztó középfüggöny alkalmazása és megfelelő pillanatban történő „felvonattatása” (a szerző színpadi világát jelentő Rondella scenikai lehetőségeinek tudatos kiaknázásával) dinamikus teátrális fantáziát sejtet. Ennek hatékony működése összefügg az emberismeret talányának, s általában a megismerés problémájának a második részben történő felerősödésével (NAGY 1993, 128–132.). A lélek kiismerhetetlen összetettsége és a világ rejtélyszerűvé válásának tapasztalata természetesen a dialógusokban is megfogalmazódik, ám a látvány ezt az élményt szavak nélkül is sugallja Jaromir többszörös jelmezcserejével és *bé burkozva* történő fellépésével, valamint a díszletfalak kárpitként történő mozgásával. Az ember ebben a teátrális világban olyan, mint a kétarcú herma, vagy mint a színjátékos üveg, arculata változik, habitusa ingatag („miért plántált engem az én Kertészem Naprafordúlónak” – kérdi Misztetzky (ZT I. 2.). A sors is kiismerhetetlen, az ember hajós, aki kifeszíti ugyan a vitorlát, de „egy Felsőbb hatalom ül a Kormányánál, mosolyog, és azt mondja: Így légyen!” (ZT I. 5.) Jaromirnak, a kisdobosnak létre vetett bizalmában (a jelmez a főhős leányát rejti) nem osztozik minden szereplő. Ziska maga is rejtőzködik: titkolja halálos betegségét, a pestist, amelyet, dramaturgiai szempontból jelképes pillanatban, a színtér „hirtelen” átalakításának jelenetében vall meg.

Katona József, a darab írásakor mindössze huszonnégy esztendő fiatal, hatalmas történelmi anyag feldolgozására vállalkozott, ezért a szöveg helyenként hosszadalmas, annak ellenére, hogy a szerző a források epikus természetű részeit a függeléksszövegekbe helyezte. Fárasztó a két Strázsa elnyújtott beszélgetése (amit a két

rész közti időkimetszésből származó információkényszer magyaráz: a befogadó tudára kell adni a cselekményből kihagyott történet legfontosabb tényezőit), és már-már modorosnak hat a mellékszereplők (Katzov, Cservenohorszky) beszéd-karakterének ismétlődő fráziskészlete és Voda örökös boriváskényszere. A második rész szövege az elsónél kevésbé retorikus, kevésbé képszerű. A láttatás funkcióját átveszik az instrukciók szcenikai utalásai. A szereplők feszült viszonyai által alkotott szituáció belső arányainak határozott érzékelésére vall, hogy az első részben Ventzel, Sónia és Huszinetz nyelvalakzata volt markánsan elkülönítve Ziskától, a második részben Jaromir mellett (bár ő gyakran főként metakommunikációval nyilatkozik meg) főként Dube és Rokytzana szólama jellegzetes kiképzésű. Dube mély lelki válságból emelkedik ki, krízisét érzékelteti az életet a nemlét hézagaként felfogó monológja. „Mi is lehetne tartós, nagy, és tökéletes ezen kis Hézagban a Böltső és Koporsó között” – kérdezi önmagától (a magánbeszéd ezúttal is benső dialógus), majd egy jelenettel később saját tetteiből formált arcukat a teremtés torzképének tekinti: „Az Isten a Teremtés hatodik napjának végével nem nézett mind azokra mellyeket alkotott, úgy, mint én rettenetes munkámra” (ZT II. 9). A szerző dramaturgiai arányérzékét dicséri, hogy a cselekmény fordulópontját képező jelenetben (ZT III. 5.), amikor Rokytzana fellépésének hatására a huszita vezér megtorpan Prága falai előtt, „Prágának Szószóllója” nyelvi kompetenciáját, beszédének performatív erejét tekintve Ziska fölé emelkedik. Coriolánra hivatkozik, s a pszichére vonatkozó határozott szóképekkel hat Ziska érzékenységre. Az „emlékek skorpiói” és a lélekben lángoló „el fetskendezettett Vér-tsepp” képzete más hasonló szóképek mellett igen markáns szólamot alkotnak, miáltal Rokytzana a jelenet kommunikációs játszójában megszerzi a szituatív fölényt. A jelenet felépítése igazolja, hogy Katona a nyelvi képeket igyekszik a szólam egészének és a szólamok találkozásának, párhuzamos alakulásának dramaturgiai igényei szerint elhelyezni a szövegben.

Csak röviden utalunk arra, hogy a drámai dinamika nyelvi működtetésében fontos szerepe van a fentiekén kívül az alakzatoknak, ismétléseknek, feszülő ellentéteknek, valamint a kielezett kommunikációs helyzeteknek, a beszédaktusok felgyülemelő energiájának, továbbá a lüktető ritmusú szópárbajoknak, a hosszabb megnyilatkozásokkal váltakozó rövid, hiányos vagy tőmondatokból szőtt dialógusoknak. (Ez utóbbi megoldás sikeres példája szemlélhető Ziska és Prokop pergő, meglepő fordulatokat villantó párbeszédében (ZT II. 2.)). A legjobb jelenetek gondos nyelvi megformálása azonban olykor mégis elnehezíti a cselekmény egészének lendületét, a mikrostruktúra részleteinek kidolgozása nem mindig jár együtt a dráma egészének kívánatos ökonómiájával.

Elemzésünkkel módosítani szándékozunk a Katona korai drámáinak nyelvi világáról korábban kialakult képet: a *Ziska* kvalitásai e téren sem mérkőzhetnek ugyan a *Bánk bán* súlyos tömörségével, drámai versbeszédének erejével, de a főműben fellelhető értékeknek nem csupán „gyér nyomai” találhatóak e műben. Az ifjú szerző már ekkor kortársai fölé emelkedett. A huszita dráma nem csupán a főmű előzményeként jöhet számításba. Önmagáért is figyelmet érdemel.

Ortográfia

Mivel a *Ziska a Calice a' Táboriták Vezére* – a szakmai konszenzus szerint – idősb Katona József másolatában maradt ránk, ortográfiai szempontból e kézirat jellemzéséből a szerző helyesírási szokásaira is következtethetünk, mivel ez a másolat bizonyosan a szerző eredeti kéziratáról készült. Az írásmód néhány részlete esetében azonban nem zárható ki némi eltérés az elveszett autográf kézirat és a másolat között.

A magánhangzók hosszúságának jelölése a kéziratban nem következetes. A másoló (és minden bizonnyal a szerző) az ékezetek használatával keveset törődött, sokszor még az *á* és az *é* ékezetét is elhagyta (*Tökelletesedés*). Mivel azonban a főszöveg létrehozásakor teljes betűhívségre törekedtünk, csak igen óvatosan, nyilvánvaló tollhiba, illetve a feltételezhető hangzástól bizonyosan eltérő betűhasználat esetében emendáltunk, de még ilyen esetben is előzetesen megvizsgáltuk, hogy a drámai beszéd adott helyzetében a nyelvbótlásnak nincs-e, nem lehet-e szemantikai üzenete. Az emendációval, illetve annak esetleges mellőzésével kapcsolatos gondjainkat egy példával illusztráljuk. A dilógia második részében (ZT) a második felvonás 7. jelenetében a főhős megnyilatkozására rendkívül feszült lelkiállapotban kerül sor. Rokytzánától megtudta, hogy a prágaiak királyt akarnak választani, de nem őt (hiúsága ezt a lehetőséget is felvillantotta benne), hanem a Livóniai Coributust. A sértődött, indulatos Ziska felháborodottan fordul Prokophoz és a jelen lévő huszitákhoz, képtelennek, s ügyük szempontjából súlyosan kedvezőtlen fordulatnak tartva e váratlan fejleményt, s a kézirat betűhív olvasata szerint azt kérdi, elfogadható-e számukra, „hogy azon Palástal, mellyet a Ti és Testvereitek verei festettek pirosra, egy idegen Majom bíborozza fel magát?” Az emendáció ez esetben a kézirat egészének az *é* hangok ékeztésével kapcsolatos következetlenségein túl akár még azzal is indokolható, hogy ugyanebben a megnyilatkozásban pár sorral feljebb *é*-vel szerepelt a *véreteket* szó. De nem azt érzékelhetjük-e inkább itt, hogy Ziska zaklatott tudatában (ismét hangsúlyozzuk, hogy a drámában nem a szerző beszél, hanem a szereplők) a vérrel kapcsolatos írásképváltozatok közé iktatott *izzadozást* szó emlékezet-villanása (izzadság – verejték) torzítja *Testvereitek verei* formává a beszédet? A hős pszichológiailag indokolható nyelvbótlása (ha nem a szerző tollhibájáról beszélünk) a helyzetrajz konstruktív tényezője. Az íráskép alakulása a jellemrajzra, a jellem benső állapotára nézve üzenethordozó hangalakváltozatot hoz létre. Az ilyen nyelvbótlást tollhibának vélni s kijavítani a színpadi beszéd sajátosságait szem előtt tévesztő megoldás lehet. Ez esetben a pszichológiát mellőzve mégis az emendáció mellett döntöttünk, s eljárásunkról tájékoztatjuk az olvasót.

Az *o* és *u* hosszú hangértéket is jelölhet, az *ö* és *ü* ugyancsak. A valóságos egykori hangérték nehezen állapítható meg: *előtte*, *midön*, *tölled*, *esztendőben*, *Itélő Szék*, *ö* (névmás), *élő*, *ellenkező*, *gyönyörü*. Sajátos eset a hosszú hangérték *eö* jelölése: *feö*, *Feö Vezér*, *Eö Felsége*. Az *i*-nek vagy *ü*-nek ejtendő *y*-ra két pontot tesz az író (*Holy Prokop*, *Cservenohorszky*). A betűhívséget e jelzett esetekben az a körülmény is indokolja, hogy nem ismerjük pontosan az akkori beszéd, a Kecskemét környéki nyelvjárás (vagy a Katona által ismert színpadi deklamálás) hangzódóváltozatait, artikulációs bázisának árnyalatait. Így az emendálás (pl. az *ö* esetében) könnyen lefedhette volna az egy-

kori, írás által rögzített beszéd változatait, íráskép mögé rejtett hangtónusait. Nem hagyhattuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy az írott drámaszöveg elevenen hangzó színpadi beszédet képzeltet el. Nem Katona József beszél, hanem a hősei. És a szereplő a színpadi helyzet által meghatározott lelkiállapotában, mint fentebb feltételeztük, beszédhibát is véthet.

A mássalhangzók írása hasonló ingadozást mutat. A *c* hangot többnyire *tz* jelöli (*Hertzeg, Tzél, lántzaimat, Ventzel, nyoltzadik, kotzkáztatunk, hurtzoltatnak*), de *cz* is előfordul (*czél*). A *cs* esetében hasonló kettősség figyelhető meg: legtöbbször *ts* jelöli (*tsak, meg tsuklanak, tsupán, lotsogókat, szerentsétlen, meg botsát, jég-tsap*) de *cs* is előfordul (*Csontyaiddbol, cseh*). A *zs* hangot jelölheti *zs* (*Strázsa*), *s* (*Sófia*) és *'s* (*Jó'sef*). A *zs* írásmódja Zsizska (*Žižka*) nevében kétféleképpen történik: *Ziska*. (Katona ebben forrásait követi.) A kétjegyű mássalhangzók kettőzése az *sz* esetében teljes alakban történik (*viszsa, el veszszük, boszszúság, boszszonkodva, huszsziták*), az *ny* esetében viszont általában egyszerűsített formában (*annyi, könnyeket, hánnyátok, annyának, könnyen, kívánnjuk*). Az *l* és *ly* sokszor kettőződik névmási típusokban (*rólta, töllünk, töllök, vélletek*), de más esetekben is (*állyon, ollyan, ollyas, vallyon, mellyek, szollunk, vélletek, tökéletes, vélletlen, terhellik*). A *-val, -vel, -vá, -vé* toldalék kötésénél gyakori a rövidülés (*Földel*). Az *egy* számnév írása: *egyj*.

A jottista–ipszilonista viszonylatban, így a mássalhangzók összeolvadásánál, inkább a fonetikus elv érvényesül: *valhattya, áldozattya, lantját, szünnyetek meg, nyúttya*. Az íráskép a kiejtést tükrözi: *halgass, halgatsz, mindegygyik, Egygyesztetöje, azomban, ólta*, de: *adj*. Rövidülés is megfigyelhető: *mellet, mikép, főkép*. Az *-s, -sz* végű névszók személyragos, határozóragos és más toldalékos alakjánál gyakori a betűkettőzés (*lámpássá, tökéletesen, tsoportossan, mérgessen, szúrossan, hevesebben, Pajtássához, alkalmatossabb*).

Az egybeírás és különírás esetei a kéziratban sokszor nehezen különíthetők el. Az ige előtt álló igekötők általában különírva szerepelnek (*meg állj, el kerülésére, meg áll, meg égettetett, el fáradna, fel zúdúltak, ki tiltotta, meg tisztelés, meg engedhető, fel áldozni, el válni*). A nagy kezdőbetűk alkalmazása a mai írásmódnál jóval gyakoribb. A tulajdonneveken kívül méltóságok megjelölésénél, a népneveknél, a népnevekből képzett mellékneveknél, a személyre vonatkozó főneveknél s néhány elvont fogalomnál figyelhető meg: *Prága Várossát, Pápa, Püspök, Elsőséget, Németh, Bajor, Lengyel, Cseh, Tóth, Század, Felekezetek, Vallás, Keresztény Hivek, Békesség, Farkas, Bárány, Király, Ember, Férfiú, Atya, Remény, Fia, Hazád, Halál, Kárhozat, Főfájást, Nyakfájást*. A kis és a nagy kezdőbetű megkülönböztetése (különösen a *v–V* esetében) olykor nehézségekbe ütközik.

A mondatokon belüli központosítás változatos (vessző, pontosvessző, kettőspont, nem ritkán mondaton belüli felkiáltójel és kérdőjel), de nem következetes. Feltűnő (s a drámai beszéd lüktetésével függhet össze) a gondolatjel gyakori használata. Az aposztrófós alakok írásmódja (az *a'* névelő, az *'s* kötőszó és a birtokos jelzős szerkezet esetében) ingadozik, a névelők esetében legtöbbször elmarad.

Színpadi feldolgozások

Katona József: *Ziska vagyis a husziták első pártütése Csehországban*. Élő színpadra alkalmazta: Beke Sándor és Osztovíts Levente. Rendező: Beke Sándor. Kecskeméti Katona József Színház, 1980.

Katona József: *Pártütés*. Átdolgozta és rendezte: Giricz Máttyás. Józsefvárosi Színház, 1988.

(Lásd a befogadástörténeti fejezetet!)

A Ziska keletkezéstörténete

A *Ziska a Calice a' Táboriták Vezére* keletkezésének idejére nézve három adatból célszerű kiindulni. A kézirat címlapján az 1813-as dátum szerepel. A szerző neve alatt pedig ez a paratextus olvasható: „Pesthen, 3^{ik} esztendőben Törvényt tanulván.” Ez a megjegyzés megerősíti a dátum hitelességét. Ez az egyik közvetlen kronológiai támpontunk. De ugyanez a hely- és időmeghatározás szerepel az *Aubigny Clementia* két kéziratán is. Ezek szerint ez a két (voltaképpen három) mű ugyanabban az évben keletkezett: 1813-ban. Bonyolítja a helyzetet, hogy az *Istvánt* szintén erre az évre kell helyoznunk, amelynek az ősbemutatója 1813. augusztus 19-én volt a Rondellában, de már júliusban elkészült. A *Ziska* ezek szerint részben ezzel párhuzamosan, részben ez után íródott, az év második felében. A dialogizált szöveg végén ott a befejezés dátuma: „Elvégezém 21^{ik} Octoberben Ketskeméten.” Ez a másik, közvetlen tájékozási pontunk. Négy dráma egy esztendőben? Soknak látszik. Annál is inkább, mert történelmi drámákról lévén szó, ezek a művek komoly előtanulmányokat feltételeznek. Erről a munkáról főként a huszita drámához (drámákhoz) csatolt függelékszövegek, történelmi kommentárok tanúskodnak. Ez bizony sok így együtt. De a kéziraton látható dátumot komolyan kell vennünk. Annál is inkább, mert a *Ziska*-kézirat 58v lapjának alján a következő jegyzet olvasható, a Táborita dráma (ZT) harmadik felvonásának 5. jelenetéhez kapcsolva: „Ezen Esetet felségessen le írta a Játékszinre Századunk egyik leg jelesb Írója Kotzebue Ágoston.” Ziska és Rokytzána jelenete forog szóban, de az utalás Prokopra vonatkozik, a nevezetes naumburgi esetre. Ezt dolgozta fel Kotzebue *Die Hussiten vor Naumburg* című színdarabjában. Katonának ez az utalása azért fontos, mert az említett művet 1813. augusztus 14-én újította fel a pesti német színház (WALDAPFEL 1942, 47). Ez lenne a harmadik időbeli támpontunk. Katona jegyzete ez után keletkezhetett.

Ám ez a kronológiai számítás némileg ütközni látszik az *István* ősbemutatójának időpontjával, különösen akkor, ha feltételezzük, hogy ennek a drámának a szövege a bemutató előkészületeiig, azaz a próbák során még alakult. Ne feledjük, a szerző maga játszotta a főszerepet. Persze, elképzelhető egy párhuzamosan folyó alkotómunka. Katona már javában dolgozott a huszita dilógián, miközben még itt-ott alakított a színpadra vitt másik szövegén. Tudjuk, hogy a Rondella zökkenőmentes működéséhez sok színdarab kellett. A pesti társulat tevékenysége idején, 1807 és 1815 között körülbelül 350 művet adtak elő, évente legalább negyvenet (KERÉNYI 1990, 134.). A Rondella tehát valósággal „falta” a szövegeket. Ami a korabeli közönség viszonylag csekély létszámából, színházi érdeklődésének sajátosságaiból következett. A társulat tagjai sokat dolgoztak, nemcsak a színészek, hanem az olyan delectáns actorok is, mint Katona. És különösen a fordítók és magyarítók. Leginkább pedig az volt megterhelve, akiben a színházi szerepkörök (színész, fordító, szerző), miként írónk esetében, egyesültek. Ezek a körülmények magyarázhatják az írói munka gyors ütemét, halmozódását,

Katona „csúcsra járatását”. Ezek szerint az *Aubigny Clementia* az 1813-as év elejéhez köthető, ezt követte az *István* augusztus 19. előtt, de ekkor már folyamatban volt a *Ziska* kidolgozása, ami súllyal az év második felére tehető. Ezen az időtartamon belül a huszita dráma készült a leghosszabb ideig.

Az 1813-as év tehát a szerzőnek rendkívül termékeny éve volt. Némileg lazíthatjuk a fentebb jelzett feszültségeket, ha arra gondolunk, hogy az *Aubigny*nek csak a befejezése tehető 1813-ra (ebben az esetben a kéziratban szereplő dátum a befejezés időpontját jelöli), és a ZCT *Toldalékotskája* készülhetett 1813. október 21. után. Ne feledjük, a *Ziska* kézírata tisztázat, a fogalmazvány elveszett, nem zárható ki, hogy a tisztázat készítője átvette a fogalmazvány kezdési időpontját. Bárhogyan is lehetett, a szerzői teljesítmény rendkívülinek mondható.

Különösen akkor tekinthető e megállapítás jogosultnak, ha azt is számba vesszük, hogy ez az év fontos, későbbi életére is kiható változást, magánéleti fordulatot hozott Katona József életében. Ekkor foszlottak ugyanis semmibe Széppataki Rózával kapcsolatos reményei, vagy talán inkább: ábrándjai. A Déryné által megőrzött és *Emlékirataiban* közölt – vitatott hitelességű – levelet 1813 elején írta, ezt követően néhány hónapig, mintegy fél évig a diploma megszerzéséhez szükséges joggyakorlatot folytatott Kecskeméten, ahol befejezhette a Girzick-átdolgozást, és belemerülhetett a huszita téma történelmi tanulmányozásába, s elkezdhette a *Ziska* dialógusainak és függeléksszövegeinek írását. Ezeket a szövegeket Pestre visszatérve magával hozta, ám ott Róza helyett Dérynére talált, s a színésznő körében a férj mellett még egy hódoló is, Prepeliczay Samut, akinek érzelmeit a színésznő viszonzta. Igaz, ez a fordulat nemcsak csalódást, de kijózanodást is jelenthetett az író számára, persze, égő sebekkel a lelkében, sőt felszabadulást is hozott számára, a hivatali karriert és a család iránti felelősséget veszélyeztető érzelmi tehertől való megszabadulást. És ezzel együtt életre szóló kiábrándulást, félnék gyanakvást a nők iránt.

De van itt még valami. Katona az *István* ősbemutatójával egy időben tette le utolsó jogi vizsgáit. Augusztus 19-e ily módon lett a döntés napja számára. István szerepének eljátszásával elbúcsúzott a színésztől, a közönségtől. Ekkor mondhatta el a publikum elé lépve azt az elköszönő szöveget, amelyet mások a *Ziska*-előszó elhagyott szakaszának tekintenek (KATONA 2017, 309.).

E magánéleti fordulat hátterében – s ez még fontosabb – egy alkotói metamorfózis is lezajlott a szerző életében. Erre Bíró Ferenc mutatott rá. „Katona József drámáiról pályafutásán – írja – 1813 a fordulat esztendeje volt, attól az évtől kezdve készül művei egészen más minőséget jelentenek, mint az eddigiek. E fordulatnak első pillantásra talán formálisnak tetsző, elvontan nézve aligha lényeges, de Katona művészete szempontjából döntő fontosságú momentuma, hogy [...] előtérbe kerülnek, sőt kizárólagos szerepet játszanak a történelmi témák. Akár fordít, akár dramatizál, akár átdolgoz, akár eredeti művet ír, témáit [...] a történelemből veszi.” (BÍRÓ 2002, 50.) Bíró nyomán ennek a változásnak három tényezőjét emelhetjük ki. Az egyik: „a színpad a történelem megidézésének autentikus színtere lett” (Uo., 51), ami, tehetjük hozzá, a hősök fiktív formálása, alakítása, a történelmi személytől való elmozdítása által következett be, annak eredményeként, hogy a poézis felülírja a históriát, a dramaturgiai koncepció

mintegy továbbírja a történelmet, mert az események mögé néz, és a lelkekbe tekint. A *Ziska* és majd a *Jerú'sálem' Pusztulása* ezért jelent minőségi különbséget az előzőekhez képest. Az írói átalakulás másik összetevője, hogy Katona történelmi stúdiumai tragikus világlátást eredményeznek. Ismét Bíró idézve: „A történész tapasztalata tragikus elemekkel átszótt tapasztalat volt.” (Uo., 56.) Ez a sötét tónus – egy sötétben látó, nüktalop alkat éjszaka kinyíló szemének, kiélesedő látásának következtében – a korábbiaknál magasabb szintre emeli a jellemrajzot, a drámai cselekvések motivációjának gazdagságát.

És végül a szerzői metamorfózis harmadik tényezője: bekövetkezik a színjáték modellváltása, a korábban kedvelt lovagdrámának – a dramaturgiai mintázatokat megőrző, egyszersmind átlényegítő – jellemdrámává fejlesztése. Katona József ebben az évben lett nagy író. Ettől kezdve készen állt a *Bánk bán* megírására.

Forráskritika

A Ziska történeti forrásai (Schulz és Balbinus)

Huszita drámájának munkálataikor Katona József főként két történeti forrásra támaszkodott. Az egyik, s fontosabb Leopold Friedrich Schulz *Interessante Erzählungen und Anekdoten aus der Geschichte des Oesterreichischen Kaiserstaates* című munkája (SCHULZ 1808), amelynek első kötete 1808-ban jelent meg Bécsben. Ennek XXIV. fejezete *Die Hussiten* címmel tárgyalja a huszita háborúk történetét, kiemelve Husz, Ziska és Prokop szerepét. E fejezetnek a 120. laptól a 140. lap közepéig terjedő szakaszát Katona, drámája cselekményének előzményeit látván benne, lefordította, s *A' Huszsziták* címmel a ZCT-n belül a kettős dráma elé helyezte. Ennek szövege a kézirat 2r lapjától a 8v-ig terjed. Katona szövegének utolsó bekezdése (a 8v 301–305. sor) nem szerepel Schulznál, ez Katona betoldása, az elmondottakat értelmező szándékkal. Schulznál nem szerepelnek lábjegyzetek, ezek is Katonától valók. A kézirat megfelelő lapján vonal alatt láthatók.

Schulz eredeti német szövege a következő. (Ami Schulznál ritkább szedéssel szerepel – nevek, idézőjel nélküli idézetek, valamint a nem faktúrában szedett latin szintagmák –, azt egyaránt kövér betűkkel emeljük ki. A fordításban „Hyeronimus” formában olvasható név Schulznál mindig (és helyesen) „Hieronymus”. Poggius Florentinus levelének címzettje Schulznál (SCHULZ 1808, 139.) nem Leo Tarentius, hanem Leonardus Aretinus.) Nézzük Schulz szövegét az 1808-as edíció 120. lapjától, betűhíven, az oldalak szerinti tagolást megőrizve!

[120]

XXIV.

Die Hussiten.

Carl IV. hatte bey Errichtung der Universität zu Prag den Deutschen mehr Vorrechte ertheilt, als den Böhmen, indem er Lehrer und Studenten in vier Nationen abgetheilt, in die Deutsche nähmlich, Bayerische, Polnische und Böhmische, so daß die Deutschen, zu denen sich auch meistens die Polen hielten, fast immer bey Vergebung der Beneficien, des Rectorats, und der besten Stellen das Uebergewicht hatten. Da dieses die Böhmen als eine ihnen schimpfliche und nachtheilige Sache ansahen, so versäumten sie keine Gelegenheit, sich an den Deutschen zu rächen; Anfangs zwar nur Schulmäßig, da beyde Nationen in öffentlichen Disputationen gegen einander zu Felde zogen, bald aber auch auf andere Weise. Weil die Deutschen Nominalisten waren, so wurden die Böhmen ihnen zum Trotz Realisten; das ist, sie haßten sich unter einander mit allem dem Hasse, als es Leute thun können, [121] die ihren auch noch so unbedeutenden Meinungen, den höchst Werth beylegen, und allen Widerspruch noch obendrein als eine Ketzerey ansehen. Dieser Haß der Böhmen gegen die Deutschen, und die Begierde derselben, diese zu unterdrücken, und sich selbst in den Besitz aller ihrer Vorrechte zu

setzen, war die Vorbereitung und das Hauptfundament zur **Hussitischen** Ketzerey: die Veranlassung dazu aber gab folgende Begebenheit.

In der ersten Hälfte des vierzehnten Jahrhunderts (vom Jahre 1328 an) hatte sich in der Kirche eine Spaltung erzeugt, wo sich mehrere Partheyen gebildet hatten, die zwar in ihrem Glauben und ihrer Lehre einstimmig, aber in ihrer äußeren Einrichtung ganz entgegen gesetzt waren, indem eine jede ihr eigenes Oberhaupt hatte, welches die übrigen sammt ihren Verordnungen verdammt. Da nun aus dieser Trennung keine geringe Verwirrung in der Kirchendisziplin, und für viele fromme Christen eben nicht viel Auferbauliches entsprang, so wurde bey jedem, dem die Aufrechthaltung des wahren Glauben und der Einigkeit der christlichen Gemeinde am Herzen lag, der Wunsch rege, nach einer allgemeinen Kirchenreformation in Haupt und Gliedern, zu welchem Zwecke auch das berühmte Concilium zu Costnitz zusammen berufen wurde. Unter an[122]dern wurde auch ein englischer Priester, Namens **Johann Wic-
lef**, Professor der Theologie zu Oxford durch allgemeine Stimme bewogen, öffentlich auftreten, und gegen die in der Kirche eingerissenen Mißbräuche zu predigen, und zu schreiben (allenfalls um Jahr 1360). So gut der Beweggrund und die Absicht gewesen seyn mag, wodurch er sich leiten ließ, so artete doch sein Werk ins Abentheuerliche aus; und so gut einige seiner Grundsätze waren, so wenig konnten die übrigen mit der Ruhe und Ordnung bestehen. – Die Hauptlehren des **Wic-
lef**, die zu derselben Zeit das größte Aufsehen machten, und worin ihm auch **Huß** nachfolgte, liefen allenfalls auf folgende Behauptungen hinaus: Wenn der Pabst ein Betrüger, ein Bösewicht, und folglich ein Kind des Teufels sey, so habe er keine Macht über die Gläubigen; – derjenige, der in einer Todsünde lebe, sey weder ein weltlicher Herr, noch Bischof, noch Prälat; – es wäre der Schrift zuwider, daß die Geistlichen zeitliche Güter besäßen; die weltlichen Herren könnten dieselben denjenigen Geistlichen, die aus Gewohnheit sündigten, hinwegnehmen; insonderheit wären die Zehnten bloße Almosen, welche die Pfarrkinder wegen der Sünden ihrer Bischöfe und Pfarrer zurück behalten und andern geben könnten; der Pabst **Sylvester** und Kaiser **Con[123]stantin** hätten weit gefehlt, daß die die Kirche mit zeitlichen Gütern bereichert hätten. Ein besonderer Stein des Anstosses für **Wic-
lef** waren auch die Mönche überhaupt, besonders aber die Bettelmönche. Von ihnen lehrte er, daß, wer in einen Orden trete, er möge begütert oder ein Bettelorden seyn, werde sogleich zur Beobachtung der Gebothe Gottes weniger fähig; – die Heiligen hätten gesündigt, da sie besondere Orden gestiftet; – diejenigen, welche in solchen Orden lebten, gehörten nicht mehr zur christlichen Gemeinde; – die Mönche seyen verbunden, durch ihrer Hände Arbeit, und nicht durch das Betteln sich die nothwendige Nahrung zu verschaffen; – diejenigen, welche Klöster stifteten, sündigten; – die verschiedenen Mönchsorden seyen vom Teufel eingeführt worden. – Dieser **Wic-
lef** hatte nun die erste Veranlassung zur Hussitischen Secte geben, auf folgende Weise.

Unter **Wenzels** Regierung brachte ein böhmischer Edelmann, der auf der Universität zu Oxford studirt hatte, von da die Schriften des **Wic-
lef** mit sich nach Böhmen, und gab dieselben Mehreren zu lesen, welche von der böhmischen Parthey waren, unter denen das Buch: **De Realibus universalibus** besonders viel Aufsehen machte. Unter diesen

war auch ein Prediger, Namens **Johannes**, der sich von [124] seinem Geburtsorte her **Huß** nannte, dieser mag nun Anfangs jene Schriften bloß aus Neugierde gelesen haben, oder auch um Gründe darin zu finden, womit er gegen die Deutschen in öffentlichen Disputationen desto heftiger kämpfen konnte: bald aber gewöhnte er sich so sehr an **Wiclefs** Denkungsart, daß er mehrere von desselben Sätze ganz ungescheut öffentlich als die seinigen vorbrachte. Die Deutschen nahmen hievon Anlaß, den **Huß** als einen Ketzer beym Erzbischofe von Prag zu verklagen, und brachten es auch bald so weit, daß **Wiclefs** berühmte fünf und vierzig Sätze verdammt wurden, welcher Verdammung auch alle böhmische Professoren, und selbst **Huß** beytraten. **Huß**, welcher wohl einsah, daß es bey dieser Sache mehr auf seine Person, als auf des **Wiclefs** Sätze angesehen war, suchte sich dafür an den Deutschen zu rächen, und brachte es auch so weit, daß diese alle ihre Vortheile, die sie bisher genossen hatten, auf der Universität sowohl, als im Rathe verlohren, und zu Tausenden die Stadt Prag verließen. Nach dem Abzug der Deutschen ward **Huß** zum Rector der Universität gemacht.

Eben war zu Pisa ein Concilium versammelt, um dem großen Schisma, (wovon wir vorhin gesprochen) einmahl ein Ende zu machen, und ein ungezweifertes Oberhaupt zu erwählen, [125] damit doch alle Gläubigen einmahl wüßten, an wen sie sich zu halten hätten. Hieraus entstand nun eine neue Zwietracht. **Huß** nebst der Universität zu Prag ergriff nach dem Beyspiele der Pariser die Parthey des Conciliums, da hingegen der Erzbischoff **Sbinko** nebst der Clerisey fortfuhr, dem **Gregorius XII.** (einem der Gegenpäbste) anzuhängen. Kein Theil wollte nachgeben, und jeder war in den Augen des andern Schismatiker. Da der Erzbischof den **Huß** und die Universität verfolgte, so predigte nun dieser mit desto größerer Heftigkeit gegen Päbste, Bischöfe, und die ganze Geistlichkeit. Hiezu that ihm nun keine Lehre bessere Dienste, als die des **Wiclef**, dessen Hauptstreit gegen eben die Punkte gerichtet war, gegen welche **Huß** stritte. Dieser also fieng jetzt wieder an, sich mit allem Eifer auf **Wiclefs** Lehre zu verwenden, und sie mit allem Eifer zu vertheidigen. Er lehrte, nach dessen Beyspiel unter andern: ein weltlicher Herr sey befugt, und einiger Maßen verpflichtet, den Geistlichen ihre überflüssigen Einkünfte zu nehmen; denn dieses wäre der kürzeste Weg, sie zu einem anständigen Lebenswandel zurück zu führen, und ihre Sitten zu verbessern. Gleichwie man nicht schuldig wäre, ihnen Waffen in den Händen zu lassen, wenn sie dieselben brauchten, um zu rauben, eben so wenig sey man verbunden, ihnen [126] Güter zu lassen, wenn sie dieselben mißbrauchten. Diese und ähnliche Dinge waren dazumahl gerade den Zeitumständen äußerst angemessen, und das Volk sowohl, als auch die niedere Geistlichkeit, welche allein alle Arbeit verrichten, und dabey darben mußte, hörte sie ausnehmend gern. Allein, wie es gewöhnlich in solchen Fällen geht, wo der Mensch allein nach dem Triebe seiner Leidenschaft denkt und handelt, **Huß** blieb hiebey nicht stehen, sondern ging mit **Wiclef** weiter, und stellte Sätze auf, welche die Grundlage zu beständigen Empörungen waren, und nichts als unaufhörliche Unruhen und Verfolgungen in der Kirche zur Folge haben konnten; so behauptete er: man sey nicht verbunden zu glauben, daß ein jeweiliger römischer Pabst, wer er auch immer sey, das Haupt einer particulären heiligen Kirche sey, außer man wäre versichert, daß ihn Gott zur Seeligkeit vorbestimmt habe; wenn ein Pabst, ein Bischof, oder ein Prälat

in einer Todsünde lebe, sey er weder Pabst noch Bischof, noch Prälat; ferner, die Layen seyen dazu verbunden, die Geistlichen zu Beobachtung ihrer Pflichten anzutreiben. Hierdurch zog sich nun **Huß** die unversöhnlichsten Feinde und Verfolger zu: nichts desto weniger fuhr er doch fort, und lehrte in diesem Geschmack auf der Universität, predigte in einer Prager Capelle, **Betlehem** mit Nah[127]men, schrieb Bücher, und mahnte das Volk, die Bibel in seiner Muttersprache zu lesen. Der Erzbischof konnte hiebey nichts thun, als daß er **Hußen** zu Rom verklagte, und die Bücher des **Wiclef** verbrennen ließ. So hatten nun die Hussitischen Sachen ihren freyen Fortgang bis zum Jahre 1412, wo sich eine neue Gelegenheit ergab, wo **Huß** seinen Eifer gegen seine Hauptfeinde, die Päbste – (dazumahl existirten bereits drey zu gleicher Zeit, **Johann XXIII.**, **Gregor XII.** und **Benedict XIII.**) – und die höhere Geistlichkeit auszulassen.

Aus der Verwirrung, die um diese Zeit in der Kirche, und daher auch im Staate Statt fand, suchten viele ihren Vortheil zu ziehen, und unter andern fiel es auch dem König **Ladislaus** von Neapel ein, sich der Stadt Rom und des ganzen Kirchenstaates zu bemächtigen, da man ohnehin nicht recht wußte, wem derselbe bey der so großen Ungewißheit, wer oder wo der rechte Pabst sey, zugehörte. Diesen Anfällen suchte nun der Pabst **Johann XIII.** mit Gewalt zu begegnen, und um die hiebey erforderlichen Ausgaben bestreiten zu können, ließ er in der Christenheit einen Ablass für diejenigen verkündigen, die ihm in seinem Kriege gegen den König **Ladislaus** mit Geld beystehen würden. Als nun dieses ebenfalls in Böhmen geschah, so ergriff **Huß** die [128] Gelegenheit, um gegen den Ablass und den Pabst zu predigen, den er einen Antichrist nannte. Hier hatte nun **Huß** alles gethan, was er nur thun konnte, und seine Sache, die man bisher noch mit vieler Duldung angesehen hatte, so schlimm gemacht, daß er auf Vermittlung des neuen Erzbischofs **Konrad** Prag verlassen mußte. **Huß** ging weg, aber sein Geist und seine Grundsätze breiteten sich nun um so mehr aus.

Huß hatte sich von Prag auf das Schloß Klakowetz begeben, und predigte in dieser Gegend oft auf dem freyen Felde, um die Ausbreitung seiner Lehre zu befördern, als sich die Verhältnisse auf einmahl änderten. **Huß** war schon von **Alexander V.**, so wie auch von dessen Nachfolger **Johann XXIII.** nach Rom vorgeladen worden, um sich über seine Lehre zu verantworten; allein er getraute sich nicht, selbst dorthin zu gehen, sondern schickte Prokuratoren, und sonst appellirte er auch vom Pabst an ein Concilium. Jetzt begab es sich, daß in Deutschland ein Concilium nach Costnitz ausgeschrieben wurde, in der Absicht, die dazumahl in der Kirche Statt findenden Zwistigkeiten zu heben: vor dieses Concilium wurden nun auch **Hüssens** Sachen gebracht, und demnach er selbst vorgeladen. **Huß** traute Anfangs dem Concilium eben so wenig, als vorhin den Päbsten: nachdem er aber vom Kaiser **Sigmund** [129] ein sicheres Geleite, und von dem Pabste **Johann XXIII.** das Versprechen erhielt, daß ihm nicht das Geringste zu Leid geschehen sollte, wenn er auch gleich seinen Bruder umgebracht hätte; so erschien er ohne Bedenken. Hier beging nun **Huß** den Fehler: daß er vor eben den Männern, als seinen Richtern erschien, gegen die er in seiner Lehre und in seinen Predigten so äußerst heftig loszog, vor dem Pabste, den er vorhin den Antichrist nannte, und vor den Cardinälen und Bischöfen, die er als Kinder des Teufels verschrie; und eben die Männer, die seiner Irrlehre zu Folge ihrer Sünden wegen

gar nicht fähig waren ein weltliches, viel weniger ein geistliches Amt zu verwalten, die erkannte er jetzt als die Richter, in einer so äußerst schwierigen Gewissenssache an. **Huß** sollte nun entweder den verdammten Sätzen abschwören, oder als Ketzer behandelt werden. Ersteres that er nicht, man schritt also zum letzteren, und setzte ihn gefangen. Jetzt berief sich **Huß** auf den kaiserlichen Geleitsbrief, der ihn gegen alle Gewalt, die man ihm seiner Lehre wegen anthun wollte, sicher stellte; der Kaiser **Sigmund** selbst, und einige seiner Räthe gaben sich alle Mühe, um ihr gegebenes Wort geltend zu machen, und **Hussen** wieder in Freyheit zu setzen, aber umsonst: die versammelten Väter drohten dem Kaiser, alle aus einander zu [130] gehen, und das so wichtige Sache der Kirchenreformation, auf dessen Beendigung die ganze christliche Welt mit so vieler Sehnsucht warte, liegen und stehen zu lassen, sobald er sie hindern würde, die Gerechtigkeit an diesem Erzketzer auszuüben. So schrieb Sigmund selbst an die Böhmen, als sie über **Hussens** Verurtheilung rebellisch wurden: „Gott weiß es, und ich kann es nicht ausdrücken, wie mich **Hussens** Unglück betrübt hat. Alle Böhmen, die um mich waren, haben gesehen, was ich mir in dieser Sache für Mühe gegeben, und daß ich einige Mahl aus der Versammlung rasend gegangen bin. Ich hatte sogar Costnitz verlassen: da mir aber die versammelten Väter sagen ließen, daß sie weiter zu Costnitz nichts zu thun hätten, wenn ich sie hindern wollte, die Gerechtigkeit auszuüben; so habe ich den Schluß gefaßt, mich der Sache nicht mehr anzunehmen, denn hätte ich es noch ferner gethan, so würde die ganze Versammlung auseinander gegangen seyn.“

Als man alle Mühe vergeblich angewandt hatte, um **Hussen** zu einem Widerruf seiner Sätze zu bringen; so schritte man dazu, ihm das Urtheil zu sprechen. Man brachte ihn zu diesem Ende den 6. July 1415 in die Hauptkirche zu Costnitz, wo der Kaiser, die Cardinäle und Bischöfe nebst einer großen Menge Volks versammelt [131] war. Nachdem die Messe gehalten war, verkündigte ein Bischof, daß alle Anwesenden sich ruhig verhalten sollten, bey Strafe des Bannes. Sodann hielt der Bischof von London eine Predigt über Röm. 6. daß der sündliche Leib aufhöre, welches er aus dem **Aristoteles** bewies. Hierauf las der Procurator des Conciliums die Artikel wider ihn ab, fügte auch noch bey, es wolle verlauten, **Huß** habe sich vor die vierte Person in der Gottheit ausgegeben. (Dergleichen hat man von **Huß** nie gehört). Indessen lag **Huß** auf den Knien, und befahl sich göttlicher Gnade. Endlich wurde durch den Bischof von Concordien das Bluturtheil abgelesen, wodurch **Huß** zum Feuer verurtheilt wurde; welches auch alle, so bey dem Concilium zugegen waren, billigten, der einzige Graf **Caspar Schlick**, Kanzler des Kaisers, setzte sich dawider, indem er sagte, er könnte solches nicht mit gutem Gewissen unterschreiben. Hierauf wurde die Execution des Urtheils vorgenommen; welche der sonderbaren Actionen wegen merkwürdig ist.

Zuerst wurde **Huß** auf einen erhabenen Oert gestellt, und mit den gewöhnlichen Priesterkleidern bekleidet: hiebey erinnerte er die Umstehenden an das weiße Kleid, womit die Juden **Christum** bekleidet haben. Hier wurde er noch einmahl ermahnt zu widerrufen, allein er antwortete: er [132] stünde jetzt vor Gottes Angesicht, ohne dessen Beleidigung, und ohne Verletzung seines eigenen Gewissens, er solches nicht thun könne. Hierauf mußte er von der Bühne absteigen, und nahmen ihm zwey Bischöfe

den Kelch, den sie ihm gegeben hatten mit den Worten: „O du verfluchter Judas, der du den Rath des Friedens verläßt, und mit den Juden rathschlagest; siehe, wir nehmen dir diesen Kelch.“ Worauf **Huß** antwortete: „Ich traue auf den allmächtigen Gott, und meinen Herrn Jesum Christum, daß er den Kelch des Heils nimmermehr von mir nehmen werde, und glaube ungezweifelt, daß er mir ihn heute in seinem Reiche geben wird.“ Alsdann nahmen sie ihm mit eben solchen Ceremonien die übrigen Priesterkleider ab; wobey sie **Huß** an die Verspottung Christi erinnerte. Jetzt kam die Reihe an die Platte, worüber ein großer Disput entstand, über die Frage, ob man ihm die Platte mit der Schere oder mit dem Schermesser verderben solle. Endlich kam man noch mehreren Debatten dahin überein, ihm mit der Schere ein Kreuz über den Kopf zu scheren. Nachdem dieses vollbracht war, wurde er als von aller priesterlichen Würde entblößt, erklärt. Sodann setzten sie ihm eine papierne Mütze auf, worauf drey Teufel abgemahlt waren, mit der Aufschrift: „Dieses ist der Erzketzer!“ wobey er sie an die [133] dörnerne Krone Christi erinnerte. Zuletzt wurde er dem weltlichen Gerichte übergeben, mit den Worten: „Jetzt überliefern wir dich dem weltlichen Gerichte, und deine Seele befehlen wir dem Teufel.“ **Huß** machte eine Apostrophe zum Himmel: „O Herr Jesu, in deine Hände befehle ich meinen Geist, den du erlöst hast.“ Alsdann übergaben ihn die Bischöfe mit folgenden Worten dem Kaiser: „Die Versammlung zu Kostnitz überläßt **Hussen**, als welcher an der Kirche keinen Theil mehr hat, der Gewalt weltlicher Gerichte.“ Worüber der Kaiser aufstand, und Herzog **Ludwig** von Bayern, der neben ihm stand, mit dem bloßen Schwerte dergestalt anredete: „Da wir das Schwert haben zur Bestrafung alles Unrechts und aller Laster; so nehmt diesen verfluchten Ketzler und straf ihn, wie es einem Ketzler zukömmt.“ Er rief hier auf dem Richter zu Kostnitz, und übergab ihm **Hussen** mit folgenden Worten: „Im Nahmen des Kaiser **Sigmund** übergebe ich euch den Erzketzer **Huß**, nehmt ihn hin, und verbrennt ihn.“ Dieser nahm ihn, und ließ ihn durch Herzog **Ludwigs** Soldaten gebunden führen. Vor und hinter ihm gingen zwey Häscher, auch folgten 3000 bewaffnete Männer, welche ihn zum Richtplatz führten. Als er vor der Kirche vorbeigeführt wurde, sahe er seine Bücher nebst der Böhmen Intercessionsschreiben [134] verbrennen, worüber er lachte. Unterwegs unterrichtete er seine Begleiter von seinen Sachen, wobey er sich immer darauf stützte, er wäre ohne Vertheidigung verurtheilt worden, und würde jetzt ganz gegen alles Recht und Billigkeit gerichtet. Als er am Richtplatze angelangt war, fiel ihm die papierne Mütze mit den drey Teufeln vom Kopf; als er selbe auf der Erde liegen sah, lachte er darüber herzlich; die Soldaten aber setzten ihm dieselbe mit vielen Schmähungen wieder auf. Hier führte man ihn nun drey Mahl um den Scheiterhaufen, auf dem er sollte verbrannt werden, wobey er die Umstehenden bath, sie möchten doch nicht glauben, daß er um falscher Lehre Willen den Tod verdient hätte, indem er diejenigen Irrthümer, welche ihm seine Gegner Schuld gäben, gar nicht gelehrt. Hierin hatte **Huß** Unrecht; die meisten Artikel, die ihm seine Gegner vorwarfen, hatte er selbst eingestanden. Als er sich hierauf gegen seine Wächter bedankt, und ihm der Henker die Kleider ausgezogen, wurde er mit sieben Stricken an ein starkes Brett gebunden, und ob man ihn zwar anfänglich mit dem Gesicht gegen Morgen gekehrt, so wurde er doch auf vorhergegangenes Geschrey, er sey nicht Werth, daß ihn

die Sonne bescheine, gegen Abend gewendet. Hier kam ein eifältiger Bauer, und trug Holz zu dem Scheiterhaufen: **Huß** lachte [135] darüber, und rief aus: „O heilige Einfalt!“ Als er nun dergestalt angebunden war, ritten noch der Herzog **Ludwig** von Bayern, der Reichserbmarschall Graf von **Pappenheim**, ehe der Scheiterhaufen angezündet wurde, zu ihm, und ermahnten ihn nochmahls, er solle seine Lehre widerrufen; allein **Huß** gab zur Antwort: „Ich schwöre bey dem dreyeinigen Gott, daß ich alles dieses, was mir durch falsche Zungen Schuld gegeben wird, weder geschrieben, noch gelehrt habe, sondern in meinen Predigten nichts anders gesucht, als daß ich die Menschen nach der heiligen Schrift in das Reich Gottes führen möchte, weßhalben ich nun mit freudigem Muthe und gutem Gewissen sterben, und mit diesem Tode seine Lehre versiegeln will.“ Als der Herzog **Ludwig** und der Graf **Pappenheim** dieses vernahmen, ritten sie davon, und befahlen den Scheiterhaufen anzuzünden. **Huß** sang indessen das **Symbolum Nicaenum** mit lauter Stimme, und rief aus der Flamme: „Jesu Christe! du Sohn des lebendigen Gottes, erbarme dich meiner.“ Da er dann das dritte Mahl vom Rauch und Flamme gehindert, den Kopf geneigt, und in sich selbst gebethet haben soll, bis er verschieden. Nachdem der Scheiterhaufen abgebrannt war, so war noch die Hälfte des Körpers unverbrannt; diese stießen die [136] Schergen mit langen Stangen in die Kohlen, trugen mehr Holz hinzu, und verbrannten sie ebenfalls; das Herz aber spießten sie an eine spitze Stange, und brateten es. Einer von den Henkersknechten hatte **Hussens** Gewand für sich behalten; der Herzog **Ludwig** von Bayern kaufte es ihm ab, und ließ es ebenfalls verbrennen, damit es nicht **Hussens** Anhängern in die Hände käme. Die übrig gebliebene Asche nebst derjenigen Erde, auf welcher das Feuer gebrannt hatte, einige Schuh tief ausgegraben, trug man in den Rhein. – Diese Execution geschah den 6. July 1415.

Huß war todt, aber das Feuer, welches er angezündet hatte, war dadurch nicht erstickt, sondern dieses loderte jetzt vielmehr überall in hellen Flammen auf. Ganz Böhmen wurde rebellisch, und rächte **Hussens** Tod durch das Blut vieler tausend katholischer Christen; wovon später wird gehandelt werden.

Huß hatte sich schon von Anfang her, wie er nur mit des **Wiclef** Lehren bekannt wurde, einen Gehülften zur Hand genommen, der bey ihm das war, was **Melanchthon** bey **Luther**. Dieser Gehülfe, der unter dem Nahmen **Hieronimus Pragensis** so berühmt ist, war ein Mann von den edelsten Talenten, von äußerst ausgebreiteten Kenntnissen, von er[137]staunlicher Gewandtniß des Geistes, und einer Stärke in der Beredsamkeit, die fast alles mit sich fortriß. Dieser **Hieronimus** gab sich außerordentliche Mühe, die Hussitische, oder welches hier einerly ist, die **Wiclefitische** Lehre nicht nur in Böhmen, sondern auch in den benachbarten Staaten zu verbreiten. Er wurde auch deßwegen in Wien festgesetzt, aber auf die Aufforderung der Prager Akademie wieder los gelassen. Als die Nachricht nach Böhmen kam, daß **Huß** zu Kostnitz festgesetzt sey, so begab er sich sogleich ebenfalls nach Kostnitz, um demselben beyzustehen: da er aber daselbst erfuhr, daß es dem **Huß** um das Leben ging, ergriff er die Flucht, wurde aber an den Grenzen von Böhmen ertappt, und nach Kostnitz zurück gebracht. Hier brachte er nun ein ganzes Jahr im Gefängnisse zu,

wurde mehrere Mahl verhört, und es kam wirklich so weit, daß er auch den Grundsätzen des **Wicief** und des **Huß**, und somit auch seinen eigenen feyerlich abschwur. Dieses aber that er bloß, um das Concilium zu hintergehen, und sich auf solche Art in Freyheit zu setzen, da kein anderer Ausweg offen stand. Vielleicht glaubte er sich durch das Wiedervergeltungsrecht berechtigt; weil man nämlich auf eine ähnliche Weise den **Huß** in die Schlinge gelockt hatte, so dürfe er sich [138] auf eben die Manier herauswinden, ohne daß man ihn deßwegen eines Verbrechens beschuldigen könne. Daher wurde er auch vom Concilium noch nicht auf freyen Fuß gesetzt, obschon einige Bischöfe darauf drangen; sondern bekam nur etwas freyeres Gefängnis. Auch bemühten sich seine Feinde aus Prag, als sie merkten, daß es um seine Freylassung sich handle, mit allen Kräften bey dem Concilium, dieselbe zu hindern, und erreichten auch vollkommen ihren Zweck. **Hieronimus**, als er auf diese Art sah, daß ihm eine List und Verstellung nicht helfe, legte die angenommene Maske ab, widerrief alles, was er bey seiner Abschwörung gethan hatte, bestätigte seine Lehre aufs Neue, und beharrte darin mit aller möglichen Standhaftigkeit bis an sein Ende. Er verhielt sich in Allem eben so wie **Huß**, empfing auch dasselbe Urtheil, und starb den nähmlichen Tod wie **Huß**. Als der Scherge den Scheiterhaufen von hinten anzünden wollte, so rief er ihm zu: „Hierher tritt, und zünde vor meinen Augen den Scheiterhaufen an; wenn ich das Feuer gescheut hätte, so würde ich jetzt nicht hier stehen.“

Hieronimus war sonst vielleicht einer der größten Männer seiner Zeit. Mit großen Talenten von Natur ausgerüstet, und mit den ausgezeichnetesten Elementarkenntnissen versehen, [139] hatte er den größten Theil der damaligen gelehrten Welt durchwandert, und sich eine ungemein ausgebreitete Gelehrsamkeit erworben; mit dieser verband er eine Beredsamkeit und Gewandheit des Geistes, welche alle, die ihn am Concilium hörten, in Erstaunen setzte. **Es ist unglaublich**, sagt der berühmte **Poggius Florentinus**, der ein Augenzeuge war, in einem Briefe, den er an den **Leonardus Aretinus** an eben den Tage schrieb, als **Hieronimus** verbrannt wurde, **wie listig er auf alle Beschuldigungen antwortete, die man ihm machte, und mit welchen unüberwindlichen Argumenten er sich zu decken suchte. Kein Wort brachte er vor, das eines rechtschaffenen Mannes unwürdig gewesen wäre: so daß, wenn er im Herzen glaubte, was er mit dem Munde bekannte, man nicht nur keine gerechte Ursache würde gefunden haben, ihn zum Tode zu verdammen, sondern nicht einmahl das geringste, woran man nur einigen Anstoß hätte nehmen können.** Alles, was er sagte, brachte er mit einer solchen Stärke vor, daß er beynahe das ganze Collegium auf seine Seite gebracht hätte: **Alle**, sagt **Poggius**, **waren von seiner Rede [140] hingerissen, und zur Theilnahme bewegt. – Alle Anwesenden wurden von dem heftigsten Schmerzen durchdrungen; alle wünschten, er möge seinen Sinn ändern, damit ein so edler Mann der Welt erhalten werde.** Als ihm das Todesurtheil verlesen wurde, stand er fest und unerschütterlich, und zeigte nicht nur eine große Verachtung gegen den Tod, sondern ein heftiges Verlangen darnach, und gewiß hat nie ein Stoiker einen Schmerzen mit größerer Gleichgültigkeit übertragen, als **Hieronimus** den Tod.

A Schulz–Katona szöveg főbb tartalmi elemei a következők: A szöveg röviden kitér az univerzáliavitára (a németek nominalisták, a csehek realisták), elbeszéli, hogy Wyclif (Wycliffe) fő tanításai miként jutottak el Csehországba, ismerteti Husz tanításait, prédikációit és a Betlehem-kápolna szerepét. Kitér a pápaság válságos helyzetének ismertetésére, szóba hozza Zsigmond császár Husznak adott menlevelét, beszámol a konstanzi perről, Husz ítéletéről és máglyahaláláról, majd Prágai Jeromos hasonló sorsáról szól. Ezek Katona drámájának fontos előzményei.

Schulz fejezetének többi részét Katona nem fordítja le, mert ezt az anyagot (annak első részét) szabadon kiaknázva drámájának cselekményébe építi. Nem fordítóként, hanem műfajának törvényei szerint gondolkodó drámaíróként használta fel. Előbb nézzük a német eredetit az *Interessante Erzählungen...* 1808-as kiadásának 140. lapjától a 189. lapig, majd ennek magyar fordítását a fordító Horváth Károly jegyzeteivel.

[140] **Hussens** und **Hieronymus** Hinrichtung hatte in Böhmen alle Gemüther empört, und eine doppelte Quelle der heftigsten Wuth des unbändigsten Verfolgungsgeistes eröffnet. Die Meinung, daß, da alle Hussitischen Händel eigentlich aus dem Nationalhaß der Böhmen gegen die Deutschen entstanden waren, diese durch **Hussens Tod**, an dem sie hauptsächlich Schuld seyen, sich hatten an der böhmischen Nation wegen ihrer Vertreibung von Prag Rache nehmen wollen, diese machte den Patriotismus der Böhmen für **Hussens** Sache rege; und eben so wurde auch durch die Vorspiegelungen, die man dem Volke von dem unchristlichen Leben der katholischen Geistlichkeit überhaupt, und von [141] dem Religionswidrigen {sic! helyesen: religionswidrigen} Verfahren der Bischöfe in Costnitz gegen **Huß** und **Hieronymus** insbesondere machte, der Fanatismus in Thätigkeit gesetzt. Alles dieses setzte die ganze Nation in Bewegung; hiezu aber kam noch ein ganz besonderer Umstand, der die Sache noch weit ärger machte. Während dem **Huß** zu Costnitz im Gefängnisse saß, predigte ein gewisser **Jakob von Mieß** die Nothwendigkeit der Communion unter beyden Gestalten, und bewies dieselbe so gut er konnte aus der Bibel: das gemeine Volk, dem **Huß** die Bibel in die Hände gegeben hatte, glaubte die Nothwendigkeit ganz deutlich darin zu finden; **Huß** selbst, dem man die Sache ins Gefängnis berichtet, und ihn um Rath gefragt hatte, billigte sie, obschon er zuvor ihrer nie Erwähnung gethan, geschweige sie zu einem Gegenstand seiner Lehre gemacht hatte. Diese machte jetzt einen Hauptartikel des hussitischen Glaubens: das Volk rottete sich haufenweise zusammen, und forderte mit Ungestümm, daß man ihm die Communion unter beyden Gestalten reichen soll; auch mehrere von Adel nahmen nach und nach Antheil. Unter andern machte sich **Nikolaus von Hußinecz**, der Grundherr des Orts, wo **Johann Huß** gebohren war, ein Geschäft daraus, seinen Landsmann zu rächen, und dessen nun mit des **Jakob von** [142] **Mieß** verbundene Lehre zu schützen. Von einer Menge Volks begleitet, ging er zu dem noch lebenden **Wenzel**, und bath um die Erlaubniß, sich einiger Kirchen bemächtigen zu dürfen, wo **Hussens** Anhänger ihren Gottesdienst nach ihrer Art ausüben könnten. **Wenzel** versprach ihnen auf den künftigen Morgen eine Antwort, ließ aber dem **Niklas von Hußinecz** mit dem Strick drohen, wenn er sich nicht ruhiger aufführte, und verbannte ihn aus der Stadt. Unterdessen war dem König **Wenzel**

selbst nicht wohl zu Muthe bey der Sache; um eben die Zeit, wo **Niklas von Hußinecz** aufgetreten war, hatte auch ein gewisser **Misteczkius** sich mit einer Bande in das Kloster Opatowitz geschlichen, die Mönche daselbst umgebracht, und ihre Schätze geraubt; ein anderer, **Johannes Tysta** mit Nahmen, streifte mit einer Schaar Räuber weit und breit umher, und richtete viel Unheil an, aber alle seine Anhänger wurden in einer Nacht gefangen, und aufgeknüpft; und ähnliche Räubereyen gingen schon allenthalben in Böhmen vor. Daher glaubte sich auch **Wenzel** in Prag nicht sicher, besonders da **Hußinecz** anfang das Volk aufzuwiegeln, sondern begab sich in das Schloß bey Kunraditz, von hieraus aber wollte er auch eine Streich ausführen, der alles auf einmahl niederschlagen sollte. Das Volk hatte sich immer [143] bewaffnet vor die Wohnung des Königs in Prag begeben, und die Antwort auf das Begehren des **Hußinecz** gefordert, der König ließ durch seine Rätthe bekannt machen, daß er immer geneigt gewesen, in ihre Bitte zu willigen, sie möchten aber auch ihrer Seits sein Begehren erfüllen, und ihm ihre Waffen zu Füßen legen. Diese Aeusserung des Königs setzte den Senat in äußerste Verlegenheit: gehorchte er, so brachte er den Bürger gegen sich auf; gehorchte er nicht, so verfiel er in die Ungnade des Königs. Hier half nur ein Zufall aus der Noth. Eben zu dieser Zeit war bey einem Senator ein gewisser **Johann von Trautenau**, der, weil er in einem Streite ein Aug verloren hatte, gemeiniglich **Ziska, d. i. der Einäugige**, genannt wurde, zu Gast; da nun hier unter andern auch jenes Befehls des Königs Erwähnung geschah, und der Senator eine große Besorgniß äußerte, wie hier zu helfen sey, so sagte ihm unter andern **Ziska**: „Ich sehe nicht ein, warum man hierüber so verlegen ist; ich bin lange bey Hof gewesen, und habe viel mit dem Könige zu thun gehabt, so daß ich ihn ganz genau kenne; ich bin überzeugt, wenn die Bürgerschaft insgesamt mit ihren Waffen sich zu ihm verfügen, und ihn fragen wird, was er von ihr verlange, er gewiß nicht das Herz haben wird, ihr die Waffen ab[144]zufordern.“ Diesen Anschlag trug der Senator alsbald in dem Rathe vor, der ihn auch den Bürgern mittheilte, wo er überall Beyfall fand, und endlich auch zur Ausführung gebracht ward. Das Volk versammelte sich bewaffnet, wählte den **Ziska** zu seinem Haupte und Wortführer, und zog hin zum König. „Auf deinen Befehl, großmächtigster, gütigster König und Herr, redete ihn **Ziska** an, erscheinen wir hier vor dir, als gehorsame und getreue Unterthanen, und erwarte von dir die Weisung, gegen welchen Feind wir die Waffen führen sollen, die wir für dein Leben und deinen Ruhm, so viel an uns ist, mit Tapferkeit und Standhaftigkeit zu führen versprechen.“ Der König, der durch diese Entschlossenheit abgeschreckt, und auf nichts weniger gefaßt war, als auf einen solchen Antrag, gab ihm zur Antwort, daß er sich jetzt vollkommen überzeugt habe von der Treue und Anhänglichkeit seiner Unterthanen, und er möge nur wieder mit seinen Leuten zurück kehren. Seit dieser Zeit kam **Ziska** in ein ausserordentliches Ansehen bey dem Volke, und wurde einmüthig zum Anführer desselben erwählt.

Seit dieser Wahl eines Oberhauptes nahmen die hussitischen Händel eine äußerst ernsthafte Gestalt an. **Hußens** Anhänger, die sich in Prag nicht mehr sicher genug glaubten, versammelten [145] sich nun auf einem Berge in dem Bechiner Kreise, der sonst den Nahmen **Hradistin** führte, seit diesem Vorfalle aber den Nahmen **Tabor**

erhielt, welcher in der böhmischen Sprache ein Lager bedeutet. (Nicht, wie man glauben sollte, von dem Berge Tabor im Lande Canaan, wo **Baraks** Kriegsheer sich wider den **Sisera** versammelte, und auf dem **Christus** verklärt wurde.) Weil dieser Ort sowohl durch die Natur als Kunst befestigt war, so diente er den Hussiten zu einem vortrefflichen Waffenplatze. Hier versammelten sie sich in solcher Menge, daß oft bey 40,000 zusammen kamen, die sich gegen die Simonie, den Geitz, die Ueppigkeit und Laster der Geistlichen predigen, und zugleich die Communion unter beyden Gestalten reichen liessen. Jemehr die Gutsherren bey ihren Untergebenen Verbothe dagegen ergehen ließen, desto stärker wurde der Zulauf; und je größer die Gefahr war, welche die Uebertretung derselben nach sich zog, desto enger war das Bündniß, das sie an einander knüpfte, so daß sie sich mit dem bis auf den heutigen Tag noch nicht erloschenen Nahmen der Brüder, die nach der Landesverschiedenheit in Böhmische und Mährische getheilt wurden, bezeichneten. **Hußinecz**, der unter ihnen das größte Ansehen hatte, faßte sogar den Entschluß, eben dieses auf dem Berge **Tabor** sich versammelnde Volk nach [146] Prag zu führen, **Wenzeln** zu entthronen, und einen andern König zu wählen, welches jedoch **Coranda**, ein hussitischer Priester, noch hinderte.

Aus diesem Lager wurde in den folgenden Zeiten (im Jahre 1420) eine Stadt, die ebenfalls den Nahmen **Tabor** führte; indem **Ziska** das Lager mit Gräben und Mauern umgeben, und einem jeden seiner Leute, da wo er sein Zelt aufgeschlagen hatte, sein Haus bauen ließ. Von dieser Stadt bekamen **Ziskas** Anhänger den Nahmen **Taboriten**.

Als die Hussiten durch ihre immer zunehmende Menge, und durch die Einigkeit, in der sie mit einander standen, sich so mächtig sahen, so wurden sie auch kecker, gingen wieder nach Prag, und hielten daselbst fast täglich öffentliche Prozessionen mit feyerlicher Herumtragung des Kelchs. Hier geschah es nun einmahl, daß eine solche Prozession vor dem Rathhause vorbeiging; ein Rathsdienersitz vor der Thür, ein Katholik, der vor ihrem Kelche weder aufsteht, noch den Hut abnimmt, noch irgend ein anderes Zeichen der Ehrerbiethung äußert. Die Hussiten hierüber entrüstet, gehen auf diesen los, und verfolgen ihn bis in den Vorhof des Rathhauses. Ein Rathsherr, der dieses gewahr wird, will sich ins Mittel legen; die Hussiten aber schimpfen auf ihn, nennen [147] ihn einen Deutschen, und einen Verächter des Kelchs, und stossen ihn zuletzt gar sammt dem Rathsdienersitz zu Boden. Hiemit aber noch nicht zufrieden, stürmen sie noch die Rathsstube, werfen die Rathsherrn theils zum Fenster hinaus, welche dann die anderen, welche unten vor dem Rathshause standen, mit Lanzen und Säbeln auffangen, und niedermachen, theils hieben sie selbe gleich selbst in der Rathsstube nieder. Auf die Nachricht von diesem Tumulte eilte der Reichskämmerer mit dreyhundert Pferden herbey, wurde aber sogleich wieder in das Schloß zurück getrieben, und mußte dem Volke freye Hand lassen. Der König **Wenceslaus** wurde, als er Nachricht hievon empfing, vom Schlage gerührt, und starb daran nach einigen Tagen, wie wir schon vorne, Seite 81. erzählten. Ihm folgte der Kaiser **Sigmund** als König von Böhmen. Jetzt hob erst recht der Tumult an.

Der erste Anfall, den das Volk that, ging auf die Klöster. Hiezu hatte der Pöbel hauptsächlich zwey Beweggründe; einmahl das Haß gegen die Mönche, den er aus den Grundsätzen des **Huß**, oder vielmehr des **Wiclef** schöpfte; und zum andern die

großen Reichtümer, welche in den Klöstern verborgen lagen, welches wohl der stärkste Beweggrund war; denn von den Grundsätzen des **Huß** mögen wohl die wenigsten, welche unter [148] dem Nahmen der Hussiten raubten und mordeten, etwas gewußt haben. Zuerst fielen sie über das Kloster **Sderad** her, wo sie sich den Wein und das Lagerbier besonders schmecken ließen; von hier zogen sie in die Carthause, auf der andern Seite der Mulda, plünderten die Muttergotteskirche, und nahmen alle Mönche gefangen. Als sie mit diesen über die Mulda zogen, so behaupteten einige von ihnen, man sollte die Mönche ohne weiteren Prozeß in die Mulda werfen, andere aber wollten ihnen mit Gewalt das Leben lassen; beyde Theile geriethen hierüber so mit einander in Streit, daß zwey todt auf der Stelle blieben, und mehrer verwundet wurden. Auf eben die Art wurden auch alle übrigen Kirchen und Klöster geplündert und verwüstet, und die Mönche, die sie darin fanden, entweder getödet, oder verstümmelt, oder verjagt; die silbernen und goldenen Bilder, die Kelche und Monstranzen, und der übrige Kirchenornat verlohren sich so, daß man gar nicht weiß, wo sie zuletzt hingekommen sind; die Meßgewänder, Vespermäntel und ähnliche Stücke verwendeten sie theils zu Fahnen, theils zu Kleidungsstücken. So wie in Prag, eben so ging es auch in ganz Böhmen, und sollen daselbst mehr als fünfhundert Klöster zerstört worden seyn. Denn Böhmen soll zu selbiger Zeit so viele und reiche Klöster gehabt haben, daß es in [149] diesem Punckte mit keinen andern Land in Vergleich zu setzen gewesen sey.

Durch eine geschwinde Erscheinung in Böhmen, und durch nachdrucksame Entschliessungen würde **Sigmund** zu Anfang dieses Tumults nicht allein die Katholiken, die nun anfiengen, wegen der Hussiten in Furcht zu gerathen, leicht gewonnen, sondern auch die Hussiten, die ihre Kräfte noch nicht kannten, entwaffnet haben: allein **Sigmund**, der eben an den äußersten Gränzen von Ungarn gegen die Türken beschäftigt war, zauderte, und der nun in eine Art von Wuth gebrachte **Ziska** war ganz seiner Willkühr überlassen. Mit genauer Noth konnte **Wenzels** hinterlassene Wittve, die Königin **Sophia**, nebst dem Burggrafen **Zdenko von Wartenberg**, und einigen andern böhmischen Landsherrn einen Stillstand von den nun meistens der Lehre **Hussens** zugethanen Prager Bürgern bis am **St. Georgitag** des folgenden Jahrs (1420) erhalten, vermöge dessen der Befehlshaber des königlichen Schlosses die Communion unter beyden Gestalten nicht stöhren, hingegen die Prager die katholischen Geistlichen nicht verjagen, und das Schloß Wischerad wieder herausgeben sollten.

Mittlerweile hatte sich **Ziska**, nachdem er weit und breit viele Verheerungen im Lande an[150]gerichtet, nach Pilsen begeben. Hier wurde er von einer beträchtlichen Schaar Reuter überfallen, welche die Königin **Sophia**, und ein Herr von **Schwanenberg** versammelt hatten. Zweymahl wurde er umzingelt, und war in Gefahr gefangen zu werden, jedesmahl aber rettete er sich durch eine List; einmahl zog er sich in einen Sumpf zurück, wohin ihm die Reuterey nicht folgen konnte, und das andere Mahl bediente er sich folgender List: Als er merkte, daß ihn die Cavallerie wieder einschliessen wollte, begab er sich zurück auf einen steinigten und buschigten Boden, wo die Feinde mit ihren Pferden nicht hinkommen konnte, und als jene Reuter abstiegen, und ihm zu Fuß folgten, so ließ er alle Weiber, die er bey sich hatte, ihre Tücher, womit sie ihre Köpfe und Gesichter ganz zu verhüllen pflegen, abnehmen, und sie in die Wege

ausbreiten, durch welche die Feinde passiren mußten. Als diese nun auf solche Art nirgends festen Fuß fassen konnten, sondern sich überall mit ihren Sporen verwickelten, so ließ sie **Ziska** angreifen, und alles, was sich nicht durch die Flucht davon machte, niederhauen. Hierauf setzten sich die Hussiten, da sie den Waffenstillstand nicht annahmen, ihr Handwerk fort; zerstörten die Klöster, peinigten die katholischen Priester, und verwüsteten die Güter katholischer Gutsbesitzer. Die Katholiken aber [151] bedienten sich ihrer Seits des Wiedervergeltungsrechts, und wenn sie einen Hussiten in ihre Gewalt bekamen, warfen sie denselben entweder in die Schachten der Bergwerke, oder sie verbrannten ihn, oder sie ließen ihn im Kerker schmachten.

Endlich hielt **Sigmund** einen Landtag zu Brünn, den auch die Prager besuchten, den **Sigmund** als ihren Erbkönig erkannten, auf sein Geheiß die Ketten von ihren Gassen hinwegschaffeten, ihre gegen das Prager Schloß aufgeworfenen Festungswerke niederreißen, und öffentlich kund thun ließen, daß alle katholischen Geistlichen wieder ungehindert nach Prag kommen dürften. Auch hatten sie sich erbothen, **Sigmunden** ihre Stadt einzuräumen, wenn er ihnen freye Religionsübung, und besonders das Abendmahl so wie es Christus eingesetzt, zu nehmen gestattete: und eben so möge er auch dafür Sorge tragen, daß die Geistlichen ganz und gar keine weltliche Macht besäßen. Sie thaten untern andern auch des **Huß** Meldung, wie ungerecht er wäre verdammt worden, nachdem er einen öffentlichen Sicherheitsbrief erhalten. **Sigmund** gab den Abgeordneten zur Antwort: „Liebe Böhmen, laßt dieses gut seyn; wir sind hier nicht auf dem Concilium zu Costnitz, dort hättet ihr dergleichen Dinge vorbringen müssen. Uebrigens da ihr an mich begehrt habt, daß ich das Reich über[152]nehme, so will ich es thun: meine Willensmeinung aber werde ich euch schriftlich erklären.“ So bereitwillig aber auch die Prager sich zu allem zeigten, so war es doch noch weit von ihrer völligen Unterwerfung. **Sigmund** fuhr seiner Seits fort, die Hussiten aufs strengste zu verfolgen. Er hatte sich inzwischen nach Breslau begeben; hier gestattete er nicht nur, daß auf Betrieb des päpstlichen Nuntius, des Bischofs **Ferdinand von Lucca**, ein Hussit **Johann von Krafa**, der ein Prager Bürger war, durch Pferde zur Stadt hinaus geschleift, und dann verbrannt, wie auch von eben diesem Nuntius eine Kreuzbulle gegen die Hussiten verkündigt ward; sondern ließ dazu von den Breslauer Bürgern, die auf Prager Manier ihren Magistrat zum Fenster hinaus geworfen hatten, zwölf der strafbarsten hinrichten, woraus die Prager nur deutlich schließen konnten, wie es ihnen gehen würde, wenn **Sigmund** Herr ihrer Stadt werden sollte. Sie säumten daher nicht, ein ewiges Bündniß unter einander zu schließen, vermöge dessen sie sich anheischig machten, sich gegen jeden, der die Communion unter beyden Gestalten hindern volle, mit Daransetzung ihres Guts und Bluts zu wehren: und dieses Bündniß wurde noch mehr durch einen ihrer Prediger, **Johann**, einen ehemahliger Prämonstra[153]tenser, befestigt; dieser nämlich bewies ihnen, daß **Sigmund**, der in der Apokalypsis vorgezeigte rothe Drache sey, und alle sahen es hierauf eben so klar in der Bibel, als wenn es mit dürren Worten darin geschrieben stünde.

Von nun an ward diese Angelegenheit nicht mehr als **Sigmunds** Privatsache, sondern einiger Maßen auch als die Sache des deutschen Reichs und der Kirche angesehen. **Sigmund**, der auf eine freywillige Unterwerfung der Prager gar nicht mehr zählte,

brachte eine Armee zusammen, die von einigen auf 150,000, von andern auf 80,000 wehrhafte Leute geschätzt wird. Die Churfürsten von Mainz, Trier, Cölln, Pfalz und Brandenburg, der Herzog **Albrecht von Oesterreich**, vier Herzoge von Bayern, zwey Markgrafen von Meissen, **Friedrich der Streitbare**, und **Wilhelm**, nebst ihrem Vetter, **Friedrich dem Einfältigen**, Landgrafen von Thüringen, und mehreren Bischöfen, Grafen und Herrn fanden sich in Person bey derselben ein. Wenn sich aber je gezeigt hat, was Religionsenthusiasmus, der noch dazu durch den starken Nationalhaß und warme Vaterlandsliebe angefeuert wird, gegen andere kaltblütige und zum Theil gezwungene Streiter vermag, so geschah es hier. [154] **Sigmund** konnte mit aller seiner Macht die Stadt Prag, welcher **Ziska** mit seinen Taboriten zu Hülfe geeilet war, nicht bezwingen; welches um so mehr zu verwundern war, da sich ohnehin schon die sogenannte Kleine=Seite, und die zwey Prager Schlösser von vorigen Zeiten her in kaiserlichen Gewalt befanden. Um die Stadt auch von der dritten allein noch offenen Seite auf das engste einzuschliessen, ward dem **Sigmund** gerathen, den sogenannten Witkowberg zu besetzen, und zu befestigen. Allein **Ziska** kam ihm zuvor, und schlug einen von den Deutschen gethanen Sturm so glücklich ab, daß dadurch der Berg seinen Nahmen (Ziskaberg) erhalten, und bis auf den heutigen Tag noch forträgt.¹

Um diese Zeit verbreiteten die Hussiten das Gerücht, daß am Pfingstfest Feuer vom Himmel fallen, und alle Städte in ganz Böhmen verheeren würde. Alles gerieth deswegen in Furcht, besonders aber in Prag, wo kein Mensch in der Stadt bleiben wollte, aus Furcht, sie würden alle verbrannt. Am Tage, wo es geschehen sollte, regnete es von Früh bis Abends; die armen [155] Prager, die aus der Stadt geflohen waren, wurden am Felde erbärmlich durchgeweicht, während dem die Hussiten, die darin geblieben waren, ihre verlassenenen Häuser plünderten. Weil nun kein Feuer vom Himmel die Stadt verwüstet hatte, wie die Hussiten prophezeit hatten, so machten sie sich selbst dahinter her, und zerstörten besonders die Kirchen, die gewissen Heiligen geweiht waren; indem sie vorgaben, den Heiligen gebührten keine Kirchen, sondern nur Gott allein. Von diesen ging es an die übrigen Kirchen, und alle Klöster in ganz Prag wurden verwüstet. Die Prager, die es äußerst übel aufnahmen, daß so schöne Gebäude zerstört wurden, wurden zuletzt rebellisch, und widersetzten sich den Hussiten, und machten, daß sie zuletzt selbst den Abzug nahmen.²

Sigmund unternahm nach dem ersten mißlungenen Versuch nichts Erhebliches mehr. Die bey ihm befindlichen böhmischen Herrn gaben sich vielmehr Mühe, einen Stillstand zwischen ihm und den Pragern zu Wege zu bringen; welches Ursache war, daß von den Pragern ihre vier berühmten Artikel, als eine Art von Glaubensbekenntniß, aufgesetzt wurden. Das Wichtigste [156] dieser Artikel lief allenfalls darauf hinaus: 1) Das Wort Gottes soll frey und ohne Hinderniß von den Priestern gepredigt werden; 2) die heilige Communion soll allen Christgläubigen frey unter beyden Gestalten gereicht werden; 3) die weltliche Herrschaft über Geld und zeitliche Güter, welche die Geistlichkeit gegen das Geboth Christi zum Nachtheil ihres Amtes, und

¹ Schmidts Geschichte der Deutschen. Wien 1785. B. VI. S. 151. ff. [Jegyzet az eredetiben.]

² Aen. Sylv. Hist. Bohem. [Jegyzet az eredetiben.]

zum Schaden der weltlichen Herrschaft ausübt, soll ihr genommen werden, und die Geistlichkeit selbst zur Richtschnur des Evangeliums und dem apostolischen Leben, welches Christus mit seinen Aposteln geführt hat, zurück gebracht werden; 4) alle Todsünden, besonders öffentliche, und andere dem göttlichen Gesetzten entgegen laufende Dinge, sollen in Ansehung eines jeden Standes durch diejenigen, denen es gebührt, auf eine rechtmäßige und vernünftige Art verbotnen, und aus dem Wege geräumt werden; nicht allein diejenigen, die dergleichen ausüben, sind des Todes schuldig, sondern auch, die nur darein willigen, als da sind unter dem Volke Hurerey, Völlerey, Diebstähle, Todschläge, Lügen, Meineid, überflüssige, betrügerische und abergläubische Künste, geitzige Gewerbe, Wucher und dergleichen, unter der Geistlichkeit aber gehören hieher die Ketzerey der Simonie, und alle Geldforderungen wegen der Taufe, Firmung, Beicht, Communion, heiligen [157] Oehlung, der Ehe oder Trauung, für Messen, Predigten, Begraben, Weihung der Kirchen und Altäre, geistliche Pfründen und Ehrenstellen, Ablässe, und andere unendliche Ketzereyen, die daraus entstehen, nebst den bösen und ungerechten Sitten, als dem Concubinat und anderer Unzucht, Zorn und Streitigkeiten, nichtwürdigen Vorladungen einfältiger Personen vor Gericht, und Beraubung derselben, geitzigen Zinsforderungen, Vermehrungen des Opfers, und unendlichen Betrügen der Einfältigen durch falsche Versprechen, welche insgesamt und einzeln ein jeder Christgläubiger, der ein wahrer Diener und Sohn seiner Mutter, der Kirche, seyn will, an sich und andern verbunden ist, zu verfolgen, und eben so hassen und verabscheuen soll, als den Teufel, jedoch so, daß dabey ein jeder die Ordnung und den Stand seines Berufs beyhalte. – **Sigmund** wollte nichts von den Artikeln hören, die Prager waren aber nun durch den, von dem **Ziska** erfochtenen Vortheil so muthig geworden, daß sie im Angesichte der deutschen Armee sechzehn von ihren Gefangenen in Fässer sperrten und verbrannten, um sich an den Deutschen zu rächen, weil diese bey ihrem Eingange in Böhmen, gleichsam im Vorbeygehen, einige Hussitische Priester verbrannt hatten. [158]

Das Ende von dem ganzen Zuge war, daß sich **Sigmund** in dem Prager Schlosse krönen ließ, und einige Tage darauf mit dem ganzen Heere aufbrach, von dem Hussiten mehr gehaßt als zuvor, von den übrigen Böhmen aber und Deutschen wenig geliebt. Die königlich gesinnten Böhmen waren unzufrieden, daß ihr Vaterland so viel durch die fremden Truppen gelitten, und dennoch in der Hauptsache nichts ausgerichtet worden; die Deutschen aber hatten den **Sigmund** gar im Verdachte, als wenn er heimlich den Hussiten geneigt wäre, weil er nicht alle ihren Grausamkeiten gegen die letzteren billigen wollte, und überhaupt ihnen die Belagerung nicht mit Ernst genug betrieben zu haben schien. Selbst auch unter den Hussiten entstanden nun innere Uneinigkeiten, indem dem **Ziska** und seinen Taboriten die Prager Artikel noch viel zu gelind aufgesetzt waren. Sie brachten nun zwölf Artikel zu Papier, wo es unter andern heißt, daß keine öffentlichen Sünder, und keine Hurer und Ehebrecher, oder solche, die ihnen Unterschleif geben, sie mögen ihr Gewerb öffentlich oder in Geheim treiben, und keine Müssige, von einem sowohl als dem andern Geschlechte sollen geduldet werden, wie auch kein Trinken im Wirtshause, was es immer für Trank seyn möge, keine Kleider oder irgend einige Zierrathen, die nur zur Hoffart [159]

dienen. **Ziska** mit den Seinigen läßt schon die von den Pragern beygesetzte Clausel, daß jeder seinem Stande gemäß sich dabey betragen müsse, weg. Kann man aber etwas Fürchterlicheres für das Menschengeschlecht denken, als wenn Leute auftreten, die glauben dazu berufen zu seyn, mit dem Streithammer und dem Schwerte alle Sünden und Laster, öffentliche und heimliche, alles, was zur Hoffart gehört, auszurotten?

Der am meisten erhitzte Haufe der Hussiten sagte es endlich gerade aus, daß Reich Gottes werde nun bald kommen, und da werde keine Zeit der Gnade seyn, sondern der Rache und der Vergeltung mit Feuer und Schwert; alle Gegner Christi müßten durch die sieben letzten Plagen aufgerieben werden, zu deren Vollstreckung man die wahren Gläubigen ermuntern müsse; zu dieser Zeit der Rache sey Christus nicht nach seiner Sanftmuth nachzuahmen, sondern nach seinem Eifer und gerechten Zorn; ein jeder Gläubiger, auch sogar der Priester sey verflucht, der sein Schwert enthalte von dem Blute der Gegner des Gesetzes des Herrn, ein jeder müsse seine Hände in ihrem Blute waschen, und heiligen. – Dergleichen Dinge würden allen Glauben übersteigen, wenn wir nicht noch die eigenen Aufsätze dieser Unsinni[160]gen hätten, und ihr Betragen nur zu sehr mit ihren Grundsätzen übereingestimmt hätte.

Da **Ziska** und die Seinigen, wie gesagt, mit den Pragern nicht in Frieden leben konnte, und deßwegen von Prag anzog, so ging er seinem vorigen Berufe wieder nach, das heißt, er zerstörte Klöster und Kirchen, verwüstete die Güter aller Herrn, die entweder katholisch, oder doch nur königlich gesinnt waren, und verfolgte überhaupt alle, die nicht aus dem Kelche trinken wollten. Anstatt daß dieser das Zeichen und Siegel des ewigen Gnaden= und Liebesbundes seyn sollte, mußte er nun zur Losung für die entsetzlichsten Grausamkeiten dienen. Gleichwie sie stets den Kelch in dem Munde führten, so war er auch das Hauptunterscheidungszeichen ihrer Kriegsfahnen, und selbst Schanzen und Festungen mußten den Nahmen Kelch tragen. Auf dem Marsch und beym Angriff mußten ihre Priester allemahl mit dem Kelch an der Spitze seyn; und so wie sie sich durch den Genuß desselben hauptsächlich zum Streite ermunterten, also geschah es auch oft, daß sie mit Händen und Säbeln, die noch von dem erst vergossenen Blute rauchten, aus dem Kelche tranken. Wenn sie freundschaftlich in eine Stadt kamen, traten sogleich ihre Priester in ihren schmutzigen, bestaubten, und oft zerlumpten Kleidern, mit Stiefel und Sporn, so wie sie [161] vom Pferde abstiegen, zu dem Altar, sprachen ein kurzes Gebet und die gewöhnliche Consecration aus, und gaben jedermann den Kelch zu trinken.

Unter unaufhörlichen Plündern, Morden und Brennen durchstürmte **Ziska** mit allenthalben siegreicher Hand ganz Böhmen, und besuchte auch Mähren und Oesterreich. In der Belagerung von Rabi, einen Städtchen in Böhmen, verlohr er sein noch übriges Auge. Eine Kugel, oder ein Stein, welcher aus der Stadt kam, splitterte einen Baum, unter dem **Ziska** stand, und schleuderte ihm einen Splitter davon ins Auge: man führte ihn zwar nach Prag zur Heilung, aber das Aug war verlohren. **Ziska** war jetzt ganz blind, so daß, wie **Aeneas Sylvius** ausdrückt, das blinde Volk einen blinden Führer hatte: indessen sah er doch immer noch genug, um sein Handwerk fortzutreiben. Er ließ sich beständig in einem Wagen bey der Armee herumführen,

und von seinen Getreuen alles erklären, was er zum Commando nöthig hatte, und theilte hiernach seine Befehle aus.

Während den Fortschritten **Ziskas** dachten die Prager, denen **Sigmund** es nicht recht machte, an eine neue Königswahl, und schrieben zu diesem Ende einen Landtag nach Czaslau aus, auf dem zwar kein neuer König, aber doch zwanzig Herren gewählt wurden, die das Reich an [162] dessen Statt verwalten sollten. **Sigmund** aber schrieb, nach einigen fruchtlosen Versuchen die Böhmen zu unterjochen, einen Reichstag nach Regensburg aus, der aber nach Nürnberg verlegt wurde, (im Jahre 1422) auf welchen ihm die Fürsten ihre Hülfe gegen die Hussiten zusagten, die aber nicht zu Stande kam.

Unter den Hussiten brachen indessen selbst Zwistigkeiten aus. Die Prager hatten einen gewissen **Coributus**, einem [sic! helyesen: einen] Sohn des Herzogs von Lithauen, zum Könige gewählt; **Ziska** wurde hierüber äußerst aufgebracht, und ließ sie wissen, daß ein freyes Volk keinen König brauche. Allein die Prager kehrten sich hieran nicht, sondern gaben zur Antwort, daß sie ohne Oberhaupt nicht bestehen könnten. Hier ließ nun **Ziska** die Häßlichkeit seiner Seele in ihrem größten Lichte blicken; indem er den Pragern sagen ließ, er habe ihnen bisher gezeigt, wie er im Stande sey, ihr Land zu erhalten, jetzt wolle er ihnen auch zeigen, wie er dasselbe könne verwüsten. Hierüber nahm nun ein innerlicher Krieg zwischen den Pragern und **Ziska** seinen Anfang, der mit aller der Wuth geführt ward, die bürgerlichen und Religionskriegen eigen ist. Dieses hätte nun **Sigmunden** eine Gelegenheit geben können, die uneinigen Böhmen mit besserem Erfolge anzugreifen; da er aber zu dieser Zeit gerade in [163] Ungarn viel mit den Türken zu thun bekam, so mußte er Böhmen gänzlich seinem Schicksale überlassen.

Die Prager zogen jetzt selbst gegen **Ziska** aus, lieferten ihm auch mehrere kleine Treffen, in denen sie aber jedesmahl den Kürzern zogen, so daß am Ende **Ziska** vor Prag rückte, dasselbe belagerte, und die Prager zwang, um Frieden zu bitten, den sie auch erhielten, (im Jahre 1424). Hier fand endlich **Ziska** seinen Tod. Die Pest, welche zu dieser Zeit in Prag sehr heftig wüstete, ergriff auch **Ziskas** Lager, und riß ihn endlich selbst mit hinweg.

Johannes Ziska a Calice, eigentlich **Johann von Trocznova** war, so viel wir von den ersten Zeit seines Lebens wissen, von vornehmen, aber armen Aeltern gebohren, und am Hofe des Königs **Wenzel** erzogen. Schon in seiner frühen Jugend ging er mit in den Krieg, und zeichnete sich da bey verschiedenen Gelegenheiten durch seine Tapferkeit aus; und verlohr auch in einer Affaire sein Aug. Sein übriges Leben, bis zum Jahre 1418, muß er in ziemlicher Dunkelheit zugebracht haben, indem man hievon bey denjenigen Schriftstellern, die seiner übrigen Thaten so ausführlich erwähnen, gar nicht erzählt findet. Erst bey der oben angeführten Gelegenheit trat er ans Licht, und spielte am [164] großen Welttheater eine so merkwürdige Rolle. Seinen ungemeinen Haß gegen die Katholiken überhaupt, und gegen den Geistlichen insbesondere, soll zuerst daher gefaßt haben, daß ein katholischer Geistlicher seine Schwester entführt habe. Oft habe er den **Wenzel** gebethen, er möge ihm erlauben, sich an diesem Manne Genugthuung zu nehmen; und **Wenzel** habe zuletzt auch eingewilligt, ihm die Erlaubniß dazu spöttischer Weise handschriftlich ertheilt, und sie mit seinem Siegel

bestätigt; indem er sich schlechterdings nicht habe denken können, wie ein armer und verlassener Mensch wie **Ziska** war, etwas wichtiges gegen jenen Mann sollte unternehmen. Dieser schriftlichen Erlaubniß habe er sich nach der Hand bedient, um so viele Leute an sich zu locken. Die ganze Erzählung aber sieht sehr einer Fabel ähnlich, wofür sie auch von den Meisten gehalten wird.

Nach seiner Erhebung zum Hussitenanführer stellte er an der Spitze seines beynahe 100,000 Mann starken Heeres einen der größten Generale seiner Zeit vor, blieb in elf Feldschlachten Sieger, und nahm alle festen Plätze hinweg, die ihm vorkamen. Als **Sigmund** das Glück des **Ziska** erfuhr, und einsah, **Ziska** sey der einzige, von dem jetzt die Lage von ganz Böhmen abhinge, so suchte er sich ins Geheim mit ihm zu setzen, [165] versprach ihm die Statthalterschaft von ganz Böhmen, das Obercommando über alle Truppen, und ein sehr beträchtliches Jahrgeld, wenn er ihn als König anerkennen, und die Böhmen ihm den Eid der Treue schwören lassen würde. **Ziska** soll zwar diesen Vorschlag angenommen, sein Tod aber die Ausführung desselben vereitelt haben. Seine Religion und sein Vaterland scheinen am wenigsten Einfluß auf seine Handlungen gehabt zu haben, die Begierde zu morden, zu sengen und brennen, waren vielleicht die einzigen Beweggründe dazu.

Als er auf seinem Todesbette lag, berief er seine vornehmsten Officiere zu sich, und ermahnte sie, den angefangenen Krieg noch ferner fortzusetzen. Da man ihn fragte, wohin er wollte begraben seyn, gab er zur Antwort: „Nirgends hin, sondern wenn ich todt bin, so laßt mir die Haut abziehen, und solche über eine Trommel spannen, so werden alle eure Feinde, sobald sie nur den Schall davon hören, die Flucht ergreifen; das Fleisch aber gebt den Wölfen und Raubvögeln zu fressen.“ Seinen Leichnam führten die Seinigen nach Königgrätz, und begruben ihn daselbst in der Kirche zum heil. Geiste vor dem Altar. Nachgehends aber haben sie ihn wieder aufgehoben, und nach Czaslau gebracht, wo er in der [166] Pfarrkirche neben einem kleinen Altar beerdigt wurde.

Sonst war **Ziska** ein Mann von mittelmäßiger Größe, starken Gliedern, trug seinen Kopf ganz abgeschoren, den Bart wie auch die Kleidung nach polnischer Art, und hatte eine Habichtsnase. An Tapferkeit und List kann man ihn dem **Hannibal** vergleichen, oder wohl noch gar vorziehen. Er hatte sich eine ganz besondere Art zu fechten ausgesonnen: er ließ eine große Anzahl Wagen in der Armee mitführen, und stellte sie bey vorfallender Schlacht in eine gewisse, den Seinigen allein bekannte Ordnung, so daß zwischen denselben Raum genug übrig blieb, um sich im Falle der Noth zu retirieren, zusammen zu stossen, und sich so zu wehren, daß die Feinde, weil ihnen die Wege zwischen den Wägen nicht bekannt waren, nichts ausrichten konnten. Wenn eine Stadt erobert war, übergab er solche dem Volke zum Plündern, mit Vorbehalt der Spinneweben in den Feuermauern; wodurch er die Würste und Schinken verstund. Er war ein Feind der großen Neuerungen; daher konnte er an seinen Geistlichen nicht leiden, daß sie ohne Meßgewand, oder ohne geschorne Platten den Gottesdienst verichteten, oder die Messe unterließen, worin er von den übrigen Hussiten gänzlich unterschieden war. Den Zunahmen **a Calice** führte er entweder von dem [167] Kelche, dessen Bild er auf dem Schilde trug; oder von einem Schlosse

Calich, so er an den Grenzen von Meißen hat erbauen lassen. Er hinterließ eine Tochter, so **Andreas Freyherr von Buba** heurathete; und einen Bruder, **Jaroslaus**, der im Jahre 1428 in der Belagerung des Schlosses Bechin blieb.

Nach dem Tode **Ziskas** theilten sich die Hussiten in zwey Partheyen, wovon die eine sich einen gewissen **Procopius Rasa** zum Anführer wählte, und den Nahmen **Taboriten** forttrug, die andere aber ganz ohne besonderen Anführer blieb, indem sie vorgab, daß keiner sich fände, der **Ziskas** Stelle vertreten könne, und sich daher nur einige wählten, denen sie gehorchten; diese nannten sich **Orphani, Waisen**, und hielten einen gewissen **Procopius**, mit dem Zunahmen **der Kleinere**, im vorzüglichen Ansehen. Beyde Partheyen, obschon sie unter sich verschieden waren, waren doch da Eines, wo es um die Abtreibung eines auswärtigen Feindes zu thun war. Obschon sie **Ziska** verlohren hatten, so behielten sie doch noch seine Art zu fechten, nämlich den Gebrauch der Wägen in der Schlacht, bey. **Aeneas Sylvius** meldet uns hierüber folgendes. Sie hatten immer eine große Menge Wägen bey ihrer Armee, die ihnen zur Schutzwehre dienten. In ihrer Schlachtordnung standen [168] die Fußvölker in der Mitte, die Wägen machten die beyden Flügeln derselben aus, und außer den Wägen standen die Reuter. Sobald die Schlacht anging, mußten die Wägen auf gegebene Ordre so vorrücken, daß durch sie die einzelnen Abtheilungen der feindlichen Truppen von einander abgeschnitten, und außer Communication gesetzt wurden; so daß es die Truppen immer nur mit wenigeren Feinden auf einmahl zu thun hatten, und zu dem noch von denjenigen Soldaten, mit welchen diese Wägen besetzt waren, sehr kräftig unterstützt werden konnten. War die Reuterey, die außerhalb dieser Schutzwehre focht, geschlagen, so nahm sie ihre Retirade zu diesen Wägen, die von einander gehen, dieselbe einnehmen, und sich sogleich wieder schließen konnten. Durch diese neue Art zu fechten, welche den Feinden wohl noch ganz unbekannt, in dem Felde aber, wo jene Schlachten geliefert wurden, sehr leicht anzuwenden war, sollen die Hussiten die meisten Siege erfochten haben. Zu den beyden Heeren, dem der Taboriten und der Orphaniten kam noch ein drittes, das der Orebiten.

Die Orebiten waren eine besondere Faction der Hussiten, welche aus einer Menge von Bauern bestanden, die sich, so wie die Taboriten, auf dem Berge Tabor, auf einem andern Berge, **Oreb** genannt, versammelten, woher sie auch [169] ihren Nahmen erhielten. Sie nahmen gegen das Ende des Jahres 1420 ihren Anfang, verheerten alles, wo sie hinkamen, durch Raub und Plünderung, besonders aber ließen sie eine unbändige Wuth gegen die Mönche blicken, von denen sie viele ermordeten, einige verbrannten, andere ganz nackt an Händen und Füßen gebunden auf Eis setzten, und erfrieren ließen, **quibusdam verenda omnino exsecare, atque sphaerutarum precatoriarum loco de collo suspendere**. Sie wurden von den Böhmen angegriffen, denen sie versprochen, sich mit den Taboriten zu vereinigen; als sie dieselbe aber nicht thaten, so griff sie **Ziska** selbst an, dem sie sich auch unterwarfen, und mit den Taboriten gemeine Sache machten.

Die Orphaniten und Orebiten gingen nach Schlesien, die Taboriten und Prager aber nach Bayern, und Oesterreich. Hier eroberten sie Suetel, und verbrannten es. Der Herzog **Albert** ging ihnen mit einem Corps entgegen, griff sie an, wurde aber nach

einem sehr hitzigen Gefechte geschlagen: worauf die Taboriten von selbst wieder zurück gingen, wegen Streitigkeiten, die in Böhmen ausgebrochen waren. Indessen rüsteten sich die Sächsischen Herzoge zum Kriege gegen die Hussiten, welche die sächsischen Länder anzufallen bedrohten; machten auch einen Einfall [170] in Böhmen, nahmen Auscha, und verwüsteten das Land umher. Die Hussiten aber sahen hier nicht lange zu, sondern vereinigten sich zur Gegenwehr, nahmen die meisten Oerter den Sachsen wieder ab, und belagerten Außig. Hier kam nun das ungeheure Heer von Sachsen, welches inzwischen bis auf 100,000 Mann angewachsen war, zum Entsatze herbey. Die Hussiten stellen sich sogleich in Schlachtordnung; lassen fünfhundert ihrer Wägen aufführen, welche sie mit doppelten Ketten an einander binden, stellen sich selbst hinter diesen mit ihren großen Schilden, welche sie in die Erde befestiget hatten, auf, und erwarten so den Angriff der Sachsen, denen sie bey ihrer Annäherung eine unzählige Menge Pfeile entgegen schicken. Die Sachsen aber fallen mit ihren Hellebarden, die damahls noch was Neues waren, die Wägen an, schlagen sie von einander, zerschlagen die grossen Schilde, hinter denen die Hussiten stehen, und greifen diese selbst an: allein sie waren von der Arbeit, welche ihnen die Wägen gemacht hatten, durch die große Hitze des Tages zu sehr ermattet, als daß sie mit allen Kräften in die Böhmen hätten eindringen können, welche mit noch unverminderten Kräften den Angriff begegnen, und ihre Streiche erwidern konnten. Jedoch waren beyde Heere einander über[171] legen, die Deutschen durch ihre Anzahl, die Böhmen durch ihre Stellung, und ihre Gewandheit: und beyde wurden wechselweise über einander Sieger, so lang, bis es den Böhmen gelang, die Sachsen in Unordnung zu bringen, worauf diese die Flucht ergriffen, und 9000 bis 12,000 Mann auf dem Platze ließen. Gleich darauf ging auch Auscha über, wo alles darniedergemacht, und keine Seele bey dem Leben gelassen, die Stadt selbst aber in einen Aschenhaufen verwandelt wurde. Dieser Sieg war äußerst entscheidend, und erregte in ganz Deutschland die größte Bestürzung. Ein Hofnarr bey einem deutschen Fürsten machte darüber die Bemerkung: „Wir haben, sagte er, zu Costnitz den Böhmen eine Gans“ – (**Huß** heißt auf Böhmisch eine Gans) – „gebraten, jetzt setzten sie uns die Böhmen in einem Pfeffer eingemacht auf.“ (Diese Schlacht geschah den 18 Juny 1426).

Sigmund hatte sich, da er in Ungarn so viel zu thun hatte, daß er Böhmen ganz und gar sich selbst überlassen mußte, sehr oft an die Reichstände gewandt, und diese um Hülfe in den Hussitischen Angelegenheiten ersucht, auch zu diesem Ende einige Mahl Reichstäge ausgeschieden: allein die Reichstände suchten, ihrem alten Brauche und Herkommen gemäß, die Sache so lange von sich abzulehnen, als es gut that; und [172] auf den Reichstägen fanden sie sich äußerst sparsam ein. Endlich kam auch der Pabst **Martin V.** wieder dazwischen, und schickte den Cardinal **Pontanus Orsini** nach Deutschland, der dem nach Nürnberg ausgeschiedenen Reichstage beywohnte, und es auf solchem auch so weit brachte, daß wirklich ein Krieg gegen die Hussiten beschlossen ward. Man hatte aber kaum den Entschluß gefaßt, wegen eines neuen Zuges nach Böhmen, als die Nachricht einlief, daß die Meißener und Sachsen, als sie der von den Hussiten belagerten Stadt Außig zu Hülfe kommen wollten, mit einem Verluste von 9000 bis 12,000 Mann zurück geschlagen worden. Der Schrecken ward

hierauf, besonders in Sachsen allgemein, und der auf dem Reichstag beschlossene Zug unterblieb gänzlich. Die Böhmen fuhrn hierauf fort, in ihrem eigenen Lande einander selbst zu verfolgen, wozu ihnen Theils ihr neuer König **Coributus**, theils ihre Religionsgrundsätze die vielfältigste Veranlassung gaben. Dagegen suchten **Sigmund** und der Pabst mit vereinigten Kräften ganz Deutschland zu einem Zuge gegen die Ketzler zu bewegen, welches ihnen auch gelang.

Im Jahre 1427 versammelten sich die Churfürsten zu Frankfurt, und wurden einig, daß man mit vier verschiedenen Heeren in Böhmen eindringen solle: und damit nicht wieder, wie in den vo[173]rigen Zügen, durch das sündliche Leben der Soldaten die Rache Gottes über die Armee verhängt würde, so machte man die Verordnung, daß ein jeder, der mitziehen würde, zum mindesten einmahl in der Woche beichten solle, und Meß hören, welches Tages er sie haben möchte, und daß Gott dabey demüthiglicher und inniglicher und mit Fleiß gedienet werde. Da der nach Deutschland geschickte Cardinal **Heinrich von Winchester** ebenfalls den Zug mit ungemeinen Eifer im Nahmen des Pabstes betrieb, kam eine sehr zahlreiche Armee zusammen. Diese rückte nach Böhmen, und belagerte zum Theil die im Pilsener Kreise gelegene Stadt Mieß. Sobald die Böhmen von diesem Vorgange unterrichtet waren, legten sie gleich alle innere Streitigkeiten bey, vereinigten sich, gingen mit vereinigten Kräften den Deutschen entgegen, und stellten sich ihnen gegenüber, so daß beyde Heere nur durch den kleinen Fluß Mieß getrennt waren. Kaum aber sahen die Deutschen, die vor Mieß lagen, die Hussiten in solcher Menge anrücken, als sie von einem unbeschreiblichen Schrecken befallen, eiligst die Flucht ergriffen, und die heranziehenden Truppen, die sich mit ihnen vereinigen wollten, ebenfalls mit sich fortrissen, so daß die ganze Armee, ehe sie noch einen Schwertstreich ausgeführt hatte, beym blossen Ansehen der [174] Hussiten schon davon lief. Die Böhmen, als sie die Feinde so schnell umkehren sahen, setzten sogleich über den Fluß, verfolgten sie, hohlten sie auch wirklich in einem Walde ein, wo sie 10,000 derselben noch sollen niedergehauen haben.

Inzwischen thaten sich Böhmen wieder innerliche Unruhen hervor. **Procopius** ging daher nach jenem Siege sogleich zurück, nahm im Vorbeygehen Tachau ein, hieb alles, was er darin antraf, nieder, besetzte es mit einer neuen Colonie, und wandte sich hierauf nach Prag, um einen Aufruhr zu stillen, der daselbst entstanden war, und worin die Bürger einander selbst zu ermorden droheten. Von Prag zog er vor Collin, das er nach einer kostspieligen und blutigen Belagerung endlich durch Hunger bezwang. Hierauf ging er wieder ins Ausland; aber kaum hatte er den Rücken verwendet, so bekriegten die Böhmen schon wieder einander; die Besatzung des Schlosses Bechinin überfiel die Schlösser Radischtin, Ostromitz, und die Stadt Przibienieczlana, und verheerten alles, was ihnen in den Weg kam. **Procopius** kehrte sogleich wieder nach Haus zurück, belagerte das Schloß Bechinin, und bekam es endlich unter der Bedingniß, daß er alle Einwohner und Besatzung lebendig, aber ohne Sack und Pack mußte ab[175]ziehen lassen. Und auf eben die Art fuhrn die Böhmen fort, beständig einander selbst und ihre Nachbarn zu bekriegen.

Sigmund, dem um nichts mehr zu thun war, als nur in den ruhigen Besitz von Böhmen zu gelangen, es geschehe auch wie es wolle, schlug jetzt den Weg der Güte

ein, zu welchem er schon vorher mehrere Fürsten gerathen hatten, und knüpfte Unterhandlungen mit dem **Procopius** und den Hussiten an; allein diese zerschlugen sich, besonders da Pabst **Martin V.** zu einem neuen Zug gegen die Hussiten rieth, und diesen auch durch seinen Legaten sehr eifrig betrieb. **Sigmund** forderte daher auf einem Reichstage zu Nürnberg (im Jahre 1430) zu einem neuen Zuge gegen die Hussiten auf, der Pabst **Martin** aber schickte den Cardinal **Julianus Cäsarinus** mit einer Kreuzbulle nach Deutschland, um die ganze deutsche Nation gegen die Böhmen in Harnisch zu jagen.

Die Armee kam dießmahl noch zahlreicher zusammen, als die vorigen, indem einige ihre Anzahl auf 90,000, andere gar auf 130,000 Mann angeben. Dem Churfürsten **Friedrich von Brandenburg** ward die oberste Befehlshaberstelle davon in der St. Sebald=Kirche zu Nürnberg mit vielen Feyerlichkeiten übertragen. Nach einer von dem Cardinal **Julian** gehaltenen [176] Rede überreichte der Kaiser vor dem Altar sein Schwert dem Cardinal, der es unter verschiedenen Gebethern dem Churfürsten in die Hände gab. Man überlieferte ihm auch das Reichspanier, welches ihm auch nach geendigter Feyerlichkeiten durch einen Grafen von Hohenlohe vorgetragen ward. Im August rückte dieses ansehnliche Heer, von dem man sich Wunder versprach, in Böhmen ein, da indessen des Kaisers Tochtermann, der Herzog Albrecht von Oesterreich, dem **Sigmund** im Jahre 1423 bereits Mähren abgetreten hatte, von dort aus in Böhmen eindringen sollte. Anfangs ward der Zug nach Tachau genommen: als aber die Böhmen näher anrückten, setzte sich die Hauptarmee bey Tauß. Hier ging es nun eben so wie das vorige Mahl bey Mieß. Kaum verbreitete sich im Lager die Nachricht, daß die Böhmen mit ihrer ganzen Macht im Anzuge wären, als die Herzoge von Bayern mit ihren Völkern noch in der Nacht aufbrachen, und mit Zurücklassung ihres Gerätes in der größten Unordnung nach Regensburg eilten. Der Churfürst von Brandenburg machte es nicht besser, und zog sich in den Frauenberger Wald, worauf die Verwirrung unter dem gemeinen Volke so groß ward, daß es zum Theile seine Fahnen selbst zerriß und davon lief. Der Cardinal **Julian** zeigte noch die meiste Gegenwart des Geistes, [177] und versammelte wieder einen Theil der Flüchtigen bey Riesenberg, einem drey viertel Stunden von Tauß entlegenen Orte. Allein als die Böhmen nachrückten, kam der alte Schrecken wieder unter sie, und alles floh aufs Neue, so daß die Böhmen nichts zu thun hatten, als diejenigen, die sie noch erreichen konnten, niederzumetzeln; der Cardinal selbst floh so eilig, daß er barüber den Hut verlor, das Meßgewand, das Kreuz und die Glocke, und die Kreuzbulle obendrein. **Eberhard Windeck** konnte sich nicht enthalten, von seinen eigenen Landleuten zu sagen: **Und so geschah leider großer Schaden, wenn do blieben mehr denn 8000 Wagen mit Püchsen und Pfeilen, und Pulver und Spiese, und viel frummmer armer Leute, und kamen die andern schelmicher heim.**

Nach dieser Schlacht unternahmen die Hussiten wieder ihre gewohnten Streifereyen in die benachbarten Gegenden, fielen in Ungern, Schlesien, Meißen, Bayern und in das Vogtland ein, und verheerten, ihrer Gewohnheit nach, so viel sie konnten. Ihre Feinde im Gegentheile, welche durch den letzten Vorfall völlig überzeugt waren, daß mit Gewalt nichts auszurichten, stimmten nun einmüthig darin überein, daß man

sich, so viel als möglich in der Güte mit ihnen setzen [178] solle. Man lud sie daher mehrmahl vor das im Jahre 1431 eröffnete Concilium zu Basel, und brachte es auch so weit, daß im Jahre 1433 wirklich eine zahlreiche Deputation von ihnen daselbst erschien, **Procopius** an ihrer Spitze. Diese brachte die vier Prager Artikel vor, wodurch sie das Concilium in Verwunderung setzten, welches nicht begreifen konnte, wie kein größerer Unterschied zwischen der Hussitischen und Katholischen Lehre seyn sollte. In der That lehrten auch die Hussiten weit mehrer Irrthümer, als in diesen Artikeln enthalten waren: besonders warf ihnen der Cardinal **Julian** vor, daß sie lehrten, die Bettelorden seyen eine Erfindung des Teufels: **Prokop** konnte sich hierüber nicht enthalten, die Vertheidigung dieses Satzes auf sich zu nehmen. „Wenn, sagte er, weder Moses, noch die Patriarchen vor ihm, noch die Propheten nach ihm, und **Christus** selbst, wie auch die Apostel diese Orden nicht aufgerichtet haben, so folgt doch wohl ganz klar, daß sie ein Werk des Teufels und der Finsternisse seyen.“ Die Väter, unter denen selbst viele Bettelmönche waren, lachten überlaut über diesen Beweis. Daß **Procopius**, der sonst ein ganz anderes Handwerk trieb, sich hier unterstand gegen die Theologen zu disputiren, dieses wird diejenigen nicht befremden, welche wissen, daß **Procopius** vor sei[179]ner Wahl zum Hussitengeneral selbst ein Mönch gewesen war. Man disputirte vom 16. Jänner bis zum 6. März, ohne sich über etwas vereinigen zu können. Endlich ging man zu freundschaftlichen Unterhandlungen über, durch die eben so wenig ausgerichtet ward, so daß die Böhmen am Ende wieder nach Hause zogen. Das Concilium gab deßwegen noch nicht alle Hoffnung zu einer Wiedervereinigung auf, sondern schickte von neuem Gesandte nach Böhmen, an derselben zu arbeiten. Diese brachten auch die berühmten **Compactaten** zu Stande, in welchen das Concilium eine ungewöhnliche Mäßigung und Herablassung bewies. In diesen Compactaten waren die vier Prager Artikel nach einer kurzen Erklärung zugestanden, und mit diesen alles, worauf die Hussiten zuletzt vorzüglich bestanden; denn diese, obschon sie durch ihre letzten Siege zu einer weit höheren Sprache berechtigt waren, als ehemahls, so gaben sie doch jetzt weit mehr nach; indem sie selbst nach so mannigfaltigen Verheerungen des Landes, einmahl wieder Friede wünschten. Nichts desto weniger war der Friede noch nicht hergestellt, sondern es zeigte sich jetzt vielmehr die abscheuliche Bosheit des wüthenden Haufens. Diesem war um nichts weniger zu thun, als um Frieden, wo er, der nur ans Morden und Rau[180]ben gewöhnt war, sein Handwerk hätte niederlegen müssen; sondern suchte vielmehr neue Gelegenheit, sein Metier fortreiben zu können. Kaum waren daher die Compactaten abgeschlossen, als schon neue Deputirte aus Böhmen erschienen, welche weitere Forderungen machten, nur um Gelegenheit zu neuen Mißhelligkeiten zu geben: so begeherten sie z. B. daß die Communion unter beyden Gestalten, die ihnen das Concilium in den Compactaten Erlaubnißweise zugestanden hatte, jetzt durch einen besonderen Befehl in ganz Böhmen eingeführt werden sollte, so daß diejenigen, die dem Kirchengebrauche gemäß, nur unter einer Gestalt communiciren wollten, dazu gezwungen werden konnten, unter beyden Gestalten zu communiciren; ferner begeherten sie die Erlaubniß, das Abendmahl auch den Kindern zu reichen.

Da nun dergleichen Forderungen vom Concilium nothwendig abgewiesen werden mußten, so wurden auch die Händel fortgesetzt, nahmen aber bald zum Nachtheile der Hussiten ein Ende; denn jetzt nahm der böhmische Adel sammt und sonders die Gegenparthey der Hussiten, und schlug sie im nächsten Treffen gänzlich auseinander.

Dieser Streit zwischen dem Adel und dem Volke unter den Hussiten entstand auf folgende [181] Art. Der Adel war eigentlich der Haupturheber der Compactaten, und er nahm dieselben auch in Schutz, als sich das gemeine Volk, welches keinen Frieden haben wollte, gegen sie erklärte. An der Spitze der Nobeln stand ein gewisser **Mainhard von Neuhaus**, (eben der, welcher nachher zum Landesgouverneur ernannt wurde) dieser stellte ihnen vor, wie niedrig sie handelten, wenn sie, da sie sonst die königliche Herrschaft von sich abgewendet hätten, jetzt das Joch des **Procopius** ertragen wollten: **Procopius** sey jetzt unumschränkter Herr vom ganzen Königreiche, und regiere es nach seiner Willkühr; er erhebe Zoll, lege Steuern auf, hebe Rekruten aus, und mit seinem Heere treibe er was er wolle, raube, morde und brenne wo er hinkäme, und ließe sich von keinem Menschen eine Gegenvorstellung machen; alle Vornehme, sowohl vom Adel als wie vom bürgerlichen Stande betrachte er als seine Untergebenen, und die Gemeinen ziehe er auf die erbärmlichste Weise nur überall in beständigen Unruhen mit sich umher, wo sie als die traurigsten Opfer seiner Herrschsucht fielen; es seye jetzt eben die Zeit, wo man sich von einem so lästigen Joche am schicklichsten befreyen könne, wozu er sie alle ermahne. Nach geendigter Rede beschloß man, eine Versammlung der Stände zu veranstalten. [182] In dieser Versammlung zeigte **Mainhard** nochmahls in einer Rede den Zustand des Reichs, und wie sehr dasselbe durch die immerwährender Kriege zerrüttet, der Ruhe bedürfe; man seye bereits so weit gekommen, das Reich in den glücklichsten und gedeihlichsten Zustand zu versetzen: allein ein einziger Mensch, der nur durch den Krieg existire, und im Frieden seine ganze Hoheit und sein ganzes Ansehen zu verlieren befürchten müsse, suche alles zu hindern; man möge sich jetzt entschliessen, ob man dem Wohle dieses Einzigen das ganze Reich aufopfern, oder durch die Unterdrückung desselben Friede und Glückseligkeit wieder herstellen wolle. Auf diese Rede des **Mainhard** fielen Unzählige dem Adel bey, und es ward allgemein beschlossen, sich den Anhängern des **Procopius**, (den Waisen und Taboriten) zu widersetzen. Man wählte den **Alscio von Risenburg** zum Anführer. Dieser ging zuerst mit einiger Mannschaft, die **Mainhard** aufgebracht hatte, den **Waisen** zu Leibe, welche die Neustadt von Prag inne hatten, und mit den Bewohnern der Altstadt im heftigsten Streite lebten, überwand sie, und ließ sie beynahe gänzlich niederhauen.

Als **Procopius**, der eben mit seinen Taboriten in der Belagerung von Pilzen beschäftigt war, diesen Vorfall erfuhr, hob er die Bela[183]gerung auf, und eilte nach Prag, den Waisen zu Hülfe. Unterwegs erhielt er Deputirte von der Gegenparthey, welche ihm Friedenunterhandlungen anbiethen; **Procopius** aber sah dieses Anerbiethen als eine Wirkung der Furcht an, und hierdurch stolz und frech gemacht, schrieb er ihnen die härtesten Bedingnisse vor, und drohte zugleich denen, die sich ihm widersetzen würden, mit dem Tod, Gefängniß und Schlägen. Der durch diese kecke Sprache äußerst aufgebrachte Adel versammelte alle seine Kräfte, und zog damit dem

Procopius entgegen. Das, was vorher so viel tausend Deutsche unter der Anführung der vornehmsten Fürsten nicht vermochten, thaten jetzt die Böhmen mit weniger Mühe und Mannschaft selbst. Beyde Heere stießen zwischen Böhmisches-Brod und Budißin bey dem Dorfe Hriby zusammen, in einer großen Ebene, wo sie ihre Manövers mit den Wagen geschickter machen konnten. **Procopius** verschanzte sich mit seinen durch Ketten verbundenen Wägen, mußte aber, da er deren nicht genug hatte, hie und da Zwischenräume lassen, und so seine Linien bloß stellen. Dieses Umstands bedienten sich seine Feinde zu ihrem Vortheil. Diese hatten sich wohl mit diesen Schanzen versehen, und ihre ganze Schlachtordnung damit gedeckt. Nachdem sie nun mit Pfeilen und Kanonenschüssen den **Procopius** eine [184] Zeitlang attackirt hatten, thaten sich ihre Wägen von einander, ihre Cavallerie machte einen Ausfall, drang durch die zwischen den Wägen des **Procopius** gelassenen Lücken in die Linien desselben ein, und nöthigte diese sich von ihren Wägen zurück in das freye Feld zu ziehen. Hier entstand nun die hitzigste Attaque von Seiten des Adels, die Reuterey des **Procopius** ergriff sogleich die Flucht, er selbst that noch mit seiner Infanterie so lang den verzweifelsten Widerstand, bis alles verlohren war, wo er sich mit den Tapfersten seiner Truppen mitten in einen Haufen seiner Feinde warf, und so lange focht, bis er von der Menge überwältigt fiel, und so diesen schreckenvollen Krieg beendigte. In dieser Schlacht machte man mehrere tausend Gefangene. Ueber diese hielt man Rath, was man mit ihnen anfangen sollte, da sie jetzt einmahl ans Rauben und Plündern gewöhnt, und im Frieden zu nichts zu brauchen seyen. **Mainhard** rieth, man solle sie alle umbringen; damit aber doch die unschuldigen und guten Leute geschohnt wurden, die sich allenfalls unter ihnen befinden möchten, und von **Procopius** mit Gewalt in seine Dienste gezogen worden sey, so rieth er zugleich, man solle ihnen bekannt machen, daß man den Krieg fortzusetzen gedenke, und vermähne daher diejenigen, welche ferner im Kriege fortzudienen wünschten, [185] sich in angewiesenen Scheuern zu versammeln, diese Scheuern solle man alsdann anzünden. Dieser Rath wurde befolgt, und als man eine Menge jenes Raubgesindels, das sich nur durch den Krieg und das Elend anderer Menschen nähren wollte, in den dazu bestimmten Scheuern zusammengebracht hatte, wurden diese angezündet, und so jenes Räubervolk auf eben die Weise hingerichtet, auf welche es so viel ehrliche Leute aus der Welt geschafft hatte.

Procopius, mit dem Zunahmen **Rasus**, war aus einem adelichen Geschlechte geboren. In seiner Kindheit wurde er von seiner Mutter Bruder, einem Herrn **von Aqua** an Kinderstatt angenommen, und auf dessen Veranstaten in den Wissenschaften unterrichtet. Er that eine Reise durch Deutschland, Frankreich, Italien, und das gelobte Land, und ging nach seiner Zurückkunft auf Zureden seiner Anverwandten, in ein Kloster. Allein er fand bey der eingezogenen Lebensart so wenig Vergnügen, daß er selbige zu Anfang der damaligen Streitigkeiten, mit dem Soldatenleben wechselte, und unter dem **Ziska** Dienste nahm. Er setzte sich auch bey demselben durch seine Tapferkeit in solches Ansehen, daß er ihn zum öftern den deutschen **Hercules** nannte, und kurz vor seinem im Jahre 1424 erfolgten Ende an seine Stelle auf das Nachdrücklichste recommandirte. Weil [186] sich aber die Hussiten in zwey Haufen theilten, die Taboriten nämlich, und die Waisen, so erhielt er nur über den

einen Theil, die Taboriten, das Commando; denn der andere, die Waisen, erwählte sich mehrere Hauptleute, unter denen sich auch einer befand, der ebenfalls **Procopius** hieß, und zum Unterschiede von jenem, den Zunahmen **Minor** bekam. Seine erste Kriegsoperation geschah in Mähren, wo er die Stadt Reetz mit Sturm eroberte, und mit Sengen und Brennen alles verwüstete. Im Jahre 1425 schlug er des Erzherzogs **Alberts** Armee aus Böhmen. Im Jahre 1426 erfocht er den merkwürdigen Sieg bey Außig, eroberte hernach Slan mit Sturm, und ließ die Vornehmsten der Stadt verbrennen. Um diese Zeit erhielt er auch einen vollkommenen Sieg über die Armee der deutschen Fürsten, die der Kaiser **Sigmund** nach Böhmen geführt, und wovon 10,000 Mann auf dem Platze blieben. Im Jahre 1428 begab er sich unter sicherem Geleit zum Kaiser, in Hoffnung einen vortheilhafteren Frieden, und die Stelle eines Statthalters zu erlangen; da aber solches nicht erfolgte, so setzte er die Belagerung des Schlosses Bechin fort, und nahm es auch ein. Im Jahre 1429 fiel er in das Markgrathum Meißen ein, eroderte Altdresden, und die Stadt Meißen, wo er den Bischof gefangen nahm, und [187] streifte bis in das Magdeburgische. Von da ging er zurück in die Lausitz, machte Guben zu einem Steinhaufen, verwüstete das Kloster Neuzell, und brandschatzte die Stadt Bautzen. Im Jahre 1430 kam er wieder nach Meißen, eroberte Oschatz, schlug den sächsischen Obristen **Polanz**, der ihm bey Grimme den Uebergang über die Mulda verwehren wollte. Hierauf verwüstete er Altenburg, Culmbach, Bayreuth, Nürnberg und andere Städte in Franken und im Vogtlande. Seine Armee bestunde damahls aus 22,000 Mann zu Pferd, und 52,000 zu Fuß, wobey sich 300 mit Beute beladene Wagen befanden, so meistens von vierzehn Pferden gezogen wurden. Im Jahre 1431 brandschatzte er Eger, und suchte das Vogtland aufs Neue heim, weil es aber daselbst wenig Beute setzte, zog er nach Schlesien, fand aber solchen Widerstand, daß er sich genöthigt sah, wieder nach seinem Vaterlande zurück zu kehren. Bey Tauß jagte er durch seinen blossen Nahmen das deutsche Heer sammt dem Cardinal **Julianus** in die Flucht. Im Jahre 1433 rückte er abermahls im Meißen ein, kam es nach Leipzig, und steckte Tauscha in Brand: ehe man es sich aber versah, ging er zurück, und begab sich nebst andern Gesandten unter einer Bedeckung von 300 Reutern auf das Concilium zu Basel. Nach der Hand belagerte er Pilsen vergeblich, und blieb endlich in dem, mit dem böhmischen Adel gelieferten Treffen.

Procopius hatte einen dicken Kopf; eine Habichtsnase, und war so schwarz wie ein Rabe; welches ihn dergestalt verstellte, daß man von ihm zu sagen pflegte: **In uno Bohemo milite centum esse Daemones, ein einziger böhmischer Soldat hätte tausend Teufel im Leibe.** Man hat ihm den Beynahmen **Rasus**, geschoren, zugelegt, weil er Anfangs ein Mönch gewesen; oder, wie Andere meynen, weil er sich und allen seinen Soldaten zur Verachtung der Geistlichen, eine Platte scheren lassen.

Eben als jene Schlacht mit den Hussiten bey Hřiby vorfiel, war Kaiser **Sigmund** auf seiner Rückreise von Rom, wo er sich von dem Pabste **Martin V.** hatte krönen lassen, zu Ulm angekommen, wo er zugleich die Nachricht von der Aussöhnung der Böhmen mit dem Concilium zu Basel und von dem Siege über die Hussiten erhielt. Er schickte alsbald Gesandte nach Böhmen, welche einen Landtag betreiben mußten, auf welchem alle noch übrigen Zwistigkeiten beygelegt, und über die Form der zukünftigen

Verfassung von Böhmen ein fester Schluß gefaßt werden sollte. Der Landtag war im Jahre 1435; es wurde dem Kaiser vierzehn Capitulationspuncte vor[189]gelegt, und er, nachdem er dieselben eingegangen, allgemein als König anerkannt. Die Taboriten und Waisen, welche sich aus der letzten Schlacht nach Collin retirirt hatten, unterwarfen sich zwar im Anfange, fiengen aber nach der Hand wieder Händel an, wurden aber auch eben so bald wieder gedemüthigt.

A magyar fordítás:

[140] **Husz** és **Jeromos** kivégzése egész Csehországban felkorbácsolta a kedélyeket, és a legféktelenebb üldözés legtombolóbb dühének kettős forrását fakasztotta. A csehek patriotizmusát **Husz** ügye mellé állította az a vélekedés, hogy a husziták összes üzelmiei tulajdonképpen a németek csehek elleni nemzeti gyűlölködéséből keletkeztek, akik **Husz halála** révén, ami főként az ő lelkükön szárad, a cseh nemzetet akartak bosszút állni azért, mert korábban elűzték őket Prágából;³ ugyanígy a fanatizmus tüzeit táplálták azok a híresztelések is, amelyek a nép körében terjedtek, egyrészt általában a katolikus papság keresztényietlen életéről, másrészt [141] különösen a konstanzi püspökök **Husz** és **Jeromos** elleni, a vallással ellenkező eljárásáról. Mindez megmozgatta az egész nemzetet; ehhez járult azonban még egy egészen különleges körülmény, ami a helyzetet még jobban elmergesítette. Míg **Husz** a konstanzi börtönben ült, egy bizonyos **Miesi Jakab** a két szín alatti áldozás szükségességéről prédikált, és amennyire tudta, a Bibliából bizonyította azt: köznép, melynek **Husz** kezébe adta a Bibliát, egészen világosan megtalálni vélte abban ama szükségességet; maga **Husz**, aki a börtönben híret vette a dolognak, méltányolta azt, noha korábban még csak nem is említette, nemhogy tanításának tételévé tette volna. Ez alkotta most a huszita hit egyik fő artikulusát: a nép tömegesen csődült össze, és zaklatottan követelte, hogy két szín alatti áldozásban részesüljön; lassanként a nemességből is többen csatlakoztak a követeléshez. Többek között **Huszinec Miklós**, **Husz János** szülőhelyének földesura vállalta magára honfitársának megbosszulását, és az ő – immár a **Miesi** [142] **Jakab**éval összekapcsolódó – tanításának védelmezését. Egy tömeg kíséretében felkereste a még élő **Vencel** királyt,⁴ és engedélyt kért néhány templom elfoglalására, amelyben **Husz** követői a maguk módján végezhetnék istentiszteletüket. **Vencel** a következő reggelre ígért választ, ám kötéllel fenyegette meg **Huszinec**et arra az esetre, ha nem viselkedik

³ Ez a passzus az eredetiben kissé zavaros; Schulz valószínűleg egyik (természetesen jelöletlen) forrásának megfogalmazását zavarja össze. A feltételezett forrás: Friedrich Christian SCHLENKERT, *Deutschland. Ein historisches Gemälde*, Frankfurt und Leipzig, 1794. Ennek 97. oldalán olvasható: „Durch diese treulose Grausamkeit geriethen aber alle Böhmen in Bewegung. Indem sie glaubten, daß die Deutschen, welche einige Zeit vorher durch gewisse Streitigkeiten auf der Universität zu Prag über den Rang der Landsmannschaften und andre Rechte der Studierenden, gezwungen waren, Böhmen zu verlassen, sich durch **Hussens Tod** hätten rächen wollen, ergriffen sie die Waffen, und wollten, nach Wenzesla's 1419 erfolgtem Tode, dessen Bruder, den deutschen Kaiser **Siegmund**, keineswegs als ihren König annehmen”; ennek értelmében fordítottam Schulz mondatát.

⁴ IV. Vencel vagy Luxemburgi Vencel (uralk. 1378–1419), Luxemburgi Zsigmond bátyja.

nyugodtabban, valamint kiűzte a városból. Mindeközben **Vencel** király maga sem volt biztos a dolgában; éppen **Huszinec Miklós** fellépésének idején történt az is, hogy egy bizonyos **Misteczkius**⁵ bandájával belopózkodott az opatowitzi⁶ kolostorba, megölte annak szerzeteseit és elrabolta kincseit; egy **Johannes Tysta**⁷ nevű másik pedig rablóbandájával kóborolt széltében-hosszában és művelt sok gonoszságot, míg aztán egy éjszaka minden követőjét elfogták és felkötötték; és hasonló rablások fordultak elő már mindenütt Csehországban. Így, kivált mivel **Huszinec** kezdte bujtogatni a népet, **Vencel** király sem érezte magát biztonságban Prágában, ezért a Kunraditz melletti kastélyba távozott, innen kiindulva azonban egy hadjáratot tervezett, melynek egyszerre kellett volna végeznie mindenkivel. A nép mindegyre [143] fegyveresen tolongott a király prágai lakása előtt, és követelte a **Huszinec** kérésére ígért választ, míg a király tanácsosai révén közölte, hogy hajlik kérésük méltánylására, ám a maguk részéről ők is teljesítsék kívánságát, és tegyék le a fegyvert. A király nyilatkozata felettébb zavarba hozta a szenátust: ha ugyanis engedelmeskedik, akkor maga ellen fordítja a polgárokat; ha viszont nem engedelmeskedik, akkor kegyvesztetté válik a királynál. Itt csak a véletlen segített a szükségben. Éppen ekkoriban az egyik szenátor vendége volt bizonyos **Johann von Trautenau**, akit közönségesen **Ziskának**, vagyis **félszeműnek** neveztek, mivel egy ütközetben elveszítette egyik szemét; mivel a társaságban többek között a király ama parancsáról is szó esett, és a szenátor nagy gondban látszott lenni amiatt, hogy ebben a helyzetben mit is kéne tenni, **Ziska** többek között ezt mondta neki: „Nem látom be, miért okoz ez oly nagy zavart; sokáig voltam az udvarnál, sok közös dolgom volt a királlyal, úgyhogy egészen jól ismerem őt; meggyőződésem, hogy ha a polgárok fegyvereikkel együtt elébe járulnak, és megkérdik, mit kíván tőlük, úgy neki bizonyosan nem lesz szíve a fegyverek [144] letételét követelni.” E javaslatot a szenátor rögtön a tanács elé vitte, a tanács pedig immár a polgárok tudtára adta, akiknek körében általános tetszésre lelt, s végül aszerint is jártak el. A nép fegyveresen összegyűlt, **Ziskát** vezetőjévé és szószólójává választotta, majd a király elébe járult. „Parancsodra, leghatalmasabb, legjóságosabb király és úr, szólította meg **Ziska**, engedelmes és hűséges alattvalókként megjelenünk itt előtted, és várjuk utasításodat, mely ellenség ellen fordítsuk fegyvereinket, melyeket életed és dicsőséged védelmében a tőlünk telhető derekassággal és állhatatossággal ígérünk forgatni.” A király, aki megrettent ettől az eltökéltségtől, és a legkevésbé sem számított egy efféle kérésre, azt válaszolta, hogy immár tökéletesen meggyőződött alattvalói hűségéről és ragaszkodásáról, s vissza kíván térni a maga embereivel. Ekkortól fogva **Ziska** rendkívüli tekintéllyel bírt a nép körében, mely egyhangúan vezetőjévé választotta.

E vezetőválasztást követően a huszita üzemek rendkívül komoly méreteket öltöttek. **Husz** követői, akik Prágában többé nem érezték biztonságban magukat, immár

⁵ Jan Městecký z Opočna.

⁶ Opatovice.

⁷ Jan Tysta.

Bechin⁸ körzetében gyülekeztek egy hegyen, [145] melyet eredetileg **Hradistinnek**⁹ neveztek, ezen eset után azonban a **Tabor** nevet kapta, mely cseh nyelven tábort jelent. (Nem pedig, ahogy gondolnánk, a Kánaán földjén található Tábor hegy nyomán, ahol **Bárak** hadserege gyülekezett **Sziszera** ellen, s ahol **Krisztus** színeváltozása történt.) Mivel ezt a helyet mind a természet, mind a mesterség erődítménnyé tette, kiváló hadászati alappontként szolgált a husziták számára. Oly nagy tömegben gyűltek ide, hogy számuk gyakran elérte a 40,000 főt, a papság simóniája, kapzsisága, bujasága és bűnössége ellen prédikáltak, s egyúttal két szín alatt áldoztak. Minél inkább tiltották ezt a földesurak alattvalóiknak, annál inkább növekedett a csatlakozók száma; és minél nagyobb veszéllyel járt a tilalom áthágása, annál szorosabbá vált a csatlakozókat egymáshoz fűző szövetség, olyannyira, hogy egymást a mindmáig meglévő névvel testvéreknek, a tartományi különbségekre tekintettel cseh, ill. morva testvéreknek nevezték. A köztük legnagyobb tekintélyre emelkedett **Huszinec** már azt fontolgatta, hogy ezt a **Tabor** hegyen gyülekező népet [146] Prágába vezeti, **Vencelt** megfosztja trónjától és helyette másik királyt választ, amit azonban egy **Koranda**¹⁰ nevű huszita pap még megakadályozott.

E táborból a következő időkben (1420-ban) város lett, mely ugyancsak a **Tabor** nevet viselte; **Ziska** ugyanis árkokkal és falakkal vette körül a tábort, és minden egyes emberének engedélyezte, hogy házat emeljen ott, ahol a sátra áll. Erről a városról kapták **Ziska** követői a **táboriták** nevet.

Ahogy a husziták mindegyre növekvő tömegük és a köztük megszilárdult egység láttán megtapasztalták erejüket, úgy lettek egyre vakmerőbbek, visszatértek Prágába, s ott szinte naponta tartottak nyilvános processziókat a kehely ünnepélyes körbehorozásával. Történt egyszer, hogy az egyik ilyen processzió a városháza előtt haladt el: egy tanácsszolga ült az ajtó előtt, egy katolikus, aki a kehely láttán sem fel nem állt, sem kalapot nem emelt, sem a tiszteletadás egyéb jelét nem mutatta. A husziták ezen felháborodva rárontottak és a városháza előcsarnokáig üldözték. Ezt látva az egyik tanácsúr közbe akart avatkozni; a husziták azonban szidalmazni kezdtek, németnek [147] és a kehely meggyalázójának nevezték, végül pedig a tanácsszolgával együtt még fel is lökték. Ám mindez még nem volt elég nekik, betódultak a tanácssterembe, a tanácsurak egy részét kidobálták az ablakokon, őket aztán a többiek, akik a városháza előtt álltak, lándzsákkal és kardokkal fogadták és lemészárolták; a tanácsurak másik részét magában a tanácssteremben vágták le. A tumultus hírére odarohant a birodalmi kamarás háromszáz lovassal, ám azonnal visszaszorították a palotába, így aztán kénytelen volt szabad kezet hagyni a népnek. Ennek hírére **Vencel** király gutaütést kapott, amibe néhány nap múlva¹¹ belehalt, ahogy már fentebb, a 81. oldalon elmondottuk. Őt **Zsigmond** császár követte Csehország királyaként. Most kezdődtek csak az igazi zavargások.

⁸ Bechyně.

⁹ Hradiště.

¹⁰ Václav Koranda.

¹¹ 1419. augusztus 16.

A nép első támadásai a kolostorok ellen irányultak. Erre főként két ok indította a csőcseléket; egyrészt a szerzetesek gyűlölete, amit **Husz**, vagy inkább **Wyclif** alapelvei ültettek el benne; másrészt pedig azok a hatalmas vagyonok, melyek a kolostorokban rejtőztek, ez volt talán a legerősebb indíték; hiszen **Husz** alapelveiről igen kevesen tudtak valamit azok közül, [148] akik a husziták név alatt raboltak és gyilkoltak. Legelőször **Sderad**¹² kolostorát támadták meg, ahol alaposan töltekeztek borból és ászoksörből; innen a Mulda túlpártján fekvő Karthausba vonultak, felprédálták a Miasszonyunk zárdatemplomot és fogságba ejtették a szerzeteseket. Amikor a foglyokkal együtt keltek át a Muldán, néhányan amellet kardoskodtak, hogy a szerzeteseket minden körülményeskedés nélkül a folyóba kéne vetni, míg mások erővel meg akarták hagyni az életüket; a két párt úgy összevitakozott erről, hogy ketten behaltak, többen pedig megsebesültek. Hasonlóképpen prédálták és pusztították az összes többi kolostort és templomot is, a szerzeteseket pedig, akiket előtaláltak, vagy megölték, vagy megcsönkítették, vagy elkergették; az ezüst és arany képeket, a kelyheket és szentségtartókat, valamint a többi templomi ornátust úgy elrekkentették, hogy senki sem tudja, hova kerültek végül; a miseruhákat, vecsernyező palástokat és hasonló darabokat részben zászlókhoz, részben ruhadaraboknak használták fel. Ami Prágában történt, az történt egész Csehországban is, ahol több mint ötszáz kolostort romboltak le. Abban az időben ugyanis Csehországban olyan sok és gazdag kolostor volt, hogy az ország [149] ebből a szempontból egyetlen más országgal sem vethető össze.

Ha e zavargások kezdetén **Zsigmond** váratlanul megjelent volna Csehországban, és határozott intézkedéseket hozott volna, akkor nem csupán a katolikusokat nyerhette volna meg könnyen, akik immár kezdtek tartani a huszitáktól, hanem lefegyverezhette volna huszitákat is, akik még nem tapasztalták meg erejüket: ám **Zsigmond**, aki éppen a törökökkel volt elfoglalva Magyarország legtávolabbi határainál,¹³ habozott, s így az immár szinte dühöngő **Ziska** teljesen a maga önkényére volt hagyva. **Vencel** hátrahagyott özvegye, **Zsófia** királyné, **Wartenberg Zdenko** palotagróf és néhány más cseh tartományúr segítségével csak nagy nehezen tudott megegyezni az immár többségükben **Husz** tanításához csatlakozott prágai polgárokkal abban, hogy a következő év (1420) **Szent György napjáig** a királyi palota parancsnoka nem háborgatja a két szín alatti áldozást, a prágaiak pedig békén hagyják a katolikus papokat, valamint visszaadják a visehradi várpalotát.

Időközben **Ziska**, miután szélében-hosszában sok pusztítást vitt végbe az országban, [150] Pilsenbe vonult. Itt rajtaütött egy jelentős létszámú lovas csapat, melyet **Zsófia** királyné és egy **Schwanenberg**¹⁴ nevű úr toborzott egybe. **Ziskát** kétszer is bekerítették, s már majdnem fogságba ejtették, ő azonban mindkét alkalommal csellel mentette ki magát; egyszer egy mocsárba vonult vissza, ahova a lovasság nem tudta követni, másszor pedig a következő fortélyal élt: amikor észrevette, hogy a lovasság megint be akarja keríteni, bevette magát egy sziklás és bokros területre, ahova az ellenség

¹² Zderas

¹³ 1419 őszén, az Al-Dunánál.

¹⁴ Helyesen Schwanberg, azaz Bohuslav ze Švamberka (1396–1425).

lőháton nem tudott utána menni, amikor pedig a lovasok leszálltak a nyeregből és immár gyalogosan üldözték, akkor a vele lévő asszonyokkal levettette azokat a kendőket, melyekkel fejüket és arcukat szokták teljesen elfedni, és szétszóratta őket azokon a csapásokon, amelyeken az ellenségnek át kellett haladnia. Amikor aztán az ellenség ily módon sehol sem tudta megvetni a lábát, hanem sarkantyúival mindenütt kendőkbe gabalyodott, akkor **Ziska** támadást indított, és lekaszabolt mindenkit, aki nem tudott kereket oldani. Ezután a husziták, akik nem fogadták el a fegyvernyugvást, folytatták munkálkodásukat; kolostorokat romboltak le, katolikus papokat kínoztak meg, s katolikus földbirtokosok javait pusztították el. A katolikusok azonban [151] a maguk részéről éltek a megtorlás jogával, s ha egy huszitát a hatalmukba kerítették, akkor vagy a bányák aknáiba vetették, vagy megégették, vagy hagyták tömlőcben sínylődni.

Végül **Zsigmond** tartománygyűlést hirdetett meg Brünnebe, amelyen azok a prágaiak is megjelentek, akik elismerték **Zsigmond**ot örökös királyuknak, az ő rendelkezésére eltávolították a láncokat utcáikról, lebontották a prágai palotával szemben emelt erődműveiket, és kinyilvánították, hogy a katolikus papok ismét akadálytalanul Prágába mehetnek. Azt is felajánlották, hogy átengedik városukat **Zsigmond**nak, ha az a szabad vallásgyakorlást, kiváltképpen pedig a Krisztus által megállapított módon való úrvacsorát engedélyezi nekik: valamint ugyancsak gondoskodik arról is, hogy a papoknak egyáltalán ne lehessen semmiféle világi hatalma. Említést tettek többek között **Huszról** is, hogy mily jogtalanság esett az ő elítélésével, miután nyilvános menlevelet kapott. **Zsigmond** azt válaszolta a követeknek: „Kedves csehek, legyen elég ebből; nem a konstanzi zsinaton vagyunk, ilyesféle dolgokat ott kellene előadnotok. Egyébiránt, mivel kértétek tőlem, hogy vegyem át az országot, [152] úgy megteszem: ebbéli szándékomat azonban írásban fogom kinyilvánítani.” Bármily készségesnek mutatkoztak is azonban a prágaiak, nagyon távol álltak attól, hogy teljességgel behódoljanak. A maga részéről **Zsigmond** folytatta a husziták legkönyörtelenebb üldözését. Időközben Boroszlóba ment; itt nem csupán azt engedte meg, hogy **Luccai Ferdinand**¹⁵ püspök, pápai nuncius sürgetésére lovakkal meghurcoljanak a városban, majd pedig eléggessenek egy **Johann von Krasa**¹⁶ nevű huszitát, aki prágai polgár volt, valamint hogy ugyanezen nuncius keresztesbullát hirdessen ki a husziták ellen; hanem ráadásul a tizenkét legbűnösebbet kivégeztette azon boroszlói polgárok közül, akik prágai módra kidobták magisztrátusukat az ablakon, amiből a prágaiak egyértelműen következtethettek arra, hogy milyen sors várna rájuk, ha **Zsigmond** uralma jönne városukra. Ezért nem mulasztották el, hogy örök szövetséget kössenek egymással, amelynek értelmében vállalják, hogy javaik és vérük feláldozásával megvédik egymást mindenki ellen, aki a két szín alatti áldozást meg akarná akadályozni: s e szövetséget csak még jobban megerősítette egyik – premontrei szerzetesből lett – prédikátoruk, **János**; [153] ez ugyanis bebizonyította nekik, hogy **Zsigmond** az Apokalipszisben megjövendölt vörös sárkány, s erre mindenki oly világosan látta ezt a Bibliában, mintha fehérén-feketén lenne benne megírva.

¹⁵ Ferdinand de Palacios.

¹⁶ Jan Krasý.

Innentől kezdve ezt az ügyet immár nem **Zsigmond** magánügyének, hanem némiképpen a német birodalom és az egyház ügyének is tekintették. **Zsigmond**, aki a prágaiak önkéntes meghódolásával immár nem számolt, összegyűjtött egy hadsereget, melynek létszámát egyesek 150 000, mások 80 000 fegyveresre becsülik. A mainzi, a trieri, a kölni, a pfalzi és a brandenburgi választófejedelem, **Ausztriai Albert** herceg,¹⁷ négy bajor herceg, a két meissenai őrgróf, **Harcias Frigyes**¹⁸ és **Vilmos**,¹⁹ unokatestvérével, **Jámbor Frigyes** thüringiai tartománygróffal²⁰ együtt, valamint számos püspök, gróf és úr volt jelen benne személyesen. Ám ha valaha, akkor itt megmutatkozott, hogy a hidegvérű és részben kényszerített harcosok ellenében mire képes a vallási rajongás, melyet ráadásul még erős nemzeti gyűlölködés és forró hazaszeretet is táplál. [154] **Zsigmond** minden hatalmával sem tudta megtörni Prága városát, melynek segítségére sietett **Ziska** a maga táboritaival; ami felettébb csuda dolog, mivel az úgynevezett Kleine-Seite,²¹ valamint két prágai várkastély már eleve császári fennhatóság alatt állott. Annak érdekében, hogy a várost harmadik, még nyitott oldala felől is szoros gyűrűbe lehessen zárni, **Zsigmond**nak az úgynevezett Witkowberg²² megszállását és megerősítését tanácsolták. Csakhogy **Ziska** megelőzte, és oly sikeresen vert vissza egy németek által indított rohamot,²³ hogy ennek emlékére a hegy az ő nevét kapta (Ziska hegy), és viseli mind a mai napig.²⁴

Ebben az időben a husziták azt a rémhírt terjesztették, hogy pünkösöd napján tűzeső zúdul majd le az égből, s egész Csehország minden városát elpusztítja. Ezért mindenkin rémület lett úrrá, kivált azonban a prágaiakon, akik közül senki sem akart a városban maradni, mert félt, hogy mindnyájan bennégnék. A mondott napon azonban reggeltől estig szakadt az eső; a szerencsétlen [155] prágaiak, akik kimenekültek a városból, irgalmatlanul eláztak a mezőn, míg a városban maradt husziták kifosztották elhagyott házaikat. Mivel pedig a husziták által megjósolt égi tűz nem pusztította el a várost, úgy megtették azt helyette maguk, és lerombolták kivált azokat a templomokat, amelyek az egyes szenteknek voltak felajánlva; mégpedig azzal az ürüggyel, hogy a szenteket nem illetik meg templomok, hanem egyedül csak az Istent. Ezek után következtek a többiek, és egész Prága összes kolostora elpusztult. A prágaiak, akik rendkívül rossz néven vették, hogy oly szépséges épületek dőltek romba, végül fellázadtak, ellenszergültek a huszitáknak, és elérték, hogy azok végül maguktól elvonuljanak.²⁵

Az első balul sikerült kísérlet után **Zsigmond** nem vállalkozott semmi jelentősebbre. A környezetében tartózkodó cseh urak inkább azon munkálkodtak, hogy a békekéség útját egyengessék közte és a prágaiak között; ami azzal a következménnyel járt, hogy

¹⁷ 1438. január 1-én koronázzák majd Magyarország királyává.

¹⁸ Friedrich IV., der Streitbare (1370–1428)

¹⁹ Wilhelm II. der Reiche (1371–1425)

²⁰ Friedrich IV., der Friedfertige, vagy der Einfältige és der Jüngere (1384–1440)

²¹ Malá Strana, prágai városrész.

²² Vítkov hegy vagy St. Veit hegy, prágai városrész.

²³ 1420. július 14.

²⁴ Schmidts Geschichte der Deutschen. Wien 1785. B. VI. S. 151. ff. [Jegyzet az eredetiben.]

²⁵ Aen. Sylv. Hist. Bohem. [Jegyzet az eredetiben.]

a prágaiak egyfajta hitvallásként megfogalmazták híres négy cikkelyüket. E cikkelyek [156] veleje a következőket tűzte célul: 1. hogy az Isten szava szabadon és korlátozás nélkül prédikáltassék a papok által; 2. hogy a szentáldozat két szín alatt szolgáltatassék ki minden keresztény számára; 3. hogy a papságtól vétessék el a pénz és világi javak feletti rendelkezés, amit Krisztus parancsolatának ellenére, hivatásának hátrányára és a világi uralom kárára gyakorol, valamint hogy a papság maga vezettessék vissza az evangélium és az apostoli élet útjára, melyen Krisztus járt apostolaival; 4. minden halálos bűnt, kiváltképpen a nyilvános bűnöket és az isteni törvénnyel ellenkező egyéb dolgokat valamennyi rendre nézve azok állapítsák meg, tiltsák el és számolják fel jog- és észszerű módon, akiket erre hivataluk felhatalmaz; nem csak azok követnek el halálos bűnt, akik művelik, hanem azok is, akik csupán eltűrik az olyan dolgokat, mint a nép körében tapasztalható kurválkodást, falánkságot, lopásokat, gyilkosságokat, hazugságokat, hamis esküvést, hiábavaló, csalárd és babonaságos mesterkedéseket, fősvény iparkodást, uzsoráskodást és hasonlókat, valamint a papság körében ehhez még csatlakozó simóniás eretnekséget és mindennemű pénzszedést keresztelésért, bérmálásért, gyónásért, szentáldozásért, szent [157] kenetért, házasságkötésért vagy eljegyzésért, misékért, prédikációkért, temetésért, templomok és oltárok felszenteléséért, az egyházi javadalmakat és méltóságokat, mentességeket, valamint az ezekből keletkező egyéb eretnekségek sokaságát, olyan gonosz és elvetemült szokásokkal egyetemben, mint az ágyasság és más fajtalanzkodás, a haragtartás és viszálykodás, jámbor emberek bíróság elé idézése és megrövidítése, kapzsi kamatkövetelések, az adományok megsokasítása és a jámborok sokszoros becsapása hamis ígérekkel, melyeket összességében és egyenként véve, önmagára és másokra nézve üldözni tartozik minden egyes keresztény, aki hű szolgálja és gyermeke kíván lenni anyjának, az egyháznak, és melyeket egyaránt kell gyűlölnie és megvetnie, miként az ördögöt, ám mégis úgy, hogy közben ne hágja át a rend és a maga hivatása kereteit. – **Zsigmond** hallani sem akart a cikkelyekről, a prágaiakat azonban olyannyira felbátorította a **Ziska** által kiharcolt előnyös helyzet, hogy a német sereg szeme láttára tizenhat foglyukat hordókba zárták és elégették, így bosszulván meg a németeket, akik Csehországba bevonulván, úgyszólván mellékesen megégették néhány huszita papot. [158]

Az egész hadjárat azzal végződött, hogy **Zsigmond** a prágai várban megkoronáztatta magát,²⁶ majd amikor néhány nap múlva egész seregével elvonult, a husziták jobban gyűlöltek, a többi csehek és a németek viszont kevésbé szerették, mint korábban. A királpárti érzelmű csehek elégedetlenek voltak azzal, hogy hazájuk oly sokat szenvedett az idegen csapatoktól, a fő dologban pedig mégsem értek el semmit; a németek viszont azt gyanították **Zsigmond**ról, hogy titkon a huszitákhoz hajlik, mert nem kívánt méltányolni minden kegyetlenséget, amit a németek a husziták ellen elkövettek, s egyáltalán úgy tűnt, mintha nem kellő komolysággal kezelte volna a husziták elleni ostromot. A husziták között is belső egyenetlenségek támadtak immár, mivel sokan úgy vélték, hogy **Ziska** és táborítái túlságosan is szelíden fogalmazták meg a prágai cikkelyeket. Most tizenkét cikkelyt vetettek papírra, köztük azt, hogy nem szabad

²⁶ 1420. július 28., formailag korrekt módon Csehország királyává koronázzák.

megtúrni egyetlen nyilvános bűnöst és egyetlen kurválkodót vagy házasságtörőt sem, sem pedig azokat, kik segédkezet nyújtanak nekik, üzzék bár iparukat nyilvánosan vagy titkosan, sem pedig dologtalanokat, bármely neműek legyenek is, sem a vendéglőkben bárminémű italok fogyasztását, sem azon ruhákat vagy bármiféle díszeket, melyek csak a kevélységet [159] szolgálják. **Ziska** az övéivel elhagyatja azt a prágaiak által bevett záradékot, mely szerint mindenki a maga rendjének korlátai között tartozik eljárni. El lehet azonban képzelni az emberi nemre nézve annál borzalmasabbat, mint amikor fellépnek emberek, akik arra érzik elhivatottnak magukat, hogy csákánnyal és karddal irtsanak ki minden vétket és bűnt, nyilvánosat vagy titkosat, mindent, ami csak a kevélységhez kapcsolódik?

A husziták leginkább feltüzelt csoportja végül egyenesen kinyilvánította, hogy elközelgett immár az Isten országa, s így nem a kegyelem, hanem a tűzzel és vassal való bosszúállás és megtorlás ideje következik; Krisztus minden ellenségének fel kell morzsolódnia a hét végső csapás alatt, aminek végrehajtására az igazhívókat kell felbátorítani; a bosszúállás korában nem Krisztus szelídségét kell mintának tekinteni, hanem eltökéltségét és jogos haragvását; legyen átkozott minden egyes hívő, kivált pedig az a pap is, aki kardját megtartóztatja az Úr törvényét ellenzők véréből, minden egyesnek az ő vérükben kell tisztára mosnia és megszentelnie kezeit. – Az ilyesféle dolgok hihetetlennek tűnnének, ha nem ismernénk ezen eszeveszettek saját elhatározásait [160], és ha cselekedeteik nem állnának nagyon is összhangban alapelveikkel.

Mivel **Ziska** az övéivel, mint mondtuk, nem tudott békességben élni a prágaiakkal, s ezért kivonult Prágából, rögvést újrakezdte korábbi mesterségét, vagyis rombolta a kolostorokat és templomokat, pusztította mindazon urak jószágait, akik vagy katolikusok vagy egyszerűen csak királpárti érzelműek voltak, s üldözött általában mindenkit, aki nem akart inni a kehelyből. A kehely, melynek az örök kegyelmi és szeretetszövetség jelképének és bélyegének kellett volna lennie, immár a legelvetemültebb szörnyűségek ürügyül kényszerült szolgálni. Ahogy a kelyhet minduntalan a szájukra vették, úgy a kehely volt hadi lobogóik megkülönböztető jegye, s még a sáncaikat és erődítményeiket is róla nevezték el. Ha meneteltek vagy támadtak, mindig a papoknak kellett elől menniük a kehellyel; és ahogy a kehely élvezetéből kiváltképpen a harchoz mérítették erőt, úgy gyakorta megesett, hogy az éppen kiontott vértől gőzölgő kézzel és karddal ittak belőle. Ha békésen jutottak be valamely városba, akkor papjaik koszos, poros, sokszor szétrongyolódott öltözékben, csizmásan és sarkantyúsan, ahogy [161] a lovakról leszállottak, léptek az oltár elébe, mondtak el egy rövid imát, valamint a szokásos konszekrációt, s úgy itatták a többieket a kehelyből.

Ziska szakadatlan prédálás, gyilkolás és gyűjtogatás közepette, mindenütt győzelmeket aratva járta be egész Csehországot, s felkereste Morvaországot és Ausztriát is. A Rabi nevű cseh városka ostroma során elvesztette maradék fél szemét. Egy, a várból kilőtt golyó vagy kő szilánkosra roncsolta a fát, mely alatt **Ziska** állott, és a szétszóródó szilánkok egyike a szemébe csapódott: Prágába vitték ugyan gyógykezelti,

a szeme azonban odalett. **Ziska** tehát teljesen megvakult, úgyhogy – **Aeneas Sylvius**²⁷ kifejezésével élve –, a vak népségnek immár a vezetője is vak volt: mindazonáltal még mindig eléggé jól látott ahhoz, hogy mesterségét folytatni tudja. Szekérrel vitette körbe magát a katonák között, és bizalmasaival mindent elmondott, amire a hadvezetéshez szüksége volt, s aszerint adta ki parancsait.

Ziska sikereinek láttán a prágaiak, akiknek **Zsigmond** nem tett a kedvükre, egy új király megválasztását fontolgatták, s evégből országgyűlést hirdettek meg Tschaslau-ba,²⁸ melyen új királyt ugyan nem, ám húsz urat megválasztottak, akiknek a király [162] helyett kellett volna kormányozniuk az országot. **Zsigmond** azonban, miután néhány sikertelen kísérletet tett a csehek alávetésére, Regensburgba hívott össze birodalmi gyűlést,²⁹ melyet végül Nürnbergben tartottak meg (1422-ben), s azon a fejedelmek segítséget ígértek neki a husziták ellen, ám ígéretüket nem váltották be.

Időközben a husziták között is viszály ütötte fel a fejét. A prágaiak királlyá választották a litván herceg fiát, bizonyos **Coributust**; **Ziska** ezen felettébb feldühödött, s tudtul adta, hogy szabad népnek semmi szüksége királyra. A prágaiak azonban nem tágítottak, hanem azt válaszolták, hogy nem lehetnek meg vezető nélkül. Ekkor aztán **Ziska** a lehető legnyilvánvalóbban kimutatta lelkének rútságát; amikor is azt üzenté a prágaiaknak, hogy eddig azt láthatták tőle, miként képes megtartani az ő országukat, immár azt is láthatják majd, miként lenne képes pusztává tenni azt. Ennek kapcsán a prágaiak és **Ziska** között belháború vette kezdetét, mely szint’ oly kegyetlenséggel zajlott, mint a polgár- és vallásháborúk általában. Mindez **Zsigmond**nak alkalmul szolgálhatott volna arra, hogy sikeresebb támadást indítson a meghasonlott csehek ellen; ám mivel éppen ebben az időben [163] Magyarországon sok baja akadt a törökkel, Csehországot teljesen a sorsára kellett hagynia.

A prágaiak most maguk vonultak fel **Ziska** ellen, több kisebb ütközetben fel is vették vele a harcot, ám mindig a rövidebbet húzták, úgyhogy **Ziska** végül Prágáig nyomult, a várost ostrom alá vette, s a prágaiakat béke kérésére kényszerítette, amit aztán meg is adott nekik (1424-ben). **Ziska** végül itt lelta halálát. Az ekkoriban Prágában igen hevesen dúló pestis átterjedt **Ziska** táborára, s végül elragadta őt is.

Ziska János a Calice, tulajdonképpen **Trocnova János**, amennyire életének első szakaszáról ismereteink vannak, előkelő, ám szegény szülőktől született és **Vencel** király udvarában nevelkedett. Már korai ifjúságában a királlyal tartott a hadban, és különböző alkalmakkor kitűnt derekasságával; s egy összecsapásban elvesztette a fél szemét. Életének következő, 1418-ig tartó szakaszát meglehetősen homályban tölthette, mivel róla egy szót sem szólnak azok az írók, akik egyéb tetteiről oly részletesen beszámolnak. Csak a fentebb említett alkalommal lépett elő a homályból, s játszott [164] aztán jelentős szerepet a nagy világszínházban. Általában a katolikusok, különösképpen pedig a papok elleni szerfeletti gyűlölete először abból fakadhatott, hogy

²⁷ Aeneas Sylvius Piccolomini, a későbbi II. Pius pápa: *Historica Bohemica* (1457–1458), 5 könyv, 72 fejezet, ebből a 2. könyv vége szól Huszról, az egész 3. könyv pedig a huszita háborúkról.

²⁸ Čáslav, 1421. május-júniusában.

²⁹ 1422 májusának végére.

egy katolikus pap állítólag elcsábította a nővérét. Gyakran kérte **Vencelt**, engedjen neki elégtételt venni ezen az emberen; **Vencel** végül rá is állt, s csúfondároskodva kézírással készült és pecsétjével ellátott engedélyt adott ki számára; ugyanis egyáltalán nem tudta elképzelni, hogy egy **Ziskához** hasonlóan szegény és magára hagyatott ember miképpen tehetne valami jelentőset ama férfiú ellenében. Ezt az írásos engedélyt aztán alkalmasint arra használta, hogy sokakat a maga pártjára csábítson. Az egész történet azonban nagyon is mesészerű, s a legtöbben annak is tartják.

A husziták vezetőjévé emelkedve a kor egyik legnagyobb hadvezére lett közel 100 000 fegyverest számláló serege élén, tizenegy nyílt összecsapásból került ki győztesen, s elfoglalta az összes megerősített helyet, ami csak útjába esett. Amikor **Zsigmond** megtapasztalta **Ziska** tehetségét, és belátta, hogy egész Csehország akkori sorsa egyedül **Ziskától** függ, akkor megpróbált titkon megegyezni vele, [165] egész Csehország helytartóságát, az összes csapatok főparancsnokságát, valamint nagyon jelentős évpénzt ígért neki arra az esetre, ha elismeri az ő királyságát és a cseheket felesketi az ő hűségére. **Ziska** állítólag elfogadta ezt az egyezséget, halála azonban megghiúsította annak megvalósítását. Úgy tűnik, vallása és hazája a legkevésbé sem befolyásolta cselekedeteit, a gyilkolás, felperzselés és égetés vágya volt talán egyedüli indítóoka.

Amikor halálos ágyán feküdt, magához szólította legkiválóbb tisztjeit, és a megkezdett háború még további folytatására intette őket. Mikor megkérdezték tőle, hogy hova kíván temetkezni, azt válaszolta: „Sehova, hanem ha meghaltam, akkor húzzátok le a bőrömet, s feszítsétek egy dobra, s akkor minden ellenség futásnak ered majd, ha meghallja annak a dobnak a hangját; a húsomat viszont adjátok a farkasoknak és ragadozó madaraknak étékül.” Holttestét Königrätzbe vitték az övéi, s ott temették el a Szentlélek templom oltára előtt. Később azonban újra felemelték, Czaulauba vitték, ahol [166] a plébániatemplom egyik kisebb oltára mellett földelték el.

Ziska egyébként középtermetű, tagbaszakadt férfi volt, fejét kopaszra borotválta, lengyel szakállat és öltözéket hordott, és sasorra volt. Bátorságban és fortélyban **Hannibállal** vetekedett, sőt, talán még jobb is volt nála. Egészen sajátos harcmódot talált ki: számos szekeret vitt magával seregében, s csata esetén úgy állította őket egyfajta, csak az övéi által ismert hadrendbe, hogy köztük megfelelő térköz maradt ahhoz, hogy szükség esetén visszavonulhassanak, összezárhassanak és úgy védekezhessenek, hogy az ellenség, mely nem ismeri a szekerek közötti járatokat, semmire se tudjon menni. Az elfoglalt városokban szabad rablást engedett a népnek, tiltotta azonban a kürtők pókhálózását; vagyis a kolbászok és sonkák prédálását. Ellenezte a nagy újításokat; ezért nem szenvedhette, hogy papjai miseruha vagy tonzúra nélkül végezzék az istentiszteletet, vagy hogy felhagyjanak a misézéssel, amiben teljesen eltért a többi huszítától. Az a **Calice** melléknevet vagy [167] a kehelyről kapta, aminek képét pajzsán hordozta; vagy pedig **Kalich** váráról,³⁰ melyet a meißeni határ mentén emeltetett. Egy leányt hagyott hátra, akit **Andreas Freyherr von Duba** vett feleségül; és egy testvért, **Jaroslávot**, aki 1428-ban a bechini vár ostromakor vesztette életét.

³⁰ Hrad Kalich, Kelchberg.

Ziska halálát követően a husziták két pártra oszlottak, közülük az egyik bizonyos **Prokop Rasus**³¹ választotta vezéréül, és a **táborita** nevet vitte tovább, a másik azonban egészében véve vezető nélkül maradt, mivel úgy találta, hogy nincs olyan, aki **Ziska** helyét betölthetné, s ezért csak néhányan választottak maguknak olyanokat, akiknek aztán engedelmeskedtek; ezek **orphaninak**, vagyis **árváknak** nevezték magukat, és egy bizonyos, **Kisebbik** melléknévvel jelölt **Prokopot**³² tiszteltek kiváltképpen. A két párt elkülönült ugyan egymástól, mégis egységet alkotott akkor, ha külső ellenség elűzéséről volt szó. Bár **Ziskát** elveszítették, megtartották annak harcmodorát, nevezetesen a szekerek alkalmazását a csatában. **Aeneas Sylvius** a következőket mondja el erről. Seregükben mindig nagy számban voltak jelen szekerek, melyeket védműnek használtak. Csatarendjükben [168] a gyalogság állt fel középen, a szekerek adták a két szárnyat, s a szekereken kívül állt fel a lovasság. Amint a csata elkezdődött, a szekereknek adott parancsra úgy kellett előrenyomulniuk, hogy az ellenséges csapatok egyes egységeit elvágják egymástól, és megszüntessék érintkezésüket; így a saját csapatoknak egyszerre mindig csak csekélyebb számú ellenséggel kellett megküzdeni, ráadásul nagyon erős támogatásra számíthattak a szekereken elhelyezett katonák részéről. Ha a védművön kívül harcoló lovasság vereséget szenvedett, akkor a szekerekhez hátrált, melyek eltávolodhattak egymástól, beengedhették a lovasságot, majd újból zárhatták soraikat. A husziták legtöbb győzelmüket ezzel az új harcmodorral érték el, mely az ellenség számára teljesen ismeretlen volt, ugyanakkor nagyon könnyen bevethető volt nyílt harcmezőn, ahol ama csatákat megvívták. A két sereghez, a táboriták és az orphaniták seregéhez csatlakozott még egy harmadik, az orebitaké.

Az orebiták külön huszita szektát alkottak, mely azon parasztok tömegeiből állt össze, akik a Tábor hegyi táboritákhoz hasonlóan, ám egy másik, **Oreb** nevű hegyen gyülekeztek, ahonnan a [169] nevüket is kapták. 1420 vége táján kezdték tevékenységüket, rablással és prédálással pusztítottak mindenütt, ahova csak eljutottak, zabolátlan dühüket azonban kivált a szerzetesek ellen engedték szabadjárá, akik közül sokakat legyilkoltak, volt, akit elégettek, másokat anyaszült meztelenül, összekötött kézzel és lábbal a jégre fektettek és megfagyasztottak, **quibusdam verenda omnino exsecare, atque sphaerularum precatoriarum loco de collo suspendere**.³³ A csehek megtámadták őket, mire ők megígérték nekik, hogy egyesülnek a táboritákkal; amikor azonban ezt mégsem tették meg, akkor **Ziska** támadt rájuk, neki aztán meg is hódoltak, és a táboritákkal léptek közösségre.

Az orphaniták és az orebiták Sziléziába mentek, míg a táboriták és a prágaiak Bajorországba és Ausztriába. Itt elfoglalták Sütelt, és felégették. **Albert** herceg szállt szembe velük egy csapat élén, megtámadta őket, ám egy nagyon heves összecsapásban

³¹ Andreas Prokop (1380 körül –1434); egyéb megnevezései: Prokop Holý, Prokop Veliký, Procopius Rasus Bohemus.

³² (???–1434), egyéb megnevezése: Prokupek, Prokop Malý.

³³ „Némelyeknek kivágták a nemi szerveit, s mintegy rózsafüzér gyanánt a nyakukba akasztották őket” – Schulz forrása: Zacharias Theobald, *Bellum Hussiticum* [...]. Francofurti: Aubry & Schleich, 1621, 89.

vereséget szenvedett: a táboriták azonban maguktól visszavonultak a Csehországban kitört viszályok miatt. Közben a szász hercegek is fegyvert öltöttek a husziták ellen, akik a szász tartományokat fenyegették; be is nyomultak [170] Csehországba, elfoglalták Auschát,³⁴ s elpusztították a környező vidéket. A husziták azonban nem nézték sokáig tétlenül, hanem ellenállásra egyesültek, ismét elfoglalták a szászországi helységek többségét, és megostromolták Aussigot.³⁵ Itt lépett immár közbe a szászok rettenetes serege, mely közben majdnem 100 000 főre duzzadt. A husziták azonnal csatarendbe álltak; ötszáz szekérral vonultak fel, melyeket kettőzött láncokkal kötöztek egymáshoz, mögöttük állt fel a gyalogság a maga nagyméretű pajzsaival, melyeket a talajhoz erősítették, s így várták a közeledő szászok rohamát, akikre hihetetlen mennyiségű nyíl lőtt ki. A szászok azonban akkoriban még újdonságnak számító alabárdjaikkal rohamozták meg a szekereket, elszakították őket egymástól, szétverték a huszitákat fedező hatalmas pajzsokat, majd magukra a huszitákra rohantak: ám a szekerekkel esett munkától és a nap hevétől túlságosan elcsigázottak voltak már ahhoz, hogy minden erejüket megfeszítve benyomulhattak volna a csehek soraiba, akik még friss erővel fogadhatták a támadást, valamint hogy a csehek fortélyaira ellenszert találhattak volna. Mindkét sereg fölényben volt azonban valamilyen tekintetben: [171] a német létszáma, a cseh hadállása és talpraesettsége révén: és váltakozva mindkét sereg el is könnyvelhetett győzelmeket, mígnem aztán a cseheknek sikerült zavart kelteniük a szászok soraiban, mire azok menekülni kezdtek és 9000-től 12 000-re tehető számú emberüket hagyták a harctéren. Rögtön ezután elesett Auscha is, ahol mindenkit lemészároltak, egyetlen embert sem hagytak életben, magát a várost pedig hamuvá égették. Ez rendkívül jelentős győzelem volt, s egész Németországban nagy megrökönyödést keltett. Az egyik német herceg udvari bolondja a következő megjegyzést tette erről: „Konstanzbán, mondotta, süttöttünk egy libát” – (**Husz** csehül libát jelent) – „a cseheknek, most visszakaptuk tőlük jól megboroszva. (Ez az ütközet 1426. június 18-án zajlott le).

Zsigmond, akinek Magyarországon oly sok dolga akadt, hogy Csehországot kénytelen volt teljesen magára hagyni, gyakorta fordult a birodalmi rendekhez, és kérte segítségüket a huszita ügyek rendezéséhez, evégből több alkalommal birodalmi gyűlést is hirdetett: ám a birodalmi rendek, régi jó szokásukhoz híven, addig halogatták a dolgot, ameddig jónak látták; és [172] a birodalmi gyűléseken is nagyon visszafogottan jelentek meg. Végül megint közbelépett a pápa, **V. Márton** is,³⁶ és **Pontanus Orsini** bíborost küldte Németországba, aki a Nürnbergbe kiírt birodalmi gyűlésen részt vett, s ott el is tudta érni, hogy valóban döntés szülessen a husziták ellen indítandó hadjáratról. Ám alighogy megszületett az elhatározás a csehországi hadjáratról, befutott a hír, mely szerint a husziták által ostromlott Aussig felmentésére érkezett meisseniek és szászok 9000-ről 12 000-re menő emberveszteséggel járó vereséget szenvedtek. Nagy lett erre a rémület, különösen Szászországban, s a birodalmi gyűlésen elhatározott

³⁴ Úšték.

³⁵ Ústí nad Labem.

³⁶ Pontifikátusa: 1417–1431.

hadjárattól nem lett semmi. Így a csehek saját országukban folytatták immár egymás üldözését, amire egyrészt **Koribut** nevű új királyuk, másrészt vallási alapelveik szolgálták a legkülönbözőbb indokokkal. **Zsigmond** és a pápa viszont egyesült erővel azon munkálkodott, hogy egész Németország szálljon hadba az eretnekek ellen, s munkálkodásuk sikerrel is járt.

1427-ben a választófejedelmek Frankfurtban gyűltek össze,³⁷ és megegyeztek abban, hogy négy különböző sereggel nyomulnak be Csehországba: s hogy ne járjanak megint úgy, mint az [173] előző hadjáratok során, amikor is a katonák bűnös életmódja miatt Isten megbüntette a hadsereget, elrendelték, hogy aki részt kíván venni a hadjáratban, az hetente legalább egyszer, tetszés szerinti napon, gyónni és szentmisét hallgatni, a misén pedig Isten iránt alázatosabb, őszintébb és buzgóbb tiszteletet tanúsítani tartozik. Mivel a Németországba küldött **Winchesteri Henrik**³⁸ bíboros a pápa nevében szintén kiváló buzgalommal szorgalmazta a hadjáratot, nagyon népes sereg gyűlt össze. Ez a sereg benyomult Csehországba, s egyik része ostrom alá vette a pilzeni körzetben fekvő Mies³⁹ városát. Amint a csehek híret vették ennek, rögvést véget vetettek minden belső viszálykodásnak, egyesültek, egyesült erővel vonultak fel a németek ellen, s szembeszálltak velük, úgyhogy a két hadsereget csak a kis Mies folyó választotta el egymástól. Ám amint a Mies előtt állomásozó németek meglátták a hatalmas tömegben előrenyomuló huszitákat, leírhatatlan félelem szállta meg őket, a lehető leggyorsabban futásnak eredtek, és magukkal ragadták a felvonuló, velük egyesülendő csapatokat is, úgyhogy az egész hadsereg egyetlen kardvágás nélkül, már a husziták puszta látványától [174] megfutott. A csehek a gyors meghátrálást látva azonnal átkeltek a folyón és üldözőbe vették az ellenséget, s amikor aztán egy erdőben utolérték, tízezer embert lekaszaboltak belőle.

Időközben Csehországban ismét belső zavargások támadtak. Ezért **Prokop** a győzelem után azonnal visszafordult, bevette az útba eső Tachaut, megölt mindenkit, akit csak talált, s helyükre a saját embereit telepítette, majd Prága felé vette az irányt, letörendő az ott keletkezett viszályt, mely azzal fenyegetett, hogy a polgárok egymást gyilkolják le. Prágából Collinba⁴⁰ vonult, melyet költséges és véres ostrom után végül kiéheztetéssel kényszerített megadásra. Ezt követően ismét a külföldnek vette útját; ám alig fordított hátat Csehországnak, a csehek már megint egymásnak estek; a bechini vár katonasága rátámadt Radischtin és Ostromitz várára, valamint a Przi-bieniczlana nevű városra, és elpusztított mindent, ami az útjába esett. **Prokop** megint azonnal hazatért, megostromolta Bechin várát, mely végül meg is adta magát azzal a feltétellel, hogy a lakosok és katonák sértetlenül, ám mindenüket hátrahagyva [175] elvonulhatnak. S a csehek ugyanúgy folytatták ezután is, szakadatlanul harcban állottak egymással és szomszédaikkal.

³⁷ 1427 májusában.

³⁸ Henry Beaufort (1375–1447), 1405-től Winchester püspöke, 1427-től bíboros és pápai legátus.

³⁹ Stříbro.

⁴⁰ Kolín.

Zsigmond, akinek legfőbb törekvése az volt, hogy bármi módon biztosítsa magának Csehország nyugodt birtoklását, most a békesség útját választotta, amit már korábban is több fejedelem javasolt neki, s tárgyalásokat kezdett **Prokoppal** és a huszitákkal; ám a tárgyalások kudarccal végződtek, kivált azért, mert **V. Márton** pápa újabb hadjáratot tanácsolt a husziták ellen, s legátusai útján is nagyon buzgón szorgalmazta azt. Ezért **Zsigmond** egy Nürnbergben tartott birodalmi gyűlésen (1430-ban) új hadjáratot követelt a husziták ellen, **Márton** pápa pedig keresztesbullával küldte **Giuliano Cesarini** bíborost Németországba, hogy az egész német nemzetet fegyverbe szólítsa.

Ez alkalommal az előzőnél még népesebb sereg gyűlt össze, melynek létszámát egyesek 90 000, mások 130 000 emberre teszik. Ennek főparancsnoki tisztét nagy ünnepélyességgel **Brandenburgi Frigyes** választófejedelemre ruházták a nürnbergi Szent Sebald templomban. **Giuliano** bíboros beszéde [176] után a császár az oltár előtt nyújtotta át kardját a bíborosnak, aki különböző imádságok kíséretében a választófejedelem kezébe adta azt. Átnyújtották neki a birodalmi lobogót is, melyet az ünnepségek végeztével Hohenlohe gróf hordozott előtte. A tekintélyes sereg, melytől csodákat reméltek, augusztusban vonult be Csehországba, miközben a császár veje, Ausztriai Albert herceg, akinek javára **Zsigmond** 1423-ban lemondott Morvaországról, onnan nyomult előre Csehország felé. Az elején a hadjárat Tachau irányába tartott: a csehek közeledtére azonban a fősereg megállapodott Tausnál. Itt aztán ugyanaz történt, mint az előző alkalommal Miesnél. Alig vették hírért a táborban annak, hogy a csehek teljes erejükkel felvonulóban vannak, a bajor hercegek egységeikkel még az éjszaka folyamán felkerekedtek, s a hadfelszerelést hátrahagyva, a legnagyobb rendetlenségben Regensburg irányába távoztak. A brandenburgi választófejedelem sem tett mást, visszavonult a Frauenbergi erdőbe, ahol a köznép körében oly zavar tört ki, hogy néhányan maguk tépték szét a zászlókat és megfutottak. **Giuliano** bíboros mutatta még a legtöbb lélekjelenléte, [177] aki a menekülők egy részét újra összegyűjtötte Riesenbergnél, egy Taustól háromnegyed órányira fekvő helységeknél. Ám ahogy a csehek megközelítették őket, megint a régi rettegés lett úrrá rajtuk, s mindenki újra csak futásnak eredt, úgyhogy a cseheknek nem volt más dolguk, mint lemészárolni azokat, akiket még elértek; a bíboros maga oly sebesen futott, hogy közben elveszítette a kalapját, a miseruháját, a kereszteset és a harangot, ráadásul még a keresztesbullát is. **Eberhard Windeck**⁴¹ kénytelen volt azt mondani saját honfitársairól: **Igen nagy veszteségeket szenvedtek, a husziták elraboltak mintegy nyolcezer szekeret nagyágyúkkal, lőporral, élelemmel, és odaveszett sok igen derék szekérhajtó, a többiek pedig szégyenkezve tértek haza.**

E csatát követően a husziták ismét folytatták szokásos portyázásaikat a szomszédos vidékekre, betörték Magyarországra, Sziléziába, Meißenbe, Bajorországba és Vogtlandba, s szokásuk szerint pusztítottak, amennyit csak tudtak. Ellenségeik viszont, akiket az utolsó eset tökéletesen meggyőzött arról, hogy erővel semmire sem mennek, egyetértettek immár abban, hogy amennyire lehet, békésen kellene megegyezni

⁴¹ Vagy Eberhard WINDECKE (1380–1440/1441), *Emlékirat Zsigmond királyról és koráról*, Budapest, História Alapítvány, MTA Történettudományi Intézet, 2008, 238. (ford. SKORKA Renáta)

[178] velük. Ezért többször meghívták őket az 1431-ben megnyitott bázeli zsinatra, s sikerült is elérni, hogy 1433-ban valóban megjelent a zsinaton egy népes követségük, **Prokoppal** az élén. A követség a négy prágai cikkellyel állt elő, ami meghökkentette a zsinatot, mely el sem tudta képzelni, hogy csak ekkora különbség lehet a huszita és a katolikus tanítás között. Valójában a husziták sokkal több tévtant tanítottak annál, mint ami e cikkelyekben foglaltatott: **Giuliano** bíboros különösen azt vetette a szemükre, hogy tanításuk szerint a kolduló rendek az ördög találmányai lennének: **Prokop** nem tudta megállni, hogy ne maga vegye védelmébe e tételt. „Ha, mondotta, sem Mózes, sem az őt megelőző pátriárkák, sem az őt követő próféták, valamint sem maga **Krisztus**, sem az apostolok nem hozták létre ezeket a rendeket, úgy ebből teljes világossággal következik, hogy azok ördög és a sötétség művei.” Az atyák, akik közül többen kolduló szerzetesek voltak, hahotával fogadták ezt az argumentumot. Hogy **Prokop**, aki egyébként egészen más mesterséget űzött, bátorkodott itt teológusokkal vitába szállni, az nem lepi meg azokat, akik tudják, hogy **Prokop** maga is [179] szerzetes volt, mielőtt a husziták generálisává választották. Január 16-tól március 6-ig vitatkoztak anélkül, hogy bármi egyezsége jutottak volna. Végül barátságos beszélgetésekkel folytatták, melyek révén szintén nem jutottak semmire, úgyhogy a csehek végül hazamentek. A zsinat azért még nem adta fel az újraegyesítés minden reményét, hanem újból követeket menesztett Csehországba, a további munkálkodás érdekében. Ennek révén jöttek létre a híres **kompakták**, amelyekben a zsinat szokatlan mérsékletet és engedékenységet tanúsított. E kompaktákban rövid értelmezés kíséretében elismerték a négy prágai cikkelyt, s ezzel mindent, amihez a husziták végső soron kiváltképpen ragaszkodtak; a husziták ugyanis, bár utolsó győzelmük miatt sokkal élesebb hangot üthettek volna meg, mint bármikor, most mégis sokkal alább adták; a hazájukban esett rengeteg belső pusztítás után immár maguk is békét óhajtottak. Ám a béke ezzel még korántsem állt helyre, hanem most mutatkozott csak meg igazán a dühöngő tömeg rettenetes gonoszsága. A gyilkoláshoz és rabláshoz szokott tömeg számára a béke nem mást jelentett volna, [180] mint mesterségének betiltását; ehelyett törekedett alkalmat teremteni arra, hogy mesterségét továbbra is űzhesse. Így alig rögzítették a kompaktákat, újabb követség jelent meg Csehországból, mely további követelésekkel állt elő, hogy újabb békétlenséget gerjessen: követelték pl., hogy a két szín alatti áldozást, amit a zsinat a kompaktákban helybenhagyó módon elismert, különös parancsolat révén vezessék be Csehországban, oly módon, hogy azokat, akik az egyházi szokásnak megfelelően csak egy szín alatt kívánának áldozni, immár kényszeríteni lehessen a két szín alatti áldozásra; kérték annak engedélyezését is, hogy az úrvacsora gyermekek számára is kiszolgáltassák.

Mivel pedig az ilyesféle követeléseket a zsinatnak szükségképpen el kellett utasítania, folytatódtak a korábbi üzelmek is, ám hamarosan a husziták kárára végződtek; most ugyanis a cseh nemesség összességében és egyénenként a husziták ellenpártjaként lépett fel, s a következő összecsapásban teljesen szétverte őket.

A nemesség és a nép huszita része közötti összecsapásra a következő [181] módon került sor. A kompakták fő létrehozója tulajdonképpen a nemesség volt, mely védelmébe is vette azokat, amikor a semmiféle békességre nem hajlandó közönséges nép

fellépett ellenük. A nemesség élére bizonyos **Mainhard von Neuhaus** állott (ugyanaz, akit később az ország kormányzójává neveztek ki), s rámutatott arra, hogy mily alávaló dolog lenne, ha azok, akik különben a király uralmát nem kívánták eltérni, most a **Prokop** igáját kívánnák hordozni: **Prokop** mostanság az egész királyság korlátlan ura, a maga önkénye szerint kormányozza azt; vámokat emel, adókat vet ki, újoncokat szed, s hadseregével azt tesz, amit csak akar, ahova megy, ott rabol, gyilkol, gyújtogat, s nem tűri senki ellenkező véleményét; alattvalóinak tekinti mind a nemesség, mind a polgári rend előkelőit, a közönségeseket pedig a legnyomorultabb módon a mindenféle szakadatlanul zajló zavargásokba viszi magával, ahol aztán az ő uralomvágyának szánalomra méltó áldozataiként végzik; éppen most van itt az ideje annak, hogy a terhes igától a lehető legalkalmasabban megszabaduljanak, amire biztat mindenkit. A beszéd elhangzása után elhatározták a rendi gyűlés összehívását. [182] Ezen a gyűlésen **Mainhard** újabb beszédben mutatta be az ország állapotát, s hogy a folytonos háborúság által olyannyira szédült országnak mily nagy szüksége lenne a békességre; végre itt az idő, hogy az ország boldoguljék és felvirágozzék; egy ember van csupán, aki kizárólag a háborúságból él, s akinek a békétől féltenie kell minden fensőbbségét és tekintélyét, ezért mindent megtesz annak gáncsolására; most immár el kell dönteni, hogy ennek az egy embernek a javára feláldozzuk az egész országot, vagy annak az egynek az elnyomásával ismét helyreállítjuk az ország békéjét és boldogságát. **Mainhard** e beszédének hatására sokan csatlakoztak a nemességhez, s közösen elhatározták, hogy szembeszállnak **Prokop**kal és követőivel (az árvákkal és a táboritákkal). **Alscio von Risenburg**ot választották vezetőjükül. Egy **Mainhard** által toborzott csapattal Risenburg először az **árvákra** támadt rá, akik Prága Újvárosát tartották hatalmukban, s az Óváros lakóival heves ellenségeskedésben voltak, legyőzte, s szinte teljesen kiirtotta őket.

Amikor **Prokop**, aki táboritáival éppen Pilzen ostrománál volt elfoglalva, értesült a történekről, félbeszakította az ostromot, [183] és Prágába sietett, az árvák megsegítésére. Útközben érték el az ellentábor követői, akik béketárgyalásokat ajánlottak fel neki; **Prokop** azonban a félelem hatásának tulajdonította a felajánlást, s oly büszkeség és merészség töltötte el, hogy igen kemény feltételeket írt elő, s ugyanakkor halállal, tömlöccel és ütlegeléssel fenyegette meg mindazokat, akik esetleg ellenállnának. A merész feltételek hallatán felháborodott nemesség összeszedte minden erejét, s úgy vonult fel **Prokop** ellen. Amit korábban sok ezernyi német a legelőkelőbb fejedelmek vezetésével képtelen volt elérni, azt megtették most maguk a csehek kevesebb fáradsággal és emberrel. A két sereg Böhmisch-Brod⁴² és Budissin⁴³ között, Hriby falunál⁴⁴ ütközött meg egymással, sík terepen, ahol könnyebben tudtak manőverezni szekereikkel. **Prokop** körülvette magát láncsal összekötözött szekereivel, ám mivel nem volt elegendő szekere, néhol térközöket kellett hagynia, és így védelmi vonalán rések keletkeztek. E körülményt fordították előnyükre ellenfelei. Ők szintén elsáncolták magukat, s

⁴² Český Brod.

⁴³ Bautzen.

⁴⁴ Hřiby.

egész hadrendjüket sánccal fedezték. Miután egy ideig nyilakkal és ágyúlövésekkel [184] támadták **Prokopot**, megnyitották szekérsáncukat, lovasságuk előretört, s a szekerek között **Prokop** által hagyott réseken behatolt az arcvonalak mögé, kiszorította őket szekereik fedezékéből a nyílt mezőre. Ekkor indította a nemesség a leghevesebb rohamot, **Prokop** lovassága azonnal futásnak eredt, maga pedig kétségbeesetten ellenállt gyalogságával, mígnem minden elveszett, s legderekabb harcosai társaságában ellenségei tömegébe vetette magát, s addig harcolt, míg a tömeg le nem gyűrte, s ily módon végét nem vetette ennek a borzalmas háborúnak. Az ütközetben több ezer foglyot ejtettek. Őrök tanácskozást tartottak, hogy mit kezdjenek velük, mivel rabláshoz és prédáláshoz vannak szokva, s így békeidőben semmire se lehet menni velük. **Mainhard** azt tanácsolta, hogy végezzék ki őket: ám mivel lehetnek köztük ártatlan és jó emberek, akiket **Prokop** erővel kényszerített a maga szolgálatára, egyúttal azt is tanácsolta, hogy hirdessék ki, hogy a háború tovább folytatódik, a továbbbszolgálni kívánókat [185] gyülekeztessék össze megjelölt pajtákban, majd pedig gyűjtsák rájuk ezeket a pajtákat. A tanácsot megfogadták, s amint a rabló csőcselék, mely csak háborúval és más emberek nyomorúságával kívánta megkeresni a kenyerét, összegyűlt a kijelölt pajtákban, azokat rájuk gyűjtötták, a s így ama rablóbandát ugyanolyan módon végezték ki, ahogy az oly sok tisztességes embert eltakarított a világból.

A **Rasus** melléknevű **Prokop** nemesi nemzetség sarja volt. Gyermekkorában anyai nagybátyja, **von Aqua** úr vette magához, s az ő rendelkezésére képezték a tudományokban. Prokop bejárta Németországot, Franciaországot, Itáliát és a Szentföldet, majd visszatérése után rokonai rábeszélésére kolostorba vonult. A visszavonult életmódban azonban oly kevés öröme tellett, hogy az akkori zavargások kezdetén a katonaéletre cserélte fel azt, és **Ziska** szolgálatába szegődött. Bátorsága révén olyan tekintélyre tett szert **Ziska** szemében, hogy ő többször német **Herkules**nek nevezte, s röviddel 1424-ben bekövetkezett halála előtt nyomatékosan úgy rendelkezett, hogy **Prokop** foglalja el az ő helyét. Ám mivel [186] a husziták két csoportra, nevezetesen a táboritákra és az árvákra szakadtak, Prokop csak az egyik csoport, a táboriták parancsnokságát kapta meg; ugyanis a másik csoport, az árvák több főparancsnokot választott, akik között volt egy, akit szintén **Prokop**nak hívtak, s a másiktól való megkülönböztetés érdekében a **Minor** melléknevet kapta. Első haditettét Morvaországban hajtotta végre, ahol rohammal bevette és dúlással, gyújtogatással pusztává változtatta Reetz városát. 1425-ben kiverte Csehországból **Albert** főherceg hadseregét. 1426-ban nagy győzelmet aratott Aussignál, majd rohammal elfoglalta Slant és megégette a város előkelőit. Ekkoriban aratott teljes győzelmet a német fejedelmek serege felett, melyet **Zsigmond** császár vezetett Csehországba, s amely 10 000 emberét hagyta a csataterén. 1428-ban biztonság kísérettel a császárhoz ment, előnyös békekötés és a csehországi helytartóság elnyerése reményében; de mivel kudarcra járt, folytatta Bechin⁴⁵ ostromát, s be is vette a várost. 1429-ben betört a meissenai örgrófságba, elfoglalta Ódrezdát és Meissent, ahol a püspököt is fogságba ejtette, valamint [187] végigportyázta Magdeburgot. Innen visszafordult Lausitzba, porrá égette Gubent, pusztává tette Neuzell kolostorát

⁴⁵ Bechyně.

és felégette Bautzent. 1430-ban ismét Meissenbe ment, elfoglalta Oschatzot, megverte a szász ezredest, **Polanzot**, aki Grimmánál, a Mulda folyón való átkeléskor akarta feltartóztatni. Ezután feldúlta Altenburgot, Culmbachot, Bayreuthot, Nürnberget, valamint más frank és vogtlandi városokat. Hadserege akkoriban 22 000 lovasból és 52 000 gyalogosból állt, hozzájuk csatlakozott 300 zsákmánnyal megrakott szekér, közülük egyet legtöbbször tizennégy ló húzott. 1431-ben felégette Egert, s újra lecsapott Vogtlandra, ám mivel nem sok zsákmányhoz jutott, Sziléziába indult, ahol azonban olyan ellenállásra lelt, hogy kényszerűen ismét hazafelé kellett vennie útját. Tausnál⁴⁶ a puszta nevével megfutamította a német hadsereget **Giuliano** bíborossal egyetemben. 1433-ban újra benyomult Meissenbe, eljutott Lipcséig, és felgyújtotta Tauschát: majd egy szempillantás alatt megfordult, s másokkal együtt követként jelent meg a bázeli zsinaton 300 lovas fedezete mellett. Közben sikertelenül ostromolta [188] Pilzent, majd végül a cseh nemességgel vívott csatában végezte életét.

Prokopnak nagy feje és sasorra volt, s olyan fekete volt, mint a holló; mindez úgy eltorzította, hogy azt szokták mondani róla: **In uno Bohemo milite centum esse Daemones, egyetlen cseh katonában ezer ördög lakozik.** A **Rasus**, tonzúrás melléknevet azért kapta, mert korábban szerzetes volt; vagy, mások vélekedése szerint, mert a papok iránti megvetésből tonzúrára nyíratta a maga és minden katonája fejét.

Amikor ama husziták elleni ütközet zajlott Hřibynél, **Zsigmond** császár Rómából – ahol **V. Márton** pápával megkoronáztatta magát – hazafelé tartva éppen Ulmba érkezett, ahol rögtön híret vette, hogy a csehek megbékéltek a bázeli zsinattal, s hogy legyőzték a huszitákat. Azonnal követeket indított Csehországba egy országgyűlés összehívásának szorgalmazására, amelynek el kell majd simítani minden még meglévő ellentétet, s határozott döntést kell hozni Csehország jövődől alkotmányának formájáról. Az országgyűlésre 1435-ben került sor; tizennégy kapitulációs pontot terjesztettek a császár [189] elé, majd miután az elfogadta azokat, egyhangúan királynak ismerték el. A táboríták és az árvák, akik az utolsó ütközetből Collinba vonultak vissza, kezdetben alávetették ugyan magukat, ám közben ismét elkezdték üzelmeket, de hamarosan újra megalázták őket.

(Horváth Károly fordítása. A magyarázó jegyzetek a fordítótól származnak.)

A ZCT viszonya a Schulz-szöveghez

Közös elemek: Huszinec fellépése, utalás arra, hogy Ziska Vencel udvarában nevelkedett, a tanácsurak kidobálásának jelenete a tanácsháza ablakából (láttuk, hogy ezt Katona kettős nézőpontból ábrázolja); Zsófia és Wartenberg Zdenkó jelenete is közös elem; Ziska fortélyának említése (az asszonyok földre terített kendőivel) anekdotikus elem, hangulatképző szereppel járul hozzá a hős jellemrajzához. Schulz ismerteti a négy prágai cikkelyt, Katona is, de ez utóbbinál epikus függelék jegyzet formájában. (Hasonlóan szerepel az ún. 12 cikkely ügye is.) Kulcsfontosságú közös elem Ziska megvakulásának eseménye Rábi ostrománál. (Ezt a jelenetet az 1808-as edíció képi

⁴⁶ Domažlice.

illusztrációval is kiemeli, Katonánál a Strázsa elbeszélésében szerepel). Említésre kerül a Ziska húgán elkövetett erőszak („egy katolikus pap állítólag elcsábította nővérét”, olvassuk Schulznál, Katona sem nevezi meg a dialógusnak hangzó szférájában az erőszak elkövetőjét), továbbá szóba jön Ziska leányának és Andreas Freyherr von Duba (Katonánál Báró Dube András) szerelme és házasságuk, ennek bejelentése a dráma kifejtésében fontos motívum. Jarosláv is közös elem. Fontos tényező a prágaiak terve Coributusszal, Ziska ezzel kapcsolatos haragja motivációs motívum lévén a dráma egyik legfontosabb jelenete, illetve Ziska halála Prágánál 1424-ben. Itt kerül említésre a dobra húzott emberbőr legendája.

„Amikor halálos ágyán feküdt, magához szólította legkiválóbb tisztjeit, és a megkezdett háború még további folytatására intette őket. Mikor megkérdezték tőle, hogy hova kíván temetkezni, azt válaszolta: „Sehova, hanem ha meghaltam, akkor húzzátok le a bőrömet, s feszítsétek egy dobra, s akkor minden ellenség futásnak ered majd, ha meghallja annak a dobnak a hangját; a húsomat viszont adjátok a farkasoknak és ragadozó madaraknak étékül.”

(SCHULZ 1808, 165.)

ZISKA

Ha már nem lézlek többé, nyúzzátok le róllam a Bört, és feszítsétek Dobra aztat. Husznak emlékezetire esküszöm, hogy midőn aztat megdördítitek, Ellenségeitek meg futamodnak – a Testemet vessétek a Farkasok és ragadozó állatok eledeléül (IV. 3. 2855–2858.).

Katona jegyzetben még hozzáteszi, hogy ezek Ziska tulajdon szavai.

A szövegek érintkezéseikhez tartozik még Prokopnak utóddá tévése és a táborita irányzatok számba vétele.

Eltérő elemek: Ezek a különbségek Katona szövegének drámai koncentrációjából adódnak. Mellőzi Schulz elbeszélésének Zsigmond-szálát (őt csak emlegetik). Ahogyan az előzményeket, mint láttuk, kirekeszti drámája színpadi cselekményéből, ugyanígy jár el a huszita harcok eseményeivel és a vallástörténeti vonatkozásokkal. Ezek ismertetésére szolgálnak nála a jegyzetek, illetve a párbeszédtek utalásai. Ziska halálával egyébként is lezárja a cselekményt. A többinek summáját adja a *Toldalékotska*. Ez a szelekció azt a célt szolgálja, hogy a hős lelki krízise kerüljön a drámai ábrázolás előterébe: a hős betegsége (vaksága és a pestis), s ezzel kapcsolatos aggodalmi.

A másik történeti forrás Bohuslaus Balbinus 1677-ben magjelent műve, az *Epitome historica rerum Bohemicarum*, ennek főként a IX. szakasza: *Indiculus historicus rerum gestarum, caede Catholicorum mors Joannis Zisscae* (454–465.). Ezt főként a ZT íráskor használta a szerző, erről Waldapfel már írt, a legfontosabb forráselemeket Katona jegyzeteiben meg is jelöli, sőt a számára legfontosabb szövegrészeket idézi is. A Husz János fellépésétől Ziska haláláig terjedő rész az *Epitome* szövegében: Lib IV. Caput IV–Caput IX., a 418. laptól a 465. lapig terjedően. A szerző többek között beszámol

Ziska nővérének esetéről, a hős vakságáról, majd szól Ziska leánya és Báró Andreas Dube (ő ezt a névalakot használja) kapcsolatáról, Rokyczana fellépéséről Prága védelmében, ismerteti Przbislawnál történeteket, Ziska betegségét (a pestist is megemlíti), végül szóba hozza Ziska végakarátát és testére vonatkozó rendelkezését (455.).

A szépirodalmi források kérdése

„Schillereket csodálván...”

A nagy német költő Katonára gyakorolt hatása a *Bánk bánnal* összefüggésben adatolva van, főként a szövegpárhuzamokat feltáró Harmos Sándor (HARMOS 1910–1913) és a kritikai kiadás eredményeként. (KATONA 1983, 408–488.) Az életmű szélesebb körében is feltételezhető a Schiller-inspiráció mind irodalmi, mind színházi hatáscsatorna révén. Katona *Barátomhoz* című versében vall erről, amelynek címzettje Bárány Boldizsár, aki maga is drámaíró, továbbá művelt kritikusként a *Rosta* szerzője: „kivel a Schillereket / csodálván, a hét egeket / befogni erőlködék.” (KATONA 2001, 14, 178–179.) Hogy a Katona körüli diskurzusban Schiller neve gyakran elhangzott, s drámáinak egy része ismertnek számított, nemcsak a Pesten színre került *Moor Károly* (a *Die Räuber*) és a *Fortély és szerelem* (a *Kabale und Liebe*) igazolja (BAYER 1912, 126–127), hanem az említett *Rosta* jelentős számú Schiller-hivatkozása is tanúskodik erről (KATONA 1983, 334–360.). A *Ziska* azonban ebből a szempontból majdnem fehér lap.

A *Wallenstein* esetleges hatása Katona huszita drámájára csak feltételezhető. Ezzel kapcsolatosan tisztázni kell, hogy a trilógia 1799-ben került színre Weimarban, szövege pedig 1800-ban jelent meg nyomtatásban (MARTINI 1984, 287–288.), tehát annyit mondhatunk, hogy nem zárható ki ez a hatáscsatorna. A két mű efféle kapcsolatát a szakirodalomban Waldapfel hozza szóba: „Abban, hogy [Katona] dilógiát ír, meg a tábori élet bemutatásában is, feltételezhető a *Wallenstein* példája.” (WALDAPFEL 1942, 48.) Ez forráskritikai szempontból elég kevés. De nézzük meg a kérdést a művek felől közelebbről, egyelőre lehántva erről a feltételezett kapcsolatról mindazt, ami inkább műfaji, játéktípusbeli hasonlóság. Ami pedig a *Fiesco* Waldapfel által történt előhozását illeti (a nő elleni abúzus motívumával), azt, a fátyolképzettel összefüggésben, inkább a *Bánk bán* kapcsán lenne érdemes szóba hozni.

A *Wallenstein* hármaskompozíciójánál talán fontosabb szövegtény, hogy Schiller beépíti a szerkezet középső ívének, *A két Piccolomininek* a dialógusaiba a huszita háborúnak a kelyhesektől a táboritákig, Ziskától Prokopig gördülő folyamatát. A huszita történet a vele azonosuló Pincemester előadásában – tömör pretextusként – szövegek közötti kapcsolatot hoz létre számunkra. „És itt a zászló kelyhe mit jelent?” – kérdi egy Neumann nevű szereplő. Mire a Pincemester így válaszol:

A cseh egyház szabadságát, amely
Mevolt apáinknak sértetlenül.

Mert huszita harcainkban kivívtuk
A pápával szemben e szép jogot,
Ki kelyhet tilt minden világitól.
Utraquistának minden a kehely,
Valódi drágakincs, melyért a cseh
Sok drága vért ontott sok-sok csatán.

Ehhez a tömör összefoglaláshoz a Pincemester egy személyes motívumot is hozzáfűz:

Mert taboriták voltak őseim,
Prokop és Ziska jó vitézei.
Nyugodjanak békében! Jó ügyért
Vívták a harcukat. [...]
(SCHILLER 1955, II, 376–377. Áprily Lajos fordítása.)

Az intertextusnak a dialógusokban való jelenlétét hitelesíti az a körülmény, hogy Schiller művének cselekménye cseh földön játszódik. De ez nem hatás, inkább csak párhuzam.

A továbbiakban újabb részletek szemelgetése, esetleges szövegpárhuzamok keresése helyett inkább a dramaturgiai szemléletmód rokonítható vonásaira figyelünk (Katona Schiller dramaturgiai tanulmányait is ismerte), ami, persze, túlmegy a *Wallenstein* esetleges hatáskörén. Mindenképpen kiemelendő, hogy mind a *Wallenstein*ben, mind a *Ziskában* a históriát felülírni látszik a fikció követelménye, nevezetesen az a körülmény, hogy az események a lélekrajz felől válnak megközelíthetővé. Ezt a szándékot erősíti, hogy a lelki tusa dialógusokban történő kifejeződését – Schillernél nem ritkán, s Katonánál is fontos helyzetekben – felerősíti a szerzői instrukciók jelzése. Nézzünk egy jellegzetes szöveghelyet:

BUTTLER (*fel akar állni, de visszahanyatlík. Hevesen hullámszik benne az indulat, szólni szeretne, de nem tud. Végre lekasztja kardját és átnyújtja Piccolomininak.*)

És most gondoljunk Bánk belépésére az első felvonás színterébe, illetve Biberách viselkedésére a porok átvételekor. A *Ziskában* is vannak efféle utasítások: a feldúlt lelkű hős magatartását a király halálhírének vételekor leginkább az instrukciókból ismerjük meg. De ez is csak párhuzam: egy korszak színi gondolkodásának hasonló megnyilvánulása.

A fikció követelményének tudható be továbbá annak a dramaturgiai ellenpontnak a létrehozása, amelyet Schillernél a harci eseményeket párhuzamosan követő szerelmi szál, a Max és Thekla páros története képezi. Mindkét említett szereplő fiktív alak. Hasonló szerepű a *Ziskában* (közelebbről a ZT-ben) a Jaromir–Dube cselekményszál, bár az előbbi mélyeséges tragikumával szemben ez utóbbi inkább a konfliktus feloldását szolgálja. Talán nem mellékes elem, hogy mindkét esetben zenei effektus erősíti a tragikus, illetve elégikus hangulatot: Thekla dala (III. 7.), illetve Jaromir éneke. (ZT II. 3.) A szív törvényére hivatkozik Ziska leánya is, Thekla szintén: „Leghelyesebb pedig / Ha csak szívünk szavára hallgatunk” – mondja (361.). „Eszed tévedhet, nem téved szívem”

– állítja Max az apjával vitázva. A *Wallenstein*ben a szerelem „szép polgári módját” kegyetlenül szétrombolja a háború törvénye. Jaromir boldogságát szintén veszélyezteti a háború. A harcok elve más, mint az érzelmeké: „Mely kegyetlen szorgalommal köt az ég két sziveket össze, melyeket nem egymás számára alkotott” – mondja a leány atyjának a kétféle törvényről, miközben kezét szívére szorítja, s ez a gesztus szelíd, de határozott állásfoglalást jelent. (E téma az emberismeret kérdéskörével függ össze Katona életművének alakulásában, a szívük által vezérelt szereplőknek a „feltekert ésszel” zajló küzdelmében. E két elv ütközik Octavio és Max vitájában is.)

Talán ennél is fontosabb a dramaturgiai koncepciók egy másik rokon tényezője, jóllehet ez még általánosabb szintű, az egyes szöveghelyeken túlmutató jelenség. Azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy mindkét hőst, Wallensteint és Ziskát, a két katonát, hadvezért féktelen becsvágy jellemzi, s ez mindkét esetben elvezet a hűbéri viszony láncainak elszakításához. A főhősök sorsának a krízis állapotában történő megragadása is hasonló. A Wallenstein cselekménye a regensburgi birodalmi gyűlés után játszódik, ahol Wallensteint elmozdították fővezéri státusából, mint ahogyan a ZT is 1424-ben játszódik, amikor Ziska már vak, s túl van nagy győzelmein, pályájának apályszakaszában immár ő is a halálához közeledik. E megoldás a cselekmény szükséges összevonását igényli a történethez képest, mint Schillernél, aki, még szigorúbban, néhány napba sűríti az eseményeket.

E gondolatmenet lezárásaként visszatérünk a fentebb idézett *Barátomhoz* című vershez, amelynek többes számú névalakja – *Schillereket csodálván* – arra figyelmeztet, hogy hatástörténeti szempontból alkalmasint nem annyira egyes művek és kiszemelt szöveghelyek összefüggéseivel kell számolnunk, hanem inkább a Katona által ismert Schiller-életmű szemléletmódjának, s a benne érzékelhető dramaturgiai szellemnek a sugallatával. A hatás kérdését az egyes szöveghelyek esetleges párhuzamainak szintje után vagy az helyett az értékrend, a műfaji szemlélet, a dramaturgia és kompozíció magasabb poétikai szintjén kell feltenni.

A „Pestis”-motívum nyomában

Máshol már tisztáztuk, hogy – Déryné téves híradása ellenére – Katonának nincs „Pestis” című drámája, ám van egy színdarabja, amelynek hőse ebben a súlyos fertőző betegségben szenved, s ez meghatározó motívuma tragikumának. Ez a mű a *Ziska* második része (ZT), a „táborita dráma”. A pestismotívum nyomán azonban érdekes párhuzamra bukkanunk. A kortárs német irodalomban van egy színmű, amelynek hőse szintén ebben a kórban szenved. Ez Heinrich von Kleist szomorújáték-töredéke, a *Robert Guiskard, Herzog der Normänner*. Kleist 1801-től 1808-ig dolgozott drámáján, amelyet azonban csak 1901-ben vittek színre Berlinben a Berliner Theater előadásában (KLEIST 1964, 1385.). A töredék a rövid életű *Phöbus* 1808. április–májusi számában jelent meg. Ennek néhány példánya az egyik szerkesztő, Müller Ádám révén eljuthatott Pest-Budára, aki szoros kapcsolatban volt azzal a bécsi körrel, amely 1809-ben átmenetileg ide költözött. A *Guiskard*-töredéket magában foglaló kötet megtalálható

az akadémiai könyvtárban (WALDAPFEL 1935). Kleist művének forrásaira Földényi F. László hívta fel a figyelmet. Tőle ismerhetjük a *Guiskard*-torzó ellentmondásos fogadtatását. Otto Brahm az antik és modern egységét értékelte a műben, Gundolfot a szöveg egyszerű nyelvének szépsége ragadta meg. Rilke makulátlannak nevezte, Thomas Mann pedig a fragmentum műegész minőségét emelte ki (KLEIST 1998, II, 313–314.).

A *Robert Guiskardra* Waldapfel hívta fel a figyelmet. Ő vette észre, hogy a ZT különös főproblémája „feltűnően rokon Kleist töredékével. [...] Mindkét hős célja mindvégig titkolni az életüket pusztító és környezetükre is veszedelmes pestist.” Majd hozzáteszi – és ez nem mellékes tényező: A találkozás annál feltűnőbb, mert Katona történeti forrásai semmit sem tudnak ilyesmiről.” (WALDAPFEL 1935, 307–308.) (Megjegyezzük, hogy mind Balbinusnál, mind Schulznál van erre nézve utalás (BALBINUS 1677, 455.; SCHULZ 1808, 163.).

A Kleist-fragmentum cselekményének helyszíne „ciprusliget egy domb előtt, melyen Guiskard sátra áll a normannok táborában”. A tábori nép között pestis terjed, az egyik ör pedig gyanús jelekre figyelt fel. Mivel ennek a lehetséges szépirodalmi forrásnak vizsgálatára még nem került sor, nézzük előbb németül, majd Tandori Dezső fordításában:

DER NORMANN (*geheimnisvoll, indem er die beiden Männer vorführt.*)

Da ich die Wache heut, um Mitternacht,
Am eingang hier des Guiskardszeltes halte,
Fängst plötzlich jammervoll zu stöhnen drin,
Zu ächzen an, als haucht ein kranker Löwe
Die Seele von sich. [...]

(KLEIST 1964, 240.)

Hogy ma éjfél körül őrseget állok
Itt, Guiskard sátrának bejáratánál,
Bentről egyszerre nyomorult nyögést,
Hörgést hallok, mintha beteg oroszlán
Adná ki lelkét. [...]

(KLEIST 1998, I, 117.)

Nem sokkal ezután az Aggastyán kimondja a hős betegségének terjedő hírét, amit Guiskard tagad, bár hozzáteszi: „Zwar trifft sich seltsam just, an diesem Tage, / Daß ich so *lebhaft* mich nicht fühl, als sonst [...]” „Különös bár, hogy épp ma *elevennek* / Nem úgy érzem magam, mint máskülönben [...]” És a baljós jelek egymást követik.

A pestismotívum kleisti forrásának feltételezését erősíti, hogy a hős betegsége Katonánál is együtt jár családtagjainak (húgának, leányának, öccsének) kritikus helyzetével. A rokon vonások ellenére sem állíthatjuk bizonyosan, hogy a *Robert Guiskard* a pestismotívum révén hatott a *Ziskára*. A felsorolt hasonlóságok, párhuzamok alapján azonban nem zárhatjuk ki e kapcsolatot.

Voda bordala

A ZT-ben található három dalbetét egyike, Voda bordala (II. 1.) Hölty egyik *Trinkenlied*-jének rövidített magyarítása (WALDAPFEL 1935). Hölty szövege Voss átdolgozásában vált ismertté, Katona is ebben a formában ismerte. 1812-ben jelent meg Pesten a *Sammlung von Liedern der Liebe, der Freude und des geselligen Vergnügens* című gyűjteményben. Waldapfel a következő szövegpárhuzamokra hívta fel a figyelmet. (Az ő kiemeléseivel: WALDAPFEL 1935)

*Ein Leben wie im Paradies,
Gewährt uns Vater Rhein.
Ich geb' es zu, ein Kuß ist Süß;
Doch süßer ist der Wein*

Éltet mint paradicsomban,
Találok én a boromban;
Édes meglehet a csók,
De a borkortyok is jók.

–

*Was kümmert mich die ganze Welt
Wenn's liebe Gläslein winkt;
Und Traubensaft, der mir gefällt
An meiner Lippe blinkt?
Dann trink' ich wie ein Götterkind
Die volle Flasche leer,
Daß Glut mir die Adern rinnt,
Und tauml' und fordre mehr.*

Mit nekem az egész világ!
Csak bor a földi boldogság!
Tüzet önt a csontokba,
Koldust ültet trónusba.

–

*Drum lebe das gelobte Land,
Das uns den Wein erzog!*

Azért éljen a magyar föld!
Mely nekünk jó borokat küld:

–
*Es lebe jeder deutsche Mann,
Der seinen Rheinwein trinkt...*

Éljen minden derék cseh!
Aki a bort – – ürítse!)

Az összevetés lehetséges kiegészítése, illetve forráskritikai súlyának mérlegelése érdekében közöljük Voß és Hölty szövegét.

A Voßnak tulajdonított változat első megjelenése és szövegezése:

Poetische / Blumenlese / Für das Jahr / 1776. / Von den Verfassern der bisherigen / Göttinger Blumenlese, / nebst / einem Anhang / die / Freymauerey betreffend; / Herausgegeben / von / J. H. Voß. / – / Lauenburg, / gedruckt bey Johann Georg Berenberg. (88–89. o.) (Ugyanezen szöveg in *Gedichte von Ludwig Heinrich Christoph Hölty*. Besorgt durch seine Freude Friedrich Leopold Grafen zu Stolberg und Johann Heinrich Voss. Hamburg, bei Carl Ernst Bohn, 1783, 162–164.)

Ein Leben, wie im Paradies,
Gewährt uns Vater Rhein;
Ich geb' es zu, ein Kuß ist süß,
Doch süßter ist der Wein.
Ich bin so fröhlich, wie ein Reh,
Das um die Quelle tanzt,
Wenn ich den lieben Schenktisch seh,
Und Gläser drauf gepflanzt.

Was kümmert mich die ganze Welt,
Wenns liebe Gläslein winkt,
Und Traubensaft, der mir gefällt,
An meiner Lippe blinkt?
Dann trink' ich, wie Götterkind,
Die volle Flasche leer,
Daß Glut mir durch Adern rinnt,
Und tauml', und fodre mehr.

Die Erde währ' ein Jammerthal,
Voll Grillenfang und Gicht,
Wüchs' uns zur Lindrung unsrer Qual
Der edle Rheinwein nicht.
Der hebt den Bettler auf den Thron,
Schafft Erd' und Himmel um,
Und zaubert jeden Erdensohn

Stracks in Elysium.

Er ist die wahre Panace,
Verjüngt des Alten Blut,
Verscheuchet Hirn und Magenweh,
Und was er weiter thut.
Drum lebe das gelobte Land,
Das uns den Wein erzog!
Der Winzer, der ihn pflanzt' und band,
Der Winzer lebe hoch!

Und jeden schönen Winzerin,
Die uns die Trauben las,
Weih' ich, als meiner Königin,
Ein volles Deckenglas!
Es lebe jeder deutsche Mann,
Der seinen Rheinwein trinkt,
So lang' ers Kelchglas halten kann,
Und dann zu Boden sinkt!

Hölty.

Hölty eredeti, „átdolgozatlan” szövegével Katona nem találkozhatott, mert azt először – legalábbis tudomásunk szerint – 1914-ben közölte Wilhelm Michael Hölty összes műveinek kritikai kiadásában. E kiadás adatai és a benne közölt eredeti szöveg:

Ludwig Christoph Heinrich HÖLTY, *Sämtliche Werke [und Briefe]*, Kritisch und chronologisch herausgegeben von Wilhelm Michael. I. Weimar, Gesellschaft der Bibliophilen, 1914. 175–177.

Trinklied

Ein Leben wie im Paradies
Gewährt uns Vater Rhein;
Ich geb es zu, ein Kuß ist süß,
Doch süßer ist der Wein.
Ich bin so fröhlich wie ein Reh,
Das um die Quelle tanzt,
Wenn ich den lieben Schenktisch seh,
Und Gläser drauf gepflanzt.

Was kümmert mich die ganze Welt,
Wenns liebe Gläslein winkt,
Und Traubensaft, der mir gefällt,

An meiner Lippe blinkt?
Dann trink ich, wie ein Götterkind,
Die volle Flasche leer,
Daß Glut mir durch die Adern rinnt,
Und tauml', und fodre mehr.

Die Erde wär ein Jammerthal,
(Wie unser Pfarrer spricht)
Des Menschen Leben Müh und Quaal,
Hätt' er den Rheinwein nicht.
Der macht die kalte Seele warm;
Der allerkleinste Tropf
Vertreibt den ganzen Grillenschwarm
Dem Zecher aus dem Kopf.

Der ist die wahre Panace,
Der ist für alles gut;
Er heilet Hirn und Magenweh,
Und was er weiter thut.
Drum lebe das gelobte Land,
Das uns den Wein erzog;
Der Winzer, der ihn pflanzt' und band,
Der Winzer lebe hoch!

Und jeder schönen Winzerin,
Die uns die Trauben las,
Weih ich, wie meiner Königin,
Ein volles Deckelglas.
Es lebe jeder deutsche Mann,
Der seinen Rheinwein trinkt,
So lang ers Kelchglas halten kann,
Und dann zu Boden sinkt.

A másik két betétdal esetében – Jaromir ivódala (táborita harci éneke) (III. 3.) és a Halotti ének (IV. 3.) – olyan magyar vagy német szövegre nem bukkantunk, amelyet forrásszövegnek tekinthetnénk. Viszont az utóbbira nézve Katona lírájában találunk szövegpárhuzamokat. Tartalmi szempontból az *Idő* című költemény tragikus időszemléletére utalhatunk, formai szempontból viszont a *Kérdés* jöhet szóba, amelyben a tizenegy szótagos sorokhoz három szótagos rövid sorok kapcsolódnak, visszahangszerűen felcsendülő tiszta rímekkel, mint a Halotti énekben a megismételt két szótagos sorok, illetve sortöredékek. Ez utóbbi párhuzamnak a megalapozottságát a Dube monológjával való szemléleti kapcsolat is erősíti (KATONA 2001).

Tárgytörténet

A huszita téma a magyar művelődésben és irodalomban

A régi magyar történetírás huszitákról, illetve a huszita mozgalomról alkotott képe erősen negatív. Thuróczy János *A magyarok krónikájában* (Brünn, 1488) a Wycliffe és Husz János nyomában kibontakozó vallási reformot az „elvetemült eretnokség” kifejezéssel illeti, mely „bemocskolta az emberek gondolkodását.” (THURÓCZY 1978, 346–348.) Bonfini (*Rerum Ungaricarum decades*, Zsámboki kiadása: 1568) elismeréssel említi a cseh prédikátor mértékletes életmódját és jeles beszédképességét, de kárhoztatja az Úrvacsoráról szóló „pogány tévtant” (a két szín alatti áldozás követelményét). A „huszita pestis” terjedését összefüggésbe hozza egyfelől azzal, hogy Vencel király „tunya volt, lagymatag és gyáva”, másfelől viszont Žižka fellépését említi, aki „fürges volt és bátor”, de „a husziták mótelye megfertőzte”. Jellemző az elbeszélés szemléletmódjára a prágai tanácsháznál történtek kommentálása. Hét tanácsos nem menekült el a többiekkel a lázadók elől, őket „azonnal elfogták és a magas ablakokból kihajították a piacra, ahol a csőcselék fütykösökkel várta őket, és szétmarcangolta”. Bonfini kiemeli Rokycána és Žižka tárgyalásának eseményét Prága falainál, és szóba hozza az emberbőrből készült dob történetét, valamint a táboríták és az árvák későbbi harcait (BONFINI 1995, 532–550.). Heltai Gáspár *Krónika az magyaroknak dolgairól* című könyvében (Kolozsvár, 1575) Bonfini nyomában halad, de terjedelemben annak mintegy ötödét adja, s főként azokat a részeket veszi át, amelyeket Thuróczynál is megtalálhatunk. Zsigmond király történetének fordulópontját szerinte Husz megégetése jelenti. Addig derék uralkodó volt, de „annak utána minden dolgai visszamenének, és Istennek átka lón rajta, és diadalmos nem volt azután, hanem mindenütt nem szinte apró szegyeneket vallott.” (HELTAI 1981, 189.) Giskra regényes történetének elbeszélése Jósika felé mutat (*Csehek Magyarországon*).

Magyarországon a huszita mozgalom néhány eleme az 1430-as években jelentkezett. A huszita eszmék legfőbb hatáscsatornáját a prágai egyetemen tanuló magyar hallgatók képezték. A jelzett időszakban kelyhes és táborita írások is terjedtek, főként a Délvidéken (HARASZTI SZABÓ 2017). A feltehetően a 15. század első felében keletkezett, s Huszita Bibliának nevezett három kódex szellemi gyökereinek kérdése vitatott. Szabó Flóris a huszita eredet cáfolására törekedett, s a korpuszt ferences forrásokra vezette vissza. Ezzel szemben Korompay Klára, helyesírás-történeti érvek alapján, a huszita gyökerű mellékjeles ortográfia vizsgálatával, ragaszkodott a huszita eredet téziséhez. Szerinte 1420 és 1470 között számottevő huszita mozgalmakkal kell számolnunk, különösen Moldvában. (Az újvidéki huszita művelődési központ erős egyházi nyomás alatt jött létre, képviselői Moldvába menekültek, ahol vallásgyakorlatuk később is megmaradt (ROKAY–ROKAI 2017). A legrégebb magyar bibliafordítást a kutatók többsége Pécsi Tamásnak és Újlaki Bálintnak tulajdonítja. (KOROMPAY 2017).

Az Esztergomban őrzött huszita antifonálé (kétszólamú énekeket tartalmazó gyűjtemény) toldalékában pedig fennmaradt a Husz János tiszteletére írott latin zsolozsma (LAUF 2017).

A cseh–magyar kapcsolatoknak különösen fontos eleme František Palacký *Geschichte von Böhmen* című történeti művének kritikus hazai fogadtatása. Palacký műve voltaképpen a hiányzó cseh nemzeti eposz pótlása. Romantikus szemlélete jegyében poláris ellentétre alapozza történelmi narratíváját. A cseh történelem elbeszélését – Szűts Jenő találó szavával – „nemzeti látószög” jellemzi, ennek jegyében azt az ősi szláv demokratizmust képviselő cseh nemzet és a feudális németiség állandó konfliktusára építi. Művének végleges szövegét, átdolgozás után az 1870-es években alakította ki. Szemléletének alakulásába belejátszott Palacký csalódása az 1867-es osztrák–magyar kiegyezésben, amely szerinte a birodalom szláv etnikumának hátrányát eredményezte, ellentétben az ő föderációs elképzelésével (SZARKA 1998). Ennek következtében a cseh–német szembenállás kiegészül a csehek és a magyarok feloldhatatlannak láttatott konfliktusával. Erről később még szó lesz. Palacký szerint a huszitizmus az első összeütközés a katolikus és a protestáns szellemiség között. Husz János fellépése ezért határhő az európai történelemben. Ő ugyanis, a német történészekkel, így Höfler állításával szemben (Soós 1998), nem tévtanokat hirdető eretnek volt, hanem a reformáció előfutára. A Husz által elindított vallási reformmozgalom követeléseinek Jan Žižka szerzett érvényt a kardjával. Ugyanakkor, mondja Palacký, a mozgalmat belső ellentétek is feszítették: a kelyhes törekvésekkel szemben állt a radikálisabb táborita irányzat, amelyből különböző csoportok ágaztak ki. A Lipany melletti csatában győztes mérsékelt kelyhes párt a nemesi-polgári köztársaság konszolidációját eredményezte, s ez a folyamat Podjebrád György, a „huszita király” uralkodásához vezetett, amelyet Palacký az adott helyzetben a legkedvezőbb megoldásként értékelt.

Mivel Palacký szerint a történetírás legfőbb feladata a nemzet szolgálata, felfogásában, mint jeleztük, a németellenes téziszhez szükségképpen társul a magyarság negatív megítélése. A magyar honfoglalást a szlávok elleni invázióknak nevezi, amely megakadályozta azok egyesülését. Érdemes ezzel kapcsolatosan Szalay Lászlót is idézni. „Első fellépésünk Európa színe előtt hatalmas szolgálat vala, melyet állodalunk alkotása által a polgárisodásnak tevének; s nagyobb hasznát senki sem vette e szolgálatnak, mint a németiség [...], mely a magyarnak köszönheti, hogy az itt egymás mellett élőködött tehetetlen népségnek romjain elvégre egy roppant szláv birodalom nem emelkedett.” (SZALAY 1861, 4–5., FRIED 1998) Palacký Slawenwelt hipotézise összefügghet Jan Kollárnak a szláv kölcsönösségre (Wechelseitigkeit) vonatkozó eszméjével, sőt Šafárik nézetével, aki a szláv népeket egy feltételezett nemzet törzseinek tekintette. Fried István adatokkal alátámasztva tárgyalta a cseh történetírónak Fejér Györgytől Jászi Oszkárig terjedő kritikus recepcióját, s a magyar irodalomban, például a *Toldi szerelmében* kimutatható konkordanciákat. (FRIED 1996)

A cseh nacionalista történetnézet magyarellenes éle Alois Jiráseknél mutatkozik meg, akinek forrása (Tomek közvetítésével) Palacký volt. A *Mindenki ellen* című regény cselekményének gerince 1419-től 1424-ig játszódik (ugyanabban az időszakaszban, mint Katona műve, ez tanulságos összevetéseket tesz lehetővé számunkra). Az elbeszélés

két szálon fut: Ctibor úr leányának, Zdenának története, aki Jan Bidlinszki huszita pap felesége lesz, tragikus végű, a fanatikusok áldozatai lesznek. Ctibor unokaöccse, Ondrzej és a menekülő novícia, Márta szerelme viszont beteljesül. Mivel Ondrzej Zsiska környezetében szerepel, plasztikus képet kapunk a huszita vezérről. Az író elfogult felfogására jellemző, hogy bár Zsigmond seregében magyar katonák csak kis létszámban vettek részt, a háborúban elkövetett minden erőszakos cselekedetet a „barbár magyarok” rováására ír. Zsigmondot két látószögből ábrázolta: császárként méltósággal jeleníti meg, de magyar királyként vérszopó vörös fenevad, aki megesküdött arra, hogy minden csehet kiirt. (JIRÁSEK 1954, 200, 179 skk.) A szerzőnek Jókaihoz való hasonlítása téves: Jókaiából hiányoznak cseh kortársának indulatai, s lebontja és románcná alakítja azt a megkésett romantikus regénytípust, amit Jirásek megőriz. A *Mindenki ellen* Németh László szép fordításában olvasható magyarul.

A huszita tárgy hazai történetében Jósika Miklós *A csehek Magyarországon* című regénye nem játszik fontos szerepet, mert tárgyfelfogása más. A szerző a történelmi regény Scott-tól tanult modelljét hatásosan működteti a Zokoli Mihály–Mátyás király szereplői viszonyban, és három változatban is kiaknázza a származási titok romantikus motívumát (Komoróczi, Geréb Ilka, Aminha). A regény Mátyás királlyá választásának aktusával kezdődik, így a huszita mozgalom kései eseményei jelennek meg a háttérben. A cselekmény Giskra és rablólovag alvezérei szerepére fókuszál, s nem kap különösebb hangsúlyt, hogy Komoróczi a „nagy Prokopra” esküszik (JÓSIKA 1905, I, 234.). A témakörben jelentősebb szerepet tölt be Jókai, de nem annyira regényei által, inkább regényes történelmi műve alapján. Néhány könyvének huszita utalásait nem számítva (*Fráter György, A kőszívű ember fiai, A löcsei fehér asszony, Szeretve mind a vérpadig, Rákóczy fia*) a *Szomorú napokban* játszik fontosabb szerepet a huszita téma, Bodza Tamás, a fanatikus pánszláv néptanító figurája által. Az *Enyim, tied, övé* pedig azért hozható szóba, mert a cseh mozgalmat a dualizmus kori államjogi törekvésekkel kapcsolja össze. A *magyar nemzet története regényes rajzokban* című műve viszont, amelyen Jókai csaknem élete végéig dolgozott, tárgytörténelmi vonatkozásai alapján regényeinél fontosabb számunkra, még akkor is, ha fikció és történetírás ezúttal nem választható külön, amire a mű címe is utal: „regényes rajzokban”. Ebben Husz János történetétől elindulva a szerző bemutatja a mozgalom kialakulását, a huszita harcokat, figyelmet szentel Ziska, a „csatában edzett hős” alakjának, akinek nevére „minden huszita egy táborra egyesült”. Ziska betegségének és halálának elbeszélésekor ő is szóba hozza a dobra feszített emberbőr legendáját, amelyet Katona fontos dramaturgiai motívumként exponált. „A szájhagyomány azt hirdeti – olvassuk Jókainál –, hogy Ziska saját végakarata szerint, holta után a bőrét dobra húzták, hogy még halva is vezesse a híveit harcra tüzelő hangjával az új hit ellenségei rontására.” (JÓKAI 1969, I, 188–189.) (A legendáról: VERÓK 2017.) A felvidéki eseményeket Jókai magyar szempontból értelmezi. „Erzsébet királyné felfogadta főkapitányának brándasi Giskra Jánost s ráereszté az országra zsoldos cseh hadakkal” – írja, majd beszámol arról, hogy Rozgonyi Sebestyén és Héderváry László felszámolták „a pártosokat”, s Giskra végül megbékélt Mátyással (JÓKAI 1969, I, 251–253.). (A háborúnak erről a szakaszáról beszél Jósika.)

Husz János és a husziták témája a 20. század közepének, második felének magyar irodalmában (GÖMÖRI 1968) drámai formában jelentkezik. Ez Katona József szempontjából is figyelemre méltó tény, mert a szóba hozható szövegek Katona művének színpadi változataival nagyjából (a félszázadon belül) kortárs jelenségek.

Németh László *Husz Jánosa* párbeszédes formájával együtt lényegében epikus konstrukció: több mint félszáz megszólaló szereplője van. Ennek következtében még összevont idejében is lassú a játék színpadi tempója. A kompozíció boltozatát igencsak megterheli egyfelől a történeti információk sokasága (a búcsúlevelek kérdése, a Kutná Hora-i dekrétum ügye), másfelől a teológiai kérdés, az univerzáliavita bevonása a cselekménybe, igaz, ezt Németh az átlényegülés kérdésére igyekszik szűkíteni. A főhős alakja voltaképpen önportré, a szerző vásárhelyi éveinek szituációjában (GREZSA 1979). Ezért drámai motiváció helyett Németh beírta annak kinyilvánításával, hogy a vádlott Husz érzi: „Isten igazsága átsüt rajta”. Erről a tapasztalatról mondja Zsigmond, hogy „több bajt csinál, mint a legmegátalkodottabb gonoszság”. Ez a felvetés dramaturgiai szempontból akár kiaknázható is lenne, a hős plasztikája azonban színpadilag nincs kibontva a történeti anyaghalmazból. Erre a kibontásra kínált megoldási lehetőséget annak idején Katona József drámája. Husz és vádlóinak konfliktusa csak a harmadik felvonásban sűrűsödik drámai feszültséggé, a kísértő szerepben fellépő papok és a címszereplő jelenetében. Itt felforrósodik a szöveg, mert sorsszerűvé válik a cselekmény alakulása. Husz számára immár nyilvánvaló, hogy tanainak visszavonása, a „leesküvés” épp olyan téves út lenne, mint a menekülés Konstanzból. Ezek után a negyedik felvonás voltaképpen már csak epikus ráadás. A legfőbb kérdést a dráma mégis nyitva hagyja. Ki ez az ember? Tévesen elítélt katolikus, vagy hitújító? Ez a dramaturgiai törés Husz alakjának megkettőzéséhez vezet: önszemlélete más, mint az ellenfelei által képzett eretnek fantom-alakja. Úgy tűnik, ez a kettősség személyes okokból inkább érdekelte a szerzőt, mint az eszmetörténeti megítélés tisztázása és az ebben rejlő tárgyias drámai lehetőség (NÉMETH 1963).

Bár Háry Gyula 1946-ban megjelent *Isten, császár, paraszt* című drámájának történeti íve tágasabb, mint Németh László színművéé, cselekménye mégis inkább drámai. A játék konstanzi magvát a két középső felvonás jelenti, ehhez előjátékot képez az első felvonás siklói jelenete a fogságba vetett Zsigmonddal, a negyedik felvonás pedig utójáték Prágában Zsizska forradalmi fellépésével, ám ez voltaképpen már kilépés a konstanzi szituációból. Annál is inkább, mert új hőst léptet fel, habár a nézőpontot Zsigmond felesége, a már korábban is fontos szerepet játszó Czillei Borbála képviseli, aki a színdarabnak talán legplasztikusabban megrajzolt figurája. A szerkezeti szétágazás kockázatát rejtő tér- és időszerkezetet végső soron mégis összevonja egy következetesen érzékeltetett dezillúziós folyamat: az egyház sorsa és a hitújítás kérdése (Isten ügye) az érdekek ütközésében pusztá pénzkérdéssé válik (a Császár materiális érvrendszerében), ezt pedig felülírja a nép szociális válsága (a Paraszt sorsa), mely utóbbinak megoldására Zsizska fellépése kínál megoldást. A harmadik felvonás közepén fellépő Husz szimbolikus kelyhe a negyedik felvonásban, Zsizska szólamának jelképes üzeneteként, a dobra húzott emberbőr legendájáig ível. Zsigmond ügyes komédiázással legyőzi ugyan a szintén szerepet játszó pápát, de kudarcot vall Husz

eltökélt hitével és Zsizska forradalmi indulataival szemben. Rádöbben, hogy császári hatalommal és katonákkal lehet ugyan győzelmet aratni rövid távon, de „aki örökké akar élni, az égettesse el magát. Az feszíttesse dobra a bőrét”, látja be Zsigmond a dráma utolsó jelenetében (HÁY 1946).

Sánta Ferenc történetfilozófiai érdeklődésű műve, *Az áruló* (1966) példázatszerű múltidézés. Az elbeszélő négy hőst idéz fel a huszita harcok korából, s párbeszédük, vitájuk az eszmék és értékek viszonylagosságáról tanúskodik. Václáv császári tisztból lett huszita, Zsitomir viszont huszita hitétől elszakadva vált császári katonává. Ezt a szkepszist erősíti a kiábrándult, hedonista Eusebius és a kiszolgáltatott, pusztán túlélni akaró Paraszt (SÁNTA 1966). Az amúgy is dialógusokra épülő epikus szövegnek dramatizált változata *Éjszaka* címmel, aktualizáló befejezéssel került színre a Katona József Színház bemutatójaként 1968-ban, Egri István rendezésében (SÁNTA 1968). 1989-ben pedig Gaál István tévéfilmet forgatott belőle.

Ha az említett műveket összevetjük Katona drámájával, akkor a tárgyban rejlő nehézségek ellenére is fény derülhet az utóbbi színdarab néhány értékére.

Konkordanciák. A Ziska Naumburg-intertextusa

Két huszita dráma 1813-ban

1813-ban két huszita tárgyú színdarab született Pesten. Az egyik a német színház színpadán jött létre. Ez August von Kotzebue *Die Hussiten vor Naumburg* című, 1803-ban Lipcsében megjelent drámájának bemutatója volt augusztus 14-én. Ennek a darabnak a médiuma tehát egy színházi előadás volt. A másik huszita dráma Katona József íróasztalán született. Déryné emlékiratának egy utalása alapján, amely a drámaírónak egy „Pestis” című drámáját említi – s ezt tárgya alapján a *Ziskával*, illetve a dilógia (a ZCT) második részével (a ZT-vel) azonosíthatunk – arra következtethetünk, hogy Katona szövege ismert lehetett a pesti társulat egy részének körében. „Írt ő még más darabokat is [a színész nő előzőleg a *Bánk bánt* említette], úm. a *Karácsony éjszakáját* és a *Pestist*, de azt nem volt szabad előadni. Azt, miután elolvastuk, visszavette, s nem jött többé elő.” (DÉRYNÉ 1955, I, 173.) Ennek a drámának a médiuma akkor – s még sok ideig – a kézirat volt. Nem tudjuk, hogy az, amit a színészek lapozgattak, az általunk ismert tisztázati példány volt-e, amelyet a szakmai konszenzus a szerző atyjának másolataként könyvel el, vagy egy korábbi, azóta elveszett szerzői kézirat, illetve annak a dilógia második részére korlátozódó szakasza. Mindenesetre tényként könyvelhetjük el, hogy Katona kísérletet tett a dráma (legalább a ZT) előadására, arra, hogy művét bevigye a Rondella szövegvilágába. Déryné biztosan tudott a dologról, s valószínűleg elolvasta a szöveget Láng Ádám, s talán mások is. Déryné megjegyzéséből kiderül, hogy a társulat tagjai a szerzővel egyetértésben szintén kísérletet tettek a mű előadására – feltehetően a német színház példáját követve –, ám ez a próbálkozás sikertelen volt. A német párhuzam inkább akadályozó tényező lehetett, s ezen nem is csodálkozhatunk, a két dráma szemléletmódja és témakezelése annyira más.

A német és a magyar szöveg között maga Katona teremtett (a próbálkozást tekintve inkább hátrányt jelentő) kapcsolatot, amikor a műve kéziratának 58v lapján lévő szöveghez a következő lapalji jegyzetet függesztette, a ZT Ziska–Prokop–Rokytzána jelenetével összefüggésben. „Ezen Esetet felségessen le irta a Játékszinre Századunk egyik leg jelesb Írója Kotzebue Ágoston. Prokop tsakugyan nem volt érzéketlen Ember, tudta mi a Fiúi, és Atyai szeretet, nem aludott ki ezen érzés benne sem a Háborúban, sem az előtt a Klastromban. A Klastromban, mondom: mert az előtt Szerzetes Barát volt: azért is neveztetett Nyirett Prokopnak – vagy: mivel a Papság tsúfjára koszorút nyiretett Katonáinak a fejeken.” (Vö. kötetünkben 115-ös jegyzet.)

De mit is üzen ez a paratextus? Mire utal a Prokop-portré? És mennyiben jogos a Katona által teremtett konkordancia? És miként értelmezték ezt a párhuzamot azok, akik eltiltották a színpadtól a magyar huszita drámát, ha egyáltalán eljutottak a kézirat megjelölt lapjáig?

Kotzebue Ágoston, azaz August von Kotzebue *Die Hussiten vor Naumburg* című drámája 1803-ban keletkezett (SCHRÖTER 2011, 79–81.). A színdarab cselekménye 1432-ban játszódik. Ez az évszám a mű teljes címében is szerepel, még pontosabban a szereplők felsorolása utáni paratextusban: „Die Handlung beginnt am 28. July mit Tages Anbruch, und endet gegen Abend”, vagyis napfelkeltétől napnyugtáig történik. Az időnek ez a klasszicista összevonása a térkezelésre is kihat, mert az események Naumburghoz kötődnek, azon belül a konkrét helyszínek változása nemcsak a nézőpontok módosulását, elmozdítását teszi lehetővé, de a távlatokkal való játékot is biztosítja. A színterek felvonásonkénti rendje a következő módon alakul (KOTZEBUE 1803).

I. felvonás: Naumburg piactere.

II. felvonás: A városháza terme.

III. felvonás: Naumburg piactere.

IV. felvonás: A husziták tábora a Naumburg melletti hegyen.

V. felvonás: Naumburg kapui előtt.

A helyszínváltás fordulópontja a IV. felvonás. Naumburgból képzeletben átmegyünk a husziták táborába, s ennek során a hegyen lévő *fentről* lepillanthatnak a völgybe, a város előtt történetekre, majd a következő felvonásban a városbeliek *lentől* figyelik izgatottan a hegyen folyó eseményeket. Az előtér és a háttér kombinációja, a nézőpont megfordítása hatásos színpadi effektus, mely kíváncsiságot ébreszt az események értelmezésével, mibenlétével, az előtér és a háttér történéseinek a szemlélők számára kedvező vagy fenyegető jellegével kapcsolatosan. Ennek során az ellenségességet feltételező gyanakvásra mindig rációz a cselekménynek kedvező alakulása. Befejezésül az is kiderül, hogy a kegyetlenségükről, fanatizmusukról hírhedt husziták végül is képesek a feszült helyzet emberséges megoldására: a naumburgi gyermekek küldöttsége kérésének eleget téve a félelmetes hírű Procopius felhagyja a város ostromával, s parancsot ad seregének a békés elvonulásra. Vagyis Naumburg ostromát az teszi nevezetessé, hogy meg sem történik. A konfliktus oka voltaképpen Naumburg püspökének Husz János elleni egykori fellépése Konstanzban, de a püspök immár halott, egyébként is idegen volt, és egyáltalán nem a város békés szellemét képviselte.

A történelmi konfliktust feloldja az érzékenyjáték hatásmechanizmusa. A fegyverek használatát felváltják a békés gesztusok, a katonák elé a védetlen gyermekek vonulnak, a pusztító lángok emlékét pedig lemossák a könnyörgés és a meghatódás könnyei. A színjáték dramaturgiája hiba nélkül, olajozottan működik, mai szóval: profi munka. Kotzebue ezúttal sem bonyolítja túl a helyzetet. A szituáció egyszerű és világos. A színdarabnak mindössze négy személynévvel felruházott szereplője van. Procopius a husziták vezére (cseh hercegnek nevezik), Hildebrand pedig a fenyegetett város polgármestere. A krízis terhét azonban egy naumburgi házaspár viseli. Wolf fertálymester (magyarul egy városrész felelőse, inkább tizedes), tehát közrendű városi tisztviselő, aki egy nyolcgyermekes család feje. Ő az, aki az ostrom vállalásának, illetve a város feladásának keresztútján egy harmadik megoldást javasol: járuljanak a naumburgi gyermekek a kegyetlen hírű Procopius elé a város békéjéért könnyörögve. Életüket

kockáztatják, a legtöbbet maga Wolf veszítheti, hiszen neki mind a nyolc gyermeke ott van a menetben. Éppen ez bontja ki a krízis személyes vetületét, Wolf drámáját és feleségének lelki gyötrelmét. Berta szívében gyermekei többet nyomnak a latban, mint a város kollektív érdeke, amelyet férje képvisel, önnön vesztesége rettenetes súlyának tudata ellenére. Persze, Berta is tisztában van azzal, hogy a város sorsának imperatívusza önfeláldozást követel polgáraitól, de családja pusztulásának lehetősége megtöri. Leginkább őt, de asszonytársait úgyszintén. A békés megoldást követően a Frauenplatz nevet adják annak a rétnak, amelyet az ott összegyűlt asszonyok könnye öntözött.

Kotzebue drámája, amelyet Katona jól ismerhetett (legalább a pesti német színház előadásában) néhány motívum révén összecseng a magyar szerző művével. E konkordanciák sorában először magát a várostromot kell említeni, illetve ennek elmaradását mind a német szövegben, mind a dilógia mindkét részében. A tematikai kötődések mellett, mint amilyen a Procopius–Prokop párhuzam, dramaturgiai hasonlóságokra is figyelhetünk. Ezek közül az ablakon kitekintésnek a színteret kitágító megoldását említhetjük, a látottak közvetítésével, s az idézetek alkalmazásának is fontos szerepe van mindkét szövegben. A Hírnök Procopiust idézi, ez pedig közvetve Husz János hangját hallatja, miáltal a cselekmény múltját is játékba hozza a szerző. Az egy-egy vonással történő, csoporton belüli egyénítést Kotzebue és Katona hasonlóan oldja meg (előbbi a tanácsurak, polgárok és gyermekek esetében), s bár mellékesnek tűnik, de a *súgva* egyik szereplő által a másikkal közölt, ily módon a nézők által nem hallott fontos információ ugyancsak hasonló feszültséget eredményez. A ZC-ben Jarosláv Ziska fülébe súgja nővére meggyalázójának nevét (III. 5.), ahogyan Kotzebue-nál a sorsdöntő tervet, a gyermekek követségbe küldését s ezzel életük kockáztatását Wolf súgva közli a Polgármesterrel. Efféle megoldások, ha nem is ennyire egybecsengően, mindkét szerző más munkáiban is fellelhetők, sőt más szövegekben is, vagyis e téren a korabeli színjátéktípusok és színházi gyakorlat általánosabb szintű egybecsengéseiről, közös eszköztáráról beszélhetünk.

E ponton valamit tisztáznunk kell. Mert ha papíron olvassuk e drámákat, úgy, mintha regények lennének, csak éppen párbeszédekben, az említett motívumok, különösen a *súgva* történő megnyilatkozás vagy színváltást megelőzően az ablakon kitekintés gesztusa, alkalmasint mellékesnek tűnhetnek. Ám ha színházi fantáziával követjük e szövegeket, ahogyan a drámaszövegeket kell, felismerhetjük az említett motívumok nagyon is erőteljesen érvényesülő dramaturgiai funkcióját. Vegyük az előbbit! A bizalmasan, nem nyilvánosan közölt híreket, amelyeket levélben (mint abban, amelyet, teszem azt, Pontio di Cruce Gertrudisnak írt), vagy, mint jelen esetben, *súgva* hoznak az egyik szereplő tudomására (ahogyan például Shakespeare *János király*ában Hubertnek Arthurra vonatkozó közleményét), ez az információk tekintetében különböző tudásszinteket hoz létre a szereplők világában, s ennek a szintkülönbségnek feszültségképző ereje van, amely a nézőkre is kiterjed. A személyes jellegű információ Ziskát bosszúállásra tüzei, de annak elhallgatásával, személyes érdekét kiterjesztve, harcába bevonja a huszitákat. Kotzebue-nál ez a megoldás várakozást kelt, hogy a gyermekek követségbe küldése annál váratlanabb és hatásosabb legyen. A nézőpontváltás

(ez a másik példánk) – a ZC-ben zárt térből kinti, nyitott térbe, illetve Kotzebue-nál a nézőpont 180 fokos elfordítása a IV. felvonásban – olyan hatáseffektus, amely a színpadi látvány „forgatásával” a befogadói értelmezés alakítását, dinamizálását szolgálja. Ez különösen azért fontos, mert a színházban jelen lévő nézővel kell számolni (ez olvasáskor mi magunk vagyunk), akinek a játékkal folyamatosan kapcsolatban kell lennie. Ha mindezt meggondoljuk, a kiszemelt motívumok nagyon is jelentéssel telítettek, párhuzamuk figyelembevétele indokolt.

Egy jelenet szövegpárhuzamával szemléltetjük az eddig elmondottakat. Előbb lássunk egy részletet a ZT III. felvonásának 5. jelenetéből.

ZISKA

2680 Tovább!

ROKYTZ[ÁNA]

Igy állott egykor ama Kóriolán is Rómának Kapui előtt, mint te Prága előtt mostan. Ő a Volskusoktól oltalmazta Házi Isteneit, mivel azok körül Anya, Felesége, Gyermekai, és Hazafi Társai siránkoztak; és te Hazafiakkal akarod
2685 Hazádnak fejét szíjjel veretni – Ama Rómait sokkal érzékenyebben meg sértette Róma, mint tégedet ezen szerentsétlen Város, mellyet te talán azért akarsz öszve zúzni, mivel tégedet a Szegénységből Királyi Kamarásnál tovább nem emelt.

ZISKA (*meg döbben*)

Ha!

ROKYTZ[ÁNA] (*hirtelen*)

Úgy é, úgy é? ez szivedet találta? – Tapsolnom kell mint a Kis a Kis Gyermekeknek
2690 a kedves Bábján – ez az ő kemény szívét találta! (*kiáltva*) Kamarás! Kamarás! Kamarás! (*el keseredve*) O azok igen szép idők voltak! – Kedves Hazánknak szép békessége vala, és Trocznova János tsak Kamarás volt – tehetetlen Ziska –

ZISKA

Ne örvendj, Győzedelmednek! Most a Táboriták Vezére vagyok.

ROKYTZ[ÁNA]

Nem! nem! Te Kamarás voltál. Hallyad tsak azon Boldogságot, melly akkor körülötted –

ZISKA

2695 Halgass!

ROKYTZ[ÁNA]

Nem! nem halgatok! Előbb Gegémet szorítsd öszve – de nem halgatok! – O, milyen boldog lehetett volna egy Trocznova János, a ki a világba való első kilépésekor már a Huszsziták Fejévé tudott lenni, kit az öreg Ventzel Fiának
2700 nevezett, és a merre tsak ment mindenütt barátságos kéz szorítással fogadta hiv Hazafi Társa! – egy Trocznova János, a ki Jaghelló mellett a Keresztesek ellen egyik szemének elvesztésében hozta haza vitézségének Érdem Keresztyét! – egy Trocznova János, kinek Prága egy szerette Hitvest, egy szeretetre méltó

Gyermekeket nevelt – a ki a Boldogságnak Paraditsomában élt, és el hagyta aztat, tsupán azért, mivel irigylette másoknak azon szerentsés Menedéket.

ZISKA

2705 Az nem igaz! az Hazugság!

ROKYTZ[ÁNA]

O Mennyei Szent Atyám, töröld ki Itéleted' Nagy Könyvéből, és engeddd hogy én hazudtam légyen!

ZISKA

Öreg! meg fojtalak! mit akarsz?

ROKYTZ[ÁNA]

2710 Igen sokat – o semmit! semmit! reád nézve semmit. Gondold meg tsak: te Békével hagyod Prágát, és akár merre tsak jársz benne, nevedet áldva fogod hallani. Ha egy Anyának ölelését Fia' nyakán – ha az özvegyen és Árván nem maradottaknak háláadásokat – ha egy haldokló Atyának utolsó örömét, midön meg-menekedett Fia a szemeit bé fogja, látni fogod és mondhatod: „Mind én tselekedtem!”

ZISKA (*orditva*)

2715 Kralowetz!

KRAL[OWETZ] (*bámul*)

No!

ZISKA

Erössen álj!

KRAL[OWETZ] (*fejét tsóválja*)

Hm!

ROKYTZ[ÁNA] (*pompás hangon*)

2720 Ziska! Ziska! már közel állasz a Czélhoz! – ez leszen utolsó Munkád! – Husz-szitáid siránkozni fognak rajtad nem sokára!

ZISKA (*el hanyatlik – nyomossan utána mondja*)

Nem sokára! Ah!

PROKOP (*fel mérgelödvén a hosszas beszéden*)

Prédikátzió!

ROKYTZ[ÁNA]

És téged nem tud meg indítani, te kevés beszédű Hottentóta?

VODA (*magában siránkozva*)

Háláadatlan! Háláadatlan!

2725 ROKYTZ[ÁNA]

Hallyad egy öregnek a szavait, a ki életében most szóll hozzád leg utoljára: Valamint most Ó Prága előtt – ugy fogsz te is egykor Naumburnál állani! Tégedet nem annyira egyetlen egy öreg, mint a Gyermekek fognak meg indítani, mert már akkor a Szeretet szabadabb nyelvet, szabadabb Szivet – Feleséget, és
2730 Gyermekeket ád a Szeretet – meg könyörölsz, mert Atya lészesz. *) Atya! Köztünk is sokan vagynak Atyák – könyörülj azokon, kik az általad sirba taszítandó Gyermekeiknek sirjok üres gödrénél jajgatnak!

PROKOP (*szemeit reá düllesztvén*)
 Vén Próféta!
 ROKY TZ[ÁNA]
 O, könyörögj Istenednek, hogy szavaim inditsanak meg, mert – rettegni fogsz –
 PROKOP (*a méregtől fújva, mejjét üti*)
 Prokop???

ROKY TZ[ÁNA]
 2735 Ha most nem is; de egykor tsakugyan: midön amaz el választó szempillanat
 közelit, a melly téged Atyáidhoz által szállit; midön minden tselekedeteid Phan-
 tasiádnak Tükörében előtted keresztül fognak menni, és minden el követett
 Igazságtalanságra való vissza Emlékezés Skorpiói tsapásokkal kinoz – minden
 el hullatott Könnyei a Szerentsétleneknek, minden méltatlanul el fetskendezte-
 2740 tett Vér-tsepp lángolva Lelkeden égni fog, akkor verd olly bátran te
 Kérdező a Mellyedet – akkor minden meg történt dolgoknak semmivé való
 tételéért örömet fele Ditsőségedet oda adnád, tsak e' rettenthetlen Ember az
 Emberiség szavára meg tudott volna rettenni.
 PROKOP (*kardját hóna alá vévén el fordul*)
 Bolond!
 ZISKA
 Vén! elég már!

ROKY TZ[ÁNA]
 2745 Nem! nem elég! valameddig Prágának Jobbra vagy Balra el nem határozódik
 a Sorsa – nem elég! Huszsziták! Táboriak! Vagynak tudom elegen Atyák kö-
 zöttetek; és ha nintsenek; de tsak ugyan Fiai vagytok Atyáitoknak! – Nézzetek
 ide! (*a Prágai Véneknek hajokat simogattya*) Ezek mind Atyák! Nézzétek ezeket
 2750 a fehér hajszalakat! Bizonyára elegen vagynak közöttetek, kik' Atyáiknak
 éppen illy szép hó hajai vagynak: Képzeljétek magatok előtt őket éppen így
 sirni, mint ezek mostan keseregnek! (*a Vénekhez*) Szegények hol hagytátok
 mankóitokat, hogy reá támaszkodnátok? nints? – oda adtátok meg nyomoro-
 dott Gyermekeiteknek? – Most már kérjétek Ellenségeiteket hogy segítsenek
 néktek előttök le térdepelni, és irgalmasságért könyörögni.

(*mind le térdepelnek*)

Most következék egy részlet Kotzebue színművéből. A IV. felvonás 3. jelenetét vesszük. Megtartjuk a lipcsei edíció szövegének lapszámok szerinti tördelését.

Dritte Scene.

(*Procopius tritt hastig aus dem Zelte. Zorn glüht in seinem Gesichte. Die Kinder heben ihre Händgen zu ihm empor. Procopius stutzt. Ihr Anblick überrascht ihn. Er schweift mit den Augen im Kreise umher, sein Blick wird milder*)

PROCOPIUS

Was soll das heißen? – ha! wer wagt es, solch
Ein Spiel mit mir zu treiben?

DIE KINDER

Gnade! Gnade! [104]

PROCOPIUS

Steht auf! ich will es! Ich befehl' es!

(Er reißt die beyden Kinder, die ihm am nächsten knieen, mit rauher Gewalt bey den Armen in die Höhe, und schreitet finster vorwärts. Die Kinder wollen sich an ihm hängen, er schleudert sie von sich)

Laßt mich! –

Wer hat mir das gethan?

(Er erblickt Wolf) Verwegner! du

Noch einmal hier? trotz meiner Drohung?

WOLF *(Demüthig)*

Als Abgeordnetem der Stadt hast du

Mir untersagt, vor deinem Antlitz zu

Erscheinen, nicht als Vater meiner Kinder.

PROCOPIUS

Wer hat mein Wort zu deuten dich so kühn gemacht?

WOLF

Der feste Glaub' an eines tapfern Fürsten Großmuth. [105]

PROCOPIUS

Du irrst; dem Beile lieferst du der Kinder Nacken.

WOLF

Es tödtet ja der Löwe nur den würd'gen Feind.

PROCOPIUS

Mit süßen Honigworten willst du Männer kirren?

WOLF.

Wie dürft' ich andern Waffen unser Heil vertrauen?

PROCOPIUS.

Durch Kinderthränen Frieden meynt ihr zu erbetteln?

WOLF

Den Kindern ward das Himmelreich von Gott verheißen.

PROCOPIUS

Mit Frömmeleyen prunken, das ist euer Muth. [106]

WOLF

Von meinem Muth, o Feldherr, steh' ich hier die Probe.

PROCOPIUS

Wie? wenn den Prahler ich bey seinem Worte faßte?

WOLF

Mit Freuden! schone Naumburg – über mich gebiete.

PROCOPIUS
 Wohlan, laß sehen. Zeige mir die eignen Kinder.
 WOLF
 Sie stehen hier zerstreuet unter diesem Haufen.
 PROCOPIUS
 Ihr Blut allein soll meinen Durst nach Rache löschen!
 WOLF (*Erschrocken, nach einer Pause*)
 Verschonest du die übrigen – so mags geschehen.
 PROCOPIUS
 Begnadigt sey um diesen Preis die Stadt. [107]
 WOLF (*Zitternd*)
 So fließe meiner Kinder Blut in Gottes Namen!
 PROCOPIUS
 Wo sind sie, daß ich einzeln sie dem Schwerdte weyhe?
 WOLF (*In heftiger Bewegung*)
 Schwörst du mir aber Friede dann bey Hussens Blut?
 PROCOPIUS
 Ja, Friede sey bey Hussens Blute die geschworen!
 WOLF
 Und mir gewährst du **Tod mit** meinen Kindern?
 PROCOPIUS
 Du **Zeuge** nur, dir schenk' ich **Leben**.
 WOLF
 Ha!
 Du hältst dein Wort! mich unerhört zu martern,
 Gelobtest du!
 PROCOPIUS
 Der Prahler steht beschämt. [108]
 WOLF
 Nicht also – nein – dort sind die Kinder – hat
 Mein Vaterblick sie dir noch nicht verrathen? –
 Soll ich die Lämmer selbst zur Schlachtbank führen? –
 Vergib der stärkeren Natur! ich kann nicht!
 PROCOPIUS
 Treibst du dein freches Spiel mit meinem Schwur?
 WOLF
 Wer treibt wohl hier das grausamere Spiel? du Herr!
 PROCOPIUS
 Du wagst? –
 WOLF
 Auf wessen Großmuth darf man bauen,
 Wenn auch vom Sieger diese Tugend weicht?
 Wir nahten dir mit herzlichem Vertrauen;

Denn der Gewalt wird Gnade ja so leicht.
Wie? wenn du Gnade einst gleich uns begehrest, [109]
Wie? wenn, indessen du die tapfre Faust
In meiner armen Kinder Blut entehrest,
Der Königlichen Schwerdt in Böhmen haust?
Wenn wütend sie zu deinem Pallast dringen,
Auf deiner Schwelle schon ihr Beil sich wetzt,
Und deine Kinder dann, wie diese jetzt,
Vergebens ihre Händgen jammernd ringen? –
Wenn dann du heimkehrst, Sachsens Ueberwinder,
Und findest deine blut'ge Wohnung öde –
Dann, Herr, gedenke meiner kühnen Rede!
Du hast verschuldet durch den Mord der Kinder!

PROCOPIUS

Ha! diesen Frevel büße!

WOLF KINDER (*Stürzen alle herzu und umringen ihn*)

Vater! Vater!

(*Pause*)

PROCOPIUS (*Läßt gerührt das Schwerdt sinken*)

WOLF (*Umschlingt seine Kinder in einer Gruppe*)

Sieh, Herr, sie haben selber sich verrathen.

Nun kennst du sie – nicht einer blieb zurück, [110]

Nicht einer! denn es galt des Vaters Leben! –

Jetzt tödte mir die Knaben, wenn du kannst.

DIE KINDER (*Rufen*)

Gnade!

A német szöveg tartalmilag hű, a versformát mellőző magyar fordítása Horváth Károlytól, az eredeti edíció szövegének tagolását megőrizve:

3. jelenet.

(*Procopius kirohan a sátorból. Arcán harag izzik. A gyermekek feléje emelik kezecskéiket. Procopius visszahőköl. Meglepődik a gyermekek láttán. Körbejárta tekintetét rajtuk, pillantása megenyhül*)

PROCOPIUS

Mit jelentsen ez? – Ha! Ki merészel ily fajta
játékot űzni vélem?

A GYERMEKEK

Kegyelem! Kegyelem! [104]

PROCOPIUS

Álljatok fel! Akarom! Parancsolom!

(A hozzá legközelebb térdeplő két gyermeket a karjánál fogva durván felrángatja és zordan lépdel tovább. A gyermekek belé akarnak csimpaszkodni, de ő eltaszítja őket magától)

Hagyjatok! –

Ki tette ezt velem?

(Meggillantja Wolfot) Vakmerő! Te

vagy megint? Fenyegetéssel dacolva?

WOLF (Alázattal)

Nekem mint a város képviselőjének megtiltottad,

hogy a szemed elé kerüljek, ám

nekem mint gyermekeim apjának nem.

PROCOPIUS

Mi bátorított fel arra, hogy kiforgasd a szavaimat?

WOLF

Egy derék herceg nagylelkűségébe vetett hitem. [105]

PROCOPIUS

Tévedsz; a bárd alá hajlítod a gyermekek nyakát.

WOLF

Az oroszlán csak méltó ellenfelet öl.

PROCOPIUS

Mézesmázos szavakat turbékolsz férfiaknak?

WOLF

Hogy bízhatnám sorsunkat egyéb fegyverekre?

PROCOPIUS

Gyermeki könnyekkel remélsz békét kikönyörögni?

WOLF

Az Úr a gyermekeknek ígérte a mennyek országát.

PROCOPIUS

Jámbor szólamokkal hivalkodni, ennyi a te bátorságod. [106]

WOLF

Ó, hadvezér, bátorságomról magam teszek tanúságot.

PROCOPIUS

Micsoda? És ha a hencegőt szaván fogom?

WOLF

Örömmel! Kíméld meg Naumburgot – velem tégy kedved szerint.

PROCOPIUS

Jól van, lássuk. Mutasd meg a saját gyermekeidet.

WOLF

Itt vannak, elvegyülve a többi között.

PROCOPIUS

Egyedül az ő vérük csillapíthatja bosszúsomjam!

WOLF (Rémülten, némi szünet után)

Kíméld meg a többit – legyen, ahogy akarsz.

PROCOPIUS

Ez árért cserébe megkegyelmezek a városnak. [107]

WOLF (*Reszketve*)

Úgy ontassék az én gyermekeim vére, Isten nevében!

PROCOPIUS

Hol vannak, hogy egyenként hányhassam kardélre őket?

WOLF (*Heves felindultsággal*)

De akkor Husz vérére békét esküszöl előttem?

PROCOPIUS

Igen, Husz vérére békét esküszöm!

WOLF

S engem megölsz gyermekeimmal együtt?

PROCOPIUS

Te tanú leszel, téged életben hagylak.

WOLF

Ha!

Tartod a szavad! Rettenetes kízzatásomra,
tettél esküvést!

PROCOPIUS

A hengegő, lám, megszegegyenült. [108]

WOLF

Nem úgy – nem – ott vannak a gyermekek – atyai
tekintetem még nem leplezte volna le őket? –

Magam vezessem vágóhídra a bárányokat? –

Bocsáss meg, ennél a természet erősebb! Nem tudom megtenni!

PROCOPIUS

Pimasz játékot üzöl eskümmel?

WOLF

Ki üz itt borzalmasabb játékot? Te, uram!

PROCOPIUS

Mit merészelsz? –

WOLF

[versben] Kinek a nagylelkűségére számíthatunk,

ha még a győztesből is hiányzik ez az erény?

Szívbeli bizalommal közeledtünk hozzád;

hiszen a hatalomnak oly könnyű az irgalom.

Mi lesz? ha egyszer te esedezel majd irgaloméért, ahogy mi most, [109]

mi lesz? ha egyszer, miközben te hősi kezedet

az én szegény gyermekeim vérével mocskolod,

Csehországban a királyi kard ver tanyát?

Ha palotádra ők rontanak rá dühöngve,

s küszöbödön ők élesítik bárdjukat,

s a te gyermekeid tördelik sírva és hiábavalóan,

kezezskeiket, mint ezek itt most? –
Ha aztan te, Szaszország legyozője, hazateresz,
s veres hazadat pusztan talalod –
akkor, uram, gondolj meresz szavaimra!
A te lelkezen szárad az, a gyermekek legyilkolása miatt!

PROCOPIUS

Ha! E galádságért meglakolsz!

WOLF GYERMEKEI (*Odarohannak hozzá és körülveszik*)

Atyánk! Atyánk!

(*Szünet*)

PROCOPIUS (*Meghatottan leengedi a kardját*)

WOLF (*Átkarolja gyermekeit*)

Látod, uram, maguk leplezték le magukat.
Immár látod őket – egy sem hiányzik közülük, [110]
egy sem! Mert az apjuk élete forog kockán! –
Most öld meg hát a fiúkat, ha tudod.

A GYERMEKEK (*Kiáltva*)

Kegyelem!

Kotzebue-nál és Katonánál hasonló a jelenet szerkezete: egy békét kérő, az ellenségtől a várostrom szándékáról való lemondást remélő, békéért könyörgő küldöttség (Kotzebue-nál a naumburgi gyermekek, Katonánál a prágai vének a kérelmezők, ott Wolf, itt Rokytzana a szószóló), a gesztusok azonosak (letérdepelnek), s az eredmény is rokon. Ziska is, Procopius is, benső vívódás után, lemond haditervének megvalósításáról, az ostrom elmarad, a harcot felváltja a megbékélés. De a legfontosabb egybeesés: Rokytzana jóslatának, illetve e jövődölés Prokopra vonatkozásának megfelelője a lipcsei szövegben is megtalálható. Itt Wolf szintén Procopiusszal kapcsolatosan fogalmazza meg jóslatát, ezúttal a még távolabbi jövőbe pillantva.

Persze, a különbségek talán még fontosabbak. Katona szövege kevésbé érzelmes, mint Kotzebue meglehetősen hatásadás megoldása, nála Rokytzana fellépését a cselekmény logikája inkább motiválja, s a játéktípusnak a német szerzőnél hatásosan működő kellékei mögött Katonánál egy érlelődő jellemdráma alakzatára bukkanunk.

Megjegyezzük még, hogy Kotzebue szövege, amelynek dialógusaiba karénekek vannak építve, szinte kínálta magát a zenés-énekes műfaj számára. Operaszínpadra történő átdolgozására született is kísérlet Etienne Nicolas Méhul és Alexandre-Vincent Duval által, ennek azonban, ha egyáltalán elkészült, nyoma veszett. (SCHRÖTER 2011, 80.) (Ez az a Duval, akinek neve a régebbi magyar szakirodalomban a *Mombelli Grófok* ősforrásának szerzőjeként – tévesen – szóba jött.)

Husziták a Rondellában (1815)

A *Die Hussiten vor Naumburg* című színdarabnak egykorú magyar fordítása is készült, amely Láng Ádám munkája. A kutatásunk során megtalált kézirat lelőhelye az OSZK Színháztörténeti Tára, jelzete: N. Sz. H. 44. Címe a kiegészítő paratextusokkal: „A’ Hussiták Naumburnál – (igaz történeten épült) Vitézi Érzékeny Játék 5 felv[onásban] Kar Énekekkel. Kotzebue után Láng Ádám”. A kézirat terjedelme 42 levél. Ez a kézirat az eredeti mű 1803-ban Lipcsében megjelent szövegével összevetve a kor fogalmai szerint hűnek nevezhető átültetés, amely a jelenetek sorrendjét és azok felépítését tekintve, egy fontosabb eltérést nem számítva, követi az alapul szolgáló textust. Ezt a ragaszkodást Kotzebue tekintélye s színpadi effektusainak kiszámított és jól bevált rendje egyaránt magyarázza. A kézirat IV lapján található „Személyek” listáján a nevekhez fűzött jelzések és számok tervezett, és meg is valósult előadásra vonatkoznak. Erre utalnak továbbá a kézirat néhány lapján látható, a szereplők megnyilatkozásait itt-ott rövidítő, a játék pergését fokozó áthúzások.

A kéziratnak ezek a kiegészítései, illetve módosításai minden bizonnyal az 1815. november 3-án Pesten, a színlap szerint az „Ó Theátrumban”, vagyis a Rondellában színre került előadással kapcsolatosak. A bemutató színlapját Egervári P. Ödön tette közzé a Budapesti Hírlapban 1884. augusztus 7-én (EGERVÁRI 1884). A darabot „Egy új Nemzeti Játész Társaság” adta elő, mint „Egy Új Nagy Vitézi Néző Játékot 5 Felvonásban” Ujfalusi Sándor és Kilényi Dávid javára. Ez a társaság, amelyet az „új” szóval illetnek, nem azonos a Pestről 1815-ben, már e bemutató előtt eltávozott társulattal, amelyhez Katona József is tartozott, 1813 után színészként már nem, ám szerzőként igen. Ezért Egervári közleményét arra vonatkozóan, hogy „a 3-ik Polgár Asszonyt játszó Rozália Leány Asszony” Déryné lett volna, kételkedve fogadjuk. De a színlapot, színháztörténeti dokumentumértéke alapján, Egervári közleményére támaszkodva közöljük, mellőzve a kevésbé fontos kiegészítő szövegeket.

A HUSZSZITÁK NAUMBURGNÁL

Szerzette Kotzebue Úr

Hildebrand, Polgár-Mester Naumburg városában	Láng úr
Wolf, Feertály-Mester	Udvarhelyi úr
Berta, a felesége	Udvarhelyiné Ifj. Asz.
Procopius, Cseh Herczeg, a Huszsziták Vezére	KILÉNYI
1-ső Huszszita Kapitány	UJFALUSI
2-dik Huszszita Kapitány	Csitsvai Úr
3-ik Huszszita Kapitány	N** úr
Herold	Bedő úr
1-ső Tanácsos Naumburg városában	Szentpéteri úr
2-ik Tanácsos Naumburg városában	Miklósi úr
3-ik Tanácsos Naumburg városában	Simonyi úr

A kézirat és a színlap között az a különbség, hogy a „Személyek” listáján a kéziratban első helyen álló Procopiust a kézirat „a’ Hussziták Fő Vezéré”-nek nevezi, a színlapon viszont Procopius Hildebrand, Wolf és Berta után következik, mint „Cseh Herczeg” (ahogyan Kotzebue nevezi). A zenei betéteket táncok egészítették ki. Hildebrand „Polgár-Mester” kiemelt helyét több tényező is indokolja. Ez a szereplői sorrend megfelel a lipcsei edíció sorrendjének, ráadásul a magyar szöveg elkészítője, Láng Ádám alakította Hildebrand szerepét, aki a IV. felvonáson kívül többnyire jelen volt a naumburgi színekben, így a befejező V. felvonásban is, míg Procopius csupán a IV. felvonásban lépett színre. Polgári rangja és a benne megtestesülő városi értékrend is emeli szerepének rangját.

A korábbi szövegpárhuzamok (ZT III/5. – lipcsei edíció IV. 3.) kiegészítése céljából közöljük a Láng-féle változat IV/3 jelenetének részletét (32v–34v)

3-ik Jel[enet]

Wolf, Procopius, [Gyermekek]

PROCOPIUS

(sebessen kijöven sátorából méreg[?], bosszu szikrázik szeméből, a’ gyermekek újra feléje emelik kezetskéiket, ez tusakodva bámul, meglepettetve érzi magát, körül néz a’ gyermekek kerületében tekintete szelidülni láttatik) Mit jelent ez? Ki bátorkodik velem illy játékot űzni?

GYERMEKEK

Kegyelem! Kegyelem!

PROCOP[IUS]

Áljatok fel! én akarom, parantsolom *(fel ráncigálja a’ gyermekeket kik közel esnek hozzá, komoran elő lép, a’ gyermekek rá akarnak kapaszkodni, de ellóditja magától őket)* Botsátsatok! Ki tselekedte ezt velem? *(meglátja Wolfot)* [33r] Vakmerő! még egyszer mered magad itt mutatni fenyegetésem’ trutzára is?

VOLF *(alázatosan)*

Mint városunk követjének elsőben meg tiltottad nekem a’ vissza jövetelt, hogy szemed eleibe ne kerüljek, de mint gyermekeim Atyjának nem tiltád meg.

PROCOP[IUS]

Mi adott neked bátorságot, hogy szavaimat tetszésed szerint magyarázhatod? [em. ebből: magyarázhdhatol]

VOLF

Egy nagylelkű Fejedelemben való hitem és bizódalmam.

PROCOP[IUS]

Csalatkozol. A’ hóhér bárdja alá hoztad e gyermekek nyakait.

VOLF
 Az Oroszlány csak a' magához való ellenségeit öli meg.
 PROCOP[IUS]
 Hizelkedő édes szavakkal akarsz férfiakat megszédíteni?
 VOLF
 Szerentsétlen Városunk sorsát miképp bizhatnám egyébféle fegyver alá?
 PROCOP[IUS]
 Gyermeki könnyek által gondoljátok a' békességet kikoldulhatni?
 VOLF
 Gyermeknek ígérte az Isten is a' Mennyországot.
 PROCOP[IUS]
 Ájtatossággal kérkedni, azt színlelni, abban áll egész bátorságtok.
 VOLF
 A' magam bátorságáról kész vagyok, Uram, itt neked próbát adni.
 [33v] PROCOP[IUS] Hah ditsekedő! hát ha szavadnál foglak?
 VOLF
 Örömmel oda nyujtom fejemet, parantsolj velem! Csak Naumburgot kiméld.
 PROCOP[IUS]
 Meg lássuk. Mutasd meg, mellyek a te Gyermekeid?
 VOLF
 Itt ezek közt vagynak öszve elegyedve.
 PROCOP[IUS]
 Egyedül az ő vérek óltsa el boszszúállásom szomját.
 VOLF (*megijedve szünet után*)
 Ha meg kegyelmezel a' többieknek – és a városnak is – ugy elő mutatom őket.
 PROCOP[IUS]
 Kegyelem a' többieknek – és a városnak is a te áldozatodért.
 VOLF
 Follyon tehát Isten nevében tulajdon gyermekeimnek vére! –
 PROCOP[IUS]
 Hozd elő őket, hogy egyenként kardra hanyassam.
 VOLF (*rettentő zavarodással*)
 Esküszöl é azután a' Hussz vérére hogy békességet adsz a' világnak?
 PROCOP[IUS]
 Békességet esküszöm a' Hussz vérére.
 VOLF
 Nekem pedig gyermekeimmal meg adod a' halált?
 PROCOP[IUS]
 Neked mint bizonyágnak ajándékozom az életedet.
 VOLF
 Hah! meg esküdtél hogy engem hallatlan módra kinezol!

PROCOP[IUS]

Látom, a' ditsekedő alább hagy már. –

[34r] VOLF

Nem, koránt sem, imé ott állanak gyermekeim, nem mutatták é ki még atyai szemeim? hát tulajdon magam vezessem é a' mészárszékre az ártatlan bárányokat? <meg engedj az erősebb természet ellent áll, én nem tehetem.> [Ez utóbbi mondat a kéziratban kihúзва.]

PROCOP[IUS]

Hát még csufos játékot mersz űzni esküvésemből?

VOLF

Valyon melyikünk űz itt kegyetlenebb játékot?

PROCOP[IUS]

'S még te merészelsz?

VOLF

Valyon kinek nagylelkűségére lehet építeni, ha még a' győzedelmestől is ezen virtus távozik, mi szíves bizodalommal közelítettünk hozzád, mivel a hatalomnak könnyű a kegyelem megadása. Hogy esne neked, ha te is mint mi most kéntelen lennél kegyelemért esedezni? Hogy esne neked, ha az alatt, míg te Vitéz karodat gyermekeim vérevel megundokitod. – Zsigmond Király fegyvere hazádban dühösködik – ha kegyetlenül palotáidba ront népe? és annak küszöbein már is feni bárdjait, és a tulajdon gyermekeid, valamint ezek itt jajgatva sikertelen emelik fel katsotskáikat, és ha azután te Saxoniának [34v] meggyőzője haza térvén véres palotáidat pusztán találod? akkor uram! akkor emlékezz meg ezen vakmerő beszédeimről, és a' gyermekeim megöléséért való bűnödről.

PROCOP[IUS]

Ezen vakmerőségért lakolj meg! (*kardot kap*)

VOLF GYERMEKEI (*egyszerre hozzá futnak*)

Atyám! Atyám!

PROCOP[IUS] (*érzékenyen leereszti kardját*)

VOLF (*gyermekeit ölelve*)

Ímé lásd uram! önként elárulták magokat, már most megismerheted őket, egy se vonta flre magát – egy se mondom – mert az attyok élete forog fenn, már most ölesd meg Gyermekeimet ha kedve tartja.

GYERMEKEK

Kegyelem! –

Ahhoz a fiktív huszita trilógiához, amelyre feltételesen Katona József utalt a ZT szövegének 58v lapján, megnyitva szövegét egy harmadik dráma lehetősége felé, most a Rondella magyar nyelvű szövegvilágában egy lépéssel közelebb jutottunk. Számunkra nem kevésbé fontos, hogy az összehasonlítás, amely Katona javára válik, elősegíti a magyar huszita dráma megértését.

Katona József *Ziska* című drámájának befogadástörténete

Irodalmi utóélet

A drámai művek – így a *Ziska* – utóéletének három aspektusával kell számolnunk. A pályáiv szövegkritikai követése a szöveg hagyomány folyamatának textológiai, kiadástörténeti tényeit rögzíti, a színházművészeti szempontoktól el nem választható irodalomtörténeti utóélet a forráskritikai és keletkezéstörténeti adatok feltárása után a hatásvizsgálati szempontokat érvényesíti, valamint az írott dráma interpretációjának folyamatát végigkísérve a befogadástörténeti mozzanatokkal vet számot. A színházi utóélet számbavétele viszont az előadások sajátos mediális eszközeinek rögzíthető, s ily módon a vizsgálódás számára elérhető elemei alapján tárgyalja – az írott dráma és az előadásszövegek viszonylatában – a mű megmutatkozását a színjátszás alakulási folyamatában, s e megmutatkozás értelmezési, befogadástörténeti hozadékát a drámaszövegre nézve. Az utóélet alakulásközegének e három vetülete – változó erővel – olyan találkozásokat, kapcsolódásokat (vagy, adott esetben elszakadásokat) tükröz, amelyeket, a fenti szempontok kezeléséhez hasonlóan, szintén figyelembe kell venni. Ez a tanulmány az utóélet hullámterének befogadástörténeti folyamatát fogja követni az értelmezések horizontjában.

A *Ziska a' Calice, a Táboriták Vezére – a Jerú'sálem' Pusztulása* mellett – drámapoétikai minőségét tekintve kétségkívül kiemelkedik Katona József korai (*Bánk bán* előtti) drámái közül. Ám mindkét mű megértését korlátozta az életműben elfoglalt helyük, amely a főműhöz viszonyítva óhatatlanul prelúdium szerepbe helyezte őket, a vizsgálódók többnyire előtanulmányt láttak bennük, vagyis a *Bánk bán* felől visszapillantva olvasták e színdarabokat, mintegy annak pretextusaiként. Ezek a szövegek ily módon nem tudtak kilépni a főmű árnyékából. Ez az olvasási mód egyébként fontos hozadékkal is járt: feltárultak az életmű belső összefüggései, intertextusai. Az előtanulmány szerep mellett a *Ziska* önálló műként történő megértését további két körülmény is nehezítette: a szöveg több elemből összetett, heterogén természete, erősen többnyelvű jellege, valamint a drámáról való 19. századi gondolkodástól eltérő dramaturgiai felépítése. A *Ziska* olyan szövegekörpusz, amelyet főcíme (*Ziska a Calice, a' Táboriták Vezére*) hét szövegegységből pántol együvé. Ezek közül öt (különböző módon) szerzői közleményként felfogható függelékszöveg. Ilyen az *Olvasó!*-hoz címzett, az ajánlás szerepét is betöltő előszó és *A' Huszsziták* című, Leopold Friedrich Schulz 1808-ban megjelent történeti művéből fordított értekezés, amelyet Katona a dramatizált szövegek háttértanulmányából, peremszövegéből avatott a teljes mű organikus részévé. Korábban úgy vélték, hogy előbbi „csak a Huszról szóló értekezés közlésének megokolása” (WALDAPFEL 1930, 344.), mi inkább úgy véljük, hogy e köz-

vetlen kötődésen túl az előszó az egész műnek is szerves összetevője. Ilyen függelék-szöveg továbbá az olvasó tájékoztatását szolgáló – a drámaszöveg neveiről és az író anyanyelvet pallérozó szándékáról szóló – *Elöl Járó Beszéd* és a korpuszt záró, *Toldalékotska* című utószó. Az utóbbi két függelék-szöveg közé van beillesztve a dilógiát alkotó két dráma (mindkettő „Eredeti Néző Játék”): a *Ziska vagy is A Huszsziták’ Első Pártütések Csehországban* (mint „I-ső Darab”) és „mint Folytatása az Elöbbeninek” a *Ziska a’ Táboriták’ Vezére*. (Jelölve: ZC és ZT.) A dialogizált szöveget huszonhárom, három esetben szokatlanul terjedelmes, latin, illetve német és magyar nyelvű szerzői lábjegyzet kíséri (ez az ötödik kísérő szólam), gyarapítva (a dialogizált szövegekhez történeti és dramaturgiai szempontból is kötődő) függelék-szövegek mennyiségét. Ez a több elemű szövegépítmény a szerzői hangok elkülönülése, a történetírói és drámaszerzői beszédmód kettős természete miatt, illetve a függelék-szövegek funkciójának, dramaturgiai státusának kérdésessége következtében okozott értelmezési gondot. Mindehhez hozzájárult az a nehézség, hogy a dilógia (akárcsak a *Jerú’sálem’ Pusztulása*) nem a drámaolvasást a 19. században, sőt, nálunk jórészt egészen a legutóbbi időkig meghatározó, tettváltássorozatként felfogott konfliktuselv alapján íródott, így ennek alkalmazása az elemzésekben jelentős mértékben befolyásolta (és torzította) a drámapoétikai értékelést.

A korai drámák megértésének alapkérdését Nagy Miklós fogalmazta meg: „kisebb testvérek vagy inkább csak előzmények a főműhöz képest” ezek a drámák? (NAGY 1999) A *Ziska* utóéletében e kérdés két pólusa mentén mozog a mű befogadása a kisebb testvérként történő megértés irányában.

A *Ziska* irodalomtörténeti utóélete Gyulai Pál *Katona József és Bánk bánja* című monográfiájának e drámával foglalkozó szakaszával kezdődik (GYULAI 1883, 69–73.). Azért ilyen későn, hetven évvel a keletkezés után, mert a dráma csak 1880-ban jelent meg először nyomtatásban (KATONA 1880–1881, II, 1–154.). E kiadás csak a kettős drámát tartalmazza a lábjegyzetekkel és a *Toldalékotskát*. A Gyulai által kijelölt kérdésirányok hosszú ideig, mintegy fél évszázadig meghatározták a mű iránti érdeklődés szempontjait. Ezek: a minták és források kérdése, a szerző összetett írói pozíciójából adódóan a szöveg státusának problémája, és a lehetséges válasz által meghatározott nézőpontból következően a dramaturgiai fogvatkozások magyarázata, illetve a mű előtanulmány szerepének hangsúlyozása. A lehetséges drámatörténeti minták közül Gyulai Shakespeare krónikás drámáit és Schiller *Wallenstein* trilógiáját említi. A szöveg státusával kapcsolatosan úgy véli: „Katona inkább olvasmánynak szánta” (GYULAI 1883, 69.). Az általa tanulmányozott függelék-szövegeknek – mint a színházi világtól az irodalmi nyilvánosság felé való közeledés dokumentumainak – elhelyezését a mű egészében a szerző epikus szándékából magyarázza. Az elemző szigorú bírálója a dráma általa észlelt, illetve feltételezett fogvatkozásainak. „Egészében véve mindkét dráma épen oly kevésbé színpadi, mint költői mű, de vannak bennök oly jelenetek, melyek mindkét tekintetben fölülmúlják eddigi műveit. [...] Egységes és érdekes cselekvénye egyiknek sincs, hajlanak az eposz felé s Ziskának, a főhősnek egysége tartja össze az epizodous cselekvény szálait.” (GYULAI 1883, 70.) Szerinte a dilógia második

darabjában még „kevesebb a drámaiság”, mert a főhős ekkor már teljesen passzív, s az akcióhiányból vezeti le a Jaromir-szálnak, a hős áruhában fellépő leányával kapcsolatos eseménysornak előtérbe kerülését, de ezek a jelenetek „inkább dalműszerűek, mint valóban drámai hatásúak”, jóllehet „néhol valódi költői hangulat ömlik el a művön, bizonyos melancholia, mely többet sejtet, mint a mennyit kifejez”. Gyulai elemzésének e pontján előre mutatón felfigyelt a szöveg teatrális effektusainak fontosságára. Ziska jellemrajzának gyengéit az epikus igény és a drámai forma feszültségéből eredezteti. „Katona a Ziska jellemzésére helyezte a fősúlyt s a hála és a nagyravágás, a szeretet és bosszú összeütközéseit akarta rajzolni, azonban a különböző elemek, melyek Ziska tetteiből folynak nincsenek kellő arányban vegyítve és összeolvasztva. Néha alig értjük meg lelki állapotát” – írja (GYULAI 1883, 71–73.). Ehhez viszonyítva állítja, hogy Vencel jellemrajza jobban sikerült.

Gyulai szerint Ziska hűség és lázadás közti vívódása rokonságot mutat Bánk szituációjával. A két mű kapcsolatával foglalkozva megjegyzi, hogy olyan „megható kép”, mint a második rész második felvonásának harmadik jelenete (Jaromir lanttal s énekkel mulattatja a mélnázó Ziskát, a hallgatag Prokopot és az iddogáló Vodát) a *Bánk bán*ban is található. (Feltehetően az első felvonás Bánk belépése előtti szakaszára, valamint a második felvonás kezdő és záró jelenetére gondol.) „Voda jellemzésében is van egy pár oly vonás, melyből Mikhál bán alakul” – mondja a dráma előtanulmány szerepével kapcsolatosan. Ez utóbbi, szerintünk kérdéses (később Mikhál szerepének félreértéseként rögzülő) összevetés arra figyelmeztet, hogy ez az életmű kronológiai rendjében előre figyelő, ám az értékviszonyokra nézve retrospektív – mert a *Bánk bán* felől visszatekintő – pillantás akkor válhat majd a későbbiekben termékennyé, ha az elemző szándék a dramaturgia felszíni rétegeiben megfigyelhető hasonlóságok mögött a jelenetszöveget működtető szemantikai gesztusra s az ezzel összefüggő drámapoétikai elvre irányul. Ilyen lehet például a lázadó hősnek a műfaji logikával társuló krízishelyzete. Ezáltal az egymással kapcsolatba hozott szövegek belső viszonyainak, ismétlődő struktúráinak felismerésétől eljuthatunk rejtett üzenetük megértéséig (RICOEUR 1999, 9–33.).

A Gyulai-monográfia kritikai fogadtatásának fontosabb szövegei közül ([RÁKOSI] 1882, [FERENCZY] 1883) Heinrich Gusztáv elemző bírálata emelhető ki, amely bővíti a főművel kapcsolatos filológiai ismereteket. A korai drámákról szólva feltételezi A' *Lutza Széke* népjeleneteinek eredetiségét, számba veszi az elveszett vagy lappangó műveket, s részletesen elemzi az *István* és a forrásául szolgáló Girzick dráma viszonyát. A *Ziskáról* azonban nem szól. (HEINRICH 1883).

Bayer József Gyulai könyvének ismeretében írta meg drámatörténetének Katona József korai színműveiről szóló fejezetét. (A *Bánk bán*t külön fejezetben elemzi.) Az elődje (és a pozitivisták iskola) által kijelölt szempontokat alkalmazza, s lényegében megmarad a már ismert tényanyag jegyében kialakult határokon belül. Az irodalmi mintákra nézve Shakespeare királydrámáinál fontosabbnak véli Schiller, jelesül (mint már Gyulai is) a *Wallenstein* inspirációját, s megismétli a dráma epikus természetére vonatkozó megállapítást. A *Ziska*, mondja, „csak dramatizált történetet” ad, így az

egész mű „inkább történelmi hitelű, mint drámai érdekű”. Különösen a második részszel foglalkozva fogalmazza meg dramaturgiai kifogásait, mert ez szerinte „jobbára elbeszélés”, „nem történik benne semmi drámai”, ezért „hatása inkább melodramatikussá”. A Gyulai által költői szempontból, viszonylagosan méltányolt Jaromir-szájról elődjénél szigorúbban ítélkezik. „Teljességgel nem értjük, hogy mire való ez az álorcáskodás”. (Majd száz évet kell még várni, hogy ez a motívum értelmezhető legyen.) Részleges dramaturgia értéket csak néhány jelenetben vél felfedezni (ZC III. 9., IV. 1. és 9., ZT II. 8–9.). Dube monológját a „darab legpoétikusabb jeleneté”-nek tartja. Némi elmozdulást Gyulai szemléletmódjától legfeljebb abban láthatunk, hogy Bayer dráma- és színháztörténészként nem a *Bánk bán* felől pillant vissza a *Ziska* motívumaira, hanem a korabeli színpadokon népszerű Kotzebue-darabok és leventedramák hatását figyeli meg a szerzői instrukciók által jelölt színpadi mozgásokban és heves gesztusokban, Voda alakját pedig Katona korábban írt drámája, a *Monostori Veron'ka* nagyívó figurájával, Alpári Farkassal hozza összefüggésbe. Szerinte „bajos” Ziskában „Bánk bán erőteljes jellemvonásaiból egyet is fölismerni” (BAYER 1897, 251–253.).

Van azonban Bayernek egy olyan kifogása, amelyet a *Bánk bánra* nézve akár sejtésnek is vélhetünk. A huszita vezér hűgának megerősökölésével kapcsolatosan ezt írja: „Ki becstelenítette meg – ez drámailag fontosabb, mint maga a tény. Már pedig K[atoná]-nál csak a ténny tudjuk meg és ezt is csupán azért, hogy a habozó Ziskát valami külső ok hajtsa a husziták karjai közé, kik a társadalom decomponáló elemét látszának képviselni.” (BAYER 1897, 251.) Az elemző itt felfigyel az erőszakkal kapcsolatosan egy olyan elhallgatásra, befogadói értelmezésre váró üres hely (Leerstelle) termékeny ösztönzésére (ISER 1994), ami, más módon, a Melinda-történetben is szerepet játszik. Ott ismerjük a tettést, azt is, hogy minden biztonnyal megesett a dolog, de valójában a közelmúltig nem tisztázódott, hogy lényegében mi is történt Melindával, mi volt az a „pokolbeli tűz”, amiről a szerencsétlen asszony beszélt. Legutóbb kísérlet történt az abúzus testi vonatkozásainak, érzelmi hátterének és lelki következményeinek tisztázására (NAGY 2011, 2014). (A huszita drámában a gattettből fakadó tettek Bayer által megfigyelt motivátlanságát Bíró Ferenc fogja majd értelmezni.)

Itt említjük meg, hogy Galamb Sándor később azt állítja, hogy a hűgnak a meggyalázását, mint bosszúra serkentő motívumot Fessler említi, s ezt Katona innen is vehette (GALAMB 1912, FESSLER 1815–1825). Ám a drámaíró, aki gondosan felsorolja forrásait, nem említi Fessler nevét és művét. A Fessler művének negyedik kötetében szereplő korrajzot pedig azért sem használhatta fel, mert drámája e kötet megjelenésénél (1816) három évvel korábban készült el (1813-ban). (Hozzátesszük, hogy mivel Fessler első két kötete 1815-ben, a *Bánk bán* első kidolgozásának befejezése után látott napvilágot, így hatását csak a végleges szövegre nézve tehetjük vizsgálat tárgyává (TOLNAI 1918).

Ami a Gyulai és Bayer által is szóba hozott *Wallensteint* illeti, megjegyezzük, hogy e dráma hazai színházi előadására a *Ziska* megírásáig nincs adatunk (KÁDÁR 1914). E színdarabnak a pesti és budai német társulat 1815–1816-os műsorán való felbukkanására vonatkozó bizonytalan híradáson kívül csupán annyit tudunk, hogy e mű 1816-tól tűnik fel a Schillerrel kapcsolatos diskurzusban, fordítása 1828-ban készült el, de nem jelent meg. (BAYER 1912, 122, 211.) A hatáscsatorna természetesen német

szöveg is lehet, s ez azért említendő, mert a trilógia középső részének szövegében (*Die Piccolomini*) beépített elbeszélésként szerepel a huszita háborúk története. (Lásd *A szépirodalmi források kérdése* c. fejezetet!)

A *Ziska* befogadástörténetének rendkívül fontos állomása Horváth János Katona Józsefről szóló egyetemi előadásainak könyv formájában történő publikálása, s benne a huszitákról szóló színmű elemzése (HORVÁTH 1936). Katona írói pozícióját Horváth a „lélektani érdeklődésű történetíró”-éval azonosítja, s ebből vezeti le a darab epikus természetét, amely a dilógia második részében (ez szerinte „elégikus történeti kép”) lírai jelleggel társul. „A történelmet szemlélő költő vetíti ki benne saját lírai hangulatát” – írja. (A történetfilozófiai megközelítés később előtérbe fog kerülni.) Horváth Gyulai szemléleti horizontján belül marad a *Ziska* előtanulmány szerepének hangsúlyozásával. (Ez azzal magyarázható, hogy mindkettő monográfiát írnak, amelyek centrumában a főmű áll.) Zsófia szerinte „félíg-meddig” Gertrúd elődje uralkodási vágyával, a korona káprázataért való rajongásával. E szempont adatbázisát Horváth rendkívül fontos megfigyeléssel bővíti. A Vencel és Ziska nagy nyelvi tusájában előforduló „alattomos gyilkos” kifejezés, amit az elemző kiemel, és annak jelenetbeli kontextusa segíthet bennünket a *Bánk bán* ötödik felvonásában (Petur szavainak Solom általi közvetítésében) elhangzó – és ott a Myska bán által használt „orozva gyilkoló” kifejezéssel súlyosbított – jelzős szerkezet (a főhős számára sorsdöntő erkölcsi ítélet) értelmezésében. A *Ziskában* ez a szó szerkezet a csoporttól elszakadó magányos gyilkos, az egyéni zsarnokoló lehetséges tetteire vonatkozik, amit a huszita vezér éppen úgy elvet és elítél, mint Petur.

Horváth János elemzése dramaturgiai szempontból jelentős előrelépés a korábbiakhoz képest. Felfigyel ugyanis a *Ziska* dramaturgiájának kulcsfontosságú jegyeire. Az első rész Ziskájáról így ír: „Oly drámai hős ő, aki [...] alig egyéb az intrikus-típusnak egy új változatánál, egy első szerepre törő intrikusnál”, [...] s úgynevezett „fejlődése” is ezért tudatosabb, mintsem egy igazi hősé lehetne. [...] Egy jellem érvényesülésének fluktuálása ez egy bizonyos időpontig, de nem fejlődése és drámai vagy éppen tragikus lezárása.” A második részről ezt írja: „Hőse már nincs is, a beteg Ziska már csak árnya önmagának. Helyette Prokop a husziták igazi cselekvő vezére. [...] Ziska passzív alakja körül operettszerű történet játszik le. Leánya ismeretlenül tartózkodik körülötte, „Jaromir, a kisdobos” álarcában; kémelel, mindent tud, kellő pillanatban minden bajon segít; apja halálos ágyánál felfedi kilétét, s megvallja, hogy szerelmes az ellentábor egyik vitézébe, Ziska megáldja frigyüket, pedig ez az a vitéz, aki egy ütközetben Ziskának Jaromirral együtt amazonkodó hűgát leszúrta volt. Hajdan tán ellenezte volna, most ebbe is beletörődik.” (HORVÁTH 1936, 32–35.) A drámapoétika későbbi fejleményei – és a legújabb *Ziska*-elemzések – alapján úgy látjuk, hogy a drámai mű nem feltétlenül igényel fejlődő hőst (elegendő feltétel lehet a jellem különféle tartalmainak feltárulása, amit Horváth „fluktuálás”-nak nevez), és passzív hős köré is szerveződhet értékes dráma. Amikor Horváth kimutatta, hogy a Ziska figurája köré épített drámai viszonyrendszer előbb (az első részben) egy nagyravágyásától és bosszúvágyától sarkallt aktív, nagyformátumú intrikusként tevékenykedő főszereplőre épül, majd ez később (a második részben) egy áldozati helyzetbe került vak, halálosan

beteg figurává változik, lényegében felismerte az epikusnak vélt jegyek mögött rejlő, s a drámai folyamatot szervező műfaji jelleget, és annak módosulását, megváltozását is. Ez utóbbival kiélezett egy olyan problémát, ami elméleti szempontból bírálatra vagy magyarázatra vár. Elemzésével új fejezetet nyitott a dráma befogadástörténetében. A forráskritikai szempontok mellett erőteljesen megjelent a drámapoétikai probléma. Ennek további tisztázásához, úgy véljük, szakítani kell a konfliktusnak mint dramaturgiai kulcsfogalomnak 19. században kialakult felfogásával, mely értelmében a konfliktus aktív, cselekvőképes ellenfelek tettváltássorozata lenne. (Ami eléggé megrögződött a szakirodalomban: még Nagy Miklós is a „felekezeti ellentétek konfliktusteremtő erejét” hangsúlyozza a huszita drámáról szólva. NAGY 1999, 84.) Horváth János elemzésének ez a legfőbb tanulsága.

Waldapfel József Katona korai, históriai tárgyú drámáival foglalkozó tanulmánya előbb látott napvilágot, mint Horváth János kötete, mivel azonban Waldapfel értekezésének a *Ziskával* kapcsolatos gondolatai 1942-ben megjelent Katona-monográfiájának e drámával foglalkozó fejezetével szoros egységet alkotnak, ezért a *Ziska* utóéletében is együtt tárgyalandók (WALDAPFEL 1942, 47–58.). Waldapfel legfőbb eredményeit a Katona-filológiában a forráskutatás terén érte el (e téren a Horváth előtti befogadástörténeti modellt folytatja), ezek forráskritikai összefüggésben tárgyalandók. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy Waldapfel összevetései szerint Katona a dilógia első részének csaknem egész anyagát megtalálta Leopold Friedrich Schulz *Interessante Erzählungen und Anekdoten* című művében, sőt, a cselekmény tér- és időbeli viszonyain kívül eső körülményekre vonatkozóan is Schulzra támaszkodott. A második dráma történeti forrásaira nézve Schulz mellett fontos szerepet játszik Bohuslaus Balbinus *Epitome Historica Rerum Bohemicarum* című műve, s néhol még a költött mellékcselekményre vonatkozóan is ebből merítette inspirációit (SCHULZ 1808, BALBINUS 1677).

Katona irodalmi mintái között – a már mások által is említett *Wallenstein* mellett – Waldapfel kiemeli a *Fiesco* szerepét, s szerinte feltételezhető, hogy Vencel halálának jelenetébe Macbeth lakomájának emléke is belejátszhatott. A császári vitéz, Katzow Erneszt vereségük utáni megnyilatkozását („A Vakság ellen hasztalan hartzolnak magok a Romai Istenek” (ZT III. 1.) a *Jungfrau von Orleans* legyőzött Talbotjának szövegével azonosítja („Mit der Dummheit kämpfen Götter selbst vergebens.” III. 6.). Fontos fejlemény, hogy Waldapfel eszmetörténeti összefüggésben Katona egyháztörténeti érdeklődését is kiemeli, s a felvilágosodás néhány szövegének említése után ezt írja: „Még érdekesebb bizonyítéka K[atona] alapos érdeklődésének az, hogy Zsófia királyné ajkára ad egy idézetet (ZC II. 2.) Pázmány *Kalauzának* az iszlám fanatizmusról szóló függelékéből. (Ez az idézet és a hozzá kapcsolódó szerzői jegyzet, mint majd látni fogjuk, összefügg a mű történelem-szemléletével.) A Biblia tanulmányozásának is a *Ziskában* van a legtöbb nyoma; a huszita kor történelmi levegőjébe is beleillik, de K[atona] érdeklődésére is jellemző, hogy szereplői egyre másra bibliai alakok sorsával példálózhatnak.” (WALDAPFEL 1934, 46, 36.) A második részt Waldapfel színháztörténeti összefüggésbe helyezi (tündérajátékok, rablódrámák). Az ugyanitt szereplő három betétdal közül (Voda bordala, Jaromir ivódalként előadott harci éneke és a színpalak

mögött felhangzó halotti ének) az elsőt és az utolsót Karl Friedrich Hensler *Petermännchen* című művének hasonló részleteivel hozza összefüggésbe. Bizonyítja, hogy a bordal Hölty, illetve Voss inspirációja nyomán keletkezett. (WALDAPFEL 1935) (Lásd *A szépirodalmi források kérdése* c. fejezetet!)

A mű dramaturgiai koncepcióját Waldapfel a történeti érdeklődés, a pszichológiai szempont és az ösztönös drámai látásmód hármass inspirációjából vezeti le. „Az ő Ziskája nem közönséges gonosztevő, hanem nagyon bonyolult jellem: a nagyravágyás ugyan a legfőbb hajtóerő benne, de sokféle érzelmi fék és gát is korlátozza érvényesülését, míg a legerősebb érzelmi gát leomlása után azzá a vad pusztítóvá nem lesz, aminek Schulz mondja.” Ehhez a szemponthoz monográfiájában hozzáteszi: „kétségtelen lélektani tanulmányként való nagy jelentősége. Katona, aki a legkülsőlegesebb izgalomra számító műfajból indult, olyan drámával kísérletezik, amely csak lélekrajzra épül, egy elhatározásig vivő belső küzdelem mutat be, történelmi fordulatot egy ember lelki fejlődésével akar megokolni.” A második rész világának sötét tónusait az elemző a drámaíró pesszimista történelemszemlélete felől értelmezi. „Az emberiség történetének pesszimista látása maga is, egyéni kedélyvilágán kívül, részben a jogbölcselet tanulmányából érthető, melynek kiindulása Hobbeséval rokon, s amely a jogrendszer szükséges voltát éppen az ember ősi vadságából vezette le és ugyanabból a fennálló rend ellen való minden erőszakos támadás bűnös voltának elméletét is.” Ziska lázadásának négy motívumát emeli ki: nagyravágyását, hűgának meggyalázását, valamint Huszinec szerepét és Vencel halálát. A mű komor hangulatát ellenpontoszza „Jaromir tündéres, pajkosságból, férfias bátorságból és leányos érzékenységből szőtt alakja s a vele kapcsolatos cselekményszál.” Mindazonáltal a második részben szinte „nincs semmi, ami az első drámában megindult küzdelem tragikus folyamánya volna” (WALDAPFEL 1934, 36, 45, 48., 1942, 51, 53.). Horváth János dramaturgiai megfigyelésére emlékezve úgy véljük, hogy a Ziska középponti dramaturgiai helyzetében bekövetkezett fordulat (viszonylag aktív hősből szenvedő szereplővé válása) alapján születhetett meg a dilógia kettészakadásának, tehát a kompozíció szétesésének gondolata. Mint látjuk, Waldapfel csupán az általa kiemelt lélektani szempont alapján lát kapcsolatot a két színmű között. Ott a lelkiismeretével, itt kiszolgáltatott helyzetével, ügyének hanyatlásával viaskodik. Vagyis a dramaturgia helyett a pszichológia felől értékeli Katona vállalkozását. A dráma jelenetszövevényi technikájával kapcsolatosan azonban az értekező fontos megfigyelése, hogy a nyílt színi változásokat – mint az *Aubigny Clementiában* – Katona úgy oldja meg, hogy a szűkebb térről a közvetlenül előtte lévő tágasabbra történik az átvonulás. Így az első rész II. felvonásának 8. és 9. jelenete között a kabinétből az audienciás palotába, a III. felvonás 11. és 12. jelenete esetében a főhős szobájából a piacra, amelyre az ablak nyílik, a IV. felvonásban pedig a kunradiczi vár ebédlő szálájából a szabad vidékre, baloldalt a várfallal.

Monográfiájában a szerző a Ziska-elemzés élére helyezi a Kotzebue *Die Hussiten vor Naumburg* című, huszita tárgyú drámájával kapcsolatos összefüggést (KOTZEBUE 1803). A népszerű drámaíró sikeres melodramája, amelyet a pesti német színház négyévi szünet után, 1813. augusztus 14-én újított fel, Katonának a drámához kapcsolt egyik jegyzete szerint „felségessen le irta” a huszita harcok Ziska halála utáni, Prokophoz

köthető szakaszát, s ez a mű valóban ösztönözhetette az „eredeti néző játék”-ot író Katonát, hogy ő viszont magára Ziskára koncentráljon. A *Ziska a' Táboriták' Vezére* című drámában Rokytzana János, „Prágának Szószóllója” meg is jövendöli Prokopnak az esetet: „Valamint most Ő [Ziska] Prága előtt – úgy fogsz te is egykor Naumburnál állani! Tégedet nem annyira egyetlen egy öreg, mint a Gyermeknek fognak megindítani, mert már akkor a Szeretet szabadabb nyelvet, szabadabb szívet – Feleséget és Gyermeket ad a Szeretet – meg könyörölsz, mert Atya léssesz.” (ZT III. 5.) Ez a dialógusba foglalt utalás, valamint a hozzá fűzött szerzői jegyzet – Katona művének előadása, megjelenése esetén – a nézők és olvasók számára kreatív intertextuális kapcsolatot hozhatott volna létre. Ezáltal egy latens drámatrilógia képződhetett. (Abafi kiadása, 1880–1881 óta ez a lehetőség adott.) Genette az efféle célzást a transztextualitás egyik típusának tekinti, Riffaterre-t követve pedig az intertextus nyomaként értelmezhetjük a Katona-dráma jelzett helyét (GENETTE 1993, 9–78., RIFFATERRE 1996, 67–81.).

Az előtanulmány-szerep Waldapfelnél visszafogottan jut szóhoz, de mivel az ő munkájának középpontjában is a főmű áll, ennek a vonzása igen erős, így ő is felveti, hogy Zsófia nagyravágyása Gertrúd hatalmi megszállottságára emlékeztet, s a huszita vezér idegenellenes kifakadása Vencel előtt (az „idegen molyok”-ról) olyan „magyar keserűség”-et szólaltat meg, amely majd Bánk és Mikhál vádjában fog visszhangzani. A függelékszövegekről úgy véli, hogy a mű kiadására gondolva szerelte fel ezekkel drámáját.

A monográfia kritikai fogadtatása elsősorban a *Bánk bán* elemzés szempontjából fontos. Kenyeres Imre például a lélektani probléma („a nagy ember súlyos tévedésének tragédiája”) további megfontolásra sarkalló következményeire utal (KENYERES 1946, 41–43.). A korai drámákra vonatkozóan érdemes Császár Elemér megállapítását is idézni: „Történeti drámaiban még határozottabban jelentkezik [Katona] tehetsége: a külső történés leegyszerűsítésével a belső nyer jelentőségben; személyei alaptermészetének lényege a szenvedély, s ha ez megnyilatkozásaiban szertelen és nem is közvetlen forrása a katasztrófának, mégis valósággal drámai, s a nyelv is iparkodik az igazi drámai beszélgetés magaslatára emelkedni. A *Bánk bán* majdani szerzőjére jellemző, hogy mennyire foglalkoztatja képzeletét a pártütés motívuma, amelyet a korabeli jogbölcselet szellemében fog fel. Első kísérleteihez képest alakító készsége is nagy fejlődésen megy át: anyagát egyre tökéletesebben, a maga sajátos látásmódjának természete szerint jeleníti meg, lerázva magáról az idegen szemlélet- és ábrázolásmód nyűgét. Katonának ezek a korai drámái minden fogyatkozásaik mellett is jelentős helyet foglalnak el drámairodalmunk történetében s rászolgálnak arra a tiszteletre, amellyel Waldapfel szól róluk.” (CSÁSZÁR 1942, 311–313.)

Molnár Miklós következő évtizedben publikált kismonográfiájának a huszita drámával foglalkozó szakaszát leegyszerűsítetten marxizáló szemléletével összefüggő feloldatlan ellentmondás jellemzi (MOLNÁR 1952, 21–23.). Egyrészt „jelentős és érdekes” műnek nevezi a drámát, kiemelve (de elemzéssel nem igazolva) szerzőjének „jellemábrázoló képességé”-t, beérve azzal a közléssel, hogy, mint írja, „a kezdetben becsvágyó lovagok igazi népi hőökké magasodnak”. Másrészt viszont elhibázottnak tartja az ábrázolás nézőpontját, mivel a szerző nem a huszita mozgalom felől, hanem

Ziska krízise felől szemléli tárgyát. Ezzel Molnár lényegében visszavonná a darab lélektani értékeire és dramaturgiai jellemzőinek sajátosságára vonatkozó korábbi megállapításokat. Hibaként könyveli el a főhős nagyravágásának előtérbe helyezését, s bár „a nagy népmozgalom kohója kiolvasztja belőle a salakot”, a hős bemutatása során „lélektani és politikai törés” következik be. A könyv kritikai fogadtatásában nem szerepel a korai drámák kérdése, az egyik kritikus csak a *Jerú'sálem' Pusztulásáról* jegyzi meg, hogy abban, szerinte, a szerző a nemesi osztályokat jelképező zsidó vezéreket bírálja (MIHÁLYI 1952, 311–313.).

Ezután több mint két évtizedet kellett várni egy újabb Katona-monográfiára, amelyben a korai drámákról, így a *Ziskáról* is érdemben esik szó. Orosz László könyve két szempontból is igen jelentős: visszaveszi a pozitivista és a szellemtörténeti iskola képviselőinek eredményeit, azaz helyreállítja a befogadástörténet folyamatszerűségét, és fontos új szempontokkal gazdagítja a dráma interpretációját (OROSZ 1974, 62–76.). Hangsúlyozza, hogy ez szerzőjének első olyan drámája, amely történeti források alapján készült, s miközben „egészen aggályosan ragaszkodott forrásaihoz”, a drámai cselekmény fókuszába Ziska öt évét (1419–1424) helyezte oly módon, hogy dramaturgiai leleménnyel e fél évtizedes történeti ív kezdő és záró szakaszából alkotta meg dilógiáját, a megjelenített cselekményből kimetszve a középső szakaszt. Ezzel Orosz magyarázatot ad a több elemből és szövegtípusból megépített korpusz belső rendjére, a függelékszövegek és a dialogizált részek viszonyára, illetve a két dráma kompozíció kapcsolatára. Vagyis a függelékszövegek jelenlétét a műben nem epikus szándékkal, hanem a dramaturgiai gondolkodás tudatosságával indokolja. Katona a drámai fókusz szempontjából nem releváns, de a történeti kontextus szempontjából mégis fontos ismereteket (így az előzményeket Husszal és a következményeket Prokoppal) a függelékszövegekbe helyezte. Alkalmasint a huszita hitújítás magvát alkotó „négy prágai pont” sem csupán a cenzúra miatt, hanem dramaturgiai okokból került a jegyzetekbe. Amihez mai elgondolásunk alapján hozzátehetjük, hogy Katona cseh tárgyú műve elkülönülő, mégis egymáshoz kapcsolódó nyelvváltozatok szövegépítménye, amelyben nyelvi ellenpontok és beszédbeli találkozások szerveződnek polifon hangzásrendd. A függelékszövegek monologikus prózája átöleli a drámaszövegek dialogizált jeleneteit, amelyeket a történetíró jegyzetei kísérnek mellékszólamként, a függelékszövegek a beszédpozíció és a kommunikációs stratégia különféle változatait képezik, a Schulzból átültetett tanulmányban egyszerre halljuk az eredeti textus szerzőjének és a fordítónak a hangját. A két drámaszöveg pedig a küzdő, lázadó, illetve a szenvedő, halálra készülő hőssel, a drámai középpont jellegének megváltoztatásával kétféle játéktípus, kétféle dramaturgiai beszédmód termékeny konfrontációjára tett írói kísérlet eredménye. Az izgalmas nyelvi diszperzitást fokozza a vallási felekezetek és irányzatok jellegzetes szókincsének, retorikájának különbsége. Hatalmas, merész koncepció ez, s bár megoldása nem hibátlan, a beszédmód polifóniájához disszonáns elemek kapcsolódnak, de a vállalkozás nagysága így is figyelemre méltóvá teszi a *Ziskát*. Különösen akkor, ha meggondoljuk, hogy ez a vállalt heterogenitás a hagyománytörténetben kétarcú, két irányba tekintő jelenség. Egyfelől a 18. század szerzői (akiket Katona feltehetően csak részben ismert) gondolkodtak efféle polifonikus rendben, tragédiák, komikus

közjátékok, valamint latin és magyar függeléksszövegek színjátékos találkozásában. Mint a protestáns iskoladráma-szerző, a marosvásárhelyi Nagy György a *Konok pereskedőkben* (1780), és Kertso Cyrják minorita szerző a *Leoninus és Leonina* című tragédiából s a *Borka asszony és György deák* című bohózatból összerakott kompozíciójában. Vagy Csokonai a *Karnyóné* rekonstruált csurgói ősbemutatójának megkomponálásakor (NAGY 2007, 297–330.). De a többször szóba hozott *Wallenstein* is összetett drámai építmény. Katona évtizedében nálunk Ungvárnémeti Tóth László *Verseinek* kötetében (1816, benne a kompozíció szerves részeként a *Nárcisz vagy a' gyilkos önn-szeretet* című drámával) és Bolyai Farkas drámakönyvében (*Öt szomorú játék*. Irta egy Hazafi. Szebenben, 1817.) tapasztalhatunk a Katonáéhoz hasonló többtényezős szerkezeti rendet. És ha előrepillantunk, azt látjuk, hogy a romantikus korszakban is gyakoriak az efféle poliglott szövegek. (Később is: például Ibsen *A császár és Galileusa* (1873) kettős dráma, még később Wedekind Lulu-darabjai, az ő-s-Lulu és a belőle kibontott páros színdarab is együtt olvasva komplex alkotást képeznek, Németh László *Nagy családja* szintén dilógia, s Némethnek a két Bolyaival foglalkozó, *Változatok egy témára* című, 1962-ben publikált kötetkompozíciója pedig olyan összetett szövegépítmény, amely két drámát és hat különböző műfajú más szöveget tartalmaz.) Katona tudatos dramaturgiai gondolkodását érzékeljük abban is, hogy, mint Orosz László is megfigyelte, Ziska megítélése sokkal negatívabb a függeléksszövegekben, mint a dialogizált részekben. A kétféle nézőpont feszültségének háttérében Katona drámapoétikai gondolkodása egyik alaptézisét sejtjük: „a drámának célja pedig – mint a költő Kisfaludy Károly *Ilkájáról* szóló dramaturgiai tanulmányában írta – *embert* tenni a világ elébe, nem *oktalan öldöklőt*, nem fenevadat.” (KATONA 2001, 58.)

Orosz nem ért egyet Ziska intrikus szerepének Horváth János általi megfigyelésével (szerinte „hiányzik belőle az a biztonságérzés, az a fölény és gátlástalanság, amely a lovagdrámák intrikusait jellemzi”), aminek alapján feltételezhető, hogy drámapoétikai szempontból másként ítéli meg a művet. Ő alapvetően passzívnak tekinti a figurát, akit „dönteni képtelen vívódás” jellemez, s már az első részben is „külső erő bírja elhatározásra. [...] Huszinec kihallgatja, s mintegy megszarolja a titkát: Ziskának most már Huszinec, illetve a husztiták mellé kell állnia.” Megjegyezzük, hogy a kihallgatás mint megoldás nem okvetlenül drámai eszköz, sőt a színpadra képzelt dráma sajátos teátrális hatáselemeként funkcionálhat, mint Katonánál. Mivel a színházi előadás elmaradhatatlan eleme a néző megfigyelői jelenléte, a kilesés-kihallgatás helyzete rávetíti az előadásra (az olvasás közben elképzelt előadásra is) e színházi jelleget, annak megkettőződésével. E megduplázódás („színház” a színházban) olykor termékeny feszültséget képez az interpretáció számára, mint például a *Bánk bán* első felvonásában, ahol a néző és a Gertrudis–Ottó-jelenetet kihallgató Bánk megfigyelői pozíciója között nyilvánvaló különbség tapasztalható, minthogy Bánk csak hallja a dialógust, de nem látja a jelenetet. Orosz is hangsúlyozza, hogy a második részben kiteljesedik a főhős passzivitása. Ezzel magyarázza, hogy a szerző bizonyos lelki tartalmakat nem dialogizált jelenetekben, hanem „csak önfeltáró monológban képes napvilágra hozni” (OROSZ 1974, 64–68.). Szerintünk a dialógus és a monológ ilyen szembeállítását vitatható, mert, ahogy Émile Benveniste megállapította: „A monológot,

a látszat ellenére, a dialógus mint alapvető struktúra egy változataként kell értelmeznünk. A monológ interiorizált dialógus, „belső nyelven” van megfogalmazva, a közlő én és a befogadó én között.” (BENVENISTE 1963–1967, II, 85. Idézi MAÁR 1995, 90.) A dramaturgia nyelvére átfordítva a változó mértékben ugyan, de mindvégig passzív főhős feltételezése Orosznál nem csupán a drámaiatlanság vádjaként értelmezhető, hanem a dráma tipológiai jellegének megsejtéseként is elkönnyvelhető a középpontos drámatípus jegyében (BÉCSY 1974, 117–177.).

Könyvének monografikus jellegéből adódóan Orosz László sem kerülheti el a mű előtanulmány-szeretének felvetését. E téren két fontos megfigyelése van. Zsófia ragaszkodását a hatalmi pozícióhoz már Horváth János összekapcsolta Gertrudis uralkodói ambícióival, de ehhez Orosz hozzáteszi: Zsófia „terhét is érzi az uralkodásnak”. Ezt tovább gondolva eszünkbe juthat, hogy Gertrudis is „álmatlan sok éjszakáit” említi az uralkodásról szóló monológjában. Szcenikai szempontból tanulságos Orosz következő megfigyelése: „A *Ziska* második része utolsó színében ugyanaz a díszlet, ugyanaz a komor kép fogad, mint majd a *Bánk bán* utolsó felvonásában: bolthajtás, félrevont sötét kárpit, nyitott koporsó, egy asszony fekszik benne: itt Ziska húga, ott majd Gertrudis.” (OROSZ 1974, 64–65, 68.) A színi képzelet egymáshoz hasonló működése a két drámában szerintünk részben a pesti társulat számára játékhelyül szolgáló Rondella színterének adottságára, mélységi tagolásának lehetőségére vezethető vissza. Ami arra figyelmeztet, hogy Katona scenikai fantáziája és a Rondella mint játékhely között tanulságos összefüggés található.

Az 1810-es évek különös jelentőségét a magyar irodalom alakulástörténete szempontjából többen kiemelték. Horváth János fejlődéstörténeti munkájában ízléstörténeti, Tolnai Vilmos pedig a neológiát tárgyalva nyelvtörténeti nézőpontból mutatott rá az évtized korszakküszöb jellegére. Szauder József a szociológiai és eszmetörténeti háttér feltárásával (különös tekintettel a kanti eszmék recepciójával kapcsolatos „filozófiai zsidóság”-ra) a magyar romantika forrásvidékeként tárgyalta az időszakot. Ezt a megállapítást Fenyő István kritikátörténeti adalékokkal és érvekkel támasztotta alá. (A kérdéskör összefoglalása: NAGY 1993, 9–19.) Rohonyi Zoltán, akinek a korszakkal foglalkozó munkája egy évvel Orosz László könyve után látott napvilágot, az évtized műfaj történeti struktúráját vizsgálva kiemelte a drámai szövegek görcső alá vételének rendkívül fontosságát: „A romantikus irodalom kialakulása szempontjából kritikus 1810-es évek feltárásában különleges jelentőségű a drámai irodalom helyének, jellegének és funkciójának tisztázása.” A kutatási feladat szükségességét azzal indokolta, hogy míg a költészet területén „a klasszikán belül kezdődik egyfajta erjedés az új élmények, új létfelfogás hatására, ezzel szemben a színiműsor, a [...] drámai irodalom már korábban elszakadt Bessenyei vonalától, s a közönségtől kedvelt kaland- és rémtörténeteket vitte a nézők elé.” A műfajra irányuló vizsgálódás nézőpontját így definiálta: „a történelem-koncepció, az esztétikai-filozófiai felfogás tisztázása mellett a dráma-struktúrák olyan körületek elemzésére van szükség, melyben a romantika felé mutató elemek kontextuális szemlélete uralkodjék.” (ROHONYI 1975, 74–75.) Ennek jegyében elemzi a műfaj általa reprezentatívnak tekintett alkotásait, a *Bánk bán* mellett a *Hunyady Jánost* Kisfaludy Sándortól, Gombos Imre *Az esküvés* és Kis-

faludy Károly *Irene* című színműveit. Katona József pályáján az 1813-as évet tekinti fordulathoz, amikor a drámaíró tragikumközpontú szemléletének vonzáskörében – a kataklizmától való irtózás szemléleti hangoltságával – a történelem felé fordult oly módon, hogy a történelmi folyamatban határhelyzetbe került és „tragikumba merülő egyén” sorsa, lelki krízise érdekelte.

A *Ziskát* elemezve Rohonyi rámutatott, hogy a szerzőt a „kivételes élethelyzetekben kibontakozó emberi különösség magánál az egységes mű megalkotása eszményénél is jobban érdekli”, amiből a mű romantikus tendenciájára következhet. Az elemző drámapoétikai szempontból megmarad a konfliktus elméleti kulcsfogalomként történő alkalmazásánál, de, alkalmasint észlelve a fogalom hagyományos értelmezése és a szöveg közti feszültséget, a terminus jelentéskörét kitérítve a fogalom „többsikűvé” képzését észleli, s megkülönbözteti az általa főkonfliktusnak nevezett feszültségtől (a husziták és Vencel király szembenállásától) az ennek alárendelt kollíziókat. Katona dramaturgiájának következetesen alkalmazott eljárásaként veszi észre (amire már Waldapfel is felfigyelt) „az előtér- és háttér ismételt váltogatását”, amely a jelenetszövegnek lüktetést, dinamikát kölcsönöz. Rohonyi a második rész elégikusságát (a korábbi jelzésektől eltérően) nem hangulati, hanem értékszéméleti alapon magyarázza: Ziska „szánalmas ronccsá vált, halálra szánt” figura, ám „tudata mindvégig régi énje érték-mércéjét hajlamos alkalmazni” (ROHONYI 1975, 89.). A mű előtanulmány-szerepére is újszerűen, a drámai beszédmód alakítása, jellegzetes képzése szempontjából reflektál, amikor az érzékeny léleknek bölcselkedésre hajlamos megnyilatkozásaiban és a révületbe került lélek szaggatott mondataiban, hiányos szerkezeteiben lát rokonságot a huszita dráma és a *Bánk bán* között.

A legutóbbi negyedszázadban két olyan interpretáció látott napvilágot, amely a *Ziska* befogadástörténetének horizontját új szempontokkal tágította. Az *Nemzet és egyéniség. Drámairodalmunk az 1810-es években* című monográfia elemzése drámapoétikai érvekkel igazolja, hogy a főhős többek által kárhoztatott passzivitása nem dramaturgiai hiba, hanem a műfaji jellegből következő sajátosság. A *Ziska* dramaturgiai típusát tekintve középpontos dráma, amely világát a mű centrumába helyezett főhőshöz kapcsolódó változó viszonyokból szervezi (NAGY 1993, 112–132.). E műfaji jelleggel függenek össze a felerősödő lírai szólamok és a második rész néhány jelenetének rituális tónusa. A dilógia két darabja nem csupán a történet kronológiai rendjéhez való viszonya alapján különbözik, hanem a főhős középponti pozíciójában bekövetkező módosulás szerint is: a bénító erővel hol nyíltan, hol színlelve viaskodó hős a körülményekhez szenvedőlegesen viszonyuló szereplővé alakul. Drámapoétikai szempontból azonban e változás is indokolható. Ziska a viszonyrendszer centrumában marad még akkor is, ha tervet kovácsol, cselszövő hősből áldozati helyzetbe kerülő figurává válik. Itt jegyezzük meg, hogy a *Ziska* első részének cseldráma jellegét korábban Horváth Jánoson kívül Otrók Mihály is megsejtette, amikor a mű lovagdrámai dramaturgiájáról szólva (indulatos hős, várostromok) megjegyzi: „Maga Ziska is sok tekintetben hasonlít a ritterekhez, elűtő vonás benne, hogy alattomos, a mi rittereknél nem igen szokott előfordulni.” (OTROK 1900, 29.) A plánumot megtervező hős ugyanis céljai elérése érdekében szükségképpen színlel, ami azzal jár, hogy a műfaj feszegeti

a játéktípus kereteit. Később Nagy Miklós is észrevette, hogy a „királyi kamarás elég sokáig ravaszkodik és taktikázik” (NAGY 1999, 82.).

Fontos fejlemény Rokytzána dramaturgiai jelentőségének felismerése. Míg a nagyra-vágyó hős önmegvalósító lázadása az első részben Vencel király felől nézve problematikus erkölcsi szempontból, a második részben a prágai polgárokat képviselő Rokytzánával való találkozás jelenetében válik kérdésessé. A legitimitás elvének Vencellel kapcsolatos krízise felmenthetné Ziskát a hűség benső parancsának megszegéséért, de a rend helyreállításának és a béke megőrzésének vágya és követelménye, amelyet a prágai szószóló képvisel, felülírja a nagyra-vágyó (de már testileg, lelkileg megfáradt) személyiség önelvű érveit. „Ziska útja Venceltől – önnön individualitásán [annak lélektani közegén] keresztül – Rokytzánához vezet, a kamarásból katona lesz, majd elfáradva a nyugalmat választja.” (NAGY 1993, 82.)

A műegység felszakadozása nem a főhős jellemrajzának s pszichológiájának vélt következetlenségeiből fakad. Az ellentétes motivációk által vezérelt zaklatott jellem, tépett lélek színre vitele összeegyeztethető mind a Sturm und Drang, mind a romantika dramaturgiai elvárásaival, illetve lehetőségeivel. Sokkal inkább arról lehet szó, hogy Katona (főként a dilógia második részében) az emberismeret őt szenvedélyesen érdeklő problémájának a szövegre vetítésével olyan bölcséleti problémával terhelte meg a művet, amelyet a történelmi drámának az első részben megalapozott kompozíciója nem bír el a szerkezet átformálódása s néhány tartóoszlopának megroskadása nélkül. Mindez összefügg a létezésnek látszatként való megmutatkozásával, s a lélek mélységes kútként való felfogásával. „Ki láthattya meg mi vagyon a Kút fenekén, ki tekinthet be a Léleknek belső Rejtekébe [...]” – töpreng Ziska (561–562. sor), s az emberi személyiség megmutatkozásával összefüggésben így bukkannak fel a szöveg metaforikus szintjén az *átlátszatlan üveg*, a *kaméleon*, a *lárva* és a *napraforgó* képei, s az *álarc* mint színpadi kellék az emberi identitás rejtettségeinek jegyében szemantizálódik. „A drámában ugyanis nem csupán Ziska leánya, de Huszinec, sőt, mint láttuk, metaforikus értelemben maga Ziska is álarcot visel. A szereplők gyakran „béburkózva” jelennek meg, hogy aztán egy alkalmas pillanatban lerántsák álarcukat és jelmezüket. A beöltözés és vetkőzés néha talányos rítussá alakul. Ziska leánya felölti Jaromir álarcát, aztán erre „egy mesterséges olasz lárvét” tesz, majd újabb maszkot húzva „palástba burkolózott emberkévé” alakul, legközelebb amazonként jelenik meg, végül az álarcok alól ismét előtűnik a leány. Ő is körpályán halad tehát, ahol kezdet és vég egybeesik, miáltal a változás, sőt maga a személyiség is, látszattá válik. S a környező világ is! A második rész negyedik felvonásának ötödik jelenetében például „a kárpit hirtelen felvonattatik”, s kiderül, hogy a szereplők egészen máshol vannak, mint képzelték. Folyton át kell értékelniük világukról, embertársukról s önmagukról alkotott véleményüket, s e próteuszi változások közepette rendszerint ugyanoda jutnak, ahonnét elindultak.” (NAGY 1993, 129–130.) Ha az arc, a külső megjelenés és a viselkedés (sőt a szó, a beszéd is) jel, akkor e jel jelöltjét a talány fátyola burkolja, mert az ember valójában nem az, aminek látszik, minthogy ez a látszat csak reprezentáció, amely félrevezeti a szemlélőt. Az emberismeret talánya (e kérdés valóban összeköti a korai drámákat a *Bánk bánnal*) értelmezhető a Foucault által elemzett (a 18. század nyelvszemléletét is meghatározó)

episztéméváltás jegyében, de a barokk udvari emberről szóló szövegek színleléssel kapcsolatos aggodalmait felől is megközelíthető (FOUCAULT 2000, ACCETTO 1997, VÍGH 1997, 5–32.). A létrejötté problémája s a látszat és való elkülönülésének krízise mögött alkalmasint posztkriticista gondolati szituáció is feltételezhető. A lovagdráma érzelmsztruktúráira intenzív történeti-filozófiai érdeklődés tapasztalattípusai vetülnek. A bibliai utalások pedig olyan mitológiai párhuzamot képeznek, amelynek előtérben a cselekmény a történelemben periodikusan ismétlődő tragikus változások karneváli felvonulásként értelmezhető.

Bíró Ferenc Katona József életművét tárgyaló monográfiájának eszmétörténeti alapú *Ziska*-elemzése szintén a fordulatot jelentő 1813-as évből indul ki, amikor az életműben „előtérbe kerülnek, sőt kizárólagos szerepet játszanak a történelmi témák”, aminek folyamánként „a színpad a történelem megidézésének autentikus színtere lett”. Nem valószínű, írja Bíró, hogy Katona konzekvens történetfilozófia kidolgozására készült, „sok jel utal viszont egy igen erős történetfilozófiai érzékenység kibontakozására” (BÍRÓ 2002, 50–51, 55.). Bíró szerint ez az érzékenység a világgal szembenálló, sebzett hősök megformálásához s a nemzetek hanyatlásával és eltűnésével kapcsolatos tragikus tapasztalathoz vezet. Az elemző szerint a *Ziska* megértésének alapkérdése: milyen Isten tételeződik a szövegben? Miféle válasz adódhat erre a kérdésre abban a műben, amelynek világában véletlenszerűség, kontingencia tapasztalható. „Vencellel szembe fordulva ő [Ziska] forgatja fel a világ rendjét, de ezt csak azért tehette meg, mert az isteni akarat lehetővé teszi e rend időnként való s az emberi tekintet számára önkényes megváltozását. A *Ziska*-drámában jelenlévő világlátás ezért tragikus – a dráma fölötti égbolt nem üres ugyan, de lakója távoli, hallgatólag és rejtőzködő Isten, akinek világában az esetlegesség uralkodik, a rend itt törekeny, s nagyon is könnyen indulhatnak el végzetes következményekkel járó folyamatok.” (BÍRÓ 2002, 71.) Ebben az elemzésben a drámapoétikai szempont a rejtőzködő Isten képzetével szoros összefüggésben vetődik fel. A drámai alaphelyzet azáltal jön létre, hogy a főhős döntése következtében a „tehetetlen Trocnová”-ból „új Phoenix” születik. Bíró úgy véli, Huszinec nem motiválja Ziska döntését, mert a dráma „valójában arról szól, amiről Zsófia királyné beszélt: most érkezett el a történelem egyik nagy „megváltozás”-ának ideje”. Az elemző szerint a harmadik felvonás közepétől módosul a mű jellege, a huszita történelem tragikus eseményei kerülnek előtérbe, és Ziska irányításával a husziták szörnyű tetteket hajtanak végre. Bíró úgy ítéli meg, hogy a főhős alakjával kapcsolatos nézőpont változásai motiválatlanok. A dilógia második részében szerinte is tovább erősödnek a disszonanciák: ellentmondás feszül Ziska alapjában sikeres pályafutása és utolsó időszakának elégikus minősége között. (Itt azonban, tehetjük hozzá, figyelembe lehetne venni a tágabb történelmi cselekmény és a szcenikai térben megjelenített drámai cselekmény Katona általi elkülönítését, ez utóbbi szférában, tehát magában a dialogizált szövegben, ez az ellentmondás kevésbé érzékelhető.) Bíró szerint a darab kezdete és vége között nincs szerves kapcsolat, s problematikusnak tartja, hogy a Ziskát érő csapások nem a tetteiből, döntéseiből következnek. (Ez a középpontos drámában nem kizárólagos követelmény, vagyis a megfigyelés drámapoétikai szempontból is elgondolkodtató.) Az elemző ennek alapján úgy látja, hogy

„Ziska formátuma és sorsa inkább alkalom arra, hogy lássuk az emberi világnak azt az instabilitását, amelyet maga az Isten hagyott jóvá, s amelyet ő tett nyilvánvalóvá mindenki számára.” (BÍRÓ 2002, 79.)

Bíró Ferenc legújabb művében, amely a nemzethalál kérdésének korabeli változataival és alakulásával foglalkozik, más nézőpontból is megvilágítja az instabil világ e felkavaró tapasztalatát. A *Ziskát* író Katona történelmi érdeklődésének fókuszát úgy határozza meg, hogy őt a kérlelhetetlen mulandóság veszélyének kiszolgáltatott népek sorsa érdekelte. Ezért választott történelmi drámáiban a nemzetek számára sorsdöntő időszakokat. Ily módon a huszita háborút feldolgozó mű világa egészen más, mint a korábbi színművéké. A dráma szituációját egy nagy formátumú, immorális rendbontó fellépése hozza létre olyan pillanatban, amikor nincs hasonló formátumú erkölcsös uralkodó. Bíró, korábbi véleményét gazdagítva, úgy látja, hogy az első rész közepén bekövetkező – és többek által motivációs hibaként elkönnyvelt – fordulat, mikor Ziska a hűgát ért gyalázatra nem a gaztett elkövetőjének megbüntetésével, hanem véres népiertással válaszol, történetfilozófiai alapon értelmezhető. A szerző a motiváció és a tett aszimmetriájával valójában arra figyelmeztet, hogy fanatikus tettek vallási elfogultság nélkül is elkövethetők. Ez utóbbinak Ziska magatartásában nincs nyoma. Őt az indulatai vezérlik, s ezek rejtik el előle az isteni értékek rendjét. Éppen ezért indulatainak vaksága összefügg a „megváltozás” világállapotával.

Elemzését Bíró egy problematikus textushely filológiai szövegmagyarázatával alátámasztja. A Zsófia királynő által a címszereplő és a király nagy nyelvi tusája előtt (ZC II. 2.) megfogalmazott szentencia arról, hogy „[s]emmi állandót az Isten ebben az életben nem alkotott”, mint Katona ezt jegyzetében tisztázza, idézet Pázmány Péter *Kalauzából*, *A Mahomet vallásáról* című appendixből. De ez maga is idézet. Pázmány Grégoraszt citálja. Ám az idézett gondolat a kétszeres átültetés során, a kontextus megváltoztatásával, ismételten átalakul, míg Zsófia szájából Katona színpadán elhangzik. Grégorasz történelmi művében alkalmi érv volt az egyik szereplő számára, a *Kalauz* ezt latinul idézi az evilági dolgok hívságos voltára vonatkozó általános bölcsességként, míg a *Ziska* szövegvilágában (s feltehetően Katona világszemléletében) a teremtett világ alapvető törvényszerűségének tételévé válik. A „megváltozások” sorának magyarázata már nem szorítkozik a vallás ügyére, a rejtőzködő Isten ismeretlen szándékával függ össze. (Az elemző nem zárja ki egy janzenista hatás lehetőségét.) (BÍRÓ 2012, 266–286.)

Színházi utóélet

A drámai művek kettős létmódja következtében (írott, nyomtatott szöveggént olvasásuk, színházban előadott szöveggént nézik és hallgatják) egy dráma utóéletéhez és befogadástörténetéhez az előadások is hozzátartoznak. Színrevitel esetében a dráma belép egy másik művészet összetett jelrendszerébe, amelynek az írott (nyomtatott) szöveg (legtöbbször előadásszöveggé átformálva, amelyet a rendezői példány rögzít) csupán egyik eleme. Mindazonáltal az előadás többé-kevésbé felfogható az írott (nyomtatott) dráma sajátos interpretációjának is (a színház gyakorlatiasabb közegében transzparenssé válik a dramaturgia belső csontrendszere), aminek következtében

egy dráma színházi utóélete kettős tanulsággal szolgál: hogyan működik a szöveg a színházi műalkotás részeként, s miként értelmeződik a teátrumban. A *Ziska* szerepe mindkét vonatkozásban igen szerény. Reformkori előadására nézve nem rendelkezünk dokumentálható tényekkel, az a hír, hogy 1826 tavaszán Kecskeméten előadta volna Kilényi Dávid társulata, a helyi hagyomány része (KERÉNYI 1992, 409.). „A Pozsonyba tartó direktor távozása után Kilényi Dávid vonult be társulatával” – írja erről Joós Ferenc a kecskeméti színjátszás történetét áttekintő művében. „Az ő működése idejéből is volt egy színlapunk 1826. jan. 14-éről. Kotzebue »Ubaldo«-jából Láng Ádám által magyarított »Botskai István«-t adták. Egyik szereplője a darabnak Széppataki Johanna volt, Déryné húga. Katonának darabjai közül a »Monostori Veronka«-t, »Ziska«-t és »Hédervári Czecziliá«-t játszották. A társulat működésével a kecskeméti közönség meg volt elégedve úgy, hogy mikor 1826. márc. 11-én távoztak, a tanácstól öszre visszatérési engedélyt kaptak.” (Joós 1957, 19–20.) Joós szerint később, de még ugyanebben az évben az *István* is előadták. Joós *Ziskára* vonatkozó adalékának forrása feltehetően Liszka Béla ugyanezzel a témával foglalkozó korábbi dolgozata (LISZKA 1930). Ebben a szerző a városi tanácsi jegyzőkönyvek megjelölt lapjaira hivatkozva szól a Kilényi-társulat kecskeméti tevékenységéről, s tényként közli a Joós által később említett Katona-drámák előadását, de erre vonatkozóan nem ad jegyzőkönyvi hivatkozást. A *Ziska* ezen előadására vonatkozó közleményt tehát jelen ismereteink szerint nem támasztja alá színháztörténeti dokumentum (műsorrend, színlap stb.), amitől, persze, megtörténhetett, csupán bizonyosnak nem tekinthető. A kecskeméti előadás valószínűsége ellen szól, hogy Déryné – mint erről a forráskritikai fejezetben már volt szó –, amikor Katonára emlékezik, drámáiról szólva a *Bánk bán* mellett még két művet említ: „Írt ő még más darabokat is, úm. a *Karácsony éjszakáját* és a *Pestist*, de azt nem volt szabad előadni. Azt, miután elolvastuk, visszavette, s nem jött többé elé.” (DÉRYNÉ 1955, I, 173.) A Déryné által említett két darab közül az első bizonyosan *A' Lutzá Széke Karátson Étszakáján*, az utóbbi pedig nagy valószínűséggel a *Ziska*, amelynek második részében a címszereplő pestisben szenved. Ezt tehát nem volt szabad előadni. György Eszter színlapkatalógusában sem szerepel erre vonatkozó adat (GYÖRGY 1983). A kecskeméti irodalmi hagyományokat összefoglaló munkában Orosz László röviden érinti a Katona-drámák szóban fogó kecskeméti előadásának kérdését. „Az 1810-es és 20-as években több darabját játszották Kecskeméten, köztük az *István, a magyarok első királyát* is, volt hivatali főnöke, Csányi János azonban, akivel éveken át együtt dolgozott, s aki 1840-ben meleg hangú emlékezést írt róla, mikor Erdélyi János e felől a darabja felől érdeklődött, mit sem tudott róla.” (OROSZ-FÜZI 2003, 30.) Orosz László más munkájában is átveszi Liszka és Joós állítását, de gondosan hozzáteszi: „Ezekre az előadásokat azonban aligha figyeltek fel az immár főügyésszé előlépett szerző hivatalnoktársai. A város úri közönsége nem látogatta a vándortársulatok előadásait.” (OROSZ 2010, 81.) A fentieket így foglalhatjuk össze: az (e vonatkozásban nem dokumentálható) helyi hagyomány szerint 1826-ban Kecskeméten Kilényi Dávid társulata előadott négy Katona-darabot, köztük a *Ziskát*.

A *Ziska* (újabb vagy legelső) kecskeméti előadására 1980-ban, a drámaíró halálának másfél százados évfordulóján került sor egy ünnepi program részeként (FÖLDES 1980,

HELTAI 1980, MÉSZÁROS 1980). Minthogy jelen tudásunk szerint az 1980. április 18-án sorra került előadás Katona művének ősbemutatója volt, közöljük az alkotók és a főbb szerepeket játszó színészek nevét.

Átdolgozó: Beke Sándor, Osztovits Levente
Díszlet: Székely László m. v.
Jelmez: Rátkai Erzsébet m. v.
Koreográfus: Kárpáthy Zoltán
Rendező: Beke Sándor
Vencel: Major Pál
Zsófia: Molnár Zsuzsa
Wartenberg, tanácsos és commendáns Prágában: Blaskó Balázs
Cservenohorszky: Gáspár Antal
Swammberg: Tardy Balázs
Rokycána, Prágának szószólója: Fekete Tibor
Első szenátor: Lengyel János
Második szenátor: Kölgyesi György
Tanácsnok Prágában: Budai László
Trocnova János, úgynevezett Ziska, kamarás: Nagy Attila m. v.
Ziska leánya, később Jaromir a kis dobos: Borbáth Ottilia
Jaroslav, az öccse: Flórián Antal
Zdenka, a húga: Szennyai Mária
Huszinec: Bregyán Péter
Kralovec: Joós László
Prokop: Szirmai Péter
Voda, Prokop nevelőatyja: Jánoky Sándor
Misztecky: Kiss Jenő
Báró Dube: Mihályi Győző
Gróf Katzov: Balogh Tamás
Első strázsa: Juhász Tibor
Második strázsa: Budai László
Hroszka: Kemecci Ferenc
Givori: Ragó Iván (A színlapon: György János.)
Költő, a huszonegy éves Katona József: Kovács Zsolt
A költő mása: Morva Ernő
Cenzor: Kovács András

Sajnos szöveggönyt, rendezői vagy sűgópéldányt sem a színház, sem a rendező nem őrzött meg. Beke Sándor ezt a tényt 2022. január 17-én postázott levelében tudatta a kritikai kiadás sajtó alá rendezőjével. Fennmaradt viszont az ősbemutató műsorfüzete (*Nézőtér*), amely a nézők tájékoztatását szolgáló színháztörténeti dokumentumok mellett tartalmazza a főszerepet alakító Nagy Attila „Gondolatok készülődés közben”

című jegyzetét, továbbá képeket közöl a próbáktól, és bemutat néhány jelmeztervet. Az ősbemutató felidézésében az egykori kritikák lehetnek segítségünkre.

A bemutató kritikai visszhangja két szempontból tanulságos. Az egyik: az előadást a kritikusok is a *Bánk bán*hoz viszonyítva nézték, s vagy „lélektani előtanulmány”-ként értékelték, vagy pedig afféle „tiszteletet ébresztő és zavarba ejtő” „protokoll jóvátételnek” tekintették (SZEKRÉNYESY 1980). A recenziók leíró részei (a mozgóképi rögzítés időszaka előtt az utókor számára ezek a kritikák leghasznosabbnak bizonyuló elemei) hozzásegítenek bennünket ahhoz, hogy felidézzük az előadás vizuális élményét. „Székely László [...] színpadképe egyszerű és monumentális, a zavaros kor zordon hangulatát s a végzet hatalmát egyszerre megérezkítő kiváló s a komor drámához beszédesen igazodó teljesítmény” – olvassuk egy helyen (PÁLMAI 1980, 29.). Erre a megállapításra rímél az Élet és Irodalom kritikusának a színpadi látványra vonatkozó megállapítása. „Beke Sándor rendezése sejtelmesen látványos. A játék előterében többnyire félhomály uralkodik. Mintha a főbb jelenetek mind alkonyatkor játszódnának. A háttérből viszont ravaszul megkomponált fényeffektusok törnek elő. Mindez nagyon szép: helyenként olyan, mintha a divatos son et lumière játékok kelnének életre.” (SZEKRÉNYESY 1980) Ezt azért fontos kiemelni, mert Katona alkotói képzetének más drámáiban is érvényesülő sötétben látó (nüktalop) természetére utal. A *Bánk bán* jelenetei is éjszaka, hajlani szürkületben vagy alkonyi félhomályban játszódnak. A másik, s az előbbinél fontosabb tanulság dramaturgiai természetű. Az előadás alkalmasint megvilágította a dráma egyik fontos jellemzőjét (s véleményünk szerint a Katona-életmű egyik legfőbb szemantikai gesztusát), hogy a drámaíró nézőpontja a történelmi kollíziót megtestesítő két szembenálló fél egyikével sem azonosul, aminek következtében a szerző felülírja a konfliktus drámaelméleti képzetét, s az egyre passzívabbá váló középponti hős köré épített viszonyokból alkotja meg dramaturgiai kapcsolatrendszerét. Ahogy, mint láttuk, az irodalmárok egy része ezt a megoldást drámaiatlannak vélte, úgy a színházi kritikákban is negatívumként vetődik fel, hogy Katona „egyik fél mellé sem áll oda”, s „nem tudott egyetérteni a pártütéssel”, s ez – az egyébként legárnyaltabban elemző kritikában – „antidramatikus álobjektivitás”-nak minősül (SZÁNTÓ 1980).

Mindez összefügg a címszereplő jellemrajzával. Azzal, hogy – mint Orosz László írta az előadásról – Katona „hősét, Ziskát, nem a husziták ügyével teljes mértékben azonosuló vezérként ábrázolja” (OROSZ 1980). (Megjegyezzük, hogy az előadás műsorfüzete is tényként említi a dráma 1826-os előadását.) A címszerepet alakító Nagy Attila is ebből a körülményből indult ki, megpróbálván a jellemfejlődés kulcsát az így kialakított lélektani szituációból kibontani. A lázadásoknak szerinte „súlyos gerjesztői vannak és ezek a tények nem hagyják érintetlenül a forradalom Ziska-szerű „karrieristáit” sem. A zsarnokság burjánzó bűnei előbb-utóbb őket is megsebzik és a zendülés érzelmileg telített részeseivé teszik.” (NAGY 1980) A bemutatóval (és a drámával) kapcsolatos fenntartások, kételyek az alakítás értékelését is befolyásolták. Elismerést váltott ki, hogy a színész dicséretesen azonosult Ziska robusztus jellemével, ám mivel társaival együtt úgy közelített a műhöz, mint klasszikus remekhez, „pórén és kiábrándítóan tűntek elő a dráma fogyatékosai” (SZÁNTÓ 1980, 4.). Említést kell tenni Szántó Judit előadás-elemzésének két figyelemre méltó felvetéséről. Az egyik

a prágaiak nevében megbékélést követelő Rokycána érsek (a színlapon így szerepel a neve) kulcsfontosságú szerepének s általa „a béke perspektívájának” az előadás záró jelenetében történő érvényesítése, ami a kritikus szerint a szerzői nézőponttal függ össze. Rokycána békeszózata az előadásban a megmenteni kívánt Prága falairól hangzik el, s ez a távlat megemeli szerepének súlyát. A másik (a későbbiekben színházi szempontból különösen hasznosítható) gondolata az említett kritikusnak a korai Katona-drámák előadásának avantgárd ügyként való értelmezése: „úgy érzem – írja –, puritánabb külsőségek között, keményebb, ironikusabb, horribile dictu: brechtibb eszközök kívántatnának. [...] én a *Ziska* és a hozzá hasonló drámák bemutatását formailag kamaraszínházi programnak, lényegét tekintve pedig jellegzetesen avantgarde-ügynek érzem.” (SZÁNTÓ 1980, 4.) E felvetés jogosságát Katona műveinek természete igazolja, kivált a *Ziskáé*. Ez a többféle szövegtípusból összerakott, a dialógusokat történeti függelékiszövegekkel és jegyzetekkel kísérő, a nézőpontot erősen mozgató kompozíció természetét tekintve keletkezően lévő művet foglal magában. A *Ziská*-nak (és a *Jerú'sálem' Pusztulásának*) ezt a „work in progress” jellegét kell felmutatnia és folytatnia (a mindenkori olvasókhhoz hasonlóan) a dráma színrevitelére vállalkozó rendezőnek. Ez csakugyan avantgárd, modern (netán posztmodern) ügy. Valóban, a klasszicizmus felbomlása és a romantikus dramaturgia kiépülése közötti, ellentétes nézőpontokat és konfrontálódó nyelvalakzatokat prezentáló szövegvilágra nézve ez megfontolandó rendezői hipotézisként foganhat meg. A kritikákból ítélve problematikusnak bizonyult viszont a művet színpadra alkalmazó Beke Sándor és Osztovis Levente nagyon is realiztikus és túlmagyarázó megoldása, a három néma szereplőnek (a cenzornak és a szerző két alakmásának) felléptetése, s a velük kapcsolatos „néma előszínpadi hármastusa” hozzáillesztése a darabhoz. Ez a színpadi függelék egy külső körülmény, az egykori cenzori intézmény írói korlátozó szerepének hangsúlyozásával feleslegesen nyitotta meg a dramatizált szöveg világát.

A *Ziska* színházi utóéletéhez tartozik még a Józsefvárosi Színház 1988-ban színre vitt produkciója, a *Pártütés*, amelynek színpadi szövegét Giricz Máttyás állította össze (a rendezést is ő vállalta) Katona dilógiájának átdolgozásával. (Az ősbemutató február 13-án volt.) Ezúttal kevesebb recenzió áll rendelkezésünkre, viszont fennmaradt Giricz átdolgozásának az előadás alapját képező szövege. (Magyar Színházi Intézet Könyvtára, jelzete: 1989/Q 7.124) Az átdolgozó jelentős mértékben rövidítette Katona szövegét, s a cselekmény logikáját a kurtítások ellenére is megőrizve gyors ütemű, pergő előadás lehetőségét igyekezett biztosítani. Az első részt (ennek alapja a kettős dráma első része) a következő színekre építette:

1. Prága, királyi kabinet.
2. Másik kabinet ugyanott.
3. Trónus.
4. Ziska szobája. (Ez a szín az eredeti szöveg jeleneteinek összekapcsolása következtében aránytalanul hosszú lett.)
5. A tanácsház, melynek ajtajában a bíró és a 2. Hajdú vérében fetreng, a senatorok pedig az ablakon lehánnya halva hevernek a földön.
6. Ebédlő szála a visehrádi várban.

7. Szabad vidék, a vár falai.

A kéziratban látható húzások szerint a színpadon elhangzó előadásszöveg terjedelme tovább csökkent. Katona eredetijéhez viszonyítva a legfontosabb változtatások közül megemlítjük Ziska magánbeszédeinek összevonását, valamint Zsófia (ezúttal dialógusokba épített) monológjának a cselekmény későbbi pontjára helyezését. Nézzük a kulcsfontosságú Vencel–Ziska jelenet részletét (Katonánál II. 5.)

ZISKA

Felséged nekem atyám, sőt több mint pusztá atyám – felséged udvarában nevelkedtem én fel, és felségednek ritka szeretetével felruházva lettem azzá, a mi vagyok.

VENCEL

Csak a dologra, fiam.

ZISKA

Mindenekelőtt engedjen meg egy szemtelen kérést.

VENCEL

S az volna?

ZISKA

Tartsa zabolán felséges atyám hirtelen fellobbanását, ha valamit mondandok.

VENCEL

Jó – jó, hogy emlékeztetsz, János! (*fájdalmasan*) Igen szánakozásra méltó ember vagyok én, pedig már öreg vagyok. Szólj, fiam!

ZISKA

Egyenesen?

VENCEL

Igaz szívedből.

ZISKA

Szavadat erre?

VENCEL

Fogadom.

ZISKA

Ennélfogva tehát (*hevesen*) a nemzetünk elnyomtatott, ősi szabadságunkban, és hazánk törvényeiben az idegen molyok turkálnak, és a külső patkányoknak még maga felséged ad csalogató eledeleket, hogy annál nagyobb erővel fojtogathassák a cseh galambokat. Felséged maga cselekszi mindezeket; pénzért eladja az igazságot, az örökkévalóságba küldi azon lelkeket, melyeket a gazabbak haszonkeresésből a fülébe súgnak, hogy annál melegebben ihassa meg kedvelt kancsó borát.

VENCEL (*bámul*)

Ziska!

[...]

ZISKA (*hirtelen*)

De hát ha azt mondom felségednek, hogy a legkisebb késelem is veszedelmet hozhatna a fejére? – a zúgolódó polgárság –

VENCEL

Az én hatalmam elnémítja a mennydörgést! Azért, hogy erőtelen koponyámon őszülő fürtök lebegnek, még én Csehország királya vagyok.

ZISKA

Csak árnyéka. *(közelebb hozzá)* Nem fogsz te többé, királyom, mennydörgést némítani! Elbújt a te csillagod! Annyira elengedted te már pusztulni hatalmadat, hogy Prágában még csak annyi erőd sem maradt, mellyel kardod után nyúljal!

VENCEL *(palástjába burkolván magát)*

Fiam! Fiam! tán csak nem akarsz engemet megölni?

ZISKA *(kardját elvetvén)*

Én nem vagyok alattomos gyilkos. [...]
(Pártütés 10-12.)

Az előadásszöveg második része áttekinthetőbb, egyszerűbb, ez jórészt a ZT szerkezetéből adódik. Felépítése a következő:

1. Éjszaka. A husziták tábora Skálic alatt. Ziska sátora..
2. Szoba Skálicban.
3. Tömlöc.
4. Látszik Prága.
5. Csinos szobácska Prágában.

Az 1. kép megfelel a ZT I. felvonásának, a 2. kép alapja a ZT II. felvonása 1–7. jelenete, a 3. kép a ZT II. felvonásának 8–10. jelenetén alapul, a 4. kép a ZT III. felvonására épül, az 5. kép pedig a ZT IV. felvonására. Az átdolgozó a krónikás drámaként felfogott darab szövegének a lecsupaszításával kapcsolta nagyobb sebességre a cselekményt. Kimaradt Dube monológjának filozófiai gondolatsora, eltűntek a közvetlen eseményeken túl mutató szövegrészletek, így a Naumburgra történő utalás. Ezúttal a 4. képből, a szintén kulcsfontosságú Ziska–Rokycána jelenetből veszünk egy részletet.

ZISKA

Hallgass!

ROKYCÁNA

Nem! nem hallgatok! Előbb gégemet szorítsd össze – de nem hallgatok! – Oh, milyen boldog lehetett volna Trocnova János, a ki a világba való első kilépésekor már a husztiták fejévé tudott lenni, kit az öreg Vencel fiának nevezett. – Egy Trocnova János, a ki Jaghello mellett keresztetek ellen egyik szemének elvesztésében hozta haza vitézségének érdemkeresztjét! – Egy Trocnova János, kinek Prága egy szerette hitvest, egy szeretetre méltó gyermeket nevelt – a ki a boldogságnak paradicsomában élt, és elhagyta azt, csupán azért, mivel irigylette másoknak azon szerencsés menedéket.

ZISKA

Az nem igaz! az hazugság!

ROKYCÁNA

Oh mennyei szent atyám, töröld ki ítéleted nagy könyvéből, és engeddd, hogy én hazudtam légyen!

ZISKA

Öreg! megfojtalak! Mit akarsz?

(*ordítva*)

Kralovec

KRALOVEC (*bámul*)

No?

ZISKA

Erősen állj!

(*Pártütés 102–103.*)

Az átdolgozó felismerte a jelenet fontosságát, ezért Rokycána szövegét szinte sértetlenül hagyta, csak a helyzeten módosított. A *Pártütés* bemutatója a *Ziska*, sőt Katona utóéletének számon tartandó eseménye volt. Ezért közöljük az alkotók és a főbb szerepeket játszó színészek listáját.

Író, rendező: Giricz Mátyás

Díszlet, jelmez: Gyarmathy Ágnes m. v.

Vencel, Csehország királya: Tyll Attila

Zsófia, a második felesége: Tóth Judit

Trocnova János, úgynevezett Ziska, a kamarás: Szélyes Imre

A leánya, utóbb Jaromir, a kis dobos: Varga Kata

Jarosláv, az öcs: Kozáry Ferenc

Prokop: Kránitz Lajos

Voda, Ziska anyjának bátyja és Prokop nevelőatyja: Kölgyesi György

Huszinetz Miklós, huszineci földesúr: O. Szabó István

Kralovec, a nagybátyja: Orbán Károly

Misztecky, kastélyos úr: Rosta Sándor

Svammberg Bohuszláv, hadi vezér: Jakab Csaba

Vartemberg Zdenko, tanácsos és kommandáns Prágában: Dávid Kis Ferenc

Rokycána János, Prágának szószólója: Garai József m. v.

Báró Dube András: Lipcsei Tibor

Cservenohorszky: Eszes Sándor

Az előadást felidézve elmondhatjuk, hogy olyan, az eredeti szöveg szellemiségének megőrzése nélkül is tanulságos krónikás dráma képződött, amely „filmszerű eszközökkel montírozta, szerkesztette az előadást”, „hirtelen sötétekkel, gyors metszésekkel vette elejét a romantikus sodortatásnak”. E játéktípus egyszerű, kifejező látványvilágot követel. Ahogy a kritikus hangsúlyozta, „Gyarmathy Ágnes díszlet- és jelmeztervei igencsak megfelelnek e kívánalomnak. A durván ácsolt, létrákon nyugvó, hídszerű építmény magasságban jól tagolja a kicsiny játékteret, épp hogy el lehet félni alatta és rajta. A fa egyszerűsége, nyersesége, kortalansága a kulisszák durván sodort, amorf, tépett textilborításával, kötelékeivel társul.” A kritikus szerint azonban a rendező túl racionálisan viszonyult a szöveghez, mellőzte a szerző szertelenségeit (ami, szerintünk,

a fentebb említett avantgárd ügy szempontjából éppen hogy kiaknázható lehetett volna), ám a jellemrajz következetlensége és vázlatossága, mint írja, nagyon kiütközött (ha realiztikusan okoskodunk, bizonyára így is van). Érdekes viszont, hogy az idézett Tarján a dilógia második részét tartja kiérleltebb műnek, s ennek jegyében értékelte a főhőst alakító színész játékát: „a Szélyes Imre teremtette vak emberre rászáll az a benső világosság, amely gazdagabb lelki tartalmakkal, súlyosuló bölcsességgel ajándékozhatja meg a fényekre és formákra már érzéketleneket. [...] Ziskáról, akit egy helyben állni késztet a világtalanság, feküdni a betegség, ekkor derül ki: idegember volt, akinek minden rándulásába hazájának búja-baja sajduult bele. Belátja – mert belül látja – az ország fölemelkedéséért, szabadságáért vívott küzdelmének csődjét, tudja, mily arányban terheli felelősség őt magát az ígéretes történelmi pillanat elszalasztásáért.” (TARJÁN 1988, 1–3.)

Harminc-negyven évvel később olvasva e két előadásról szóló kritikákat, a ma is tanulságos észrevételek mellett feltűnő, hogy a bírálók milyen keveset foglalkoztak a bemutatók nőalakjaival. Tarján Tamás az egyetlen, aki a *Párttűt*ről szólva érdemben kitér a Zsófiát alakító Tóth Judit fejedelmi (bár kissé hűvös) sugárzására, valamint Ziska Varga Kata által lendületesen megformált leányának, illetve szerepen belüli szerepének fontos dramaturgiai funkciójára, habár ironikusan megfogalmazott hiányérzettel: „A leányon, akit apja kis híján megöl, nincs mit eljátszani. A doboson annál inkább, mert a teljes második részt ő tartja a kezében, hihetetlen események és különös következmények történnek, zajlanak vele, általa, körülötte. A szöveg sietőssége, zaklatottsága nem enged többet annál, hogy a színésznő is sietős, zaklatott, áthevült legyen. A kis dobos, ez az ismerős jel-figura nem születik meg.” (TARJÁN 1988) Ám ez a kritikus, hiányérzete mellett is, legalább felfigyelt e női szerepek fontosságára. A többi kritika alig szól a nőkről.

Ez a különös hallgatás valószínűleg összefügg a magyar drámatörténeti gondolkodás férficentrikus jellegével. Ezért nem figyeltek fel korábban Zsófia testi-lelki viaskodásának asszonyi lélekrajzára és Berenice elmélyült szenvedélyrajzána az adott játéktípus keretein áttörő mélységére, kendőzetlen őszinteségére. Véleményünk szerint a *Bánk bán* megértésének is akadályát képezi a nőalakokra vetett, korlátozott élességű pillantás. (Sarkosan fogalmazva Melinda: szenvedő ártatlanság, Gertrudis: gátlástalan, hatalommániás idegen asszony.) Pedig Katona főműve megértésének egyik legfontosabb kulcsa a nőalakoknál van.

A *Ziska* befogadástörténetének bemutatásával Nagy Miklós felszólításának próbáltunk eleget tenni: „Ne csak a Bánk bánra figyeljünk!” A felidézett út három tanulsággal szolgált. Az egyik: az előtanulmány szerep preferálása egy ideig akadályként működött a dráma önértékeinek (és hibáinak) felismerése tekintetében. A másik: a konfliktus hagyományos fogalmának drámaelméleti követelményként való alkalmazása torzító tükörként szerepelt a mű dramaturgiai elemzése során, amely a jellemrajz értelmezésére is hatással volt, főként a hős passzivitásának kárhoztatásában. E téren előbb érzékeny elemzői szemre valló sejtések által (a főhős intrikus szerepének nem kis gondot okozó megfigyelésével kapcsolatosan), majd a műfaji sajátosság felismerése révén – a középpontos szerkezetű dráma két változatának azonosításával a szövegben

– artikulálódott a művet hiteles válasza készítő kérdésfelvetés. Ezzel lehetőség nyílt a szövegtörzset ellentmondásainak termékeny feszültségként történő értelmezésére, illetve, más esetben, a mű hibáiként való kezelésére. És végül: be kell látnunk, hogy a *Ziska* az irodalomtörténeti és (sajnos, ritkaságnak számító) színházi erőfeszítések ellenére kitörlődött a nemzeti emlékezetből. Ebben bizonyára szerepet játszott a nagyon fiatal, mindössze huszonkét éves szerző művének kiforratlansága, valamint a teljes mű szokatlan terjedelme és összetettsége. És, bizonyára, a nemzeti tematikától eltérő témaválasztás: „több Barátimtól hallottam azt kérdezni: Huszszita? Huszszita? ugyan mitsodák azok a Huszszitai Vélemények?” – írta a költő *Elöl Járó Beszédében*. És a maga módján válaszolt is a kérdésben rejlő kifogásra. „Engedj meg hibámnak, Nemzetem! hogy ezt mondom: »Ziska, a kiért Pennámat kezembe vettem«; mert valójában a feő Tzél a melyre igyekszek édes anyai nyelvünk elölmozdítása. Boldog vagyok, ha Tehetetlenségem ezen Munkámmal, tsak egy lépésnek század részével közelebb viszi is a Pallérozodás Templomához Magyar nyelvünket: bizonyára nem is szégyenitem azzal meg, mintha Hazai történetet nem találván, idegen Embereknek Tetteit írom, mert ezen pontban is a Tökéletesedés volt a tzélom [...]” (336–341. sor) A dráma befogadástörténetének (jelenlegi) végére érve úgy véljük, hogy azok a tényezők, amelyek sokáig az emlékezetben tartás akadályai voltak, mára egy újfajta megértés termékeny kiinduló pontjává válhatnak. Ezért gondoljuk, hogy legalább az emlékezet peremén megőrzésre méltó Katona József huszita drámája.

KATONA JÓZSEF KORAI DRÁMÁIRÓL

A színművek filológiai vizsgálatának tapasztalatai alapján

Katona József a magyar irodalom- és színháztörténeti hagyományban csupán a nemzeti kánon részét képező *Bánk bán* szerzőjeként van jelen. Pedig a romantikus korszakküszöbként értelmezett 1810-es években keletkezett életmű a kor viszonyai között meglepően gazdag és változatos, s annak a kanonizált főmű előtt keletkezett tizenegy drámának egy része – az akkori színházi világban – nem kis érdeklődéssel találkozott. Katona a vándorszínészet korában (1837-ig) Kisfaludy Károly mellett a legtöbbet játszott magyar szerző volt. (MÁLYUSZNÉ 1970) Az 1820-ban nyomtatásban megjelent *Bánk bán* ugyan csak megkésve, 1833-ban került színre, 1845 után viszont egyre meggyőzőbb színpadi sikert aratott (ami jó ideig nem járt együtt irodalmi elismeréssel is), aminek hatására a szerző többi, korábban előadott színművei egymás után kihullottak a színházi emlékezetből. Nyomtatásban pedig csak 1880-ban jelentek meg. A Katonával foglalkozó irodalomtörténeti munkákban ezek a művek egészen a legutóbbi időkig főként a *Bánk bán*hoz való viszonyukban kerültek szóba, mintegy annak előjátékaként. A pozitivistá filológia azonban az értékelési sémaként rögzített prelúdiumszerep mellett megbízhatóan feltárta e művek forrásainak jelentős részét. (HEINRICH 1883, WALDAPFEL 1942) Legutóbb pedig fontos eszmetörténeti összefüggésekre is fény derült. (BÍRÓ 2002)

Ha a fentebb említett, tizenegy dráma által alkotott korpuszból kivesszük a két fordítást (a Hassaurecktól származtatható *Mombelli grófokat* és a Ziegler eredetijén alapuló *Jolántát*), kilenc eredetinek tekinthető mű marad. Ami nem kevés, ha figyelembe vesszük a szerző rövidre szabott alkotói korszakát. A Katona-színművek kéziratának címlapján (és előadott művek esetében a színlapon) rendre feltűnik a korabeli műfajfogalmat és a közönségigényt is tükröző *eredeti* minősítés. Az *Aubigny Clementia* (és a *Bánk bán*) kivételével. (Ez utóbbinak csak 1815-ben keletkezett első kidolgozásán olvasható e megjelölés.) A *Luca széke* egyik másolatán is feltűnik ez a minősítés, a *Monostori Veronka* kéziratán viszont a „nemzeti” megjelölés szerepel, ami az „eredeti” szinonimájának tekinthető. Amennyiben e fogalmon, mai fejünkkel, a szerző által létrehozott egyéni poétikai jelleget (vagy erre irányuló szándékot, törekvést) értünk, tehát a szerzőtől sajátos világlátást és jellegzetes dramaturgiai struktúrával társuló, a jellemeket megmutató szereplői beszédalakzatokat várunk el, akkor természetét, minőségét tekintve az említett kilenc mű (az *Aubigny Clementia* és *A Rózsa* című vígjáték is) valóban eredeti munkának tekinthető. Függetlenül epikus előzményeiktől. Még a sokáig csupán fordításnak tartott *István* is, mely azonban radikális átdolgozása Girzick drámájának. A kéziratán olvasható *eredeti* szó nem a forrásszövegre, hanem Katona „szabadon készítettett” átdolgozására vonatkozik. A korpusz darabjai tehát eredeti művek, jóllehet a fogalomhoz köthető poétikai kvalitás elemei csak a *Ziska* és a *Jeruzsálem pusztulása* esetében számottevőek.

A fentebb meghatározott kéziratos korpusz sajátos textológiai szituációban hagyományozódott. E kéziratok között – a vizsgálatok jelen állása szerint – egyetlen kivételtől eltekintve nincs szerzői autográf szöveg. Különböző másolatokban, sugópéldányok, cenzori tisztázatok formájában maradtak ránk. Az említett kivétel a *Jeruzsálem pusztulása* fogalmazványa. (Ha a tüzetesebb grafológiai vizsgálat később esetleg más kéziratokon is érzékeli a szerző kézvonásait, a mediális közeg által meghatározott szövegkritikai alaphelyzet lényegében nem változik.) Ehhez tudnunk kell, hogy Katona József civil életében jogász volt, ám tanulmányaival párhuzamosan az 1807 és 1815 között Pesten működő színtársulathoz tartozott, ahol 1812-ből származó kötelezése (szerződése) szerint *delectans actor*ként (műkedvelő színészként) tevékenykedett. Három szerepét tudjuk dokumentálni, de ennél jóval többször színpadra léphetett. (KERÉNYI 1992) Utolsó jogi vizsgáinak letétele után, az *István* bemutatóját követően, ahol a címszerepet alakította, 1813. augusztus 19-én színészként elbúcsúzott ugyan a közönségtől, de dramaturgként és szerzőként továbbra is szolgálta a társulatot, egészen 1815-ig, a színészek Pestről történő távozásáig. Irodalmi kapcsolatai alig voltak. Ő a színház világához kötődött. Az autográf szövegek hiánya is ezzel függ össze. Munkái színjátékszövegek voltak, színházi alkalmakhoz kötődtek. Kéziratos formában rögzítették őket, nem tartván szükségesnek a nyomtatásban való megjelenést, sőt a szerzői kézirat autográf tekintélyére sem tartottak okvetlenül igényt. És mivel az előadott színdarabok színpadképesnek bizonyultak, lemásolták őket, minden esetben feltüntetve a szerző nevét (ez egyre inkább minőséget is jelzett), de a szöveget olykor egy-egy előadás igényeihez igazították. Ez történt *A borzasztó torony* 1814-es bemutatásakor, s így jött létre a *Luca széke* három fontos másolata, az *Aubigny Clemen*tiának pedig két szövegváltozata, az egyiket egy harmadik, magyarított változat jelzéseivel. *A Rózsa* különös eset. Ennek a szerző által készített tisztázata elkallódott, fogalmazványának kézirata is elpusztult, előtte azonban ezt egy hagyaték révén publikálták. (MILETZ 1886)

Bonyolítja a helyzetet, hogy Katona egyre inkább felismerte újabb műveinek a színházi alkalmon túli jelentőségét, és fokozatosan felruházta szövegeit az irodalmiság kritériumaival: függelékszövegekkel, írói jegyzetekkel, az olvasóknak szóló információkkal, javaslatokkal látta el műveit, kivált a már kifejezetten irodalmi igénnyel készített *Ziskát*. (Ennek másolati kézirata kivételesen gondos.) És mivel ő maga is átdolgozta egyes műveit (*Aubigny Clementia*, *Jeruzsálem pusztulása*), ezek ily módon *keletkezésben lévő szövegeknek* tekinthetők. Ez a két tényező, előbb a színházi másolatok készítésének igénye, később az irodalom felé tájékozódó szerző átdolgozási gyakorlata együtt azt eredményezte, hogy egyes munkáinak több egymástól eltérő szövege van. Ezek közül legértékesebb művének, a *Jeruzsálem pusztulásának* például létezik egy töredékes (nem egészen teljes) autográf fogalmazványa, továbbá egy tisztázott cenzori példánya, ám mivel a szerző még ezt sem tekintette végleges megoldásnak, hozzáfogott a szöveg verses átdolgozásához, ami szintén töredékesen maradt ránk. Néhány más színműve is hasonló, szövegek közötti mozgásban van. Ennek a mozgásnak, készülében levésnek eredményeként az említett kilenc dráma tizenöt szövegben hagyományozódott. Ennek következtében a kritikai kiadás készítése során szakítottunk az „1 dráma = 1 szöveg” statikus filológiai elvével, s a nyitott, dinamikus szövegfelfogás alapján

(MARTENS 1990, HAY 1984, BIASI 1998) az „1 dráma = több szöveg” elvét követtük, s párhuzamosan közzeltük az egyes változatokat. Ily módon kaphatja meg az olvasó a keletkezőben lévő szöveg alakulásának sajátos élményét.

Az eredeti korai drámák 2017-től kiadott négy kötete által az olvasók elé került szövegvilágnak az említett filológiai sajátosságokon túl kiemeljük még néhány jellemzőjét. Az egyik ezek közül Katona témaválasztásával kapcsolatos. A nemzeti témáknak a romantika jegyében történő előtérbe nyomulása idején ő – a jeles történész – legjobb korai műveiben az európai történelemből választotta témáit. A francia vallásháború konfliktusa (*Aubigny Clementia*), a cseh husziták háborúja (*Ziska*) és az ókori zsidó történelem tragikus eseménye (*Jeruzsálem pusztulása*) általa bekerül a magyar színház szövegvilágába, tárgyi készletébe. Műveit alapos forrástanulmányokra építette. D’Ussieux elbeszélése, Schulz és Balbinus cseh históriája és Flavius Josephus *Zsidó háborúja* (*Bellum Judaicum*) szolgáltatott anyagot számára, ezeket a forrásokat azonban saját drámai koncepciója szerint használta fel. Ez a három színmű hitelesíti a korai drámák ciklusát követő *Bánk bán* nemzeti témaválasztását. Magyarság és európaiság ilyen elfogultságtól mentes szemléletbeli egységére kevés példát találunk Katona korában. Ehhez hozzá kell tennünk, hogy az *Aubigny Clementia* kivételével e műveinek háttérben egyre erősödik a történelem felidézett eseményeinek tragikus morálisa, és ez a zuhatag magával sodorja, s végül elnyeli a tragikus hősokeket, vagy ha mégsem, holtig cipelniük kell az események súlyát és vétkeik terhét. Ezeket a poétikai fejleményeket fontos hangsúlyoznunk még akkor is, ha a kritikai kiadás négy kötetében közölt színdarabokban a hősök jellemrajza nem minden esetben következetes, a dramaturgiai építmény, az adott korban elvárt színpadi hatás érdekében olykor túlzó effektusokat alkalmaz, a jelenetszöveg sem hibátlanul következetes, s így módon a különböző esztétikai minőségek társítása sem egészen zavartalan. De ne feledjük: a korai drámák sorát lezáró *Jeruzsálem pusztulása* megírásának idején a szerző még csak huszonhárom éves. A drámaírói pályáját lezáró *Bánk bán* második kidolgozásának idején sincs még harminc.

Az alakuló (s oly korán lezáruló) életmű tágas tematikai keretei között, valamint az erősödő tragikus világlátás elsötétülő közegében fontos műfaji átalakulásnak lehetünk tanúi. A pesti társulat munkájában, s vele Katona színházi tevékenységének helyszínt adó egykori Duna-parti erődítmény, a Rondella világában éppen ez a legfontosabb változás. A műsort meghatározó népszerű játéktípusok, az érzékenyjáték és kivált a lovagdráma (vitézi játék), kisebb részben a végzetdráma felől nézve Katona művei is jellemezhetők, miközben nála e játéktípusok dramaturgiai alakzata egyre inkább telítődik a pszichológiai szempontból kimunkált jellemdráma sajátosságaival, tragikus méltóságával. Erről tanúskodik a husziták élethalál harcának idején már halálosan beteg fővezér, Ziska lelki krízise, valamint Titus és Berenice szerelmi viaskodása Jeruzsálem ostromának és elpusztulásának könyörtelenül sötét látomásában. A játéktípusok és műfaji alakzatok tusája e művek (s majd a *Bánk bán*) világában együtt jár a szereplők egyéni nyelvi habitusának – itt még kísérleti stádiumban lévő – kidolgozásával. Ebben az értelemben a *Ziska* és a *Jeruzsálem pusztulása* szekunder értelemben többnyelvű szövegek, ahol az egyes szereplők szólama olyan beszédivilágot konstruál, amely

a jellem tükröként motiválja a cselekvéseket, részben meg is határozva a sorsokat. Ennek során szerves, egymást kiegészítő, összetett színpadi folyamatot alkotnak a dialógusok beszédcselekvései, valamint a szerzői utasítások által jelölt nem-verbális események, továbbá a látható szcenikai tér folyamatai és a díszletek mögötti drámai világ fejleményei. Visszatérő motívumot alkot az álruhába öltözés, a maszkban való megjelenés aktusa, a szerepjátszásnak a teátrális folyamatot megkettőző eseménye (színház a színházban).

Tegyük hozzá: a maradandó poétikai minőség létrehozására irányuló törekvés e korai művekben csak kísérlet maradt. De kísérletként jelentős, a szerző által már világosan látott, de hiánytalanul megvalósítani még nem tudott drámai cél elérése nélkül is számottevő fejleménye a magyar dráma-és színháztörténetnek. E művek kritikai kiadásának négy kötete leletmentés, de talán olyan interpretációs horizontot is nyit a korabeli színdarabok s nem mellékesen a *Bánk bán* felé, amely újabb megközelítési lehetőségeket kínálva a várható értelmezési akadályokat és leküzdendő korlátokat is sejteti.

A „Katona József korai drámái” című sorozat tervezett ötödik, befejező kötete a korábban említett két fordítás mellett a színlapok alapján rekonstruált fordítástöredékeket (valamint a kétes hitelű szövegeket) fogja közölni. E kötet a jelek szerint tovább árnyalhatja az életműről kialakult képet, fontos tanulságokkal, esetleg meglepetésekkel szolgálhat.

ÜBER DIE FRÜHEN DRAMEN VON JÓZSEF KATONA

Überlegungen auf der Grundlage philologischer Untersuchungen seiner Theaterstücke

In der Tradition der ungarischen Literatur- und Theatergeschichte ist József Katona lediglich als Verfasser des in den Kanon der Nationalliteratur eingegangenen *Bánk bán* bekannt, doch sein in den 1810er Jahren an der Schwelle zur Romantik entstandenes Werk ist für die damalige Zeit erstaunlich reichhaltig und vielfältig, und einige der elf Dramen, die vor dem kanonisierten Hauptwerk entstanden sind, stießen in der Theaterwelt jener Zeit auf nicht geringes Interesse. Katona war in der Zeit des Wandertheaters (bis 1837) neben Károly Kisfaludy der meistgespielte ungarische Dramatiker. (MÁLYUSZNÉ 1970) Obwohl das 1820 erschienene *Bánk bán* erst mit Verspätung, nämlich 1833, uraufgeführt wurde, feierte es nach 1845 immer spektakulärere Bühnenerfolge (die lange Zeit nicht mit der Anerkennung der Kritik einhergingen), so dass die früheren Stücke des Autors nach und nach aus dem Theatergedächtnis verschwanden. Sie erschienen erst 1880 im Druck. Bis vor kurzem hat die Forschung diese Stücke von Katona hauptsächlich im Zusammenhang mit *Bánk bán*, als eine Art Vorspiel zu diesem, behandelt. Die positivistisch gesinnte Philologie hat aber über die als Interpretationshorizont dienende Rolle als Präludium auch einen wesentlichen Teil der Quellen dieser Werke zuverlässig identifiziert. (HEINRICH 1883, WALDAPFEL 1942) In jüngerer Zeit wurden auch wichtige ideengeschichtliche Zusammenhänge aufgedeckt. (BÍRÓ 2002)

Wenn man die beiden Übersetzungen (*Mombelli grófok* nach Hassaureck und *Jolánta* nach Ziegler) aus dem oben erwähnten Korpus von elf Dramen herausnimmt, verbleiben neun Werke, die als original gelten können. Angesichts der kurzen Schaffensperiode des Autors ist dies keine geringe Zahl. Das Titelblatt der Manuskripte der Katona-Stücke (und im Falle der aufgeführten Werke der Theaterzettel) trägt regelmäßig die Klassifizierung „original“, die sowohl das zeitgenössische Konzept des Genres als auch die Erwartungen des Publikums widerspiegelt. Ausnahmen sind *Aubigny Clementia* und *Bánk bán* – Letzteres ist nur in der ersten Fassung von 1815 mit dieser Bezeichnung versehen. Eine Abschrift von *Luca széke* trägt auch diese Bezeichnung, während das Manuskript von *Monostori Veronka* die Bezeichnung „national“ trägt, die als Synonym für „original“ angesehen werden kann. Versteht man unter diesem Begriff nach heutigem Verständnis ein vom Autor geschaffenes individuelles Gebilde (bzw. die Intention oder das Streben nach einem solchen Gebilde), d.h. die die Charaktere darstellenden poetischen Sprachformen, verbunden mit einer spezifischen Weltsicht und einer ausgeprägten dramaturgischen Struktur, so können die neun genannten Werke (darunter *Aubigny Clementia* und *A rózsza*) in ihrer Art als wirklich originelle Werke gelten – ungeachtet ihrer möglichen epischen Quellen. Selbst *István*, das lange Zeit als Übersetzung galt, ist eigentlich eine radikale Überarbeitung eines Werkes von Franz

Xavier Girzick. Das Wort „original“ auf dem Manuskript bezieht sich nicht auf das Girzicksche Werk, sondern eindeutig auf dessen „freie“ Bearbeitung von Katona. Bei den Stücken des Korpus handelt es sich also um Originalwerke, auch wenn die mit dem Konzept verbundenen Elemente der poetischen Qualität nur im Fall von *Ziska* und *Jeruzsálem pusztulása* von Bedeutung sind.

Das oben definierte Korpus von Manuskripten wurde in einer besonderen textologischen Situation überliefert. Unter diesen Manuskripten gibt es nach dem derzeitigen Stand der Forschung mit einer Ausnahme (*Jeruzsálem pusztulása*) keinen autographen Text des Autors. Das ganze Korpus ist in Form von verschiedenen Abschriften, Soufflierbüchern und zensierten Kopien erhalten geblieben. (Zeigte eine genauere graphologische Untersuchung später die Handschrift des Autors auch in anderen Handschriften auf, so bliebe die durch das Medium bestimmte grundlegende textkritische Situation im Wesentlichen unverändert.) Es soll auch erwähnt werden, dass József Katona von Beruf Rechtsanwalt war, aber parallel zu seinen Jurastudien gehörte er dem zwischen 1807 und 1815 wirkenden Pester Ensemble an, wo er laut seinem Vertrag von 1812 als *delectans actor* (Amateurschauspieler) tätig war. Drei seiner Rollen sind dokumentiert worden, aber er kann auch in vielen anderen Rollen aufgetreten sein. (KERÉNYI 1992) Nachdem er seine letzten Juraprüfungen bestanden hatte, verabschiedete er sich nach der Uraufführung von *István*, in der er die Titelrolle spielte, am 19. August 1813 vom Publikum als Schauspieler, blieb dem Ensemble als Dramaturg und Autor aber bis 1815 erhalten, als die Schauspieler Pest verließen. Er kannte die führenden Literaten seiner Zeit kaum, er war fast ausschließlich mit der Welt des Theaters verbunden. Der Mangel an autographen Texten hängt auch damit zusammen. Seine Werke waren für den täglichen Theaterbetrieb bestimmte Texte. Sie wurden in Manuskriptform aufgezeichnet, da man es nicht für nötig hielt, sie im Druck zu veröffentlichen. Da die Autorität des Manuskripts des Autors kaum eine Rolle spielte, wurde kein Unterschied gemacht zwischen des Autors Handschrift und den bloßen Kopien. Wenn das aufgeführte Stück für Bühnenreif befunden wurde, wurde es kopiert, immer mit dem Namen des Autors (dies war zunehmend ein Zeichen für Qualität), aber manchmal auch mit einem an die Bedürfnisse einer bestimmten Aufführung angepassten Text. Dies war der Fall bei der Inszenierung von *Borzasztó torony* im Jahre 1814; in ähnlicher Weise wurden drei wichtige Kopien von *Luca széke*, bzw. zwei Versionen von *Aubigny Clementia* – eine der letzteren mit Hinweisen auf eine dritte „ungarisierte“ Version – hergestellt. Das Stück *A rózsza* ist ein seltsamer Fall. Die Reinschrift des Autors ging verloren, das seit 1945 als Kriegsverlust geltende Manuskript des Entwurfs ist lediglich durch eine frühere Veröffentlichung erhalten. (MILETZ 1886)

Erschwerend kommt hinzu, dass Katona die Bedeutung seiner neueren Werke über den theatralischen Anlass hinaus zunehmend erkannte und versuchte, seine Texte allmählich mit den Kriterien der Literarizität auszustatten: Er fügte seinen Werken Anhänge, Anmerkungen des Autors, Informationen und Anregungen für die Leser hinzu, insbesondere zu *Ziska*, das bereits mit einem spezifisch literarischen Anspruch geschaffen wurde. Die Kopie des Manuskripts ist außergewöhnlich sorgfältig. Und da er selbst einige seiner Werke überarbeitet hat (*Aubigny Clementia*, *Jeruzsálem pusztulása*),

können sie als im Entstehen begriffene Texte betrachtet werden. Das Zusammentreffen dieser beiden Faktoren – zunächst die Notwendigkeit, Theaterkopien anzufertigen, und später die auf die Literarizität ausgerichtete Überarbeitungspraxis des Autors – hat dazu geführt, dass für einige seiner Werke mehrere unterschiedliche Texte existieren. Von seinem wertvollsten Stück, *Jeruzsálem pusztulása* gibt es z.B. einen fragmentarischen (unvollständigen) autographen Entwurf und eine geklärte Zensurabschrift, aber auch diese wurde vom Autor nicht als endgültig angesehen, so dass er begann, den Text in Versen zu überarbeiten, der ebenfalls fragmentarisch geblieben ist. Einige seiner anderen Stücke befinden sich in einem ähnlichen Zustand des Wandels zwischen Textvarianten. Als Ergebnis dieses Prozesses wurden die neun Dramen in fünfzehn Texten überliefert. Deshalb haben die Herausgeber der kritischen Ausgabe auf das statische philologische Prinzip „1 Stück = 1 Text“ verzichtet und sich stattdessen für das Prinzip „1 Stück = mehrere Texte“ entschieden, das auf einem offenen, dynamischen Verständnis der Texte (MARTENS 1990, HAY 1984, BIASI 1998) beruht; dementsprechend sind die einzelnen Fassungen des Textes parallel veröffentlicht. So erfährt der Leser auf besondere Weise, wie sich der Text im Prozess seines Werdens entwickelt.

Neben den oben erwähnten philologischen Merkmalen, die die vier ab 2017 veröffentlichten Bände der frühen Originaldramen dem Leser nahebringen, möchten wir einige weitere Merkmale der Texte hervorheben. Eines davon betrifft die Themen der Stücke Katonas. Zu einer Zeit, als im Geiste der Romantik nationale Themen in den Vordergrund traten, wählte Katona – der beflissene Historiker – in den besten Frühwerken seine Themen aus der europäischen Geschichte. Der Konflikt des französischen Religionskriegs (*Aubigny Clementia*), der Krieg der tschechischen Hussiten (*Ziska*) und eines der tragischen Ereignisse der jüdischen Geschichte (*Jeruzsálem pusztulása*) wurden von ihm in den textlichen und materiellen Bestand des ungarischen Theaters aufgenommen. Bei der Bearbeitung eines Themas setzte er stets auf gründliche Quellenstudien. Die Erzählung von D’Ussieux, die böhmische Geschichte von Schulz und Balbinus und der Jüdische Krieg (*Bellum Judaicum*) von Josephus Flavius lieferten ihm das Material, aber er bewertete die Quellen nach einer eigenen dramatischen Konzeption. Diese drei Themen und Stücke antizipieren und rechtfertigen gewissermaßen die Wahl des nationalen Themas für das *Bánk bán*, das unmittelbar dem Zyklus der frühen Dramen folgt. In Katonas Zeit gibt es nur wenige Beispiele für eine solche, sozusagen synoptische Vision von den gesamteuropäischen und ungarischen Schicksalen, die völlig frei von Vorurteilen und Befangenheiten ist. Hinzuzufügen ist, dass mit Ausnahme von *Aubigny Clementia* der tragische Tumult der geschichtlichen Ereignisse, die in diesen Werken geschildert werden, im Hintergrund wächst, und dieser Strom reißt die tragischen Helden mit und verschlingt sie schließlich, oder wenn nicht, so müssen sie das Gewicht der Ereignisse und die Last ihrer Schuld bis zu ihrem Tod tragen. Es ist wichtig, diese poetischen Entwicklungen hervorzuheben, auch wenn die Charakterisierung der Helden in den Stücken, die in den vier Bänden der kritischen Ausgabe veröffentlicht wurden, nicht immer konsequent ist, die dramaturgische Struktur sich manchmal übertriebener Effekte bedient, um die in der Zeit erwartete theatralische Wirkung zu erzielen, die Szenengestaltung nicht einwandfrei kohärent ist und die Verbindung

verschiedener ästhetischer Qualitäten nicht ganz reibungslos verläuft. Man darf aber nicht vergessen, dass der Autor von *Jeruzsálem pusztulása*, das die Reihe der frühen Dramen abschließt, erst dreiundzwanzig Jahre alt war. Auch bei der zweiten Fassung von *Bánk bán*, die seine Karriere als Dramatiker abschließt, war er noch keine dreißig.

Innerhalb des breiten thematischen Rahmens eines im Entstehen begriffenen (und so früh beendeten) Lebenswerks und in dem sich verfinsternden Kontext einer zunehmend tragischen Weltansicht werden wir Zeuge einer bedeutenden Genveränderung. Dies ist die wichtigste Veränderung in der Arbeit des Pester Ensembles und damit auch in der Welt der ehemaligen Festung an der Donau, der Rondella, die Schauplatz der Theateraktivitäten von Katona war. Die im Programm dominierenden populären Spieltypen, das Rührstück und vor allem das Ritterdrama (Ritterspiel) und in geringerem Maße das Schicksalsdrama, charakterisieren auch Katonas Werke, wenngleich die dramaturgische Form dieser Typen bei ihm zunehmend von den Merkmalen und der tragischen Würde des psychologisch ausgearbeiteten Charakterdramas durchdrungen wird. Die seelische Krise des hussitischen Feldherrn Ziska, der zum Zeitpunkt des Todeskampfes der Hussiten bereits todkrank ist, und der Liebeskampf zwischen Titus und Berenice in der unerbittlich düsteren Vision der Belagerung und Zerstörung Jerusalems legen davon Zeugnis ab. Die Auseinandersetzung mit Spieltypen und Genreformen in den Welten dieser Werke (und später in der von *Bánk bán*) geht Hand in Hand mit dem Bemühen, experimentierend einen eigenen sprachlichen Habitus der einzelnen Figuren herzustellen. In diesem Sinne sind *Ziska* und *Jeruzsálem pusztulása* in einem sekundären Sinne mehrsprachige Texte, in denen die Sprache der Figur eine Sprachwelt konstruiert, die als Spiegel des Charakters Handlungen motivieren und teilweise Schicksale bestimmen kann. Die Sprechakte der Dialoge und die durch Anweisungen des Autors angedeuteten nonverbalen Ereignisse, die Vorgänge im sichtbaren Bühnenraum, sowie die Entwicklungen der dramatischen Welt hinter den Kulissen bilden sich ergänzend einen integralen und komplexen Bühnenprozess. Ein immer wiederkehrendes Motiv ist der Akt der Verkleidung, der des Auftretens in einer Maske, der des Spielens einer Rolle, die den theatralen Prozess dupliziert (Theater im Theater).

Es wäre übertrieben zu behaupten, dass der Versuch, in diesen frühen Werken eine dauerhafte poetische Qualität zu schaffen, äußerst erfolgreich war. Aber als Experiment ist es eine bedeutende Entwicklung in der Geschichte des ungarischen Dramas und Theaters, auch ohne das Erreichen eines dramaturgischen Ziels, das der Autor bereits klar vor Augen hatte, aber noch nicht vollständig realisieren konnte. Die vierbändige kritische Ausgabe dieser Werke stellt eine Art Fundrettung dar, aber vielleicht eröffnet sie auch einen Interpretationshorizont für zeitgenössische Stücke, nicht zuletzt für *Bánk bán*, der, indem er neue Möglichkeiten der Annäherung bietet, auch auf die zu erwartenden interpretatorischen Hindernisse und Barrieren hinweist, die es zu überwinden gilt.

Mit dem geplanten fünften und letzten Band der Reihe „Die frühen Dramen von József Katona“ werden neben den beiden oben genannten Übersetzungen auch Fragmente der aus den Theaterzetteln rekonstruierten Übersetzungen (sowie Texte zweifelhafter Authentizität) veröffentlicht. Dieser Band dürfte das Bild des Werks von Katona weiter klären und wichtige Erkenntnisse und vielleicht auch Überraschungen liefern.

BIBLIOGRÁFIA

- ACCETTO 1997 – Torquato ACCETTO, *A tisztességes színlelésről*, fordította VÍGH Éva. Szeged, JATEPress, 1997.
- BALBINUS 1677 – [Bohuslav BALBÍN], *Epitome Historica Rerum Bohemicarum... Quinque Libris...* Authore Bohuslao Balbino è Societate Jesu... Pragae, MDCLXXVII
- BAYER 1887 – BAYER József, *A nemzeti játékszín története*. I–II. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1887.
- BAYER 1897 – BAYER József, *A magyar drámairodalom története. A legrégebb nyomokon 1867-ig*. I–II. Bp. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1897.
- BAYER 1912 – BAYER József, *Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban*, Bp., MTA, 1912.
- BBKK – Katona József, *Bánk bán* (Kritikai kiadás), sajtó alá rendezte OROSZ László, Bp., Akadémiai Kiadó, 1983. (A szövegkritikai apparátusra történő hivatkozásnál.)
- BBSZ – *Bánk bán-szótár*. Katona József *Bánk bán c. drámájának szókészlete*, szerk. BEKE József, Kecskemét, Kiadja a Katona József Társaság, 1991.
- BÉCSY 1974 – BÉCSY Tamás, *A drámai modellek és a mai dráma*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1974.
- BÉCSY 1984 – BÉCSY Tamás, *A dráma lételméletéről (Művészetontológiai megközelítés)*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1984.
- BÉCSY 1997 – BÉCSY Tamás, *A színjáték lételméletéről*, Bp.–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 1997.
- BENVENISTE 1963–1967 – Émile BENVENISTE, *Problèmes de linguistique générale*, Paris, Gallimard, 1967.
- BIASI 1984 – BIASI, Pierre-Marc de, Horizontális kiadás, vertikális kiadás. A genetikus kiadások tipológiájának vázlata, *Helikon*, 1998, 414–441.
- BÍRÓ 2002 – BÍRÓ Ferenc, *Katona József. Monográfia*, Bp., Balassi Kiadó, 2002.
- BÍRÓ 2012 – BÍRÓ Ferenc, *A nemzethalál árnya a XVIII. századvég és a XIX. századelő magyar irodalmában*, Pécs, Pro Pannonia, 2012. Thienemann-előadások 7.
- BONFINI 1995 – Antonio BONFINI, *A magyar történelem tizedei*, fordította KULCSÁR Péter, Bp., Balassi Kiadó, 1995.
- BRAHM 1880 – Otto BRAHM, *Das deutsche Ritterdrama des achtzehnten Jahrhunderts*, Strassburg, 1880.
- CASTIGLIONE 2008 – Baldassare CASTIGLIONE, *Az udvari ember*, fordította VÍGH Éva, Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2008.

- CZF – *A magyar nyelv szótára*. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából készítették CZUCZOR Gergely és FOGARASI János. I–VI. Pest, Emich Gusztáv magyar akadémiai nyomdásznál, 1862–1974.
- CZÍMER 1975 – CZÍMER József, A Bánk bán színszerűsége, *Új Írás*, 1975, 11, 69–92.
- CSAPODI 1965 – CSAPODI Csaba, Hunyadi János és Poggio Bracciolini, *Filológiai Közöny*, 1965, 1–2, 155–158.
- CSÁSZÁR 1942 – CSÁSZÁR Elemér, Waldapfel József: Katona József, *ItK*, 1942. 311–313.
- DÉR 2001 – DÉR Katalin, *Szépséges értelem. Canterburyi Szent Anzelm teológiája és filozófiája*, Bp., Szent István Társulat, 2001.
- DÉRYNÉ 1955 – *Déryné emlékezései*, kiad. RÉZ Pál, I–II., Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1955.
- EGERVÁRI 1884 – EGERVÁRI P. Ödön, Régi magyar színészet Pesten – 1815, *Budapesti Hírlap*, IV. évfolyam, 217. szám. Bp., 1884. aug. 7. Melléklet 1–2.
- [FERENCZY József] 1883 – F. J., Gyulai Pál, Katona József és Bánk bánja, *Századok*, 1883, 388–390.
- FESSLER 1815–1825 – *Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen*, I–X. Erzählt von I. A. FESSLER. Leipzig, bey Johann Friedrich Gleditsch, 1805– 1825.
- FOUCAULT 2000 – Michel FOUCAULT, *A szavak és a dolgok. A társadalomtudományok archeológiája*, fordította ROMHÁNYI TÖRÖK Gábor, Bp., Osiris Kiadó, 2000.
- FÖLDES 1980 – FÖLDES Anna, Belated Premieres... *The Hungarian Quarterly* 1980, 212–217.
- FRIED 1996 – FRIED István, František Palacký és a magyar irodalom, *Tiszatáj*, 1996, 69–76.
- FRIED 1998 – FRIED István, František Palacký és a magyar irodalom, in *František Palacký kétszáz éve (1798–1998)*, szerk. FRIED István, JATE, Szeged, 1998, 91–102.
- GALAMB 1912 – GALAMB Sándor, *Grillparzer és Magyarország*, in *Philológiai dolgozatok a magyar–német érintkezésekről*, szerk. GRAGGER Róbert (Heinrich Gusztáv emlékkönyv), Bp., Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, 1912.
- GENETTE 1993 – Gérard GENETTE, *Palimpseste. Die Literatur auf zweiter Stufe*. Aus dem Französischen von Wolfram BAYER und Dieter HONIG, Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 1993.
- GÖMÖRI 1968 – GÖMÖRI György, Husz János alakja az újabb magyar irodalomban, *Új Látóhatár*, 1968, 5, 405–414.
- GREZSA 1979 – GREZSA Ferenc, *Németh László vásárhelyi korszaka*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979.
- GYÖRGY 1983 – GYÖRGY Eszter, Katona József művei a színpadon. 1811–1836. Színlapkatalógus. *Színháztudományi Szemle*, 1983, 11.
- GYULAI 1883 – GYULAI Pál, *Katona József és Bánk bánja*, Bp., Franklin-Társulat, 1883.
- HAJNÓCZY 1926 – HAJNÓCZY Iván, *Katona József Kecskeméten*, Kecskemét, Petőfi Könyvnyomda, 1926.
- HARASZTI SZABÓ 2017 – HARASZTI SZABÓ Péter, A prágai egyetem és a magyarországi huszitizmus – A professzorok szerepe, in *Husz János és a huszitizmus hatása a magyarországi művelődésben*, szerk. KOVÁCS Eszter, MÉSZÁROS Andor, Esztergom–Bp., ELTE, OSZK, 2017, 31–46.
- HARMOS 1910–1913 – HARMOS Sándor, Katona József Bánk bánja, *ItK*, 1910, 257–292, 1912, 257–258, 1913, 129–157.

- HAY 1984 – HAY Louis, Az irodalom harmadik dimenziója. (Jegyzetek egy critique génétique-hez.) *It*, 1984, 607–626.
- HÁY 1946 – HÁY Gyula, *Isten, császár, paraszt*, Bp., Hungária, 1946.
- HEINRICH 1883 – HEINRICH Gusztáv, Katona József és Bánk bánja, írta Gyulai Pál, *EPhK*, 1883, 936–945.
- HELTAI 1981 – HELTAI Gáspár, *Krónika az magyaroknak dolgairól*, sajtó alá rend KULCSÁR Margit, bev. KULCSÁR Péter, Bp., Magyar Helikon, 1981.
- HÓMAN 2002 – HÓMAN Bálint, Zsigmond, in *úő*, *A történelem útja. Válogatott tanulmányok*, szerk. BÚZA János, Bp., Osiris Kiadó, 2002.
- HORVÁTH 1935 – HORVÁTH János, *Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus*, Bp., Magyar Szemle Társaság, 1935.
- HORVÁTH 1936 – HORVÁTH János, *Katona József. Játékszíni és drámai irodalmi előzmények. Katona József drámáiról kortársai*, Bp., Kókai Lajos kiadása, 1936.
- HORVÁTH 1937 – HORVÁTH Henrik, *Zsigmond király és kora*, Bp., 1937.
- HÖRNER 2002 – Petra HÖRNER, *Hussiten – Dokumentation literarischer Facetten im 19. Jahrhundert*, Frankfurt am Main, Lang, 2002.
- HUBER 1899–1901 – HUBER Alfonz, *Ausztria története*, I–III, átdolgozta BARÓTI Lajos, Bp., MTA, 1899–1901.
- Husz János – *Husz János és a huszitizmus hatása a magyarországi művelődésben*, szerk. KOVÁCS Eszter, MÉSZÁROS Andor, Esztergom–Bp., ELTE, OSZK, 2017.
- Iratok – Iratok a Nemzeti Színház történetéhez*, szerkesztette és közzéteszi PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán. *A Nemzeti Színház története*. II. kötet. Bp., kiadja a Magyar Történelmi Társulat, 1938.
- ISER 1994 – Wolfgang ISER, *Der Akt des Lesens. Theorie ästhetischer Wirkung*. 4. Auflage. München, Wilhelm Fink Verlag, 1994.
- JIRÁSEK 1954 – Alois JIRÁSEK, *Mindenki ellen*, fordította NÉMETH László, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1954.
- JÓKAI 1969 – JÓKAI Mór, *A magyar nemzet története regényes rajzokban*. I–II., sajtó alá rend. TÉGLÁS Tivadar és VÉGH Ferenc, Bp., Akadémiai Kiadó, 1969.
- JOÓS 1957 – JOÓS Ferenc, *A vándorszínészetől az állami színházig. Kecskemét színészetének krónikája*, kiadja a HNF Bács-Kiskun megyei bizottsága és a Bács-Kiskun megyei Tanács Népművelési Osztálya, 1957.
- JÓSIKA 1905 – JÓSIKA Miklós, *A csehek Magyarországon. Korrajz Első Mátyás király idejéből*, I–II., Bp., Franklin Társulat, 1905.
- KÁDÁR 1914 – KÁDÁR Jolán, *A budai és pesti német színészet története 1812-ig. Játékszíni és drámai irodalmi szempontból. Függetlenül a budai és pesti német színházak műsora 1783–1812*, Bp., Pfeifer Ferdinánd könyvkereskedése, 1914.
- KÁDÁR 1940 – PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán, *A Nemzeti Színház százéves története*. I. kötet. Bp., kiadja a Magyar Történelmi Társulat, 1940.
- KATONA 1880–1881 – KATONA József *Összes művei*, kiadja ABAFI Lajos, I–III. Bp., Aigner Lajos, 1880–1881 (Nemzeti Könyvtár 15., 16., 19.)
- KATONA 1953 – KATONA József, *Válogatott művei*, sajtó alá rend. SOLT Andor, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1953.

- KATONA 1959 – KATONA József, *Összes művei*. I–II. S. a. r. SOLT Andor. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959.
- KATONA 1983 – KATONA József, *Bánk bán* (kritikai kiadás), sajtó alá rendezte OROSZ László, Bp., Akadémiai Kiadó, 1983. (A főszövegre történő hivatkozásnál.)
- KATONA 1992 – KATONA József, *Bánk bán*. Teljes, gondozott szöveg, sajtó alá rend. KERÉNYI Ferenc. Bp., OKON Kiadó, 1992.
- KATONA 2001 – KATONA József, *Versek, tanulmányok, egyéb írások*. Kritikai kiadás, sajtó alá rend. OROSZ László, Bp., Balassi Kiadó, 2001.
- KATONA 2005 – KATONA József, *Történelmi művei*. Kritikai kiadás. Sajtó alá rendezte OROSZ László, Bp., Balassi Kiadó, 2005.
- KATONA 2017 – KATONA József, *Jerú'sálem' Pusztulása*, sajtó alá rend. NAGY Imre, Bp., Balassi Kiadó, 2017.
- KATONA 2020 – KATONA József, *Három színjáték*, sajtó alá rend. DEMETER Júlia és NAGY Imre, Bp., Balassi Kiadó, 2020.
- KATONA 2021 – KATONA József, *Vitézi játékok*, sajtó alá rend. DEMETER Júlia és NAGY Imre, Bp., Balassi Kiadó, 2021.
- KEMÉNY 1993 – KEMÉNY Gábor, *Képekbe menekülő élet. Krúdy Gyula képpalkotásáról és a nyelvi kép stilisztikájáról*, Bp., Balassi Kiadó, 1993.
- KEmlk – *Katona Emlékkönyv*. Szerk. HAJNÓCZY Iván. A költő halálának százados évfordulóján kiadja a kecskeméti Katona József Kör, Kecskemét, 1930.
- KENYERES 1946 – KENYERES Imre, Waldapfel József: Katona József, *It*, 1946, 41–43.
- KERECSENYI 1931 – KERECSENYI Dezső, *Katona József színi utasításai, It*, 1931, 229–237.
- KERÉNYI 1981 – KERÉNYI Ferenc, *A régi magyar színpadon 1790–1649*, Bp., Magvető Kiadó, 1981.
- KERÉNYI 1990 – KERÉNYI Ferenc, szerk., *Magyar színháztörténet 1790–1873*. Bp. Akadémiai Kiadó, 1990.
- KERÉNYI 1992 – KERÉNYI Ferenc, Katona József a magyar színpadok műsorán (1811–1837), *ItK* 1992, 4, 399–413.
- KLEIST 1964 – Heinrich von KLEIST, *Sämtliche Werke*. Herausgegeben von Paul STAPF, Berlin – Darmstadt – Wien, Deutsche Buch-Gemeinschaft, 1964. (Robert Guiskard 233–252.)
- KLEIST 1998 – Heinrich von KLEIST, *Drámák I–II*, sajtó alá rend., jegyzetekkel ellátta FÖLDÉNYI F. László, Pécs, Jelenkor, 1998 (*Robert Guiskard* I. 111–120. II. 311–315.)
- KOROMPAY 2017 – KOROMPAY Klára, Egy nyitott kérdés több tudományterület metszéspontjában: az ún. huszita biblia, in KOVÁCS Eszter–MÉSZÁROS Andor, szerk., *Husz János és a huszitizmus hatása a magyarországi művelődésben*, Esztergom–Budapest, OSZK–Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány–ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék–Vallástudományi Központ, 2017, 53–64.
- KOTZEBUE 1803 – August von KOTZEBUE, *Die Hussiten vor Naumburg im Jahr 1432*. Ein wäterländisches Schauspiel mit Chören in fünf Acten. Leipzig, bey Paul Gotthelf Kummer, 1803.
- KRZENCK 2011 – Thomas KRZENCK, *Johannes Hus. Theologe, Kirchenreformer, Märtyrer*. Gleichen–Zürich, Muster-Schmidt Verlag, 2011.

- LAUF 2017 – LAUF Judit, Az Esztergomban őrzött huszita antifonále kodikológiai vizsgálatának néhány eredménye és az Urunk színeváltozása zsolozsmaszövegének közlése, in KOVÁCS Eszter–MÉSZÁROS Andor, szerk., *Husz János és a huszitizmus hatása a magyarországi művelődésben*, Esztergom–Budapest, OSZK–Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány–ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék–Vallástudományi Központ, 2017, 73–90.
- LISZKA 1930 – LISZKA Béla, A kecskeméti színház és színészet múltja, in *Katona Emlékkönyv*, szerk. HAJNÓCZY Iván, Kiadja a Katona József Kör, 1930, 96–130.
- LISZTES 1992 – LISZTES László, *Katona József. Bibliográfia*. Kecskemét, kiadja a Katona József Megyei Könyvtár és a Katona József Társaság, 1992.
- MAÁR 1995 – MAÁR Judit, *A drámai és az elbeszélő szöveg szemantikai vizsgálata*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1995.
- MÁLYUSZNÉ 1970 – MÁLYUSZNÉ Császárs Edit, Katona színházi világa, *It*, 1970, 1, 74–90.
- MARTENS 1990 – Gunter MARTENS, Mi az, hogy szöveg? (Szempontok a szövegfilológia kulcsfogalmának meghatározásához). *Literatura* 1990, 3, 239–260.
- MARTINI 1984 – Fritz MARTINI, *Deutsche Literaturgeschichte: von den Anfängen bis zur Gegenwart*. 18. neu, bearbeitete Auflage, Stuttgart, Alfred Kröner Verlag, 1984.
- MÉSZÁROS 1980 – MÉSZÁROS Tamás, Katona József Ziskája Kecskeméten, *Magyar Hírlap*, 1980, 05.21.6.
- MIHÁLYI 1952 – MIHÁLYI Gábor, Molnár Miklós: Katona József, *ItK*, 1952, 311–313.
- MILETZ 1886 – *Katona József családjá, élete és ismeretlen munkái*, ismerteti MILETZ János, Bp., kiadja Hornyánszky Viktor, 1886.
- MNYÉ – *A magyar nyelv értelmező szótára*. I–VII. Főszerk. BÁRCZI Géza és ORSZÁGH László. Bp., Akadémiai Kiadó, 1966.
- MOLNÁR 1952 – MOLNÁR Miklós, *Katona József*. Bp., Művelt Nép Könyvkiadó, 1952, 21–23.
- MSZK – O. NAGY Gábor, *Magyar szólások és közmondások*, Bp., Gondolat, 1966.
- MSZTört – *Magyar Színháztörténet 1790–1873*, szerk. KERÉNYI Ferenc, Bp., Akadémiai Kiadó, 1990.
- MT – *Magyar Tájszótár*. Az MTA megbízásából szerk. SZINYEI József. I–II. Bp., Hornyánszky Viktor kiad., 1893.
- NAGY 1980 – NAGY Attila, Gondolatok készülődés közben, in *Nézőtér* 11.
- NAGY 1993 – NAGY Imre, *Nemzet és egyéniség. Drámairodalmunk az 1810-es években: a hazafiság drámái*, Bp., Argumentum Kiadó, 1993.
- NAGY 1999 – NAGY Miklós, Ne csak a Bánk bánra figyeljünk! Katona József válogatott drámái Orosz László kiadásában, *Forrás*, 1999. június, 82–84.
- NAGY 2001 – NAGY Imre, Heraklit és Demokrit. (A kora reformkori vígjáték dramaturgiája), in *uő*, *Ágistól Bánkig*, Pécs, 2001, 220–236. (*It*, 1998, 4, 512–523.)
- NAGY 2007 – NAGY Imre, *Iskola és színház. Csokonai vígjátékai és a magyar iskolai komédia*, Bp., Balassi Kiadó, 2007, 297–330.
- NAGY 2009 – NAGY Imre, A negyedik modell? A drámai műfajokról és nyelvalkazatokról, in *A színháztudomány az akadémiai diszciplínák rendjében*. Bécsy Tamás életművéről, szerk. JÁKFALVI Magdolna és KÉKESI KUN Árpád, Bp., L'Harmattan Kiadó, 2009, 117–126.

- NAGY 2011 – NAGY Imre, Melinda könnyei. A női sírás szemantikája a *Bánk bán* első felvonásában, in *(Dráma)szövegek metamorfózisa. Kontaktustörténetek I.*, szerk. EGYED Emese, BARTHA Katalin Ágnes, TAR Gabriella Nóra, Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2011, 266–278.
- NAGY 2011a – NAGY Imre, „Mint ha mind azon út vesztő labirintus kertekben járnánk.” A tisztességes színlelés nyelvi akciói Faludi Ferenc Constantinus-drámájában. A jezsuita iskoladráma dramaturgiai problémái, *Jelenkor*, 2011, 541–550.
- NAGY 2011b – NAGY Imre, „Most feitem ki a mesét...” A tisztességes színlelés, mint nyelvi agresszió Faludi Ferenc Caesar-drámájában, in *Festett egek. A jezsuita iskoladráma és a színpadi világ*, szerk. Ács Piroska, Bp., OSZMI–Corvina Kiadó, 2011, 73–86.
- NAGY 2014 – NAGY Imre, Katona József *Ziska* című drámájának nyelvállapota a kézirat vizsgálatának tükrében, in *Előzetes kérdések. Rohonyi Zoltán emlékkönyv*, Pécs, Kronosz Kiadó, 2014. 60–74.
- NAGY 2014a – NAGY Imre, A holtak hangja. Az idézetek dramaturgiai szerepe a *Bánk bán* ötödik felvonásában, in *Irodalomértelmezések a felvilágosodástól napjainkig*, szerk. EGYED Emese, Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, Kolozsvár, 2014. 251–279.
- NAGY 2014b – NAGY Imre, Magyar Lucretia (A nők elleni erőszak témája a *Bánk bán* harmadik felvonásában), in *Drámák határhelyzetben*, szerk. BRUTOVSZKY Gabriella, DEMETER Júlia, N. TÓTH Anikó, PETRES CSIZMADIA Gabriella, Nyitra, 2014, 275–299.
- NAGY 2017 – NAGY Imre, Katona József útja a lovagdrámától az „első szülött” tragédiáig, *ItK*, 2017, 255–274.
- NAGY 2020 – NAGY Imre, Dramaturgiai mintázatok a *Bánk bán*ban, *Verso*, 2020, 1, 75–100.
- NÉMETH 1963 – NÉMETH László, Husz János, in *Uő, Történelmi drámák I.* Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1963, 101–188.
- OROSZ 1974 – OROSZ László, Katona József, Bp., Gondolat Kiadó, 1974. (Nagy Magyar Írók)
- OROSZ 2007 – OROSZ László, *Kérdőjelek. Egy Katona-kutató töprengése*, Bp., Balassi Kiadó, 2007.
- OROSZ 2010 – OROSZ László, Katona – Kecskemét, *Forrás*, 2010, 2, 54–59.
- OROSZ 1985 – OROSZ László, Katona első és második *Bánk bánja*, *Forrás*, 1985, 4, 39–49.
- OROSZ–FÜZI 2003 – OROSZ László–FÜZI László, *Kecskemét irodalomtörténete*, Kecskemét, Kecskeméti Lapok KFT, 2003.
- OTROK 1900 – OTROK Mihály, Töring mint lovagdrámairó és a német lovagdráma hatása irodalmunkra, *Egri Áll. Főreáliskola Értesítője*, 1899/1900, 4–33.
- PALACKY 1984 – František PALACKÝ, *A huszitizmus története. Fejezetek a cseh nemzet történetéből*, fordította BENEDEK Gábor, FARKAS Géza, HOLKA László, Bp., Európa Könyvkiadó, 1984.
- PÁLMAI 1980 – PÁLMAI Kálmán, Katona József: *Ziska*, *Kritika*, 1980, 6, 29.
- POLLÁK 1911 – POLLÁK Á. József, *Katona József stílusa és nyelve*, Bp., 1911.
- PUKÁNSZKY 2002 – PUKÁNSZKY Béla, *A magyarországi német irodalom története. A legrégebbi időkől 1848-ig*, Máriabesnyő – Gödöllő, Attraktor, 2002.
- QUINE 2002 – Willard Van Orman QUINE, *A tapasztalattól a tudományig. Válogatott tanulmányok*, ford. ESZES Boldizsár et. al. Bp., Osiris Kiadó, 2002.

- RAKODCZAY 1911 – RAKODCZAY Pál, *Egressy Gábor és kora*. I–II. Bp., Singer és Wolfner könyvkereskedése, 1911.
- RÁKOSI 1882 – RÁKOSI Jenő, Budapesti Hírlap 1882, 326. (ő szignóval)
- RICOEUR 1999 – Paul RICOEUR, *Mi a szöveg?* in Uő, *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, fordította ANGYALOSI Gergely et al. Bp., Osiris Kiadó, 1999, 9–13.
- RIFATERRE 1996 – Michael RIFATERRE, *Az intertextus nyoma*, fordította Sepsí Enikő, Helikon, 1996, 1–2, 67–81.
- ROHONYI 1975 – ROHONYI Zoltán, *A magyar romantika kezdetei*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1975.
- ROKAY–ROKAI 2017 – ROKAY Péter–ROKAI Melinda, Újvidék környéke, mint a magyarországi huszita művelődés központja a XV. század harmincas éveiben, in *Husz János és a huszitizmus hatása a magyarországi művelődésben*, szerk. KOVÁCS Eszter, MÉSZÁROS Andor, Esztergom–Bp., ELTE, OSZK, 2017, 119–126.
- SÁNTA 1966 – SÁNTA Ferenc, *Az áruló*, Bp., Magvető, 1966.
- SZÁNTÓ 1980 – SZÁNTÓ Judit, Feltámasszuk? Ne támasszuk? A Ziska kecskeméti bemutatójáról. *Színház*, 1980, 7.
- SCHILLER 1955 – Friedrich SCHILLER, *Válogatott művei*. II. Új Magyar Könyvkiadó, 1955. (*Wallenstein*, 251–554.)
- SCHILLERS *sämtliche Werke*. Hsg. von Paul MERKER, Leipzig, é. n. Zweiter Band, Vierter Teil [1911].
- SCHRÖTER 2011 – Axel SCHRÖTER, *August von Kotzebue. Erfolgsautor zwischen Aufklärung, Klassik und Frühromantik*, Weimar, Weimarer Verlagsgesellschaft, 2011.
- SCHULZ 1808 – Leop.[old] Friedr.[ich] SCHULZ, *Interessante Erzählungen und Anekdoten aus der Geschichte des Oesterreichischen Kaiserstaates*. Erstes Bändchen, Wien, 1808. Im Verlage bey Anton Doll. Internetes elérhetőség: <https://books.google.hu/books?id=n-71RAAAAaAAJ&printsec=frontcover&hl=h#v=onepage&q&f=false>
- SCHWEITZER 2009 – Franz-Josef SCHWEITZER, *Europäische Texte aus der Hussitenzeit (1410–1423) Adamiten, Pikarden, Hussiten*. Dresden, Thelem, 2009
- SEARLE 1975 – John R. SEARLE, *The logical status of fictional discourse*. New Literary History, 1975.
- ŠMAHEL 2002 – František ŠMAHEL, *Die Hussiten Revolution*. I–III., aus dem Tschechischen übersetzt von Thomas KRZENCK. Redaktion Alexander PATSCHOVSKY. Hannover, Hansche Buchhandlung, 2002.
- SOLT 1933 – SOLT Andor, *A magyar dráma színpadi műformáinak kialakulása a XIX. század első harmadában (Drámai irodalmunk német kapcsolatai 1792-től 1837-ig)*, Bp., Pallas Irodalmi és Nyomdai R.-T., 1933.
- SOLT 1933 – SOLT Andor, *Dramaturgiai irodalmunk német kapcsolatai 1792-től 1837-ig*. I. It, 1833, 30–58.
- SOLT 1970 – SOLT Andor, *Dramaturgiai irodalmunk kezdetei (1772–1826)*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1970. (Irodalomtörténeti Könyvtár)
- SOÓS 1998 – SOÓS István, *František Palacký és a korabeli német történetírás*, in *František Palacký kétszáz éve (1798–1998)*, szerk. FRIED István, JATE, Szeged, 1998.
- SZALAY 1861 – SZALAY László, *Magyarország története*, Pest, Lauffer és Stolp, 1861.

- SZÁNTÓ 1983 – SZÁNTÓ Konrád, *A Katolikus Egyház története* I. Bp., Ecclesia, 1983.
- SZARKA 1998 – SZARKA László, František Palacký 1848–49. évi föderációs alkotmánytervezete, in *František Palacký kétszáz éve (1798–1998)*, szerk. FRIED István. JATE, Szeged, 1998, 47–58. SZAUDER 1961 – SZAUDER József, *A romantika útján. Tanulmányok*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1961.
- SZAUDER 1961 – SZAUDER József, *A romantika útján. Tanulmányok*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1961.
- SZEKRÉNYESY 1980 – SZEKRÉNYESY Júlia, Kuriózum, alkonyfényben, *Élet és Irodalom*, 1980, 04.
- T. LOVAS 1956 – T. LOVAS Rózsa, Az indulatszók szerepe a „Bánk bán” stílusában, in *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*, szerk. BÁRCZI Géza és BENKŐ Loránd, Bp., Akadémiai Kiadó, 1956. 533–539.
- T. LOVAS 1960 – T. LOVAS Rózsa, A Bánk bán költői képei, in *Dolgozatok a magyar nyelv és stílus történetéből*, szerk. PAIS Dezső, Bp., Akadémiai Kiadó, 1960, 171–224.
- TARJÁN 1988 – TARJÁN Tamás, Hála-áldozat. Katona József: Pártütés, *Színház*, 1988, 5.
- THURÓCZY 1978 – THURÓCZY János, *A magyarok krónikája*, ford. HORVÁTH János, Bp., Magyar Helikon, 1978.
- TOLDY 1987 – TOLDY Ferenc, *A magyar nemzeti irodalom története. A legrégebb időkől a jelen korig. Rövid előadásban*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987.
- TOLNAI 1918 – TOLNAI Vilmos, Katona József és Fessler. Forrástanulmány, *ItK*, 1918, 1–13.
- TÓTH–SZABÓ 1917 – TÓTH–SZABÓ Pál, *A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon*, Bp., Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, 1917.
- ÚMT – *Új magyar tájszótár*, főszerk. B. LŐRINCZY Éva. I–IV., Bp., Akadémiai Kiadó, 1979–.
- VERÓK 2017 – VERÓK Attila, Dobra húzott emberbőr? A könyvtörténész megjegyzése egy Husz-követő legendájának margójára, in *Husz János és a huszitizmus hatása a magyarországi művelődésben*, szerk. KOVÁCS Eszter, MÉSZÁROS Andor, Esztergom–Bp., ELTE, OSZK, 2017, 127–136.
- VÍGH 1997 – VÍGH Éva, A barokk színlelés művészete és Torquato Accetto, in ACCETTO 1997, 5–32.
- WALDAPFEL 1930 – WALDAPFEL József, *Katona drámái és kézirataik*, *ItK*, 1930, 341–353.
- WALDAPFEL 1931 – WALDAPFEL József, Katona József – és Veit Weber Tugendspiegele, *ItK*, 1931, 166–178.
- WALDAPFEL 1933–1934 – WALDAPFEL József, Katona első történeti drámái, *ItK*, 1933, 75–92., 243–263., 1934, 32–50.
- WALDAPFEL 1935 – WALDAPFEL József, A Ziska második részéhez, *ItK*, 1935, 307–309.
- WALDAPFEL 1942 – WALDAPFEL József, *Katona József*, Bp., Franklin-Társulat, [1942] (Magyar Írók)
- WERTNER 1910 – WERTNER Mór dr., Újabb adalékok a középkori magyar hadjáratokhoz, *Had történelmi Közlemények*, 1910, 1, 199–211.

RÖVIDÍTÉSEK

átv. – átvitt értelmű, átvitt értelemben
bev. – bevezette
em. – emendálva (a sajtó alá rendezőtől javítva)
EPhK – Egyetemes Philológiai Közlöny
főszerk. – főszerkesztő
gond. – gondozta
gr. – görög, görögül
i. m. – idézett mű
It – Irodalomtörténet
ItK – Irodalomtörténeti Közlemények
jav. – javított, javította, javítva
jegyz. – jegyzet, jegyzetekkel ellátta
kiad. – kiadás, kiadta
lat. – latin, latinul.
ld. – lásd
nép. – népies, népiesen
OSZK – Országos Széchényi Könyvtár
összeáll. – összeállította
recto – a levél elülső lapja (oldala)
rend. – rendezte
rég. – régies, régiesen
s. a. r. – Sajtó alá rendezte.
sh. – sajtóhiba
szerk. – szerkesztő, szerkesztette.
SZT – Színháztörténeti Tár
táj. – tájszó, tájjellegű szó, kifejezés
th. – tollhiba (figyelmetlenségből eredő tévesztés)
uo. – ugyanott
vál. – válogatott, válogatta
verso – a levél hátulsó lapja (oldala)
vö. – vesd össze
Ziska – Katona József huszita dilógiája

ZCT – *Ziska a' Calice, a Táboriták Vezére* (a teljes szövegtörzs: a dilógia és a függeléksszövegek)

ZC – *Ziska vagy is A Huszsziták' Első Pártütések Csehországban* (a dilógia első része)

ZT – *Ziska a' Táboriták' Vezére* (a dilógia második része)

Egyéb jelölések

[]	A sajtó alá rendező kiegészítései, megjegyzései
[...]	Elhagyott szó (szavak)
< >	A szerző által áthúzott, törölt szó (szavak)
<? ?>	Bizonytalan olvasatú törölt szó (szavak)
<...>	Olvashatatlan törölt szó
<... ...>	Olvashatatlan törölt szöveg
{ }	Fogalmazási változatok
<i>dőlt betű</i>	hívja fel a figyelmet a szövegkritikai részekben a főszöveg és a változat eltérésére
vastagított betű	jelzi a kéziratokban nagyobb betűkkel vagy más módon kiemelt szövegrészeket

NÉVMUTATÓ

A névmutató nem tartalmazza a mitológiai és fiktív személyek neveit. Egységes névhasználatra nem törekedhettünk, mert a különböző források ugyanarra a személyre eltérő névalakokat használnak. A filológiai jegyzetekben mindig az adott forrásokban található névalakhoz alkalmazkodtunk. A fontos esetekben a mutatóban a leggyakrabban használt, illetve a leghitelesebb alakú név után zárójelben feltüntetjük a névváltozatokat.

A, Á

Abafi Lajos (Aigner) 199
Accetto, Torquato 302
Aeneas Sylvius lásd Piccolomini, Aeneas Sylvius, II. Pius
Albert, Habsburg 165, 246, 251, 257
Anna angol királyné 157
Anselmus (Canterbury-i Szent Anzelm) 158
Áprily Lajos 261
Arany János 176
Aretinus, Leonardus 215
Arisztotelész 157, 165
Arius 166

B

Balassi Bálint 181
Balbinus, Bohuslaus (Bohuslav Balbín) 160, 166, 169, 184, 196, 203, 204, 259, 263, 294
Balogh Tamás 305
Bárány Boldizsár 260
Bayer József 172, 260, 291, 292
Bécsy Tamás 170, 299
Beke Sándor 211, 305–307
Benedek XIII. (ellenpápa) 158
Benveniste, Émile 206, 298
Bessenyei György 181, 299
Bíró Ferenc 175, 200, 213, 214, 292, 302, 303
Blaskó Balázs 305
Bolyai Farkas 298
Bonfini, Antonio 268
Borbáth Ottilia 305

Brahm, Otto 188, 263
Brandenburgi Frigyes 254
Bregyán Péter 305
Budai László 305

C

Castiglione, Baldassare 168
Cillei Borbála 165
Cillei Hermann 165
Cincinnatus, Lucius Quintus 171
Coributis (Koribut) 249, 253
Czímer József 200

CS

Csányi János 304
Csapodi Csaba 166
Császár Elemér 296
Csokonai Vitéz Mihály 300

D

Dávid zsidó király 202
Dávid Kiss Ferenc 310
Debóra bibliai prófétanő 170
Delila (Dálila) bibliai hősnő 173
Demokritus (Démokritosz) 178
Déryné Széppataki Róza 192, 213, 262, 273, 285, 304
Diogenész 167
Döbrentei Gábor 197
Duba (Katonánál Dube), Andreas, Freyherr von 250
Duval, Alexandre-Vincent 284

E, É

Edward III. angol király 157
Egervári P. Ödön 285
Egri István 272
Erdélyi János 304
Eszes Sándor 310
Ezékiel próféta 174
Ezópusz (Aiszóposz) 174

F

Fejér György 269
Fekete Tibor 305
Fenyő István 299
Ferdinand, Habsburg 181, 182
Ferdinand, Luccai (Ferdinand de Palacios) 245
Ferenczy József 291
Fessler, Ignác Aurél 292
Flavius Josephus 135
Flórián Antal 305
Foucault, Michel 168, 301, 302
Földényi F. László 263
Földes Anna 304
Fried István 269
Füzi László 304

G

Gajdó Tamás 8
Galamb Sándor 292
Garai József 310
Gáspár Antal 305
Genette, Gérard 296
Giricz Máttyás 211, 307, 310
Girzick, Franz Xaver 155, 291
Giuliano bíboros 254, 255, 258
Gombos Imre 299
Grégorasz, Nicephorus 168, 204, 303
Greza Ferenc 271
Gundolf, Friedrich 263

GY

Gyarmathy Ágnes 310
György Eszter 304

György János 305
Gyulai Pál 203, 290–293

H

Habsburg Albert 179
Habsburg Rudolf 177
Hajnóczy József 198, 199
Hannibal pún hadvezér 180, 250
Haraszti Szabó Péter 268
Harcias Frigyes (Friedrich IV., der Streitbare) 246
Harmos Sándor 260
Háy Gyula 272
Heinrich Gusztáv 291
Heltai Gáspár 268
Heltai Nándor 305
Henrik IV. francia király 135
Henrik, Winchesteri (Henry Beaufort) 253
Hensler, Karl Friedrich 297
Hérakleitosz 178
Hobbes, Thomas 297
Hóman Bálint 166
Horváth János 166, 200, 202, 293, 294, 299, 300
Horváth Károly 223, 258
Hölty, Ludwig Christoph Heinrich 264, 297
Huber Alfonz 157
Husz János (Jan Hus) 156–158, 164, 180, 204, 223, 241–245, 268, 269
Huszinec Miklós (Mikuláš z Husi) 161, 241–243

I

Ibsen, Henrik 298
Iser, Wolfgang 292

J

Jakab Csaba 310
Jámbor Frigyes (Friedrich IV., der Friedfertige) 246
Jankovits László 8

Jánoky Sándor 305
János táborita pap 245
János, XXIII. (ellenpápa) 158
Jászi Oszkár 269
Jeromos, Prágai (Jeroným Pražský) 158,
166, 241
Jirásek, Alois 269
Johanna, IV. Vencel első felesége 176
Jókai Mór 270
Joós Ferenc 304
Joós László 305
Jósika Miklós 270
Juhász Tibor 305

K

Kádár Jolán (Pukánszky) 292
Kant, Immanuel 190
Károly III. nápolyi király (magyar király-
ként II. Károly) 165
Károly IV. német-római császár 156, 164
Károlyi István 197
Kárpáthy Zoltán 305
Katona József id. 197, 209
Kemecsi Ferenc 305
Kemény Gábor 205
Kenyeres Imre 296
Kerényi Ferenc 212, 304
Kertso Cyrják 298
Kilényi Dávid 285, 304
Kisfaludy Károly 178, 182, 298–300
Kisfaludy Sándor 299
Kiss Jenő 305
Kleist, Heinrich von 262, 263
Koppány (Kupa) 155
Koranda, Václav 143
Korompay Klára 268
Kotzebue, August von 180, 194, 195, 198,
211, 212, 273–276, 284–286, 297
Kovács András 305
Kovács Zsolt 305
Kozáry Ferenc 310
Kölgyesi György 305, 310
Kralowetz (Jan Královec) 163, 171

Kránitz Lajos 310
Krasa, Johann von (Jan Krasý) 245
Krzenck, Thomas 156–157

L

Láng Ádám 273, 285, 286, 304
László nápolyi király 165
Lauf Judit 269
Lengyel János 305
Lipcsei Tibor 212
Liszka Béla 304
Livius, Titus 174
T. Lovas Rózsa 201, 204, 205

M

Maár Judit 206, 299
Major Pál 305
Mályuszné Császár Edit 192
Mann, Thomas 263
Mária magyar királynő 165
Martini, Fritz 260
Márton V. (pápa) 158, 252, 254, 258
Méhul, Etienne Nicolas 284
Meinhardus de Novadomo
(Meinhard von Neuhaus) 150, 182,
238, 256, 257
Michael, Wilhelm 266
Miesi Jakab 241
Mihályi Gábor 297
Mihályi Győző 305
Misteczkus (Jan Městecký z Opočna) 242
Molnár Miklós 296, 297
Molnár Zsuzsa 305
Morva Ernő 305
Müller Ádám 262

N

Nagy Attila 305–307
Nagy György 298
Nagy Imre 155, 168–170, 175, 178, 184–195,
207, 292, 298–301
Nagy Miklós 290, 294, 301, 311

O. Nagy Gábor 171, 181
Németh László 270, 271, 298
Nepomuki Szent János 176

O

Orbán Károly 310
Orosz László 198–200, 297–299, 304–306
Osztovits Levente 211, 305–307
Otrok Mihály 188, 300

P

Palacký, František 161–163, 269
Pálmai Kálmán 306
Pázmány Péter 168, 204, 294, 303
Pécsi Tamás 268
Piccolomini, Aeneas Sylvius, II. Pius 204, 249
Pistori, Johannes 176
Platón 157, 185
Podiebrad György (cseh király, Mátyás király apósa) 182, 269
Poggius, Florentinus (Braccolini, Gian-Francesco) 166, 215
Polanz szász ezredes 258
Pollák Á. József 200
Pontanus Orsini 252
Prepeliczay Samu 213
Prokop Holý (Prokop Rasmus) 160, 163, 251–259
Prokop, Kisebbik (Prokop Minor, Malý) 251, 257
Przemysl Ottokár II. 177

R

Rágó Iván 305
Rákosi Jenő 291
Rátkai Erzsébet 305
Ricoeur, Paul 291
Riffaterre, Michael 296
Rilke, Rainer Maria 263
Rohonyi Zoltán 184, 192, 299–300
Rokai Melinda 268
Rokay Péter 268

Rokycana (Jan z Rokycana) 160, 164
Rosta Sándor 310
Rousseau, Jean-Jacques 190

S

Šafárik, Pavol Jozef 269
Sámson bibliai hős 173, 202
Sándor V. (ellenpápa) 158
Sánta Ferenc 272
Schelling, Friedrich 179
Schiller, Friedrich 174, 186, 260–262, 291, 292,
Schröter, Axel 284
Schulz, Leopold Friedrich 155, 156, 160–166, 177, 196, 204, 215, 263, 289, 294–297
Schweitzer, Franz-Joseph 160
Scott, Walter 270
Searle, John R. 173
Shakespeare, William 168, 188–183, 199, 290, 291
Sirató Ildikó 8
Skorka Renáta 254
Solt Andor 168, 188, 199
Swanberg (Schwanenberg), Bohuslaw (Bohuslav ze Švamberka) 163, 244
Sylvester I. (Szent) 165

SZ

Szabó Flóris 268
O. Szabó István 310
Szalay László 269
Szántó Judit 306, 307
Szarka László 269
Szauder József 184, 299
Székely László 305, 306
Szekrényesy Júlia 306
Szélyes Imre 310, 311
Szentpéteri Zsigmond 285
Szennyai Mária 305
Széppataki Johanna 304
Szirmai Péter 305
Szűts Jenő 269

T

Tardy Balázs 305
Tarentius, Leo 215
Tarján Tamás 311
Thuróczy János 268
Toldy Ferenc 200
Tolnai Vilmos 292, 299
Tomek, Václav Vladivoj 269
Tóth Judit 310, 311
Tóth-Szabó Pál 160
Trattner Mátyás 197
Trautenu, Johann von 242
Tyll Attila 310
Tysta, Johannes (Jan Tysta) 242

U, Ú

Udvarhelyi Miklós 285
Udvarhelyiné Juhász Julianna 285
Újfalusi (Újfalusy) Sándor 285
Újlaky Bálint 268
Ulászló I. 160
Ulászló II. 172
Ungvárnémeti Tóth László 298
Ussieux, Louis d' 155

V

Varga Kata 310, 311
Vencel IV. cseh király 160–165, 169, 176, 243

Vergerio, Pier Paolo 166
Verók Attila 270
Vigh Éva 302
Vilmos (Wilhelm II., der Reiche) 246
Voss, Johann Heinrich 264, 297

W

Waldapfel József 163, 190, 191, 198–200, 212,
260–264, 290, 294–296, 300
Wartenberg Zdenkó 244
Weber, Veit 179
Wedekind, Frank 298
Wertner Mór 182
Windeck (Windecke), Eberhard 236, 254
Wycliffe (Wicliffe, Wyclif, Viclef), John
157, 158, 165, 223, 268

Z

Zajíc, Zbyněk 156, 165
Ziska (Žižka, Zsizska, Jan z Trocnova) 156,
160–163, 167, 169, 242–251, 259, 268

ZS

Zsámboki János 268
Zsigmond, magyar király, német-római
császár 156, 160–165, 179, 243–254, 257,
268
Zsófia, cseh királyné 156, 243, 244

ILLUSZTRÁCIÓK

1
68

Ziska a Calice.
a
Táboriták Vezére.

írta
Katoná József.

Pesthen
3^{ik} éjrtendőben Törvényt tanulván.

1873.

Kereskemen
Vánfából
József Katona.

1. A kézirat teljes Ziska korpuszának (ZCT) címlapja.
(OSZK SZT. Jelzete: N. SZ. Z. 10.)

Ziska

(I^{sz} Darab)

vagy is

A Huszsziták első Pártütések
Csehországban.

Eredet. Néző Játék
4 Felvonásban.

Szem

2. A dilógia első részének (ZC) címlapja a kéziratban

Ziska
a
Táboriták Vezére.
(mint Folytatása az Előbeninek.)

Eredeti Néző Szék az
4. Felvonásban.

Szem

3. A dilógia második részének (ZT) címlapja a kéziratban

Vennel (Szánatova, hevesen) A Hupfisch? —
 Jofa (nem létezővel) Férjem! a huszlen haragod.
 Vennel. Helyesen Jofa. O!

Mifjenty. Az Esch otthon nem léteben próbá-
 sok szexuál atrocitás történt, a midőn a Janos
 ház előtt el mennének, és Hajdu meg vesztől
 nem vette le a süvegét, erre az másik ki ugrott
 a szavag közül, és aronnan te ütöme — látna
 támadon — a Janoskárba be akartak roszani, a
 Biro elejébe állott bendericeni — és le döftek,
 Ziska a cserén is a szenátorhoz le hánygata
 az ablakokon.

Mind. Ziska!

Vennel (el fogván Dühözésé) És én erőteljen
 voltam öse meg büntetni! Ziska! Troznova!

Mifj. Ö a leg gonoszabb — a leg örögebb Vezé-
 rek a Hupfischnak. A Dühös és valamennyi Hupfi-
 nek csak Anggal hozzá képest, a lelke Csak, de
 Ziskaé Hottentotta.

Vennel Ziska! a haládoslan Fiú — és én erő-
 selen voltam öse meg büntetni! Most már sem
 mivel ott éreztem meg nem büntethetem, min-
 ha — meg bosszút nékie.

Mifj. A Harangolás fere veresik — a Neij fel
 lázradt, leg előbb is a Dzerád Klostrosot prédik-
 tál fel, és az Dzerád szolgáit a leg kegyetlenebb
 halállal öldösik. A lány egész Város el fogta,
 midőn már semmit se találtat, által mentek a
 Hidon, és foglyaitat mind a mirtóba hányták.
 Engemet is magokkal hurcoltak, és csak Hupfi-
 neknek kifőntöm álcemes, a ki gyalázatos Dele-
 kesemnél fogva engemet esmerően nagyra becsül.
 Tal hamar, előre vettem hogy felszedés szendélye
 türekszik, és Vicskerádost be akarja keríteni. A
 haládososság hangosan kiáltozon a szivemben, és
 el szököm hogy felszedés meg mentsem.

Vennel (Csereves meleggel) Menny Mifjenty!
 ved a szivelté ezen tört: a Hupfi meg bosszúja a
 Dzerádoknál (meg hevesebben) Ziska Drahó felgyü-
 tona! Ziska az Anya fivér kéjjel morzsongotta.
 O! hogy én erőse nem tudhattam által látni! hogy
 én erőteljen voltam öse meg büntetni! — hogy én
 erőse nem tudhattam!

Bokárnok. Jofa sem tessze nekem az a
 sunnyogó Ember, tudtam én ezt már három Nap-
 pal ez elő, hogy ez így fog esni.

Vennel (reventő fel lökésével) Tudta? —
 Jofa (szónogóval) Férjem!
 Vennel. (el löki) Tudta és nem mondta? Bok

4. A dráma kéziratának részlete: ZC IV. felvonás 3. jelenet 27v-28r

55

Bohármól. (:menőven magái) De Kegyelmes Uram, he-
 szen —
 Venczel. (:Még nagyobb tühésséggel tovább fogja:) Tud-
 tar és nem monstad? 28
 Sofia Mindenható Isten!
 Varsomb. (:vőde ugrik) Felséges Uram mit teledszel?
 Venczel. (:Semmi sem hall:) Tudtar és nem mon-
 stad?
 Vars. Dendi. Ezen teledeser nem illik a Felséged mel-
 lőragához (:el vongas)
 Sofia. Tavozz elölle!
 Bohármól. (:li sühan)
 Venczel ha leg bverzafittb oritással, azombi hog-
 Dendi. Kardjai és akarja xantani:) Tudtar és — (:kial-
 ve le rogyik)*)
 Sofia. (:újulva a future esit)
 Mih. Vars. Felséges Apfonyom!
 Mind. (:hoppassan bverzafit bamilisban: allanah)
 Varsomb. Dendi. Még holt!
 Sofia. (:fel emelkez Mih. Vars. által pavn lola és
 Jemeie dözölven:) Még holt! (:ismet hopteo pava)
 Még holt! (:meg áll a Jese felcs és mecevede nézi)
 El vime öse ar ö vjradalmes hirtelen haragja egy
 jobb élet; a hól ar Isten uralmassága kosára.
 lan (:érezkenyette) Még holt! Mi leti engem? mi-
 cse emelkednek fel a fejemen ar én hajjalaim?
 — Még holt! — (:vőde bverit) Venczel! szerezseilen
 Venczel! egy len tehát veje meg ins hoptu életednek?
 Szerezseilen lételednek utolsó vőzán jó Ember akax.
 sőt lenni! O ne isitjék öse!!! Embri gyártósgátnak
 leg valóditt Tükve, éső Kora élet se, es hany öre
 kat számlálható meg, melyekben ment lenet volna
 szánatósára méltó Kényestül.**) El mále a te Ho-
 ronad

14*) Nergétem a Suta meg átvén.
 15**) Rex Venceslaus diu iixit, et suo tempore nihil, aut
 medicum boni fecit, neque laude, seu narratione dignum,
 &c. Fuit etiam una vice veneno intoxicatus, sed gratia Dei
 et ope medicorum illico curatus; nihilominus propter ca-
 loris et siccitatis ardorem, quem postea ob toxicum con-
 tinenter sentiebat, semper appetebat bibere, et bibis — alii
 quando sobrie ad latitiam, aliquando excessive ad ebrietatem;
 quando sobrie bibis, fuit optima conversationis, feruens et dicere-
 lus, Princeps, Comes, Barones, et oratores Regum, honorifice si-
 cus regalem decus magnificentiam, cunctis benigne audire,
 et gratiose pertractare. Quando vero bibis ad ebrietatem
 incurrebat in Furiam, et fuit tunc multum perversus, et
 pecciosus. Dicitur quodam vice locum suum, qui cibos ad
 appetitum non paraverat, ad veru ligasum assari iussisse;
 item quodam tempore suis deapitandi cogitans tempore
 excursionis, accessisse Carnificem, cuius Compater erat, (Pinnis
 nevetségem Brájai Románah) et flexis genibus, oculis velatis

rónád villed egyútt, és halálé kiáltószó ajakaid, mel-
 lyek ott sápadt cselekedtet meg felfossanak meg hidegűt,
 se neműltek el — Oh! Oh! (Le botcsótya fejéire.)
Dendi. (Lassian.) Tekintetese alá ferentsselen
 Kényyének ferentsselen adozatai! ö is utánnasok
 Kötözök. Ne kiáltasok atvok az ö fejére; a Kirá-
 lyok is csak Emberek — gyakorosa a leg gyakorlott Emberek.
Mifs. ~~bel analsosse.~~ Meg holt. és én nem le-
 hettem hozzá hatalmatos. En Uram, én Királyom
 miért hagytál el bennünket? El hagytál csak orvok
 gort midon annak meg javúlt Indulataidra leg in-
 kább leu volna szüksege (Sohajtsával.) Aljám, mi-
 ért hagytál el bennünket? (Vendek szöveke megé.) De
 most fere! fere ezret! Feljeges Afiponyon! Uraim!
 elég erősnél ezretek é megakos a város oltalmarni!
Mind. Oltalmarni?
Mifs. En csak alig tudtam el szólni töllöt, hogy
 de hirt hozhant, minél előne a Hupfistál a város
 körül venni. Kövesenek engemet meg késő nem lise.
 En a Királyom holt sejtis pártomra vefem, hogy ha
 élve nem szolgálhassan nélek, leg alább hatala u-
 san kálhassak meg érette.
Jofia. (rettegre.) A Hupfistál is? Ziska is? Istene
 tehát annyian vannak már?
Mifs. Minden óan szaporomak. Husznak egyke-
 ri Tanítását 4 szikelyerbe foglalták, és a Köznöz mell-
 azokba olvasza közvetlenül tövül hozzájok, minél
 nálunk nyelven csak a 4 Prágai ártikulus vagyon. *
 Jofia

praecipisse, ut se decollaret, et quia speculans ense nudo dis-
 simulans ipsum cum plecto in collum percussisset, surre-
 xisse legem et dixisse, ne poneret se super genua, quem
 sic velaris oculis decollavit. — Cum videret in parietis a-
 scriptionem Venceslaus alter NERO, mox adversus eum: Si non fui
 adhuc ero. (Hoc commemorat — ex M. Emundo Lotharingie
 Ducis Legato, qui Regem familiariter noverat — Joannes Bist-
 ri, in Cronica suo magno Belgio. Epis. Hist. Res. Bohem. p. 459.
 et 460.)

16. Azon nevezetes 4 Prágai ártikulusok, mellyekben az
 egyik Hupfistái Vallás foglaltatik, im' ezek:
 I. Az Istennel szava szabadon prédikálhasson a Bapok-
 tól.
 II. Az sz. Adozatok valamint a Bapok, úgy a Hivok is
 mind a Kés szinben (Kengyel s bors) vegyék, miné az első Kés
 refreinjek venni, és a mins azes Krisztus rendéle.
 III. A Kénzen és világi Iavakon való múltandó Ura-
 dalom, mellyre a Bapok (a Krisztus garantsolataga ellen);
 Hivocsalónak hátra maradásával, és világi Uraknak
 károkkal gyakoról, vétesessen el tölle, és hozasson
 visza az Evangéliom János mértékére, és azon apostoli éle-
 re, mellyre Krisztus éle a maga Tanításnyával.
 IV. Minden hatalos vétkek, főkéj a nyitványságok, és
 más az Isteni törvényt ellenéző dolgok, akár melly Ran-

5. A dráma kéziratának részlete: 28v-29r.

Katona lapalji jegyzete: a husziták követeléseit tartalmazó prágai pontok

Sofia Vartemberg, "maradjunk?"
Dentk. Felszaga mennyen. Nifk. sz. lyvel, en olealmaz
ni fogom a Várat.

Sofia. És meg fogom artat menteni?

Dentk. (bíróságnál.) Meg.

Sofia. Ugy tehát is lehetek — bátorságban lehetek
innen.

Dentk. Az Istentől, Felszaga el kell Vischerádov
hagyni.

Sofia. Vartemberg! Vartemberg! te nem bírod ma
gádban, miért akart innen el menekülni? Jó Terjűsi!
Ez az az én elmenő elmenő. O' csak Vartemberg jönne, új
minős Hufferia a ki Vischerádov meg sege.

(Nifk. nyugtalanításban.) Jöjjen Hufferia! in
minős maradásunk. Más en tovább nem maradhatok,
nehem imés viffa kell a Hufferiakhoz mennem, hogy an
nál intőtt szolgálással az igaz népek. (A Hufferia veszi
fel vésén.) Syere te szerencsésen áldozatja a Gyártásnál
és meg járulé Sonjjetvönch kezére, kinek se az tőpán
stella beszes elcses tartással meg — kargaim lesz viflet
kujrásba, hogy on ki sikhonam felcses viflet vifleteseim.
(el viflet)

Sofia

güatban is vitanassanak és vitanassanak meg igazságos és okos
mód szerins arat által, kithoz az illik, nem csak arat kith
lyes valamis kethofanek hatalossan vethenek, hanem meg a
szat is kith abban meg egyeznek, de tartatik a meg kith: a Bi
jalkadás, Dobkadás, Falság, Döklis, Haragság, Hamis eskü
vés, a sokféle szatán és bábojós mesterség, Uroastorcsok szat.
A' bapjág isze pedig: az Errekejsége a Simonianek, az az, min
den pénz kithkérés az Keresztjég, Barmálás, Szónais, Com
minio, vörös Keme, Haragság, vagy Ekethessés, Misch, Ori
kharisok, Temesésok, Templom felszenkésok, Bari Hivasa
kith, Teljes Büssök, és más szatán Errekejségkert, mel
lyek erektől szarmarnak. u. m. a voss is igazságtalan Er
kössök is szatán, mint az Agyasság, és más viffa elcses,
Harag, Veszekedés, az Epüggüetnek sem mire való megkivások
a Fúrveny elcses, és aratnak meg fozsások, fozsény kith,
szatánok, a sokféle szene dolgoza ki szaroké Ajándokok, és szat
talan meg szatánok az Epüggüetnek az illy kamis Igéresseket
mellyekes minis isze és Kéthimkötön minden Kerekesim Cat
kith: aki igaz szolgálja és Fia akar lenni az Anya sz. Gy.
hársnak, tartozik gyűlölni, és igen új vialni és meg venni
mint az vögöt. v. a. t. v. July. Gyutovnyant. fozgott. l. b.

(És ez az a rövid említés a Hufferiai Vilemenyektől, mel
lyek az elöl Jaro bejardben emlisenek, és a Jatekzinre
ki nem seholtem, bár melly szüksejem len volnairá. Ezek
ben Kéthimkötön az a Vilemenyektől, és valójában, ha már az
elején is minijare a viflet, kith a Kithnia Jarak,
és a vészopó Coranda a sokféle Plossákkal, és Fejzezesek
kel más rómára nem veseth volna, majd szatánok arat
mondhatnám, hogy kith — vishős kith, hogy kith az a aláva
kith szatán, ezen Szatánok kith, és kith az a vészopó
a viflet meg elmenő ebbe kithok.)

*Ziska verliert bey der Belagerung von Rabi
sein zweytes Auge.*

Interessante
Erzählungen und Anekdoten
aus der
Geschichte
des
Oesterreichischen Kaiserstaates.

Gesammelt
von
Leop. Friedr. Schulz.

Erstes Bändchen.

Wien, 1808.
Im Verlage bey Anton Doll.

6. Katona egyik fontos történeti forrása:
Leopold Friedrich Schulz: *Interessante Erzählungen und Anekdoten...* Wien, 1808.
A metszet Ziska megvakulásának jelenetét ábrázolja Rabi ostrománál

**E P I T O M E
HISTORICA
RERUM BOHEMICARUM;**

Q U A M

Ob Venerationem Christianæ Antiquitatis, & primæ
in Bohemia Collegialis Ecclesiæ honorem,

**BOESLAVIENSEM
HISTORIAM
P L A C U I T A P P E L L A R E .**

I N E A,

Pleraque in Historiis nostris incerta, controversa,
obscura; multa item ab aliis præterita, summâ fide,
diligentiâ, claritate, & brevitate

Q U I N Q U E L I B R I S

explicantur, & statuuntur;

A U T H O R E

fr. j. b. **BOHUSLAVO BALBINO,**
è Societate JESU.

Cum Gratia & Privilegio Sac. Cæs. Majestatis.

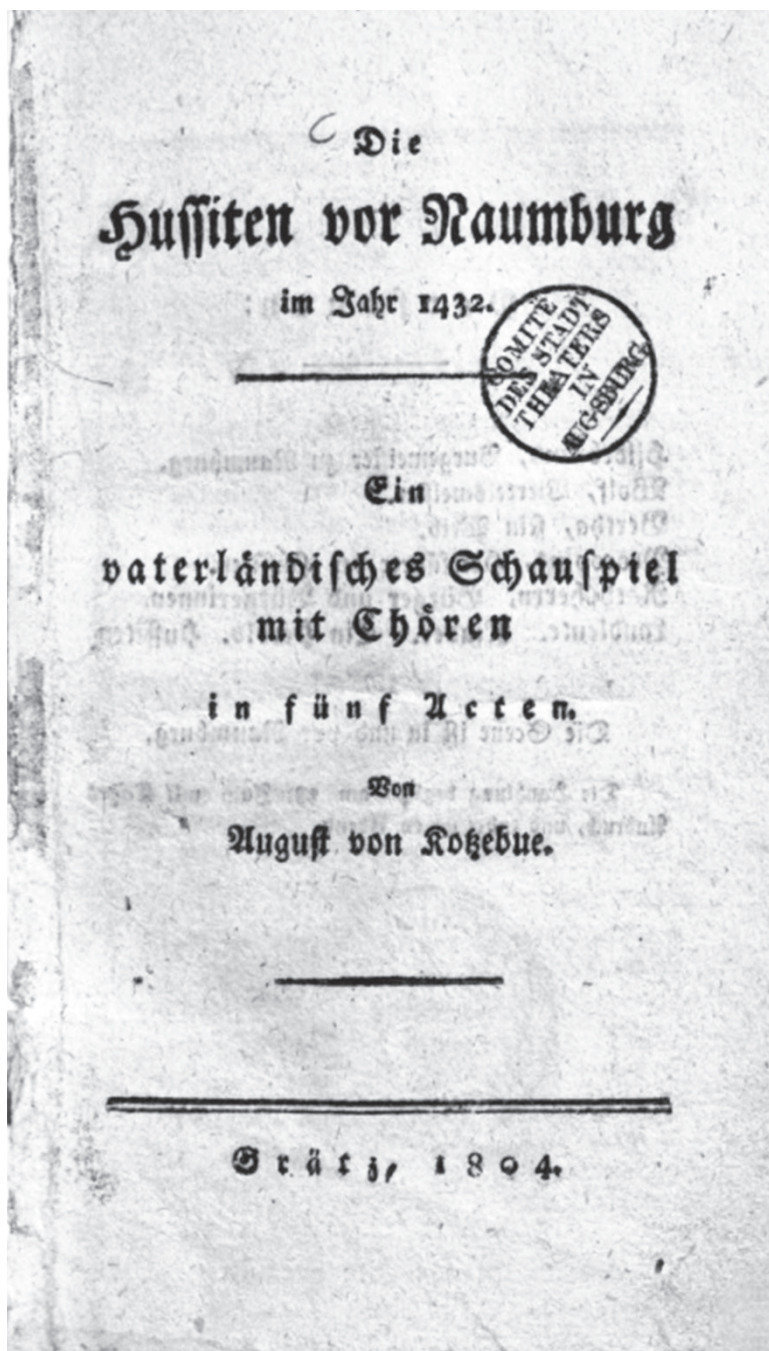

P R A G Æ,

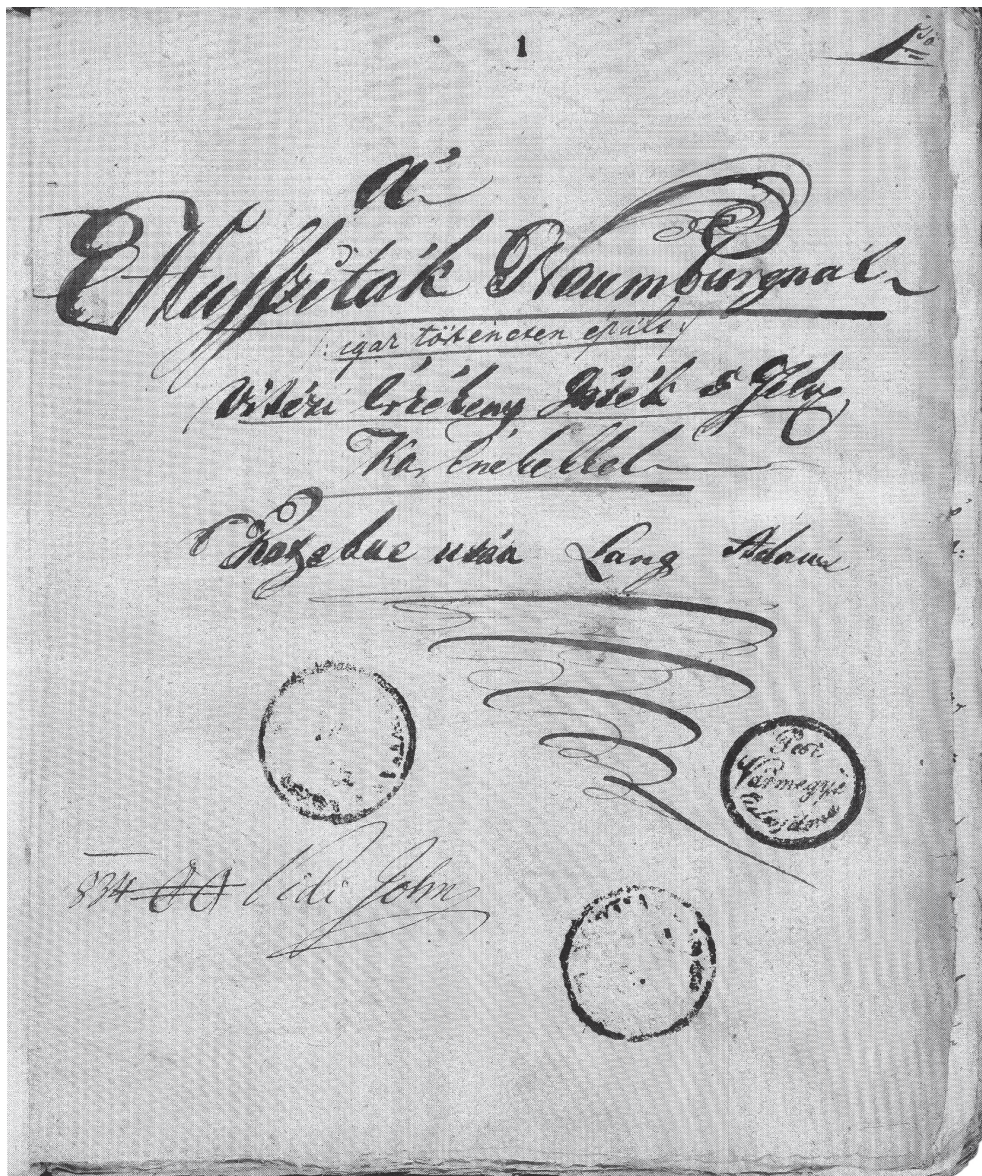
Typis Universitatis CAROLO-FERDINANDÆ, in Collegio Societatis JESU, ad Sanctum Cle-
mentem, per Joannem Nicolaum Hampel Factorem, Anno M. DC. LXXVII.

7. Katona másik fontos történeti forrása:

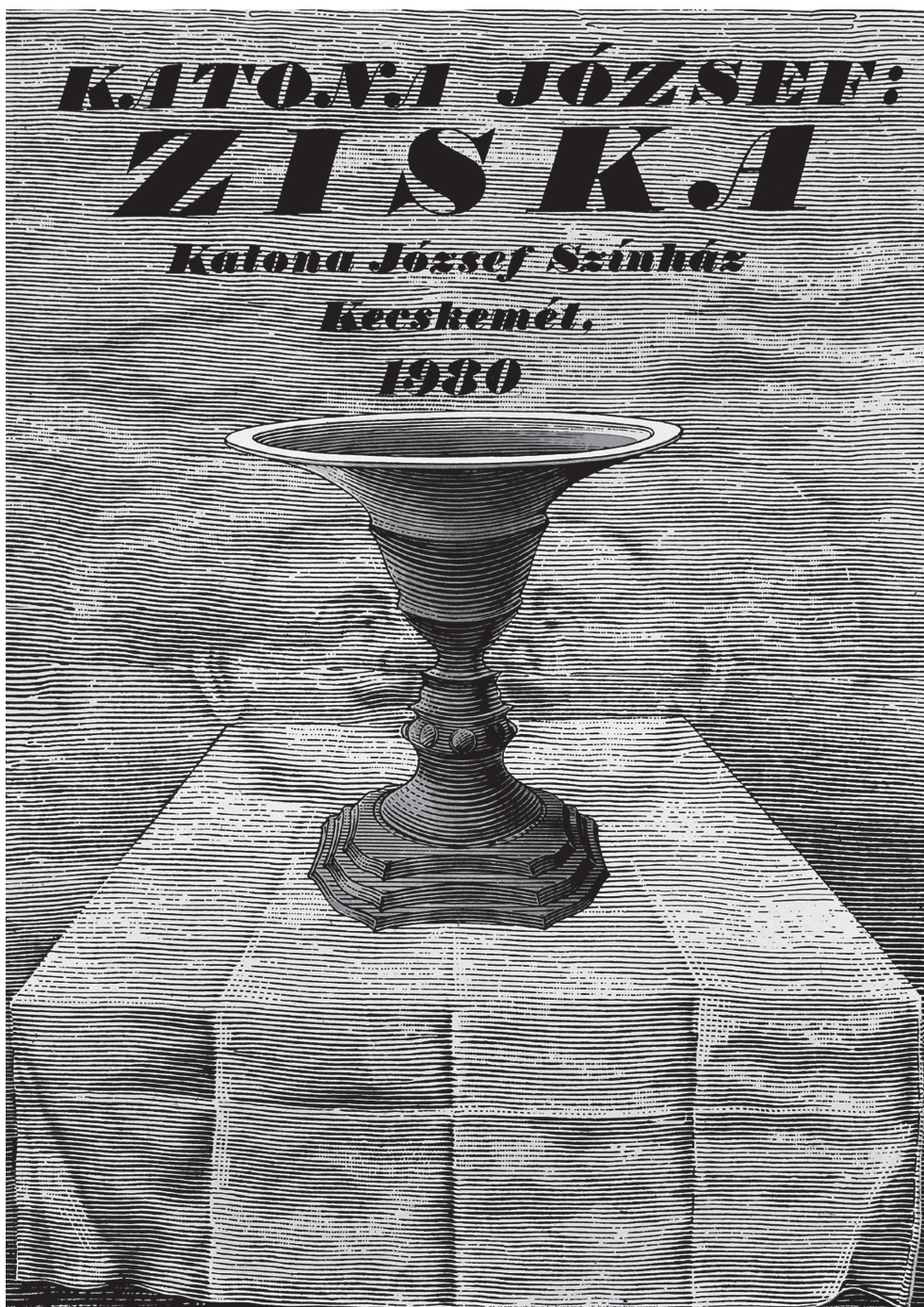
B. Balbinus: *Epitome Historica Rerum Bohemicarum...* Prága, 1677.

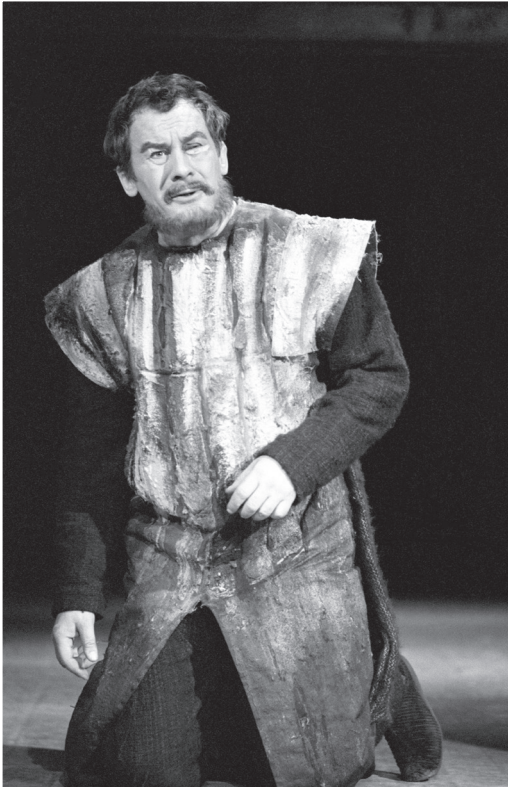
8. A Katona által hivatkozott színmű:
August von Kotzebue: *Die Hussiten vor Naumburg*. Lipcse, 1803.
(A képen az 1804-es kiadás címlapja.)

9. Láng Ádám Kotzebue-átirata:
A Hussziták Naumburnál. Pest. 1815.
(OSZK SZT. Jelzete: N. Sz. H. 44.)

10. A Kecskeméti Katona József Színház *Ziska*-előadásának (1980) plakátja (Orosz István) a huszita kehellyel. Rendezte: Beke Sándor.

11. A kecskeméti előadás jelenete.
Ziska: Nagy Attila.
Rendezte: Beke Sándor.
Fotó: Ilovszky Béla

12. A Józsefvárosi Színház előadásának jelenete.
Ziska: Szélyes Imre. Rendezte: Giricz Mátyás. Fotó: Vékás Magdolna

